Kadim Bir Şehrin Hikâyesi

İstanbul'un

Tarihi, Kültürü ve Yaşamı

Richard Tillinghast

mayakitap

Bir Koltuk Gezgininden İstanbul

Yazar, araştırmacı ve seyyah Richard Tillinghast, 50 yıla dayanan gözlemleri ve yaptığı kapsamlı araştırmalar ışığında İstanbul'un imparatorluklar şehrinden bir metropole dönüşümünün hikâyesini anlatıyor. Şehrin Bizans, Osmanlı ve Türk köklerinden beslenen sanatının, mimarisinin, kültürünün, tarihinin, edebiyatının ve mutfağının bütün detaylarına iniyor. Tillinghast rehberliğinde şehrin sokaklarını, müzelerini, saraylarını, camilerini, kiliselerini, restoran ve çarşılarını gezerken hem Konstantinopolis'i hem de İstanbul'u bir arada yaşadığınızı hissedeceksiniz.

Roman tadındaki bu kitapta Bizans imparatorları, din adamları ve saray eşrafının hayaletleri Osmanlı sultanları, şairler ve dervişlerle kol kola geziyor. İstanbul'un tarihi, kültürü ve yaşamı hakkında bir rehber niteliğinde olan bu kitabı okuduğunuzda Şehirlerin Kraliçesi İstanbul'u yeniden keşfedeceksiniz.

İnceleme ₺25

ISBN 978-605-9902-65-6

9 786059 902656

mayakitap

www.mayayayinlari.com

Maya Kitap: 154, İnceleme: 36
1. Baskı, İstanbul Mayıs 2017

ISBN: 978-605-9902-65-6
Orijinal Adı: An Armchair Traveller's History of Istanbul
Copyright © 2012 Richard Tillinghast
Türkçe yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla Maya Kitap'a aittir. Telif hakları sahibinin izni olmaksızın, hiçbir yolla çoğaltılamaz, kopyalanamaz ve dağıtılamaz.

Yayın Yönetmeni: Tahir Malkoç
Editör: Selin Saraçoğlu
Son Okuma: Banu Hıdırlar
Mizanpaj: Mehmet Büyükturna
Kapak: Gülay Tunç

Maya Kitap * Sertifika: 14079
Merkez Mah. Kocamansur Sok. No: 6/4 Şişli / İstanbul Tel: 0212 296 97 12
e-posta: info@mayayayinlari.com / www.mayayayinlari.com

Kayhan Matbaacılık * Sertifika: 12156
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 244
Topkapı / İstanbul Tel: 0212 576 01 36

İstanbul'un
Tarihi, Kültürü ve Yaşamı

Richard Tillinghast

Çevirmen

Figen Dasıkoğlu

mayakitap

BYZANTIVM NVNC CONS
CASTEL nouo doue sta
l'insegna del gran Turcho
ARSENALE

CI INOPOLIS
PERA

Richard Tillinghast doğma büyüme Memphis, Tennessee'li. İstanbul'a ilk kez 1960'ların başında, *Let's Go* gezi rehberinin yazarı olarak geldi. Harvard Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı doktorası yaptı ve bir süre yaşadığı İrlanda üzerine yazdığı *Finding Ireland* de *(İrlanda'yı Bulmak)* dahil olmak üzere 15 kadar kitap kaleme aldı. 1995'te yayımlanan kitabı, *Damaged Grandeur (Mahvolmuş Görkem)* Harvard'dayken birlikte çalıştığı şair Robert Lowell'ın anıları üzerine bir eleştiriydi. *New York Times*'a, *Washington Post*'a, *Harper's Magazine*'e, *The Irish Times*'a ve daha pek çok başka dergiye seyahat, kitaplar ve yiyecek konularında yazılar yazdı. Şiirleri *The New Yorker*'da ve *Paris Review*'da yayımlandı. 2009'da *Seçilmiş Şiirler* adlı kitabı Dublin'deki Dedalus Press tarafından basıldı. John Simon Guggenheim Foundation, Arts Council of Ireland, The British Council ve Türkiye'deki American Research Institute tarafından verilen burslarla desteklendi. Kızı Julia Clare Tillinghast, Türk şair Edip Cansever'in *Kirli Ağustos* adıyla yayımlanan seçkisindeki eserlerini çevirdi. Yaşamını Hawaii'deki Büyük Ada ve Tennessee dağlarında sürdürüyor.

İçindekiler

I. Bölüm: Varış

1 İlk İzlenimler 11
2 İstanbul ve Konstantinopolis 14
3 İstanbul Eskiden Olduğu Gibi 27
4 Mahalleler 32
5 Türkçe 39

II. Bölüm: Roma ve Bizans Döneminde Konstantinopolis

6 Büyük Konstantin 47
7 Jüstinyen ve Theodora: İmparatorluk Döneminin Konstantinopolis'inde Bir Gezinti 62
8 Kutsal Şehir 68
9 Bizans Sanatına Bakış 74
10 Hagia Sophia ve Ayasofya 94

III. Bölüm: Osmanlı Zamanında İstanbul

11 Fatih Sultan Mehmet 115
12 Fatih Sultan Mehmet ve Gentile Bellini 125
13 İslam Sanatına Bakış 130
14 İmparatorluk Mimarı Sinan 145
15 Topkapı Sarayı 160
16 Arkeoloji Müzesi ve Çinili Köşk 196
17 Sultanahmet Camisi'nin Gölgesinde 202

18	III. Ahmet	206
19	Ayasofya'nın Ötesinde Sultanahmet'te Bir Gezinti	210
20	Sinan'ın Mücevheri ve Küçük Ayasofya	213
21	Atatürk ve Modern Türkiye'nin Zorlu Başlangıcı	227
22	Dünya Kenti: Beyoğlu ve Galata	249
23	Orhan Pamuk'un İstanbul'u	257
24	Türk Mutfağı	269
25	Asya'ya Geçiş	276
26	Dervişler	285
27	Paşaların Kayıp Dünyası	291
28	Ezan	295
29	Boğaziçi	297
30	Yabancılar, Gurbetçiler, Ansızın Çıkıp Gelenler	307
31	Bayezid, Kahve ve Cami	319
32	Konstantinopolis, Kavafis ve Akdeniz Dünyası	323
	Kronoloji	328
	Tarihten Bugüne İstanbul'a Hükmedenler	330
	Tarihsel Yer Adları Dizini	334
	Teşekkür	349
	Yazarın Notu	350
	Dizin	352

I. Bölüm

Varış

1

İlk İzlenimler

İstanbul'u bilen herhangi biri size Şehirlerin Kraliçesi'ne giden en güzel yolun, denizyolu olduğunu söyleyecektir. Ben de ilk ziyaretimi Yunanistan'dan bindiğim bir gemiyle gerçekleştirdim. Puslu Çanakkale kıyılarına yaklaştığımızda aklıma W.B.Yeats'in dizeleri geldi:

> Ve ben yelkenle geçtim deryayı
> Geldim kutsal Bizans şehrine bundan dolayı.

Bizans zamanında Cenevizli denizcilere ev sahipliği yapmış Karaköy limanına yanaştığımız o sabahtan hafızamda kalanlar metal yüzeyler, tekdüze bir grilik ve valizlerimizi boşalttığımız gümrük salonunun soğukluğuydu. Belki de bütün büyük şehirlerde olduğu gibi İstanbul da, onu ilk kez ziyarete gelenlere samimi yüzünü göstermiyordur. Öte yandan, artık Akdeniz ikliminde olmadığımız aşikâr, Ege'den ziyade Balkan iklimindeyiz, zaten şehir de önceki imparatorluğun güneşle sarmalanmış şehirleri Roma ve Venedik'ten ziyade, vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun şehirleri olan Sofya veya Belgrad'ı daha çok andırıyor.

Bugünlerde İstanbul'a benim gibi denizyoluyla gelen oldukça az. Ne de olsa zaman değişti, ben de artık herkes gibi havayolunu kullanıyorum. Ziyaretimi ne kadar iyi planlamış olur-

sam olayım, kent birkaç dakika içinde beni kendi keşmekeşine çekiveriyor. İşte yine buradayım. Bir taksinin arka koltuğunda, emniyet kemersiz, Avrupa veya Kuzey Amerika'da hiçbir zaman görülemeyecek türden son sürat giden bir taksinin şoförüyle baş başayım. Paris'te, Roma'da ve hatta İstanbul'da, nüfus şimdiki kadar kalabalık değilken ve otobanlar dahi yokken, bizzat araba kullanmış olsam da böyle bir yolda direksiyon başına geçmeyi tercih etmezdim.

Yolların darlığı, ne adının Osman olduğunu öğrendiğim taksi şoförünün ne de diğer sürücülerin umurunda. Osman, Cumartesi akşamının trafik yoğunluğuna aldırmadan, çoğunlukla yolun en sağından, kamyonlardan sıyrılarak, taksilerin ve diğer arabaların arasında makas atarak, elini kornadan neredeyse hiç çekmeden son sürat ilerliyor. Eski bir kilimin arasından gözüken soğanların yüklü olduğu bir kamyonun yanından geçiyoruz. Otoyolun kenarında ürkekçe birbirine sokulmuş üç kişilik bir aile gözüme çarpıyor. Adam siyah pantolon ve beyaz bir gömlek giymiş, bıyığını buruyor – belli bir sınıfa ait kentli bir Türk'ün günlük giysileri içinde. Başında bir eşarp bulunan kadınınsa kucağında bir bebek var. Acaba hikâyeleri ne? Neden bu tehlikeli otoyolun kenarında öylece duruyorlar?

Bu küçük aile yoğun trafiğin içinde anlık bir görüntüye dönüşüyor. Taksinin camları sonuna kadar açık. Fonda, dile dolanan Türkçe arabesk müzik buranın Avrupa olmadığını ve er ya da geç Avrupa Birliği'ne girse bile hiçbir zaman Avrupalı bir kent olamayacağını anlatıyor. Dinlerken şarkı sözlerinin bir kısmını anlayabiliyorum. Şarkıcı aslana benzettiği ölmüş babasından bahsediyor. Allah'tan onun için güzel bir mezar diliyor. Osman'ın sigara içmek için izin istemesi ise beni şaşırtıyor. Bense gönülsüz olduğum halde, neden olmasın, diyorum. Adamın kendisiyle ilgili bu tasarrufunu etkilemeye hiç niyetim yok.

Osman sinesine vurarak ne kadar iyi bir sürücü olduğunu ilan ediyor. Ona, arabayı bir aslan gibi kullandığını söylüyorum. Bana İstanbul'u fethederken düzenli Osmanlı ordularının yanında savaşan *başıbozuk* veya *delibaş* denen düzensiz birlikleri ha-

tırlatıyor. Mehter takımı bu başıbozuk veya delibaş bölüklerinin özgür ruhlarını hücuma kalkmadan önce şangırdattığı ziller ve inlettiği borularla daha da çığrından çıkarıp korku salıyormuş. Nihayet şehrin merkezine ulaşıyoruz ve Haliç boyunca yolumuza devam ediyoruz. İşte, İstanbul. Enerjinin en büyük dayanak noktasının içindeyiz.

2

İstanbul ve Konstantinopolis

Bir şehir kendine ait anılarıyla, yaşayan bir varlıktır. İstanbul'un hatırladıklarını ve hatta unutmaya çalıştıklarını ne kadar çok bilirsek özüne o kadar yaklaşmış oluruz. İstanbul'un kendine has sesleri vardır. Boğaz'dan geçen gemilerin düdükleri, martıların çığlıkları, taksilerin kornaları, Kapalıçarşı etrafındaki atölyelerde harıl harıl bakır ve pirinç döven zanaatkârlar, işportacılık yapan sokak satıcıları ve gün doğmadan başlayıp karanlık çökene dek düzenli aralıklarla günde beş kez ibadete davet eden, ezberlerdeki ezan sesi.

Ve İstanbul'un kendine özgü kokuları da vardır. Kömür ateşinde pişen kuzu kebabı ve mısır, tekne ve kamyonlardan çıkan dizel egzoz dumanı, sigara dumanı, 2000 yıllık kanalizasyon sisteminden kaynaklanan tarifi imkânsız güçlü foseptik kokusu ve bütün bu kokuların çözüldüğü zindeleştiren tuzlu deniz kokusu... Sıcak bir günde insan incir ağacının kekremsi kokusu ve akasya ağacının tatlı rayihasıyla can bulur.

Sonbaharın ilk günlerinde binlerce leylek ve büyük yırtıcı kuşlar Avrupa'dan Afrika'ya uzanan göç yolu üzerindeki bu şehri katederler. Baharda ise geri dönüp kuzeye yönelirler. Gökyüzü bu kuş sürüleri ve kanat çırpma sesleriyle dolar. Leylekler kuş dünyasının anarşistleridir. Kazlar gibi belli bir sırada ya da V düzeninde uçmaz, bütün gökyüzüne darmadağınık bir şekilde

yayılırlar. Acem Yahudisi İstanbullu şair Murat Nemet-Nejat anı kitabı *İstanbul Noir*'da bu göçün daha büyük bir yapının simgesi olduğundan bahseder.

> (...) İstanbul kuşların farklı göç yollarının üzerinde yer alır. Doğu'yla Batı'nın kucaklaştığı, Bizans ve İslam'ın kaynaştığı bir yer olmanın ötesinde insana özgü bir yansıma olan İpek Yolu gibi milyonlarca yıldır süregelen doğal bir akışın merkezi konumundaki bir geçiş noktasıdır. Kaç defa tahrip edilmiş ve her seferinde yeniden inşa edilmiş, daha kesin bir ifadeyle sayısız kereler ağır bir hüzün içeren tarihini yeniden yaratarak bir kez daha tasvir edilmiştir. Ancak bu değişiminin temelinde, bilinçaltında deneyimlenen derin ve kaçınılmaz bir süreklilik yatmaktadır. Karmaşa ve şifanın bütünlüğü arasındaki bu diyalektik, şehrin kalbindedir.

Şehrin şairleri şiirlerinde bu karmaşa ve şifanın bütünlüğü arasındaki diyalektiği çözümler. Birçok İstanbullu, şair Orhan Veli'nin "İstanbul'u Dinliyorum" adlı şiirini ezbere okuyabilir. İşte o şiirden birkaç dize:

> İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.
> Önce hafiften bir rüzgâr esiyor;
> Yavaş yavaş sallanıyor
> Yapraklar ağaçlarda;
> Uzaklarda, çok uzaklarda,
> Sucuların hiç durmayan çıngırakları
> İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.
> (...)
> İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
> Başımda eski âlemlerin sarhoşluğu
> Loş kayıkhaneleriyle bir yalı;
> Dinmiş lodosların uğultusu içinde
> İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı.

Kentin İngilizce yazan şairleri arasında öncü olan ve İstanbul'da yaşayan Şair John Ash'in dizelerine göre "İstanbul o denli büyük bir gizemin değişmez tefekkürü içine çekilmiştir ki, kendisi de ne olduğunu bilmez. Doğulu mudur yoksa batılı mı, laik midir yoksa Müslüman mı, çirkin midir yoksa güzel mi, zengin midir yoksa fakir mi? Laik Avrupai bir hayat tarzını benimseyen aydınlarla Kuran'ın emirlerine göre yaşayan, zamanında buraya göç etmiş Anadolulu köylüler hep birlikte yaşıyorlar.

Gizli saklı olsa da nereye bakacağınızı bildiğinizde, 1920'lerde Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce bir zamanlar çeşitli din ve etnik kökenden insanın adını Konstantinopolis olarak bildiği bu şehri oluşturan azınlık nüfusun izlerini görürsünüz. Grekçede *Konstantinoupolis* olarak söylenen Konstantinopolis'in başka adları da vardı. Arapçada *Konstantiniyye*, Ermenicede *Bolis*, Bolşevik İhtilali'nden kaçarak gelen Beyaz Rus göçmenler için de *Tsarigrad*. Türkler resmi olarak Konstantiniyye adını kullandıkları için siz de bu kitapta zaman zaman bu isimle karşılaşacaksınız.

Her büyük şehrin çeşitli adları ve lakapları vardır. San Fransisco'da olduğu gibi Konstantinopolis adı da tek kelimeyle "şehir" (Eski Yunancada *He Polis*, günümüz Yunancasında ise *i Poli*) olarak bilinir. Bu kullanım şeklinin Yunanca ve Ermenicenin günlük konuşma dilinde hâlâ yaygın olduğunu öğrendim. Bugünkü Türkçede kullanılan İstanbul, Grekçede "şehirde" veya "şehre doğru" anlamına gelen "eis tin polis" ifadesinden gelmektedir. 1453' teki fethinden önce bile "İstanbul" Türkçede bu şehir için en çok kullanılan addı. Buraya gelen ilk Türkler, Yunanlardan duydukları bu ifadeyi tam olarak ne anlama geldiğini bilmeden kendi sözlüklerine kattılar.

1930 yılında yeni bir posta sisteminin gelmesiyle, Türk yetkililer yabancıların Türkçe olmayan geleneksel adları terk etmelerini ve İstanbul'u kendi dillerinde tek ad olarak kabul etmelerini talep ettiler. Bir mektubu ya da paketi yollarken üzerine adres olarak "İstanbul" yerine "Konstantinopolis" yazdıysanız ismin dünya üzerinde kabul görmesine katkı sağlamış olan Türk

PTT'si postayı size geri yolluyordu. Bir şarkıda söylendiği gibi "Eğer Konstantinopolis'te bir sevgilin varsa o seni İstanbul'da bekliyor olacaktır."

Yeni Roma

Büyük Konstantin tarafından 330'da Roma İmparatorluğu'nun başkenti ilan edilen Yeni Roma, imparatorluk ikiye bölününce doğunun başkenti oldu. Şehri bir Yunan taşra limanından büyük bir metropol haline dönüştüren adamın adıyla anılan "Konstantinopolis", dünyanın herhangi bir şehrinde olabilecek en güzel doğal alanlara sahiptir. Edward Gibbon, kentin konumunu *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı kitabında şöyle tarif eder:

> 41 derece enlemde konumlanan 7 tepeli imparatorluk kenti, Avrupa ve Asya'nın karşı kıyılarına kadar ulaşmıştı. İklim sağlıklı ve ılıman, toprak bereketli, liman güvenli ve geniş, kıtanın bu tarafına yaklaşmak kısa menzilde mümkün olup savunması da kolaydı. İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı, Konstantinopolis'in iki kapısı olarak düşünülebilirdi. Bu iki önemli geçide sahip olan hükümdar burayı isterse denizyoluyla gelen düşmanlara kapatabilir isterse de ticari filolara açabilirdi. İşlenmemiş ticari emtialar her ne kadar Almanya ve İskitler'in yaşadığı bölgelerdeki ormanlardan (İskitya'nın ormanlarından) getirilmiş, Avrupa veya Asya'nın becerisiyle işlenmiş olsa da, Mısır'ın mısırı, en uzaktaki Hindistan'ın değerli taşları ve baharatı değişken rüzgârlarla asırlar boyunca antik dünya ticaretini cezbeden Konstantinopolis limanına getirilirdi.

Konstantinopolis tarihinde anılmaya değer birçok kişilik vardır. Bu hayalet oyuncular antik kentin görkemli ve kana bulanmış sahnesindedirler. Bunlardan ilki, 1000 yıldan fazla hü-

küm sürmüş bir kentin kurucusu olarak en büyük güce sahip olmak için çırpınıp duran gaddar asker-imparator Büyük Konstantin'dir. Tarihçi Cyril Mango'nun bakış açısıyla: "Konstantin Hıristiyan bir azizdi. Gerçekle bağı çok az olan azizlere özgü bir yaşam tarzını benimsedi. Bir kâfir tarafından vaftiz edildi, hem karısını hem de büyük oğlunu öldürdü, ölümünden sonra da bir pagan gibi defnedildi."

Konstantin'in ileri gelen haleflerinden İmparator Trajan'ın soyundan geldiğini iddia eden İspanyol I. Theodosius'un bir Mısır dikilitaşının mermer kaidesine kazınmış tasviri Hipodrom'da görülebilir. Tasvirde Theodosius, imparatorluğun tören izleme alanında yanında iki oğlu Arcadius ve Honorius'la 21 yaşına gelmeden ölen, belki de öldürülen, Batı'nın imparatoru Valentian olduğu halde maiyetindekilerle birlikte resmedilmiştir.

İmparatorluk morunu giyen diğerlerini de bu kitapta görüyoruz: Başta Ayasofya'nın (Grekçede Hagia Sophia, Türkçede Aya Sofya veya Ayasofya) kurucusu Justinianus'la onun gençlik yıllarında bir fahişe olan ve pek de matah yanı bulunmayan olağanüstü imparatoriçesi Theodora'yı ve düğün için İtalya'ya giderken ateşli bir hastalık nedeniyle ölen Kutsal Roma İmparatoru Otto'yla evlendirilecek olan 2. Basil'in yeğeni 11. yüzyıl imparatoriçesi Zoe'yi. Kendisi ilk önce 3. Romanus, daha sonra da Konstantin Monamachos'la evlendirildi. Zoe, Romanus'un yüzünü Ayasofya'daki mozaikten sildirip kendi yanına Konstantin'in yüzünü işlettirdi. Zoe'nin tasvirini büyük katedralin güney galerisinde görebilirsiniz. Ayasofya'da mozaik portresini görebileceğimiz bir diğer imparator da içkili halde polo oynarken ölen Alexander'dır.

Osmanlılar

Osmanlı Türkleri ya da başka bir deyişle Osmanlılar, Selçuklu İmparatorluğu döneminde Anadolu'da savaşmış yağmacı 400 savaşçıdan oluştuğu söylenen bir grubun lideri olan ve 1288-1326 yılları arasında yaşamış Osman'ın soyundan gelmektedir. Bu

Türklerin ilk inancı şamanizmdi. Türklere eşlik eden ve ilham veren şamanlar ve dervişler, onların ulusal kimliğini oluşturmakta başrolü oynadılar. Dervişler bugün bile Türkler için ikonik birer figürdür. Sebat karşılığını bulur, cümlesinin Türkçedeki karşılığı "Sabreden derviş muradına ermiş" atasözüyle açıklanmaktadır.

II. Mehmet, Osmanlı'nın önde gelen hükümdarlarından biriydi. 1451-1481 yılları arasında hüküm sürmüş "Fatih" lakaplı Mehmet, hünerli ve yüksek öngörülü sert bir adam olmakla beraber, acımasız bir savaşçı ve ileriyi gören bir planlamacıydı. Mehmet, İstanbul'u Türkler için fethetti ve takip eden 5 yüzyıl boyunca kenti tanımlayacak kurumları inşa etmeye başladı. Oğlu II. Bayezid, mistik eğilimli sofu bir adamdı. Mehmet'in Yunan ve Roma uygarlıklarını örnek alan politikası yerine, Arapların İslami rejimini gözetti. Bayezid'in dingin hükümdarlığı, imparatorluk sınırlarını genişletmeye devam eden başka bir büyük savaşçı Yavuz Selim'in yolunu açtı.

I. Selim'den sonraki bütün padişahların en büyüğü sayılan Kanuni Sultan Süleyman (Muhteşem Süleyman) başa geçti. Osmanlılar, bu ulu hükümdarları için unvan olarak Süleyman adının önüne Sultan sıfatı yerine "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" anlamına gelen Farsça kökenli "padişah" kelimesini tercih ettiler. 1520-1566 yılları arasında yaşamış Süleyman'ın hükümdarlığı, doğuda Hint Okyanusu'ndan başlayıp bütün Küçük Asya boyunca devam ederek kuzeyde ve batıda Balkanlardan Viyana kapılarına kadar ve yine güneyde Orta Doğu boyunca Afrika'ya ve Mısır'ın güney sınırlarına ve Kuzey Afrika'dan Cebelitarık Boğazı'na kadar uzanan bir imparatorluğun bölgesel ilerleme noktasıydı.

Ne yazık ki saray entrikaları yüzünden tahtını, kendisinden sonra ülkeyi yönetmekte yetersiz kalmış II. Selim'e ya da lakabının işaret ettiği üzere Sarhoş (Sarı) Selim'e bıraktı. Selim söylentilere göre bir şişe Kıbrıs şarabını bir dikişte içip Topkapı Sarayı'nın imparatorluk hamamının kaygan mermer zemininde kayarak kafatasını çatlattı ve 1574 yılında vefat etti. Beklendiği üzere Selim, bu büyük imparatorluğun çöküşünü başlattı – he-

men hemen 450 yıl süren hadiseli bir çöküş. Son padişah 6. Mehmet'in 1922'de beraberinde zevceleri ve cariyeleri olduğu halde Dolmabahçe Sarayı'nın arka kapısından bir İngiliz savaş gemisiyle apar topar İtalyan Riviyerası'na sürgüne gönderilmesi ile Avrupa'nın hasta adamının sonu gelmiş oldu.

O DÖNEMDE ŞÜPHESİZ KAYDA DEĞER herhangi bir olay vuku bulmamasından ziyade 18. yüzyılın büyük değişimler zamanı olması nedeniyle Süleyman'ın hükümdarlığından sonraki 2 yüzyılı atlıyoruz. Osmanlılar, Avrupalı güçler ve Çarlık Rusyası tarafından gölgede bırakıldıklarını ve dünyanın onlara ayak uydurmasını beklemek yerine değişen dünyaya ayak uydurmak zorunda olduklarını anlamaya başladılar. Üstelik Osmanlı mimarisi Avrupa'nın barok ve rokoko tarzını yansıtmaya başlamıştı bile. Dolayısıyla sonraki birkaç yüzyıl boyunca ihtişamdan basitliğe geçiş yaptılar. Güzelliğe ve lükse düşkün III. Ahmet, imparatorluğun ötesindeki dünyada olup bitenlere karşı duyarlılığı ile 18. yüzyılın ilk 30 yıllık dönemi boyunca süren Lale Devri'ne öncülük etti.

19. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdaşlaştırma gibi göz korkutucu bir işe soyunan II. Mahmut tahta geçti. İmparatorluğun yavaş yavaş parçalanmaya başlaması ve tarihi güçlerin olumsuz etkisiyle başarısızlığa mahkûm olmuş bir teşebbüs... 19. yüzyılın sonlarında başa geçen iki hükümdar Abdülaziz ve II. Abdülhamit, beceriksizlikleriyle dikkat çeken cahil kişilerdi. Belki de bu sendeleyen ve yıkılmaya yüz tutmuş eski imparatorlukta modernizasyon ve batılılaşma çabalarının tamamen imkânsız olduğunu sezdikleri için, zamanı geri döndürmeye çalışıp borç parayla otokratik bir geçmişte yaşıyorlardı.

Türk ulusunu Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan enkazdan kurtarmak, -kabul gören ismi "Baba Türk" veya "Türklerin babası" anlamındaki Atatürk olan- Türkiye'nin büyük ulusal kahramanı Mustafa Kemal'e düştü. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Atatürk, öncülleri Fatih ve Kanuni Sultan Süleyman

seviyesinde ileri görüşlüydü ve modern Türkiye'yi aynen onların Osmanlı İmparatorluğu'nu biçimlendirdiği gibi biçimlendiriyordu. Suretini paralarda, berberlerin ve o lezzetli Türk usulü köfteleri servis eden köfteci dükkânlarının duvarlarında, polis karakollarında, meyhane ve tavernalarda görürsünüz. Atatürk, büyük öncülü Fatih Sultan Mehmet gibi mizacında tuhaf tavırları da olan karmaşık bir adamdı; ancak Winston Churchill'le George Washington'ın kendi ülkeleri için olduğu gibi o da kendi ülkesinin her şeyiydi ve hatta belki de daha fazlasını ifade ediyordu.

Kentin Rumları, Yahudileri ve Ermenileri

İstanbul'un benzersizliğinin bir bölümü, katman katman sıralanmış tarihsel dönemlerinden ve farklı etnik gruplarla dinlere ait hikayelerin birbirleriyle kesişmesi, rekabet etmesi ve birbirlerine aykırı düşmelerinden kaynaklanmaktadır. Bizans tarihi, Osmanlı tarihi ve kentin Rum, Yahudi ve Ermeni azınlıklarının hikâyeleri de zaten içten içe kaynayan bir hüznün parçalarıdır. Osmanlı İmparatorluğu, başkentteki sayıları en az Türkler kadar olan Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler'den oluşan kozmopolit bir yapıya sahiptir. Balkanlardan gelen Sırplar, Hırvatlar, beyaz takkeli Arnavutlar, Bulgarlar ve Macarlar ile Venedikli tacirler ve Cenevizli denizciler, Çerkezler, Acemler, Araplar, sarıklı Türkmenler, Kürtler ve siyahi Afrikalılara yakın zamanda eklenen kıymetsiz rubleleriyle dolu bavullarını taşıyan Ruslardan bahsetmiyorum bile. 19. yüzyıl gezginlerinden İngiliz Adolphus Slade, mahkûm nüfusun dini ihtiyaçlarına cevap vermek için bir cami, bir sinagog ve bir kiliseye ihtiyaç duyan bir hapishaneye yaptığı ziyareti aktarmıştır.

Fatih Sultan Mehmet, bir zamanlar Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olmuş şehri ele geçirdiğinde nüfus ciddi bir biçimde azalmıştı. Böylece şehri, bütün Akdeniz dünyasının tamamından verimli ve üretken yurttaşlarla doldurmak üzere işe koyuldu. Bu maksatla 1492'deki engizisyon sırasında İspan-

ya'dan kovulmuş Sefarad Yahudilerine ibadethane teklif etti. Tıpkı ataları Mayflower'la göçmen olarak gelmiş Amerikalıların yeni gelenlerden daha üstün bir konumda olduklarını iddia etmeleri gibi, bu İstanbullu Sefaradların kendini beğenmişliğinin odağı da İspanya'dan gelen "ilk 16 gemi" içinde olduklarını iddia etmeleriydi.

Bizans zamanından 16. yüzyılın sonunda mahallelerinin Yeni Cami'ye yer açmak için yıkılmasına kadar, Eminönü rıhtımı boyunca Karay Yahudileri yaşıyordu. ("Yeni" sözcüğü İstanbul'da, tıpkı Oxford'daki 14. yüzyılın "Yeni Kolej"i gibi göreceli-dir.) İşçi sınıfından olan Yahudiler, Rum mahallesi Fener'e komşu olan Haliç kıyısındaki Balat'a taşınırken daha zengin olanlar da geleneksel olarak Ceneviz, Venedik ve diğer İtalyan denizci ve tüccarlarına ev sahipliği yapmış olan Galata'ya yöneldiler. Aynı zamanda Marmara Denizi'ndeki Prens Adaları da bu azınlıkların birçoğuna ev sahipliği yapıyordu. Israrcı bir Hıristiyan önyargısına rağmen, sultanlar Yahudileri cesurca savundular. 1840 yılında I. Abdülmecit özellikle "Yahudi ulusunun korunacağına ve savunulacağına" dair bir ferman yayınladı.

Birçoğu, Avrupalılaşmış Karaköy semtindeki Bankalar Caddesi etrafında yaşayan İstanbullu Yahudi topluluğu, Osmanlı bürokrasisinin ihtiyaçlarına hizmet etti. Diğer birçok Yahudi de şimdiki adıyla bankacılık sektörü için çalıştılar. Bu ailelerin en önemlisi 18. yüzyılda şehre gelmiş Venedikli Yahudi sermayedar ve emlak baronları Kamondo Ailesiydi. 1881 yılına ait emlak araştırması listesinde Kamondoların 10 adet han, 27 adet apartman ve ev, bir adet tiyatro, 50 adet dükkân ve Boğaziçi'nde 2 adet yalıya sahip oldukları görülmektedir.

Ne yazık ki Kamondolar 19. yüzyılda faaliyetlerini Paris'e taşıdı. Gecenin bir yarısında Naziler kapıları vurarak Parisli Yahudileri toplayıp pek azının dönebildiği doğuya giden trenlere bindirdiklerinde, bu göç etmiş İstanbullular Atatürk Türkiye'sinde sahip olacakları himayeden yoksun kalmış oldular. Kamondoların sonuncusu da Auschwitz'te can verdi. Paris'te bıraktıkları hatıra, dekoratif sanatlara tahsis edilmiş olan "Nissim

de Camondo Müzesi'dir. Bu zarif konak 1860 İstanbul doğumlu Moise Camondo tarafından I. Dünya Savaşı sırasında Fransa için savaşan oğlu Nissim adına Fransızlara verilmişti.

Büyükada'daki Splendido Oteli'nin lobisinde sigara tüttürüp atalarına ait Sefarad dilinde skor tutarak briç oynayan yaşça geçkin Yahudi hanımları hâlâ nadiren de olsa görebiliriz. Karaköy'deki Yahudi Müzesi İstanbul'un tarihini bu açıdan görmek için iyi bir mekândır.

İstanbullu azınlıklar için her şey bu kadar da ahenkli değildi. 16. yüzyılın başında I. Selim, 2 yaşlı yeniçerinin bunun bir fetihten ziyade anlaşma olduğu konusunda kendisini ikna etmelerine kadar şehirdeki tüm kiliseleri kapatmak istiyordu. İslam geleneklerine göre bu durum, kentin sakinlerinin ibadet yerlerini korumasına izin verilmesi anlamına geliyordu. 19 yüzyılda yeri yerinden oynatacak olan milliyetçilik rüzgârları, ulusların daha büyük bir kültürel ve politik kimlik içinde birleştiğini öne süren Osmanlı ruhuna aykırı düştü.

Osmanlılar, vatandaşları üzerindeki hâkimiyetlerini kaybettikçe ve yıllar içinde her taraftan sürekli olarak saldırıya uğradıkça daha acımasız karşılıklar vermeye başladılar. Philip Mansel *Konstantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir* kitabında şöyle anlatır: "1896 yılının alelade bir gününde Girit'ten ayaklanma, Lübnan'dan isyan ve Rusya'dan da Ermenilerin Doğu Anadolu'ya akın ettiği haberleri geldi." Bu Ermeniler, Türk köylüleri, askerleri ve düzensiz Kürt Birlikleri tarafından kıyıma uğramıştı; İstanbullu Ermeniler de tehlike içindeydi. Çarlık Rusyası'yla müttefik olan radikal bir Ermeni grup, yalnızca Osmanlı birliklerine değil Ermeni Patriği'ne de saldırı düzenledi. Çokkültürlü Ortaköy semtinde de Rumlara saldırıldı. 1895 yılında tabanca ve bıçaklarla kuşanmış 2 bin kadar ayaklanmacı devrimci şarkılar söyleyerek "ya özgürlük ya ölüm" sloganıyla Bâb-ı Âli'ye yürüdüler. II. Abdülhamit'te her ikisi de yoktu. Polis kalabalığa ateş açtı ve birçoğu öldürüldü.

1896 yılında Ermeni ihtilalciler, vatandaşlarının kıyıma uğ-

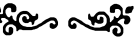
ramasına dünyanın dikkatini çekmek istedikleri zaman tabancalar, el bombaları ve dinamitlerle kuşanmış olarak Karaköy'deki Osmanlı Bankası'na doğru harekete geçip birçok insanı öldürdüler, 14 saat boyunca 150 kadar çalışanı ve müşteriyi rehin tuttular. İhtilalcilerin kanundışı hareketlerine maruz kalan Türk topluluğuna ve Sultan II. Abdülhamit'e misilleme yaptılar. (Hem II. Abdülhamit'ten hem de ihtilalcilerin kanundışı hareketleri karşısında öfkelenen Türk topluluktan gelecek misillemeyi harekete geçirdiler.) Polis sokaklarda ve rıhtımda ölümüne dövülen Ermenilere seyirci kaldı. At arabaları cesetleri uzağa taşıdı.

Varlıklı Rumlar, Türkler ve Yahudiler çalışanlarını ve hizmetlilerini koruyabiliyorlardı. Bu durumda en çok acı çeken fakir Ermeniler oldu. Azınlıkların onları yönetenlere karşı ortak bir tavır alması beklenebilirdi ancak durum böyle değildi. Abdülhamit ve Rum Patriği III. Joachim'in oldukça yakın bir ilişkileri vardı; birbirlerine hediyeler veriyor ve Yıldız Sarayı'nda Rumca sohbet ediyorlardı. Dediğim gibi, Osmanlılar Yahudi vatandaşları için güvenli bir cennet sağlamışlardı. Ancak daha sonraki yıllarda varlık vergileri İstanbullu Yahudileri ve Rumları hedef aldı ve birçoğu servetlerinin yok olmasını göze almak istemedikleri için burayı terk ettiler. 1950'li yıllarda milliyetçi isyancılar azınlıklarca, özellikle de Rumlar tarafından işletilen iş yerlerinin vitrinlerini kırıp döktüler.

Ermeni ve Rumların İstanbul'daki deneyimleriyle ilgili çok fazla İngilizce yazılı kaynak bulmayı başaramadım. 32. Bölüm'de daha çok bahsedeceğimiz Yunan şair Kavafis'in çocukken bu sokaklarda dolaştığını biliyoruz. Konstantinopolis'teki Rumların hikâyesi, İngilizce okurların dikkatine sunulmak üzere bekliyor. İstanbul'un geçmişine bakanlar bu azınlıkları gözünün ucuyla görebilir, zira onlar nadiren şehrin ilgi odağının merkezinde olmuşlardı. Bu yüzden Elif Şafak'ın yazmış olduğu 2006 tarihli *Baba ve Piç* adlı roman çok önemlidir. Hikâye, İstanbul'u ziyaret eden, normalde San Fransisco'da yaşayan Ermeni asıllı genç bir Amerikalı kadını anlatıyor ve bu kadının ailesinin tarihinin şehrin tarihiyle ne kadar iç içe geçmiş olduğunu gösteriyor. Er-

meniler Konstantinopolis'in entelektüel hayatında önemli bir rol üstlenmişti. 2007 yılında, açıksözlü bir Ermeni asıllı Türk gazeteci Hrant Dink'in 17 yaşındaki bir Türk milliyetçisi tarafından suikaste kurban gitmesi, 100 bin İstanbulluyu ellerinde "Hepimiz Ermeniyiz" yazılı pankartlarıyla protesto gösterisi için sokağa döktü.

Bugünkü İstanbul'da Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin nüfusu büyük oranda azalmıştır ve şehir onların yokluğuyla gittikçe fakirleşmiştir. İstanbul, görünüşte cumhuriyetçi "Türkiye Türklerindir" sloganını benimsemiş ve bir zamanlar kenti renklendiren bu azınlıkları unutmaya razı olmuşken diğer bir yandan da ezan sesiyle kilise çanlarının aynı anda duyulduğu, İbranice yazıların sinagogların kapılarına kazındığı, çeşitli dillerin konuşulduğu ve birçok dini festivalin düzenlendiği bir yer haline gelmiştir. Eski İstanbullular hâlâ Rumları, Ermenileri ve Yahudileri hatırlıyor ve özlüyorlar. Hıristiyan olmayan birçok İstanbullu dinsel olmayan bir Noel'i kutluyor ve hatta Santa Maria ve San Antonio di Padua Katolik kiliselerindeki geleneksel toplu ayinlere katılıyorlar. Bu tükenmiş topluluklar, unutmanın ve hatırlamanın şehri İstanbul'un derin hafızasının bir köşesinde sessizce durmaya devam ediyor.

Galata köprüsünde eski şehirle yenisi arasında kalmış 1878 yılına ait bir manzara:

> Sırtlarındaki koca yükün altında eğilmiş, koşuşturma içindeki bir yığın Türk hamalın arkasından, içinde Ermeni bir hanımın köşesinden görünüverdiği sedef ve fildişi kakmalı bir tahtırevan geliyor. Tahtırevanın bir yanında beyaz sarıklı bir Bedevi, diğer yanında ise mavi kaftanlı ve başına beyaz tülbent bağlamış yaşlı bir Türk göze çarpıyor. Yanlarından genç bir Rum hızla geçiyor, onu işlemeli yeleği içindeki tercümanı takip

etmekte. Yanı sıra üniformalı uşakların arkasında Avrupalı büyükelçiyi taşıyan at arabasına yol açmak için kenara çekilen mahruti şapka ve devetüyü pelerinli bir derviş var. (...) Bir anda etrafınızı siyah astragandan gösterişli şapkalarıyla Acem alayı sarıyor. Hemen arkalarında, iki yandan yırtmaçlı uzun sarı bir kıyafet giymiş bir Yahudi, sırtına bağladığı çuvaldan sarkan bebeğiyle hırpani bir çingene, onun yanında elinde asası ve dua kitabıyla bir Katolik rahip, Yunan, Türk ve Ermenilerden oluşan karışık bir kalabalığın arasında atının üzerinde "Vardah!" (yol açın) diye bağırarak ilerleyen devasa bir hadım, onu hemen ardından takip eden yeşil ve mor giysili, büyük beyaz örtülere sarınmış harem kadınlarının olduğu çiçekler ve kuşlarla süslü bir Türk atlı arabası; hemen yanlarında Pera'daki hastanelerden birinden geldiği belli olan bir hemşire, onun da ardında maymunuyla yürüyen Afrikalı bir köle ve de cübbesi içinde bir falcı...

-Edmondo de Amicis, *İstanbul.*

3

İstanbul Eskiden Olduğu Gibi

İstanbul 50 yıl önce ilk kez geldiğimde hâlâ Orhan Pamuk'un *İstanbul: Hatıralar ve Şehir* adlı kitabında tarif edildiği gibi savaş sonrası ihmal edilmiş bir bölgeydi; tam da daha kalabalık bir metropol haline gelmeden önce Türkiye'nin büyük fotoğraf ustası Ara Güler'in siyah beyaz fotoğraflarında göründüğü gibiydi aslında. O günlerde nüfusu 1 milyon civarındaydı ve hâlâ Orhan Pamuk'un üzerinde durduğu hüzün atmosferini yayıyordu. Parke taşlar üzerinde sallanarak ilerleyen külüstür otobüsler ve otobüs kuyruğu etrafında dört dönen adamdan satın alacağınız pelür kâğıda basılı otobüs biletlerinin hatırası hâlâ hafızamda. Otobüs kalkar kalkmaz biletleri biletçiye uzatıyordunuz. Biletçi topladığı biletlerden bir yığın elde ettiğinde onları sürücü koltuğunun yanındaki teneke bir kutuda bir kibritle yakıyordu. İşlerin böyle yürümesi başka hiçbir yerde anlaşılır değildir ama İstanbul'da bir şekilde olağan görülüyordu.

Türklerin eski göçebe zamanlarında suya, ateşe ve havaya taptığı söylenir. Günümüzde bile bunların İstanbul'un üç temel elementi olduğunu görebiliyoruz. Su önemli, çünkü şehir suyla çevrili; Avrupa ve Asya yakası birbirinden Karadeniz'den Marmara Denizi'ne, oradan da Akdeniz'e dökülen akıl almaz ters akıntıların geçtiği Boğaz'la ayrılıyor. Bazen Stamboul adıyla anılan eski şehir, nispeten daha yeni olan Beyoğlu'ndan, Batılıların

Altın Boynuz olarak adlandırdığı ve nehir ağzı anlamındaki Haliç'le ayrılmakta. Aynı şekilde hava da hâkim element, zira şehir bir dizi tepe üzerine kurulu ve İstanbul'da olmak, ufka kadar uzanan açık alanların ve manzaranın karşısında olmak anlamına geliyor.

Diğer element ateşin ise şehrin hayatıyla önemli bir bağı var. Bizanslılar, bir nevi erken napalm bombası denebilecek olan meşhur "Rum Ateşi"ni kuşatma zamanında düşmanlarına karşı bir silah olarak kullandılar. Etlerin pişirildiği ateş, havayı her yerden fark edilen güzel bir kokuyla dolduruyor. Ateş asırlar boyu şehrin yaşamını şekillendirdi. Kiliseler, camiler ve halka açık diğer yapılar taş ve tuğladan, yaşam alanları ise ahşaptandı ve büyük yangınlar çıktıkça mahalleleri küle çeviriyor, felaket civarda ne varsa silip süpürüyordu.

1960'larda İstanbul

Şehri ilk ziyaretimde karaborsa döviz bozdurma işi tıkırındaydı. Bir doların karşılığı resmi olarak yaklaşık yedi sekiz lira civarındaydı, ancak paranızı nerede bozduracağınızı bildiğinizde 1 dolar karşılığında 11-12 lira alabiliyordunuz. Kapalıçarşı'daki bir dükkânın arkasında kalan gizli bir odaya girip imzaladığım birkaç seyahat çeki karşılığında parlak siyah kruvaze bir takım elbise giymiş bezgin görünümlü bir adamın belli ki pek çok kez elden geçtiği için yıpranmış bir tomar Türk lirasını bana uzattığını hatırlıyorum. Karaborsa artık geçmişte kaldı. Şimdilerde dünyanın herhangi bir yerinde olduğu gibi banka kartınızı makineye sokuyor ve karşılığında gıcır gıcır Türk lirası alıyorsunuz. Bir yeni Türk lirasının geçmişin bir milyonuna eşit olması, bu kadar çok sıfırın yarattığı karmaşayı ve iki ayağın iki yana basıldığı, ortada bir delikten ibaret umumi tuvaleti kullanmak için küçücük bir pencereden 250 bin lira ödemenin garipliğini gideriyordu.

Şimdiye kadar hiç duymadığım bir sözcük olsa da, kenti rüyadaymışçasına dolaşan bir İstanbul avaresi olmuştum. Birkaç kuruşa ekmek, çiğ soğan ve acı sivri biber eklenmiş beyaz

fasulyeden oluşan piyaz ve bir şişe suyla öğle yemeğimi geçiştiriyordum. İstanbul'da hiç kimse musluktan su içmiyor, hatta dişini bile fırçalamıyor. Baş ağrısı yapacağını söylüyorlar. Gece amaçsızca gezinirken *muhallebici* ya da *pastane* dedikleri bir tatlıcı dükkânına girip bir porsiyon baklavayla sade, şekerli ya da orta şekerli seçenekleri olan sert ve yoğun bir Türk kahvesi söylüyordum.

Bir başıma dik parke taşlı Galata sokaklarını tırmanıyor veya paslı Sovyet tankerlerinin denizin ışıltılı yüzeyinde gezdiği ve bir adamın iş çıkışı ailesiyle birlikte balık tutmaya gittiği ya da kilim veya battaniyelerini serip Bizans zamanından kalma yıkık dökük taş duvarlar boyunca yayıldığı Marmara Denizi'nin kıyısında dolanıp duruyordum. Oralarda Orta Asya'nın göçebe nesline mensup olanllar mangallarını hazırlayıp, domates ve salatalıklarını dilimleyip tıpkı atalarının Asya steplerinde yaptığı gibi şişe geçirilmiş kuzu etlerini pişiriyorlardı.

Paris'te Doğu Ekspresi'ne bindiğim zamanı hatırlıyorum. Gerçi bana gelene kadar kendisinin ve geçtiği yerlerin adının ötesinde pek bir çekiciliği kalmamıştı. Ufak tefek anlık şeyler anımsıyorum. Dar koridorlu ve ahşap kompartımanlı trenin zemininde uyumanın bıraktığı etki ve Stalin yanlısı Bulgaristan'dan geçerken gözüme takılanlar gibi. Askerler trene binip Yugoslavya sınırından Türk sınırına kadar olan bölgede trende kalarak ağır postalları, yüksek sesleri ve haşin davranışlarıyla uyuyanları uyandırıp yolculara gözdağı verdiler. Bu yolculuklarımdan birinde sabah erken bir vakitte Türkiye sınırındaki ilk istasyonun peronunda çalan mızıka bandosunu görmek için trenin penceresinden başımızı uzattık.

1967 yılındaki bu ziyaretimi karayoluyla mı yoksa Pire'den gemiyle Girit'e Mikonos'a ve Rodos'a gittiğimiz sırada arabayı yüklemede kullanılan çelik halatlar yüzünden kaportası ezilen Volkswagen marka arabamla mı gerçekleştirdim bu kadar zamandan sonra hatırlayamıyorum. Karadeniz'in Kilyos kıyısında denize girdiğimi, sonra da 60'lı 70'li yıllarda Hindistan'a kadar giden hippi tren yolunun İstanbul ara durağı Sultanahmet'teki

Divanyolu Caddesi'nde bulunan Pudding Shop'ın terasında haşhaş içtiğimizi hatırlıyorum. Bir gece geç saatlerde Çemberlitaş'ta bir binanın tuvaletine gittiğimde tavandaki ampulun hızlıca öne arkaya sallandığını fark ettim. Meğerse deprem oluyormuş.

Öğrencilik yıllarımda şehri otobüsle dolaşırdım. Daha sonra ilerleyen yaşımda nasıl olduysa ben de tanıdığım orta sınıf Türklerin yaptığı gibi her yere taksiyle gitmeye başladım. Son seyahatlerimde ise Vikipedi'de "plastik bir köstek üzerindeki elektronik buton" şeklinde tanımlanan akıllı bilet "Akbil" alarak toplu taşımayı yeniden kullanmaya başladım. Böylece ağır ağır yapılan seyahatlerin ucuz olmasının yanında aynı zamanda Beşiktaş vapur iskelesinin hemen ötesindeki kıyı yolundan kuzeye doğru ilerlerken otobüsün penceresinden gözüme takılan "Peri Çıkmazı" gibi çıkmaz sokak levhalarını keşfetmenin tadını çıkaracak kadar boş zamanım olduğunu fark ettim. Akbil, vapur seferlerinde, tramvayda, hafif raylı sistemde ve diğer ulaşım araçlarında çok daha iyi ve kârlı, üstelik akbilinizi şehrin her yerinde kolaylıkla bulabileceğiniz makinelerde de doldurabiliyorsunuz.

Beşiktaş'tan Taksim'e giden dik yokuşu otobüsle çıkarsanız etrafınıza baktığınızda beton çağından önce şehrin ne kadar harika yerleri varmış anlarsınız. Pencere camları eksik olmasına karşın güzel kayısı renkli duvar sıvaları hâlâ korunmuş yıkık bir Osmanlı köşkünün yanında, limon yeşili renkte bir cami ve bu ikisinin yanında da nereye gittiği belli olmayan sivri kemerli bir geçit gözünüze çarpar. Avrupa yakasındaki Boğaz kıyısından taksi ya da otobüsle geçerken Bebek koyuna yakın Mısır Konsolosluğu'nun eski yaz köşkünü seyretmek hoşuma gidiyor. Art nouveau stilindeki bu bina şimdilerde bakımsız, köhne ve otlarla kaplı.

Taksim'de bir tur atıp Atatürk Köprüsü'ne (diğer adıyla Unkapanı Köprüsü) doğru kıvrılarak inen otobüsle giderken bir zamanlar Rum, Yahudi, Ermeni ve Levanten tüccarların yaşadığı zarif art nouveau apartmanların bulunduğu Grande Rue de Pera denilen alışveriş caddesi İstiklal'den aşağı inen garip Beyoğlu sokaklarını görüyorsunuz. Pera, Yunancada "karşı taraf", yani

şehrin Haliç'in karşısındaki bölümü anlamına geliyor. Orada burada ayakta kalan, yıkık dökük, harap ve boyaları kabarmış Osmanlı tarzındaki eski ahşap binaların her an yerle bir olacağından endişe ederek yenilenmesini istiyor insan. Bu terk edilmiş binaların çoğu eski Türk evlerindekilere benzeyen payandaları, yuvarlak kemerleri, odaları sokağa taşıyan cumba denen kafesli çıkma pencereleriyle masalsı bir görünüme sahip. 20. yüzyıl erken dönem Levanten mimarisi, Avrupalılaşmaya olan hevesi ortaya koyarken aynı zamanda oryantalist fantezileri de sürdürüyordu. Şehir, çürümenin ve yenilenmenin sahnesidir.

Karaborsadaki para, alışkın olmadığım bir mutfak, insanların bakışları, her türden gemi ve tekneyle tıklım tıklım dolu limanın üzerindeki parke taşlı dik yokuşlar, burun deliklerindeki pis ve güzel kokuların birlikteliği, ezanın çığlığı – bunların her biri, hem davetkâr hem de tehditkâr bulduğum bir şehri anlama merakımın artmasına sebep oluyor. Yaklaşık yarım yüzyıldan daha uzun bir süre bu bulmacayı çözebilmek amacıyla dilini okuyabilmek için öğrenerek, dinini anlamak için uğraşarak, hem Osmanlı hem Bizans tarihi üzerine odaklanarak, kendimi şehrin sanatı ve mimarisi konusunda eğiterek ve en sonunda da İstanbul'u İstanbul yapan duyguyu bulmaya çalışarak parçaları bir araya getirme yolunda adım adım çabaladım.

4

Mahalleler

İstanbul'u her mevsimde ziyaret ediyorum. Akasya ve ayvaların yeşerdiği ilkbaharda ya da çınar ağaçlarının altında bir gölge aradığınız ve tozlu sokaklarda yürürken incir ağaçlarının kekremsi kokusunu yakaladığınız bir yaz mevsiminde... Ve hatta sivrisineklerin henüz ölmemiş olduğunu öğrenip hayal kırıklığına uğradığınızda gökyüzünü dolduran leylek sürüleriyle mutluluk duyduğunuz sonbaharda... Her ne kadar etrafınız satıcılar, halıcılar ve kartpostalcılarla çevriliyor olsa da istediğim çoğu şeyi bulabilmem sebebiyle ilk başlarda kalacağım yeri tarihi bir bölge olan Sultanahmet'teki bir otelde ayırtıyordum. Bunları çok dert etmiyorum, zira büyük bir fakirliğin olduğu bu şehirde bazı insanlar ancak böyle para kazanabiliyor. Şehre daha sonraki gelişlerimde ise Boğaz kıyılarında sabah ve akşamları rahatlıkla dolaşabileceğim, kıyı boyunca sıralanmış restoranlarda balık yiyebileceğim ve Asya yakasındaki sessiz kıyı köylerine bir vapurla ulaşabileceğim Bebek veya Arnavutköy semtlerini seçecektim.

Londra ve New York gibi, bu uçsuz bucaksız şehrin görünmeyen yüzüne baktığınızda, İstanbul metropolünün büyüdükçe birbiri içine geçmiş kenar mahallelerden oluşan semt ve köylerden ibaret olduğunu görürsünüz. Üst orta sınıf Türklerin

yaşam tarzını yakalamak için Orhan Pamuk'un "Hatıralar" veya "Masumiyet Müzesi" kitabındaki karakterlerle özdeş İstanbullularla takılabileceğiniz Nişantaşı'na gidin. Sultanahmet'ten kısa bir otobüs yolculuğuyla ulaşabileceğiniz Fatih semti ise muhafazakâr bir ortama sahip. Fatih çevresindeki sokaklarda dolaşıp haftada bir kurulan açık pazarda alışveriş yaparken neredeyse bir Türk köyünde olduğunuzu hissedersiniz. Geleneksel anlamda İstanbul'un dini merkezi de 7. yüzyılda Konstantinopolis'i kuşatmakta başarısız olmuş orduya mensup, Peygamber'in yoldaşı Eyüp-El Ensari'nin türbesini çevreleyen Haliç kıyısındaki Eyüp semtidir.

Eski şehrin ticaret merkezi çarşı bölgesiydi. Kapalıçarşı bu bölgenin tam kalbinde yer alıyor etrafı da metal işçiliği ve diğer hafif üretim ticaret işlerine ayrılmış ardı ardına gelen sokaklarla çevreleniyor. Osmanlı âdetlerine göre aynı ürünü alıp satan dükkânlar tek bir yerde kümeleniyorlar, misal kakmalı satranç veya tavla takımı arıyorsanız bunları Kapalıçarşı'dan Baharatçılar Çarşısı'na kadar uzanan Uzun Çarşı'da yan yana sıralanmış dükkânlarda bulursunuz.

Kervanların çeşitli ürünleri uzak diyarlardan satılmak üzere kente getirdiği, tüccarların yük hayvanlarını bağlayabildiği, mallarını güvenli bir biçimde saklayabildiği ve geceleri konaklayabildiği geçmiş dönemlerden bugüne kadar varlığını sürdürmüş ticari yapılara "han" adı veriliyor. Bunların arasında benim en çok beğendiğim 17. yüzyıldan kalma Çakmakçılar Yokuşu'ndaki Büyük Valide Han'dır. İçinde Acem tüccarların dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılmış bir Şii camisi vardı. Şimdilerde, Haliç manzarasını seyredebilmek için, otların büyüdüğü bu caminin çatısına tırmanmayı seviyorum.

Boğaz kıyıları boyunca uzanan semtler kendilerine has köy lezzetini hâlâ koruyorlar. Beşiktaş'tan bir vapurla karşıya geçtiğinizde ulaşabileceğiniz Asya tarafındaki Üsküdar semti, suyun Avrupa tarafındaki diğer bölgelerinden farklı olarak aynı Fatih'te olduğu gibi daha muhafazakâr ve daha Anadolulu bir yapıya sahip. Çok sevilen Kanaat Lokantası da Üsküdar'da bulunuyor. Ka-

naat Lokantası'ndan daha sonra tekrar bahsedeceğim. Osmanlı Dönemi'nde Mekke'ye doğru yapılan kutsal "hac" yolculuğu, Sultan'dan hediyelerle yüklü beyaz devenin başı çekmesiyle buradan başlardı. Üsküdar tıpkı Sultanahmet, Tünel ve Asmalımescit ile Fatih, Kanlıca ve Boğaz'ın yukarı taraflarında olduğu gibi keyifli bir gezinti sunuyor.

Arka Sokaklara Girmeyi Göze Almak

Ticari bölgelerden, pahalı marketlerin bulunduğu semtlerden ve Sultanahmet gibi turistik merkezlerden başka, çok sevdiğim kendine özgü başka bir mahalle daha var. Otelime yerleşip, bavulumu boşaltıp temizlendikten sonra gitmekten hoşlandığım arka sokaklara doğru yola koyuluyorum. Şimdi gerçekten kendimi İstanbul'un arkasındaymışım gibi hissediyorum. Bir köşede ortalık yerde ateş üzerinde pişirilen şiş kebap, döner kebabı, köfte ve çeşitleri, yanında da ekmek ve doğranmış domates, salatalık, soğan ve kırmızı acı biberden yapılan çoban salatasıyla sunulan yoğurtla suyun karışımı lezzetli bir içecek olan "ayran" olacak. Canınız bira çekerse, genellikle lokantadan biri çıkıp dışarıdan aldığı birkaç şişe hafif içimli mükemmel Türk birası Efes'le gelecektir. Güzel havalarda açık havada yemek yemek de mümkün. Ilık bir akşamüstü açık havada bira içip kebap yemenin keyfi! Bölük pörçük bir müzik sesi, kuzu kavurma kokusu, koçanıyla kızaran mısırın ve nargile içenlerin aromalı tütün kokusu hafif bir esintiyle geçip gidiyor.

Sokak boyunca bakkal, kasap ve manavlar sıralanmış. İçinde modası geçmiş berber koltuğuyla duvarda üzerinde ikonik Atatürk fotoğraflı takvimin bulunduğu bir berber dükkânı her zaman mevcut. Etraftaki bu tarz yerlere, civardaki erkeklerin küçük gruplar halinde toplanıp sigara içtiği, dedikodu yaptığı ve günlük haberleri tartıştığı "çarşı", "meydan" veya "pazar yeri" deniyor. Nadiren de otelinizde yıkatmaktan daha ucuza gelen bir çamaşırhane el altında bulunuyor. Yanı sıra, içlerinden biri kupa oyununu andıran karışık kart oyunları oynayan adamların top-

landığı kahvehaneler var. Bir de mahallenin camisi ve cemaati var. Bazen takke giyiyorlar, çuval gibi pantolonları, uzun tişörtleri var, sakallı ve bıyıklılar. Sakallar Kuran'da tasvir edildiği gibi kırpılmış.

Parke taşlı kaldırımlarda yol boyunca dizilmiş yaşlı çınar ağaçları var. Bazısı az miktarda beyaz briket ya da tel örgü çitlerle korunuyor. Bir de az rastlanan mersin ağacı ve zakkum var. Birçok yerde, dar sokaklarda doğal bir çardak vazifesi gören üzüm asmaları yetiştirilmiş. Öylesine dolaştığınızda başkaları da doğal olarak sizi merak edecektir. Eğer birini "İyi akşamlar," diyerek selamlarsanız onlar da karşılığında sizi selamlıyor ve biraz Türkçe bilmenizden memnuniyet duyuyorlar. "*Selamün Aleyküm*" yani "Allah'ın selamı üzerinize olsun" dediğinizde ise dinlerine hürmet ettiğinizi düşündükleri için bir kat daha memnun oluyorlar. Sokaklarda çoğunlukla erkekler var. Eve gittiklerinde kadınların yönettiği bir dünyaya girmiş oluyorlar ancak *meydan* erkeklere ait bir yer.

Başıboş kediler aylak aylak dolaşıyor ve birileri onları besliyor. Yemeleri için iyi kötü her şeyi veriyorlar. Kedilerin salatalık, domates ve ekmek yediği başka bir yer var mıdır acaba? Çok aç olmalılar. Hz. Muhammed'in kedileri çok sevdiği anlatılıyor. Bir hadiste anlatıldığına göre Peygamber, birlikte oturduğu arkadaşlarından ayrılmak üzere ayağa kalktığında, kaftanında bir kedinin uyuduğunu görür. Mahluğu rahatsız etmemek için bir makas ister ve kedinin uyuduğu parçayı keser.

Bu antik şehirde tarih bize hiç de uzak değil. Fener, Haliç kıyısındaki eski bir Rum mahallesi, kalmayı sevdiğim bir yer. Galata Köprüsü'nden yalnızca iki iskele uzaklıkta. Eğer aceleniz varsa eski şehrin merkezi Eminönü'ne taksiyle yalnızca beş liraya, yani aşağı yukarı 1,20 pound'a gidebiliyorsunuz. Kıyı boyunca uzanan yoldan yürüyecek olursanız önce Haçlıların daha sonra da Türklerin saldırısına uğramış Bizans zamanından kalma duvarların kalıntılarını göreceksiniz. Bir gece Cibali adlı bir semtte karşıma çıkan Kadir Has Üniversitesi'nin hemen üzerindeki duvara oyulmuş alçak geçidin üzerinde aşağıdaki gibi tercüme edebileceğim

şu yazı vardı: "Burada, 29 Mayıs 1453'te Bursalı Zabit Cebe Ali Bey surları yıkarak bir delik açtı. Kendisi buradan geçtiği için bu bölgeye adından ilhamla Cibali denmiştir." Bu kapıdan az ileride, 1453'teki o vahim günde Konstantinopolislilerin kaderlerinden kaçmak için beyhude yere toplandıkları Gül Camisi var. Osmanlı birlikleri, aslen bir Ortodoks kilisesi olan camiye saldırdıklarında, çoğunluğu kadın, çocuk ve savaşamayacak kadar yaşlı erkeklerden oluşan Rumların, Türklerin gülleri sevdikleri için onları bağışlayacakları umuduyla ibadethaneyi güllerle donatması karşısında büyülenmiş ve şaşkına dönmüşlerdi.

Mecidiyeköy

İstanbul'da birçoğumuzun ziyaret etme fırsatı bulamadığı bazı semtler vardır. Bunlar merkezi, manzaralı ya da tarihi öneme sahip semtler değildir. Bir kış mevsiminde zamanımın bir kısmını, Taksim'in hemen ilerisinde, şehrin hafif raylı sistem hattı üzerindeki yeni semtlerinden biri olan Mecidiyeköy'de geçirdim. Soğuk kış sabahlarında bir yorgana sarınıp, 7. kattan son yarım yüzyılda İstanbul'un nüfusunu artıran 12 veya 15 milyon kişinin bir kısmına ev sahipliği yapan semtin çevresinde labirent oluşturan sokakları seyrediyordum. Bu şehre ilk kez geldiğimde bu binaların pek azı mevcuttu. Şimdi 6-7 katlı beton dökme vasat apartmanların sıralandığı bu dik tepelerde, bir zamanlar otlar bitiyordu. Koyunlar burada otluyor, şehrin pazarlarına yiyecek sağlayan sebze bahçeleri burada bulunuyordu. Türkçede "yokuş" denen sarp bayırlar güya asfaltla kaplı olsa da sanki birisi birkaç kamyon sıcak asfaltı tepeden aşağı öylesine dökmüş gibi duruyorlar.

Karlı bir sabahta erkenden gözümü açtım. Bitişik dairedeki bir bebek ilk hecelerini çıkarmaya çalışırken aşağıdaki kanyonvari sokaklardan, arada sırada çalan araba kornasının, patinaj yapan tekerleğin ve kara saplanmış aracı kurtarmak için şoföre "gel, gel, gel," diye bağırarak talimatlar veren bir adamın sesini duyabilirsiniz. Aşağıda ne olup bittiğini görebilmek için yan

apartmanın karla kaplı kırmızı kiremitli damında siyah beyaz bir kedi dikkatli adımlarla yürüyor. İnsanlar işe gidince ortalık sessizliğe bürünüyor. Kuşluk vaktinin sessizliği, İstanbul'un her yerinde bulunabilen sert ve gevrek halka şeklindeki lezzetli susamlı simitleri satmak için "*simiit!*" diye bağıran adamlar, "*Eskicii! Eskicii!*" diye bağıran el arabalı hurdacı gibi sokak satıcılarının tekrarlayan bağırışlarıyla bozuluyor.

Turistler Sultanahmet'te kalmayı tercih ediyorlar, zira tarihi Ayasofya Kilisesi'yle önündeki parkın karşısındaki Sultanahmet Camisi ve 2000 yıl boyunca şehrin ana caddesi olmuş Divanyolu Caddesi'nden birkaç sokak ötedeki Kapalıçarşı da burada. Geceleri turistler de yerliler gibi restoran ve gece hayatı için Tünel ve Asmalımescit semtlerine geliyorlar. Üsküdar'a yapılacak bir gezi, bir kıtadan diğerine vapurla geçilebilen dünyadaki tek yer olma cazibesinin yanı sıra denizde olmak için de iyi bir bahane. Mecidiyeköy turistlerin ilgisini çekmemekle beraber fazla zengin olmayan insanların yaşadığı bir mahalle. Burası, sofralarına yiyecek bir şeyler koyabilmek için ne iş yapmak gerekiyorsa o işi yapan insanların toplandığı, çalışan orta sınıf ailelerin dışa kapalı yerleşim bölgesi. İnsanlar İstanbul'da iki yakalarını bir araya getirmek için gerçekten çok çalışıyorlar. Hiçbir zaman düzgün çalışmayan sıcak su teçhizatı ve bir türlü yeterince ısıtamayan kaloriferli bir apartmanda yaşamak birçok İstanbullunun ortak sıkıntısı olmuş durumda.

O kış, bizim yaşadığımız apartmanda doğalgazla çalışan ısıtma sistemi "kombi" en çok ihtiyacımız olduğu zamanlarda çalışmıyordu. Kullanım kılavuzunu İngilizceye çevirdiğim halde oğlum ve ben durmadan cihazın ayarlarıyla oynuyorduk. Yatak odamın camından apartman sakinlerinin odun ve kömür torbalarını balkonlarına yığdığını görüyordum. Arada renkli bir eşarp takmış bir kadın dışarı çıkıp birkaç parça kömür için çuval bezinden torbanın altını üstüne getiriyordu. Kar fırtınası sırasında bir iki kez aynı bir Rus romanında olduğu gibi ısınmak için mobilyaları kırıp yakmayı bile hayal ettim. Fırtınalı havada dışarı çıkmaya cesaret etmek, çöple dolu plastik torbaları geçip karlı

sokaklarda zorlanarak yürümek bu şehri turistik bir cazibe merkezi veya egzotik bir şehir olarak görmek şöyle dursun, I. Dünya Savaşı'nda kaybeden tarafla aynı alınyazısını paylaşan, imparatorluk sonrası yeni bir metropol olarak görmenize bile yetmez. Yüksek sivri ökçeli, topuklu çizmeleriyle çok yavaş bir şekilde kaldırımdan yürüyerek Mecidiyeköy'deki buzlu yokuşu çıkan bir kadının görüntüsünden bütün bir toplumun yapısı okunabilir.

5

Türkçe

Türkiye'nin anadili Türkçedir. İstanbul'u kısa süreliğine ziyaret eden birinin Türkçeyi çözebilmek için yeterli zamanının ve isteğinin olması uzak bir ihtimalken, bazı benzerlikler hem faydalı hem de ilgi çekici olabilir ve birkaç kelime ya da bilinen bir söz size şaşırtıcı biçimde yarar sağlayabilir. Türkçeyi şehirde pratik yapacak kadar yeterli vakit geçirmediğim için oldukça yavaş ve duraklayarak konuşuyorum, ama yine de "çok güzel Türkçe konuştuğumu" söylüyorlar. Pek gerçekçi olmasa da insana büyük bir güven veriyor! Bir yabancının Türkçe konuştuğunu ya da konuşmaya çalıştığını görünce adeta insanların yüzü aydınlanıyor.

Türkçe, dünyada yaşayan 83 milyon kişinin birinci dili olsa da Türkiye'nin dışında Kuzey Kıbrıs'taki Türk vatandaşlarıyla Irak, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya Cumhuriyeti, Kosova, Arnavutluk'un bazı kesimleri ve Doğu Avrupa'nın bir bölümü dışında geçerliliği pek az. Türkçeyi Batı Avrupa'da, özellikle Almanya'da yaşayan göçmenler arasında da sıkça duyarsınız. Türkçeye benzeyen Türki diller de Karadeniz'den başlayıp Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ı içine alarak Tibet'in batı sınırlarına kadar uzanan, eskiden Sovyetler Birliği olarak bildiğimiz Rusya'nın güney kesimlerinde de yaygın olarak konuşulmaktadır.

Bu dillerin Türkçeyle ne kadar yakın olduğunu göstermek için bir partide tanıştığım Azeriyle o Azerice ben ise Türkçe konuştuğumuz halde anlaşabilmemizi örnek verebilirim. İçtiğimiz kokteyllerin de faydası olduğuna hiç şüphe yok. Konudan anlayan okuyucular için söylemek gerekirse bu diller Ural-Altay dil grubuna ait. Türkçe ne birçok Avrupa dili gibi Hint-Avrupa dil grubuna ait ne de Arapça gibi bir Sami dili. Çünkü Türkler batıya doğru göç etmeye başlamadan önce göçebe bir kavim olarak Çin'in batı sınırlarında koyun güdüyorlardı.

Dilbilgisi ve telaffuz

Bu dilin tarihçesi ve sınıflandırılmasıyla ilgili söylenecek çok şey var. İngilizcenin cümle yapısı nasıl "Özne-Yüklem-Tümleç" modeli etrafında şekillenmişse, Türkçe geleneksel olarak "Özne-Tümleç-Yüklem" modelini tercih etmiştir. "Ahmet bugün şehirde bana bir masal anlattı," cümlesinde olduğu gibi cümlenin aktarmak istediği tüm bilgiler öznenin ardından sıralanıyor ve cümle en sona gelen eylemle toparlanıyor. Cümlenin eylemini ortaya koymadan önce Türkçe bizi eylemin ne zaman, nerede, kime yapıldığıyla ilgili bilgilendiriyor. Ancak vurgu için kelimeler yer değiştirebildiğinden bu kurallar her zaman uygulanmıyor.

Türkçe zamirler cinsiyet belirtmiyor. "Örneğin 'o' zamiri tek başına içeriğe bağlı olarak dişi, erkek ve cins isme işaret edebiliyor. Türkçede İngilizcede yaygın olarak kullanılan "sahip olmak" fiili yok mesela. Peki o zaman kişi sahipliğini veya mülkiyetini nasıl ifade ediyor? "Arabam var" örneğinde olduğu gibi sahip olunan şeyi betimleyen kelimeye doğru takıyı getirip Türkçede yaygın olarak kullanılan "var" kelimesini ekleyerek yapılır. "Var" sözcüğünün zıddı "yok"tur. Arabam bulunmuyor anlamına gelen "Arabam yok" gibi. Yine İngilizcenin aksine Türkçede ilgeç bulunmuyor, verilmek istenen anlam "arabada", "arabadan", "arabamı sürüyorum" örneklerinde olduğu gibi eklerle sağlanıyor.

Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için bir kelimenin kendisine eklenen başka bir kelimeyle anlamı değişir. Örneğin

bir önceki bölümde kullanılan "çamaşırhane", "çamaşır" kelimesine yer bildiren "hane" kelimesinin eklenmesiyle meydana gelir. İki kelime arasındaki bağlantı ayrıca nispeten biraz daha belirli bir yöntemle, "iyelik eki" kullanılarak dile getirilir. Mevlevi dervişlerin toplandığı Tünel'deki mevlevihanenin adının anlamı tam olarak "Mevlevilerin Evi"dir. "Galata Mevlevihanesi" derken iki sesli harfin arka arkaya gelmesini engellemek için kelimenin sonundaki "i" harfinden önce gelen tampon sessiz harf "s" ikinci kelimenin birinciyle ilgili olduğunu gösterir.

Bu anlattıklarım öğrenmek istediklerinizden fazla olabilir. Ancak bir kelimenin sonunda neden "i" olup olmadığına açıklık getirmeliyiz. Cadde ve sokak örneğinde olduğu gibi kelimenin sonundaki "i" o kelimenin bir öncekine bağlı olduğunu göstererek iyelik çiftini tamamlar. "i" harfini eklediğinizde aynı Amerika'daki çocuklar için yapılan televizyon programının benzeri olan Susam Sokağı'nda olduğu gibi "sokak" kelimesi "sokağı" haline dönüşüyor. (Türkler sert sesleri sevmiyorlar, o yüzden "k" yumuşayarak "ğ" haline dönüşüyor.)

Ayasofya veya Divan Yolu gibi yer isimleri bazen iki ayrı kelime olarak bazen de bitişik yazılıyor. Sonradan camiye dönüştürülmüş şehrin göze çarpan iki kilisesi Aya Sergios ve Bachos (St. Sergius and Bacchus) Büyük Ayasofya kilisesine benzerliği nedeniyle "Küçük Ayasofya" olarak bilinir. Adını aldığı caminin ve sokağın isminin birleşik olarak Küçükayasofya veya ayrı ayrı Küçük Ayasofya şeklinde yazıldığını görebilirsiniz.

Türkçeyi kulağa hoş gelen bir dil yapan içindeki sesli uyumudur. Art arda gelen hecelerdeki sesli harfler kendisinden önce gelen kalıba uymak için değişiyorlar. Arabalar ve kalemler örneklerinde olduğu gibi bir kelimeyi çoğul yapmak için sonuna "ler" ya da "lar" ekleri getiriliyor.

Dilbilimcilere göre ağız yapısı sebebiyle d ve t harfleri dönüşümlü olarak kullanılabiliyor. Örneğin Mahmut ve Mehmet bazen Mahmud ve Mehmed olarak yazılıyor. Yumuşak g biraz kafa karıştırıcı olabilir. Kendi başına seslendirilemiyor, yalnızca

bir önceki sesliyi uzatmaya yarıyor. Tıpkı Beyoğlu kelimesini telaffuz ettiğimiz gibi.

Ayrıca İngilizcede olmayan sesli harfler de var. Örneğin Atatürk isminde bulunan çift noktalı u harfi dudakları yuvarlatıp İngilizce u seslisini söyleyerek telaffuz ediliyor. Köprü kelimesinin ilk hecesindeki çift noktalı o harfi ö ise sesi ağzınızın ön kısmına doğru iterseniz biraz İngilizcedeki cup sözcüğünün telaffuzuna benziyor. Bir de üzerinde noktası olmayan "ı" harfi var. Bu sesi ağzın ön tarafına doğru itince biraz da İngilizcedeki "uh" sesine benziyor. Büyük I harfini büyük İ harfinden ayırmak için Türkler "İ" karakterini kullanıyorlar.

Dilbilgisi olarak Türkler cinsiyet belirtmiyorlar. "Onun evi" dediğimizde örneğin, içerik bize bir erkeğin mi yoksa bir kadının evi mi olduğunu söylemeli. İngilizcedeki *sibling* sözcüğünün karşılığı olan *kardeş* sözcüğü, *erkek kardeş* ya da *kız kardeş* diyerek kesinleştiriliyor.

Türkçede çoğul olarak kullanılan kelimeler İngilizcede tekil olarak kullanılabiliyor. Birisi size yolculukla ilgili iyi temennilerini sunmak istiyorsa "iyi yolculuklar" veya "iyi akşamlar" diyor.

Faydalı hoş sözler

Bu gözlemler işin yalnızca yüzeysel kısmı. Türkçe birçok açıdan büyüleyici bir dil. Belki de sadece İngilizceden farklı olduğu için bana öyle geliyordur. Elverişli bir dil olmasının bir sebebi de konuşma dilinin çeşitli koşullarda reçete gibi kullanılan ortak latifelere sahip olması. Restoranlarda sık sık garsonlardan ve yemek yediğiniz dostlarınızdan "bon apetit"e karşılık gelen "afiyet olsun" sözünü duyarsınız. Eğer birisi hastaysa ya da başına bir iş gelmişse "geçmiş olsun" diyorsunuz. Bir işle meşgul olan birinin yanından geçerken aynı koşullarda Fransızcada söylenen "bon courage"la aynı manaya gelen "kolay gelsin"i kullanabilirsiniz. "Kolay gelsin" aynı zamanda İngilizcedeki "take it easy" gibi kullanılan yaygın bir gayrı resmi uğurlama sözü.

Eğer "günaydın" veya "iyi akşamlar" telaffuz açısından zor geliyorsa o zaman "merhaba" da gayrı resmi olmasına rağmen işe yarıyor. "Teşekkür ederim" demesi zor, hatta "çok teşekkür ederim" ondan daha da zor. Sağ olun (resmi) veya sağ ol (gayrı resmi) sağlıklı ve güçlü ol anlamına gelen bir söz ve şükranlarınızı ifade ederken kullanılabilir. Bunlardan birkaç tane öğrendiğinizde siz de "ne kadar güzel Türkçe" konuştuğunuzu göreceksiniz.

II. Bölüm

Roma ve Bizans Döneminde Konstantinopolis

6

Büyük Konstantin

Roma, Shakespeare'in "en zirvedeki ve muhteşem dönemi" diye tabir ettiği 4. yüzyılda, tarihinin tehlikeli bir dönemine giriyordu. Roma Cumhuriyeti yerini hayli zamandır dört bir yandan onun zenginliğini ve gücünü kıskanan düşmanlarla sarılmış Roma İmparatorluğu'na bırakmıştı. 2. yüzyılda Romalıların Perslerden zorla aldığı Küçük Asya ve Orta Doğu olarak adlandırılan bölgeler, şimdi yeni bir hanedanlığın yönetimi altında canlanan Pers gücünün tehdidi altındaydı. Avrupa'daki barbar kavimler de bir diğer yanda kuzeye doğru harekete geçmişlerdi.

İmparatorun, İtalyan aristokratlardan oluşan elit bir yapıya sahip Roma Senatosu tarafından seçildiği, temsili yönetime benzer bir yönetimin olduğu günlerin yerinde yeller esiyordu. O dönemde imparatorluk aslında ordu kademeleri arasından liderin oybirliğiyle seçildiği askeri bir diktatörlük haline gelmişti. Tarihçi Peter Saris "aciz imparatorlar birbiri ardına tahttan indirildi ve kendi askerleri tarafından öldürüldü" diye anlatıyor. Saris, Konstantin'in iktidara yükselmesi "yalnızca, sonraki Roma İmparatorluğu'nun politikalarını şekillendiren hırslı adamların gaddar ve fırsatçı manevraları çerçevesinde yorumlanabilir" diye devam ediyor. Artık, zihnimizde Roma'dan yönetilen merkezileştirilmiş bir devlet canlandırıyorsak imparatorluğa Romalı demek de yanıltıcı olabilir. Ordu Küçük Asya, Kuzey Afrika, Balkanlar veya

Kuzey Avrupa'da savaşırken, artan sayıda aslen Romalı olmayan asker-imparatorlar, sürekli yer değiştiriyorlardı.

305 yılında gönüllü olarak sahip olduğu gücü bırakıp Dalmaçya kıyılarındaki çiftliğine çekilerek lahana yetiştirmeye başlayan İmparator Diokletian, artık tek bir kişiyle yönetilemeyen imparatorluğun bağımsız yönetime geçmesini sağlamak için, imparatorluğun yönetimsel olarak doğu ve batı şeklinde ikiye ayrıldığı, her birinin diğerine karşı sorumlu olduğu birer üst (Augustus'lar) ile birer ast (Sezar'lar) imparatorlardan haiz Tetrarşi (dörtlü yönetim) denen bir yönetim şeklini uygulamaya koydu. Bu düzenleme teoride ağırlıklı olan imparatorluğun daha kolay yönetilmesini sağladıysa da, gerçekte bu mevkilere atanan güç meraklısı generalleri düşününce, 4 haris adamın aynı görev için en güçlüsü galip gelene kadar birbirleriyle savaşacağı bir sistem yaratmış oldu.

Tetrarşiyi temsil eden Mısır mermerinden yontulmuş nadir bir heykel Venedik'teki San Marco Bazilikası'nın güneybatı köşesine yakın bir yerde durmaktadır. Grekoromen heykel geleneğinin hiçbir zarafetini taşımayan 4 zalim savaşçı tasvirinin yer aldığı, ham hali mat kestane rengindeki bu yontu, Konstantin'in ilk zamanlarına kadar Roma İmparatorluğu'nun dönüştüğü otoritenin asıl gücünün iç karartıcı bir suretidir adeta. Giysili ve aynı şekilde poz vermiş nemrut suratlı adamların her biri bir elleriyle kılıçlarının kabzalarını sımsıkı tutarken diğer elleriyle de eş-imparatorun omuzunu tutmuş, sanki diğerlerinin yapacağı ilk saldırıyı önlemek ister gibi duruyorlar. Adı Roma İmparatorluğu'yla birlikte anılan hayalimizdeki hiçbir soylu veya ruhani liderin böyle duygusuz ve kaba savaşçılarla bir bağı olamaz. Heykeldekiler ritüel olmuş bir törenin mola anında, daha önceden verilmesi kararlaştırılmış bir işaretle, sanki birazdan savaşa tutuşacaklarmış gibi duruyorlar ki yaptıkları da budur zaten.

Roma İmparatorluğu ve Yeni Din

Konstantin'in koşulları ve iktidara yükselme yöntemi, Roma İmparatorluğu'nun coğrafi olarak genişlemesi hakkında bazı işaretler verir. Konstantin, bir Roma eyaleti olan Dakia'ya bağlı bugünkü Sırp kasabası Niş'te doğmuştur. Babası Konstantius ilham verici liderliğiyle Diocletian'ın ilgisini çekti ve Sezar ünvanıyla imparatorluğun kuzeybatı sınırındaki uzak eyaleti Britanya'da çıkan ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirildi. Konstantin de babasının izinden gitti ve babasının yanında savaşarak hem doğu eyaletlerinde hem de Kuzey Avrupa'daki seferlerde kendisini gösterdi. Babası ölünce askeri birlikler onu himayelerine alıp yetiştirdiler ve Augustus ünvanını verdiler.

Konstantin'in güneye doğru Alpler'i aşarak hasmı Maxentius'la karşılaşacağı kaçınılmaz an geldi çattı. Bu karşılaşma Roma'nın hemen kuzeyinde Tiber Nehri üzerindeki Milvian Köprüsü'nde meydana geldi. Efsaneye göre genç kumandan Konstantin çarpışmadan hemen önceki gece askeri ve dolayısıyla da imparatorluk kariyerine ilham kaynağı olacak bir rüya gördü. Bu rüya, daha ziyade bu efsane, tarihin akışını değiştirecekti. Konstantin'in resmi biyografi yazarı tarihçi Eusebius şöyle anlatıyor. "Gün ortasında güneş alçalmaya başlamışken kendi gözleriyle göklerde üzerinde 'Bununla fethet' (Hoc Vince) ibaresi bulunan parlak bir haç gördüğünü söyledi. Bu görüntü karşısında hem kendisi hem de ordusu şaşkınlık içinde kalakaldılar. "O gece rüyasında Konstantin'e görünen İsa, yeni dinin sembolünün Konstantin'in birliklerinin siperlerinde de olması gerektiğini buyurdu. Hikâyeye göre, Konstantin bu rüyadan ilham alarak birliklerini Maxentius'a karşı savaşa soktu ve sayıca az olmalarına rağmen o ünlü zaferini kazandı.

Konstantin'in rüyasında haç görmesi Hıristiyan efsanelerinin sanatsal malzemelerinden biri haline geldi ve Avrupa sanatında sık sık resmedildi. En ilgi çekici erken dönem tasvirlerinden biri, üç ayrı panoda resmedilmiş 9. yüzyıla ait bir minyatürdür. En üstteki panoda, değerli taşlarla süslenmiş şatafatlı koltuğunda oturan Konstantin rüyasında haç görürken, ortadaki panoda

Milvian Köprüsü'nde düşmanlarını gönderirken, üçüncüsünde de annesi Helena yıllar sonra kutsal topraklarda Hz. İsa'nın gerildiği çarmıhı keşfederken gösteriliyor. Belki de en haşmetli tasvir Pierro della Francesca'ya ait Arezzo'daki *Konstantin'in Rüyası* (Kutsal Haç Efsanesi) adlı bir seri fresktir. Burada muhafızları tarafından korunan imparator, etrafı açık ordugâhının çadırlarıyla çevrili halde çadırında uyurken görülmektedir. Tablo ağırbaşlı bir gizem havası vermektedir. İmparator rüya görürken ona eşlik edenler de sanki transa geçmiş bir halde resmedilmiştir.

Bu gizem havası Konstantin'in rüyasındaki duruma uygun düşüyor. Gerçekten olup olmadığıyla ilgili şüphe uyandıran sebepler var. Ordunun tanık olduğu varsayılan gökyüzünde haçın görülmesi olayı, başka herhangi bir gözlemci tarafından doğrulanmadı. Eusebius, Konstantin hayattayken yazdığı *Kilise Tarihi* adlı kitabında bu ünlü çarpışmanın hikâyesini anlatırken bu rüyadan bahsetmiyor. Yalnızca Konstantin'in ölümünün üzerinden uzun zaman geçtikten sonra yazdığı *Life of Constantine (Konstantin'in Hayatı)* adlı kitabında bu olaydan bahsediyor. Eğer gerçekten Konstantin'in gördüğünü bütün ordu gördüyse demek ki John Julius Norwich'in kurnazca yorumuyla "98 bin kişi bu sırrı fevkalade iyi bir şekilde saklamış" olmalı.

Robin Lane Fox, Akdeniz dünyasında paganizmden tek tanrılı din Hıristiyanlığa geçiş dönemini ele alan *Pagans and Christians (Paganlar ve Hıristiyanlar)* adlı çalışmasında, daha çok Konstantin'in ertesi gün çatışmaya girerken haç sembolünün askerlerin siperlerinde görünmesini emreden İsa'yı rüyasında gördüğü deneyiminin ikinci bölümüne odaklanmıştır. Paganizm dünyasında zaman zaman vuku bulan tanrıların görünmesi olayı, Yunanca epiphanos olayı olarak adlandırılan bir fenomen olup günümüzde epiphany* kelimesiyle ifade edilmektedir. Konstantin'in deneyiminde farklı olan, pagan inanışında daha sık rastladığımız yürüyen ve konuşan insan formundaki görüntüden önce, ilk haç sembolünün tezahürüdür.

* Tezahür. (ç.n.)

Kudret veya güzellikle ışıldayan ve doğaüstü bir otorite taşıyan ölümsüzlere ait bu gerçeküstü aydınlanma anı betimlemeleri İlyada ve Odysseia Destanı'nı okumuş olanlara tanıdık gelecektir. Lane Fox, ancak inanmış Hıristiyanların güzellikle ikna edilmesiyle Konstantin'in rüyasında gördüğü adamı İsa ile ilişkilendirmiş olacağını ileri sürer ve şöyle devam eder: "Belki de (...) rüyasında parlak giysiler içerisinde sıradışı güzellikte genç bir adam, geleneksel tipte bir tanrı gördü. Konstantin'in rüyasını hiçbir sanatsal tasvir şekillendirmediği için ve hiç kimsenin İsa'nın görüntüsüyle ilgili bir fikri olmadığı için Konstantin ancak bu kadar açık olabilmişti."

Hıristiyanlığın, imparatorluğun resmi dini olarak seçilmesi iyi bir politik algı yarattı. Roma'yla erkenden özdeşleştirilmesi sebebiyle oluşan Roma İmparatorluğu algısı, yavaşça içeri sızan barbar etkilerinin de imparatorlukça uzaklaştırılması sayesinde güçlendi. Hıristiyanlık imparatorluğa yitip gitme tehlikesi altında olan ahlaki ve ruhsal bir ortak payda da verdi. İmparatorun kendisinin tanrı olarak görüldüğü eski bir inancı bertaraf ederek politik gücü bakış açısına dahil etti. Konstantin'in bilinen dünyanın en güçlü kişisi olması konusunda hiç kimsenin bir şüphesi olmasa da "Tanrı'nın adamı" -daha önceki imparatorların ilan ettiği gibi bizzat kendisi bir tanrı olarak değil- olduğunu ilan ederek yetkisinin ispatında daha da ileri gitti. Konstantin tarihte, son derece yetkin, kararlı, otoriter ve hedefinden kesinlikle emin biri olarak geçmektedir. Eusebius'un *Life of Constantine (Konstantin'in Yaşamı)* adlı kitabında Konstantin'in kendisini nasıl gördüğü ile ilgili biraz fikir edinebiliriz:

> Bu tür bir inançsızlık insan ırkını istila etmiş ve devlet yıkılma tehdidi altındayken Tanrı nasıl yardım edebilir ki? Ben bizzat O'nun seçtiği bir aracıyım... Nitekim güneşin doğa kanunlarına boyun eğerek ufukta gözden kaybolduğu uzak Britanya Okyanusu'ndan başlayarak Tanrı'nın yardımıyla insan ırkının, benim sayemde aydınlanarak Tanrı'nın kutsal emirlerine riayet etmeyi

> hatırlamaları ümidiyle, o sırada hüküm süren kötülüğün her türlüsünü defettim ve ortadan kaldırdım.

Bu enerjik genç asker, batılı rakiplerini yener yenmez yüzünü doğuya çevirdi ve Küçük Asya'da hüküm süren son düşmanı Licinius'u ortadan kaldırdı. Licinius'un doğu imparatoru, Konstantin'in ise batı imparatoru olduğu ve barış içinde oldukları zamana ait, üzerinde "Licini Auguste Semper Vincas" yani "Licinius Augustus, her daim muzaffer olasın" ibaresini taşıyan 6 adet 4. yüzyıla ait gümüş çanak şaşırtıcı biçimde tarihin alışılmadık detaylarından biri olarak günümüze kadar gelmiştir. Defne çelengiyle çevrili çanağın ortasında, Licinius doğuda imparatorluğa hâkimken ve gelecek için umutlu bir kehanette bulunurken Augustus ünvanıyla kutladığı 10. yılının anısına kazınmış "on olduğu gibi yirmi de olur" anlamındaki "SIC X SIC XX" ifadesi yer almaktadır. Çanaklar 1901 yılında Konstantin'in doğum yeri olan Niş'te bulundu. Her biri gümüş ve aşağı yukarı bir Roma librası ağırlığında olan bu çanaklara "largitio" adı verilir. Bunlardan biri British Museum'da sergilenmektedir. Müze kataloğunda bu çanak şöyle tarif edilmiştir:

> Bu tarz çanaklar imparator tarafından özel durumlarda yüksek sınıf askerlere, sivil memurlara ve sadakatli müttefiklere sunulurdu. Dolayısıyla Licinius makamında 10. yılının başlangıcını ikinci 10 yıl için adak adayarak ve bu çanaklara benzer hatıra sikkeleri basarak kutladı. Bu çanaklara Latincede "cömert armağanlar" anlamına gelen "largitio" denir. Largitio aynı zamanda rüşvet anlamına da gelir!

Zaman içinde Licinius mağlup olup kılıçtan geçirilince Roma'nın imparatorluk gücünün merkezi olduğu dönem bitmiş oldu. Konumu itibariyle barbar istilalarına karşı koyacak kadar emniyetli değildi artık. Sebep sadece bu değildi, aynı dönemde doğudaki imparatorluğun nüfusu ve içinde bulunduğu refah da

artmıştı. Dünya ticaretinin merkezi, Avrupa'nın Asya ile birleştiği yere kaymıştı. Konstantin'in gözünü doğudaki imparatorluğa dikmiş olmasının sebebi belki de buydu. Konstantin Roma'nın imparatorluk gücünü, idari ve organizasyon geleneklerini yeni dünya dini Hıristiyanlıkla bir araya getirerek Bizans İmparatorluğu'nun bütün iktidarı süresince var olacak bir karışım yarattı. Laik ve kutsal arasındaki ayrımın, tanrıya karşılık Sezar'a minnettar olmanın bu insanların düşünce biçimiyle pek ilgisi yoktu. İmparator "havarilerin eşiti", "Romalıların vefalı Hıristiyan İmparatoru" olarak isimlendirilmişti.

Yeni (Bir) Şehir ve Yeni (Bir) Uygarlık

Konstantin, yeni konumununun güvencesiyle ve halkına esin kaynağı olan yeni dinin kendisine verdiği manevi destekle gücünün temelini sağlamlaştırmak üzere *Nova Roma Constantinopolitana*, Konstantin'in şehri Yeni Roma olarak anılacak yeni bir başkentte işe koyuldu. Konstantin'in Yunan kenti Bizans'ı karargâhı olarak seçmesinin isabetli bir karar olduğu, bin yıldan uzun bir süre boyunca saldırılar karşısında kentin zapt edilememesiyle teyit edildi. Etrafının tamamen suyla çevrili olması sebebiyle kara tarafından inşa edilecek bir savunma duvarıyla korunabilirdi. Efsaneye göre bizzat Konstantin, duvarların yerini adım adım belirlemişti. Maiyetindekiler, yedi tepeli şehirde bir yandan diğer yana yürürken kuşatacağı bölgenin büyüklüğü karşısında hayrete düştüler. Daha ne kadar gideceği sorulduğunda "önüm sıra giden durana kadar" dediği rivayet edilmekteydi.

Başkent yapacağı bu yeri kurmaya Roma'dakinin benzeri büyük bir umumi toplanma alanı ya da forum inşa ederek başladı. Ardından halkın at yarışlarını, jimnastik gösterilerini, spor oyunlarını, vahşi hayvan sergilerini, tiyatro, akrobatlar ve benzerlerini izleyebileceği devasa bir açık hava arenası olan hipodrom geldi. Hipodrom, yeni Roma'nın eski Roma'daki büyük stadyumu Kolezyum'un karşılığıydı. Konstantin emrinde olan yüksek rütbeli devlet memurları için de tapınaklar, saraylar ve

malikâneler inşa ettirdi. Yollar ve meydanlar, şehrin su ihtiyacını karşılamak için su kanalları ve su depoları, vatandaşlar için de umumi banyolar tasarlandı.

Her biri tamamen kaliteli mermerler, kıymetli metaller ve heykellerle donatılmıştı. Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı kitabında yeni başkenti şöyle tanımlar:

> Konstantinopolis'in kuruluşunda, surlar, sütunlu girişler ve su kemerleri için imparatorluğun bütçesinden cömertçe 2 milyon 500 bin pound ödenek ayrılmasından bir tahmin yürütülebilir. Karadeniz (Euxine) kıyılarını gölgeleyen ormanlar, küçük Marmara Adası'ndaki (Proconnessus) meşhur taş ocaklarından getirilen beyaz mermer, diğer bitmez tükenmez malzemeler vb. Bizans limanına taşınmak üzere tedarik edildi. Çok sayıda işçi ve zanaatkâr, kararlılıkla ve aralıksız çalışarak işlerin sonuçlandırılmasını mümkün kıldılar. Yunan ve Asya şehirlerinin en değerli süslemeleri Konstantin'in emriyle yağmalandı. Unutulmaz savaşlardan kalan hatıralar, kutsal eserler, tanrı ve kahramanlarla antik zamanların bilge ve şairlerinin tamamlanmasına çok az kalmış heykelleri Konstantinopolis'in görkemli zaferlerine katkıda bulundu.

Antik dünyada Euxine dedikleri yer Türkçede Karadeniz olarak bilinir. Proconnesus Adası'nın bugünkü ismi ise Marmara'dır ve etrafı eski uygarlıkların Propontis olarak adlandırdığı aynı adı taşıyan denizle çevrilidir. Konstantin dünyadaki en görkemli şehirlerden birini kurmuş olsa da Gibbon'dan geçer not alamamıştır:

> Tercih ettiği kıyafet ve davranışlar, hayatının sonuna doğru insanlığın gözünde sadece küçük düşmesine sebep oldu. Diokletian'ın kibriyle benimsenen Asya tarzı ihtişam, Konstantin'in kişiliğinde bir nevi efemineliğe

büründü. Kendisi, o zamanın yetenekli sanatçılarının binbir zahmetle hazırladığı çeşitli renklerdeki peruklar, yeni ve daha pahalı bir taç, bol miktarda kıymetli taş ve incilerle kolye ve bilezikler, en ilgi çekici altın çiçeklerle süslenen rengârenk, uçuşan ipek giysilerle tasvir ediliyordu.

İlginç olan şudur ki, Konstantin, Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun devlet dini olarak kabul ettirerek tarihe damgasını vuran bir adam olarak tahtta olduğu yıllar boyunca benimsediği dine karşı bir nevi kararsızlık yaşadı. Halkının birçoğu özellikle de ordudaki askerleri arasında hâlâ pagan inancında olanlar vardı ve Konstantin'in gücü onları uzaklaştırmaya yetmedi. Şüphesiz ki batı dünyasında tek bir tanrıya inanma yönünde bir eğilim olmasına rağmen bu tanrının kimliğiyle ilgili bazı şüpheler hâlâ mevcuttu.

Konstantin, imparator unvanıyla kendi adına madeni paralar bastırmaya başladığında bu paralardan bazıları "Sol Invictus" yani "Yenilmez Güneş" ifadesiyle Güneş Tanrısı Apollo'yu onurlandırırken diğerleri de Konstantin'i Güneş Tanrısı'yla yan yana gösteriyordu. Tatil günü olacak haftanın birinci gününe, Latinlerin pazar günü anlamındaki Domenica'sı (Tanrı'nın günü) yerine, Güneş Tanrısı'nın adıyla anılan "Sunday" (Sun's day: Güneşin günü) adını verdi. Konstantin, İsa'yı insanoğlunun kurtuluşunu sağlama almak için kurban edilen çilekeş bir savunucudan ziyade, düşmanları karşısında zafer kazanmış ve yeni kurulmuş Roma İmparatorluğu'nu tek elden yöneten kendisi gibi ölümü yenmiş bir muzaffer olarak görüyordu.

Konstantin kiliseyle devlet arasındaki yakın ilişkiyi biraz daha ileri taşıyarak ana kiliseyi kraliyet sarayıyla yan yana koydu. Bizans'tan etkilenen Venedik ve Moskova gibi şehirlerde var olmaya devam eden *Basileia* (kraliyet gücü) ve *sacerdotium* (papazlık sistemi) konum olarak birbiriyle birleştirdi. Ancak Bizans, mimari açıdan kendini bir Hıristiyan şehri olarak ilan ettiği halde kültüründe Yunan ve Roma'dan kalma klasik bir miras ba-

rındırıyordu. Romalı öğrenciler dilbilgisi ve tarihi Homeros'un şiirlerinden öğrendiler. Bizans okullarındaki erkek öğrencilere de yine Truva'nın surları altında ve Odisseus'un gezintileri rehberliğinde destansı savaş hikâyeleriyle eğitim verildi.

Böylelikle pagan dünyası gitgide gücünü kaybederek yerini Hıristiyan dünyasına bıraktı. Konstantin kendi imparatorluk şehrini yaratırken kiliselerin yanı sıra pagan ibadeti için de tapınaklar inşa etti. Hükümdarlığı zamanında da pagan ritüelleriyle kutlamalar sürdü. Bu şehrin farklı inanışları barındıran uzun bir tarihi var. Müslümanların devrinde dervişlerin her yeri kuşatan etkisi ve tasavvufi hoşgörüsü otoriter İslam anlayışını yumuşattı. Kısmen de olsa, hem Türkler hem de Yunanlar o zamanın yükselen dini inançlarının geleneksel öğretileriyle birlikte var olan ve onlardan önce gelen inançları keyifle sürdürüyorlardı. Bugünün İstanbul'undaki hacıların, şeyhülislamın Türklerin kutsal yer olarak addettikleri türbelerde Müslümanların nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili kurallarını tam olarak yerine getirdikleri söylenemez. Müslüman köylü kadınlar şifa için antik Yunan'ın kutsal su kaynaklarına (ayazma) akın ediyorlar. Ayrıca kutsal Kuran'da, Türklerin kem gözden korunmak için her binaya, kolyelere, bileziklere, anahtarlıklara ve buzdolabı mıknatıslarına koyduğu o mavi nazar boncuğuna dair herhangi bir atıf bulamadım.

Tabii ki paganizm Konstantin döneminde bitmedi. New York'taki Metropolitan Sanat Müzesi'nde John Mauropous tarafından 11. yüzyıl erken döneminde İsa'dan niyaz dileme anlamı taşıyan nadir bir epigram buldum: "Sevgili İsa, olur da bazı paganları cezalandırılmaktan muaf tutmak istersen benim hatırıma Platon ve Plutarkhos'un canını bağışla. İkisi de senin tanrı olarak her şeye hükmettiğinden habersiz olsalar da hem öğretide hem de yaşam şeklinde senin ilkelerine yakın duruyorlardı. Bu durumda sen karşılık beklemeden tüm insanlığı kurtarmaya gönüllü olduğun için yalnızca senin merhametine ihtiyaçları var."

Konstantin bir hükümdardı, din adamı değildi ve dinsel anlamda kılı kırk yarmanın yeni kurduğu imparatorlukta nasıl bir ihtilaf yaratacağını çabucak gördü. Hıristiyanların inanması

gereken doğru tanımı oluşturmak için harekete geçti. Ortodoksluğun kurulmasıyla birlikte muhalif inançlar sapkınlık olarak kabul edildi. Bunlardan en yıkıcı olanı İskenderiyeli rahip Arius'tan geldi. Aykırı görüşlerin birçoğunda olduğu gibi Arius'un teorisi de İsa'nın yapısıyla ilgiliydi. İnsan mıydı yoksa ilah mı ya da her ikisinden biraz mı? Arius'a göre İsa, Tanrı'nın doğasıyla benzerlik göstermiyordu, çünkü Tanrı gibi ölümsüz değildi. Tanrı tarafından özel bir amaç için yaratılmıştı, dünyanın kurtuluşu için. Ölümsüz olmamasına rağmen mükemmel bir adamdı ve bu sıfatla Tanrı'nın emrindeydi. Bir yandan da kısmen bu tarz sorunlarla baş etmek maksadıyla bizzat başkanlık ettiği kilise konsülünü İznik'te toplantıya çağırdı. Eusebius imparatorun konsül salonuna girişine çok önem vermektedir:

> Ve şimdi herkes, imparatorun teşrif ettiğinin işareti verilince ayağa kalktı, imparator değerli taşlar ve altın işlemelerle bezeli mor giysisinin göz kamaştıran yansımalarıyla semavi bir tanrının meleği gibi toplantının ortasından geçerek ilerledi. Oturma yerlerinin başına yaklaştığında önce bir anlığına durdu. (...) Sıraların başına ulaştığında, kendisi için yüksekçe bir yere yerleştirilmiş dövme altın tahta oturmak için piskopos izin verene kadar bekledi. Hazır bulunanlar da ondan sonra aynısını yaptılar.

Konstantin hem asker hem de hükümdardı. Onun da teşvikiyle piskoposlar Aryan doktrinini çürüttüler ve İsa'nın Tanrı (Baba) ile aynı tözden olduğunu ilan ettiler. Bugüne dek toplu dua kitabındaki İznik Amentüsü'nü ezbere bilen Hıristiyanlar bu sebeple şöyle iddia ederler: "Tanrı'nın biricik oğlu tek rab ve ezelde Baba'dan doğmuş Mesih İsa'ya inanıyorum. O Tanrı'dan gelen Tanrı, Nur'dan Nur, Gerçek Tanrı'dan Gerçek Tanrı'dır. Yaratılmış olmayıp, Tanrı (Baba) ile aynı tözdendir." Tarihçiler arasında tartışma konusu olan sebeplerden dolayı Konstantin ölüm döşeğine kadar vaftiz edilmeyi erteledi. Kendisine kutsal ekmek

verildiğinde "Şimdi gerçeğin ta kendisi gibi kutsandığımı biliyorum; şimdi tanrısal ışığın bir parçası olduğuma inanıyorum," diye haykırdığı söylenir.

Dünyanın Ticaret Merkezi

Dünyaya neredeyse 1000 yıl hükmetmesini mümkün kılan politik ve askeri hâkimiyeti takdir edebilmek için, Bizans İmparatorluğu'na sanat ve mimari açıdan bakmak iyi olur. Ticaret açısından da aynı derecede önemli bir merkezdi. Yahudi bir tüccar olan Cordoba'dan Tudela'lı Benjamin (Bünyamin) diye birinin 12. yüzyıldaki tasviri, ticaretin tarihe karışmış dünyasını hatırlatıyor:

> Envai çeşit tüccar Babil ve Mezopotamya'daki Shinar'dan, İran ve Medea'dan, Mısır'ın tüm krallıklarından, Kenan diyarından, Rus Krallığı'ndan, Macaristan'dan, Peçeneklerin diyarından (Romanya), Hazar'dan (Kafkasya), Lombardiya ve İspanya'dan geliyor. Burası çalkantılı bir şehir; tüm ülkelerden insanlar buraya kara ve denizyoluyla ticaret yapmak için geliyorlar. Bağdat dışında dünyada böyle bir yer yok. Dükkân ve pazarlardan gelen kirayı, kara ve denizyoluyla gelen tüccarlardan alınan vergileri hesaba kattıktan sonra kentin günlük gelirinin 20 bin altın olduğu söyleniyor.

Konstantinopolis'in ihtişamının, gücünün ve görkeminin altında yatan sebepleri anlamak için en eski zamanlardan beri Avrupa ve Asya arasındaki sağlam konumundan nasıl istifade ettiğini bilmek gerekir. Dünyanın sahip olduğu varlığın üçte ikisinin bu muhteşem kentin zapt edilemez duvarları içinde toplandığı söyleniyor. Kervanlar, Konstantinopolis'e Semerkant, Buhara, Maveraünnehir, Horasan ve İran gibi önemli bölgelerden bütün Ortadoğu'yu geçerek kara yoluyla ulaştılar. Bazı durum-

larda onların yüklü develeri kente Antakya ve Halep gibi ticaret merkezlerini geçerek geldi. Kuzey steplerinden gelen karların eriyerek taşırdığı Rusya'daki o büyük nehirler Dinyeper ve Don, Moskova ve Kiev krallıklarından Karadeniz'deki Trabzon gibi liman kentlerine kereste ve kürk taşıdılar ve Konstantinopolis kıyıları boyunca sıralanmış limanlar en doğuda Bengal Körfezi ve en kuzeydeki Vikinglerin ülkesi kadar uzak diyarlardan yelken açarak gelen gemilerdeki vergiye tabi yükleri boşaltmakla uğraştılar.

Bilinen dünyadaki hammaddeler -eşine az rastlanır ağaçlar, lüks mallar, değerli taşlar ve metaller- şehrin atölye ve ambarlarına çıkarıldı. İpek ve deri Peşaver'den (şimdiki Pakistan), tütsü Arabistan'dan geldi. Biber, hindistancevizi, karanfil, tarçın ve mücevherat Hindistan ve Çin'den gemiyle getirildi. Afrika'dan köleler, pamuk, mısır, altın, fildişi, kehribar ve abanoz ağacı Kızıldeniz'in yukarısındaki ticaret yolu boyunca İskenderiye'nin Akdeniz'deki limanı üzerinden tedarik edildi. Balık, Kuzey Denizi kadar uzaklardan, yünlü ürünler Brugge'den, bal, kürk, deri ve köleler Doğu Avrupa'dan, keten Mısır'dan, pamuk ise Suriye ve Ermenistan'dan denizyoluyla gemilere yüklenerek geldi.

Konstantinopolis'teki zanaatkârlık, Avrupa ve Yakın Doğu'nun yanına bile yaklaşamayacağı bir seviyeye geldi. Bizans'ın meşhur olduğu tezhip sanatını icra etmek için renklendirici olarak safran, şap, çivit ve tutkal ithal edildi. Usta zanaatkârlar, değerli metalleri işleyen el işçileri, nakkaşlar, taş oymacıları, mozaik işçileri, kâtipler, dokumacılar, kadın terzileri, boyacılar ve düğmeciler Marmara ve Haliç arasında kârlı bir ticaret yaptılar. Ve tabii ki insan gücü sınırsızdı. İmparatorluğun doğu sınırında nüfus yoğunluğu oldukça fazlaydı; başkente iş için yeni insanlar akın etti. Bizans İmparatorluğu da antik dünyadaki Yunanistan ve Roma gibi kölelik sistemi üzerine kurulmuştu.

Ortaçağda Bizans'ın veya o zamanki adıyla Roma İmparatorluğu'nun dünya nezdinde muazzam bir itibarı vardı. İlk yıllarında müttefikliklerini kuvvetlendirmek için evlenmek üzere kızlarını Bizans'a veren önde gelen Venedikli doçlar Bizans İm-

paratoru'nun verdiği kaftanla yetkilendiriliyorlardı. Tüccarlar gibi Ortodoks manastırları da imparatorluğun din ve kültürünü Küçük Asya'dan Balkanlar üzerinden İtalya'ya, hatta İtalya'nın en uzak noktası Sicilya'ya kadar yaydılar.

Geride Kalanlar

Şehirde, sokakların ana hatları onun planladığı gibi kalmış olsa da 1600 yıldır Büyük Konstantin'in adını taşıyan somut kanıtlardan çok azı mevcut. Tam şehrin ortasından geçtiği için Mese adıyla anılan yolun güzergâhı değişmedi. Mese, Yunancada "orta" anlamına geliyor. Osmanlılar ismini "Divan Yolu" olarak değiştirdikleri Mese'yi şehrin ana caddesi olarak korudular, zira burası sultanların devrinde Topkapı Sarayı'ndaki divana çıkıyordu. Ne kadar yoğun olursa olsun Divan Yolu, Sultanahmet'ten başlayıp Kapalıçarşı civarına kadar yol boyunca sıralanan Osmanlılara ait türbe ve mezarlardan dolayı kendine özgü cazibesi olan bir sokak. Sağ kolda eski bir mezarlığın arkasında bulunan Balkan Türklerinin işlettiği çay bahçesinde çay içmek hoşuma gidiyor.

Yakınlarda 19. yüzyılın ilk zamanlarında hüküm sürmüş yenilikçi 2. Mahmut'un türbesi var. Türbeyi çevreleyen mezarlık, Osmanlı padişahlarının aile fertleriyle imparatorluğun son asrındaki 10 yıllık çöküş döneminin saygın kişilerinin harikulade anıt mezarlarına ev sahipliği yapıyor. Ünlü yazarların kabirleri, mermer mürekkep hokkası ve tüylü kalemlerle donatılmış. Bir amiralin gemi şeklindeki kabri göze çarpıyor. Yolun aşağısına doğru, Türklerin "Çemberlitaş" adını verdiği, mermer bir kaide üzerine oturtulmuş, somaki mermerinden 6 adet silindirden oluşan Konstantin sütunu "Yanan Sütun" yakın dönemde temizlenmiş ve onarılmıştı. Çekidüzen verilmiş olmasına rağmen yine de yok olan bir nesnenin geride bıraktığı üzgün görünümlü bir parçayı andırıyor. Başlangıçta sütunun üzerine oturtulmuş Apollo giysileri içindeki Konstantin'in heykeli 1106 yılında meydana gelen bir fırtına esnasında tahrip olmuş ve sonraki yüzyıllarda da

başka kötü durumlara maruz kalmıştır. Bugün adı bir tramvay durağına verilmiştir.

"Havarilerin Eşiti" Konstantin kendisi için Kutsal Havariler Kilisesi'nin (12 Havari Kilisesi) bir bölümü olarak Venedik'teki San Marco Katedrali ve diğer Bizans kiliseleri için emsal oluşturan haç şeklinde bir bina, bir mozole yaptırdı. Konstantin, Büyük Saray'da mor bir kefene sarılıp altın bir tabut içinde üç ay boyunca teşhir edildikten sonra buraya gömüldü. Haleflerinden bir kısmı da aynı şekilde buraya defnedildi. Fatih Sultan Mehmet, kendi imparatorluk camisi için İstanbul'un yedi tepesinden birinin üzerinde bulunan kutsal havarilerin bölgesini seçti. Kutsal havarilerin kilisesi yıkıldı; malzemeleri de caminin yapımında kullanıldı. Fatih'in camisi 18. yüzyılda meydana gelen bir deprem sırasında tahrip oldu. Şimdi yerinde duran cami de o tarihte yapılmıştır. Bizans kraliyet ailesinin bir kısmının kemiklerinin bulunduğu somaki mermerinden lahitleri Arkeoloji Müzesi'nin arazisinde görebilirsiniz. Bir keresinde bunlardan birinin klima ünitesini saklamak için kullanıldığını görmüştüm.

7

Jüstinyen ve Theodora: İmparatorluk Döneminin Konstantinopolis'inde Bir Gezinti

Hagia Sophia Kilisesi, görünen o ki Konstantinopolis'in kutsal merkeziydi; ancak şehrin halka açık merkezi "Hipodrom", yani Türkçedeki adıyla "At Meydanı" idi. Genişliği 130 metre, uzunluğu 450 metre olan Hipodrom, en parlak döneminde 40 sıralık ve 100 bin kişilik oturma kapasitesine sahipti. Adından anlaşılacağı üzere burada at yarışları yapılıyordu ve Konstantinopolis'in ilk sakinleri spora, özellikle de at yarışına deli oluyorlardı. Hipodrom ayrıca halka açık gösterilerin gerçekleştirildiği bir yerdi. Konstantinopolis halkı oldukça mücadeleciydi. MS 532'de gerçekleşen Nika İsyanı; Yeşiller, Maviler, Kırmızılar ve Beyazlar adlarını taşıyan tüccar loncaları arasındaki çekişmeye tanık oldu. Ayaklanma sırasında İmparatorluk Sarayı ve Ayasofya büyük çapta zarara uğradı ve Büyük Jüstinyen tahttan indirilme noktasına kadar geldi. Jüstinyen afalladı; fakat sert bir mizaca sahip eşi Theodora, Jüstinyen'i dirençli olması için ikna etti. İlerleyen sayfalarda göreceğiniz gibi Prokopius, zaman zaman Theodora'nın aleyhinde bir tavır içinde olsa da, bu sefer onu kahramanca takdim ediyor:

> Güne doğan her erkek er ya da geç ölecektir [dedi Theodora]; peki bir imparator kaçak olmaya nasıl razı olabilir? Ben şahsen ne kendi rızamla imparatorluk pelerinimi çıkarmak ne de bu ünvanla çağırılmadığım günü görmek isterim. Eğer siz efendim, paçanızı kurtarmak istiyorsanız bu konuda hiçbir sıkıntı yaşamayacaksınız. Zenginiz, işte deniz burada, gemilerimiz de. Öncelikle şunu idrak edin ki eğer güvenliğiniz sağlanırsa ölümü tercih etmediğiniz için pişmanlık duymayacaksınız. Ben şahsen eski bir sözden yanayım: Mor, asaletin kefenidir.

Jüstinyen kuvvetlerini tanzim etti ve gücünü yeniden elde etmek için harekete geçti. İsyancıları ele geçirmeyi kararlılıkla aklına koymuştu. Birliklerine, içinde insanlar olduğu halde hipodromun kapılarını kapatmalarını emretti. Arkasından gelen toplu bir katliamdı. Jüstinyen'in emriyle 300 binden fazla insan kıyıma uğradı.

Asil Çift

İmparator Jüstinyen, Trakya'nın Roma eyaleti Balkanlarda doğdu. Anadili muhtemelen ilk milenyumun sonundan oldukça önceki bir zamanda unutulan Trakya diliydi. Kendisinden önce imparator olan amcası ve hamisi Jüstin, Trakya köylülerindendi ve muhtemelen okuma yazma bilmiyordu. Jüstin'in üzerinde "onu okudum" anlamındaki "LEGI" ibaresi kazınmış ahşap bir mührü vardı. Kelimenin üzerinden mor mürekkeple geçiyordu ve yalnızca imparatorun mor rengi kullanma hakkı olduğu için herhangi bir dökümanda görüldüğünde kimin onayından geçtiği açıkça belli oluyordu. Ölmekte olan klasik Yunan kültürünün varlığını sürdüren ustalığıyla yapılabilen, eski Roma İmparatorluğu'nun uzak bir eyaletindeki Balkan köylü hayatının çamur ve samanından pek de uzak olmayan bir imparatorun açıkgözlülüğü, derin ihtirası ve servetiyle desteklenen Ayasof-

ya Kilisesi, yalnızca beş yılda tamamlandı ve 26 Aralık 537'de kutsandı.

Jüstinyen'in köylü geçmişine rağmen bu güçlü imparatorluğun başına geçmiş olması kadar İmparatoriçe Theodora'nın soyu da şaşırtıcıdır. Theodora, çocuklarınızın annesi olmasını isteyeceğiniz tarzda bir kız değildi. İmparatoriçelerden çok azı ayı bakıcısı bir babaya ya da sirkte akrobat bir anneye sahip olmasıyla gurur duyabilirdi. Lakin Theodora'nın ebeveynleri böyleydi işte. 6. yüzyıl tarihçilerinden Bizanslı Prokopius'un resmi tarih kayıtlarından çıkarmak zorunda kaldığı tüm sıradışılıkları içeren *Bizans'ın Gizli Tarihi* kitabındaki Theodora'nın hikâyesi, dünyadan geçmiş bir hükümdarın en küçük düşürücü tasvirlerinden biridir. Theodora'nın ilk zamanlarına ilişkin *Bizans'ın Gizli Tarihi* kitabından bir paragraf şöyle söyler:

> Şimdi bir süredir Theodora bir erkekle yatacak veya bir kadın gibi ilişkiye girecek kadar olgun değildi ama insanlığın döküntülerini tatmin eden -ki onlar köleydiler ve efendilerini tiyatroya kadar takip edip bu tarz yabani deneyimleri yaşama şansı buluyorlardı- bir erkek fahişe gibi davranıyordu. Önemli bir zamanını bedenini bu tarz olağan dışı alışverişlere adadığı bir genelevde geçirdi... Ama olgunluğa erişir erişmez o ortamın kadınları arasına katıldı ve atalarımızın piyade olarak adlandırdığı bir fahişe oldu. Genç kadının bir nebze bile iffeti yoktu ya da hiç bir erkek yüzünün kızardığını dahi görmemişti, bilakis hiç tereddüt etmeden en utanç verici isteklere bile razı olurdu.

Tarihçi John Julius Norwich, Prokopius için "kibirli yaşlı münafık" diyordu; ancak Prokopius'un tüm bunları uydurmuş olduğuna inanmak hayli güç. Doğrusunu söylemek gerekirse birçok açıdan Konstantinopolis'in kutsal bir şehir olmakla beraber çirkin bir yanı da vardı. Yeats'in söylediği gibi Bizans'ın bütün bu kadın ve erkekleri, tüm zamanlarını tanrısal sırların mest edici tefekkürü içinde geçirmiyorlardı elbette.

Jüstinyen, belki de Konstantin'den sonra gelen Bizans imparatorlarının en büyüğüydü. Ayasofya'yı inşa etmenin yanı sıra bir yönetici olarak da yorulmadan çalıştı. Saray memurları ondan söz ederken "uykusuz adam" diyorlardı; bitmez tükenmez enerjisiyle her daim işinin başındaydı. Devlet bürokrasisini yeniden organize etti, rüşvet ve yolsuzluğu ortadan kaldırmaya çalıştı, eyaletlerdeki sivil ve askeri otoriteyi birleştirdi. Belki de en önemli çalışması Jüstinyen Yasaları olarak bilinen bir dizi Roma kanununu ciltler halinde sistematik ve ansiklopedik olarak yazdırmaktı. Vizigotlar ve Vandallar gibi Alman istilacılara kaptırmış oldukları imparatorluk topraklarını tekrar ele geçirmekle ilgili büyük hedefine, Roma'nın geleneksel askeri meziyetlerini bünyesinde toplamış olan General Belisarius'un önderliği sayesinde ulaşıldı. 534 yılında Kuzey Afrika'yı, 20 yıl süren bir savaştan sonra da İtalya'yı yeniden Bizans'ın kontrolüne geçirdi.

Hipodrom

Ayasofya'dan hipodroma doğru yürüdüğünüzde, sağ kolda veya başka bir deyişle hipodromun batı kanadında, Muhteşem Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa'nın şahsına ait sarayın da içinde bulunduğu Türk ve İslam Eserleri Müzesi vardır. Süleyman'ın en gözde ve sevgili karısı Rus kökenli -daha kesin bir deyişle Rutenya veya Ukraynalı- Roxelana gibi, en yakın arkadaşı İbrahim de, imparatorluğun en kudretli konumuna gelen bir Rum asıllıydı ve Süleyman'ın kız kardeşi Hatice'yle evliydi. Zaman içinde boyundan büyük işlere kalkıştı; Süleyman 13 yıllık sadrazamlığının ardından İbrahim'i öldürttü ve bütün varlığına el koydu. Bugünkü haliyle bile oldukça büyük olan saray, o zamanlar şimdikinin iki katı büyüklüğündeydi. İçinde kilim, kaligrafi, minyatür ve benzerlerinin bulunduğu olağanüstü bir koleksiyon bulunmaktadır. Ayrıca bir kahvehane ve pazarlık yapma konusunda endişeli olanlar için fiyatların sabit tutulduğu bir dükkân vardır.

Hipodrom bugün diğer yerlere ulaşmayı sağlayan bir geçiş yolundan ziyade, kendi içinde küçük bir merkezdir. 19. yüzyıl

sonunda inşa edilen İmparator 2. Wilhelm'in emsalsiz çeşmesi, Kuzey Avrupa hantallığı ile Osmanlı mimari biçimlerini örnek alan kıymetli bir yapıdır. Bir Osmanlı mimarı akşam yatmış, sabah da Almanca konuşarak uyanmış gibidir adeta. Bir yanında İbrahim Paşa Sarayı, diğer yanında Sultanahmet Camisi'ne giden batı kapısının önündeki kafeler ve hediyelik eşya dükkânları ile uzun ve oval bir yarış pisti gibi tahayyül edilebilecek uzun ince şerit, alanın merkezinden geçer ve "spina", yani "hipodromun omurgası" olarak adlandırılır.

Spina'nın ortasında Konstantin'in Mora Yarımadası'ndaki Delfi'den getirttiği Yılanlı Sütun bulunmaktadır. Yılanlı Sütun'a gelmeden önce ise antik Mısır Dikilitaşı'nı görürsünüz. 800 ton ağırlığındaki bu devasa dikilitaş gemi yolculuğuna dayanamamış ve yalnızca üstteki üçte birlik kısmı Konstantinopolis'e sağlam şekilde getirilebilmiştir. Dikilitaş, Batı Roma İmparatorluğu'nun nihai çöküşünden ve Doğu'nun ya da Bizans'ın yükselişinden önce, hem Doğu'ya hem de Batı'ya hükmeden Roma imparatorlarından sonuncusu olan müstesna kişilik Büyük Theodosius tarafından Hipodrom'a dikilmişti.

Burada özellikle bakmaya değer olan, dikilitaşın üzerinde durduğu mermer kaidedir. Bu taş blok üzerine, hipodromun doğu cephesinde bulunduğu varsayılan kraliyet locası Kathisma'daki imparator ve ailesinin tören sahneleri yontulmuştur. Kabartmalar aşınmış olmasına rağmen, dikilitaşın kuzey cephesinde, zamanında muhteşem bir mühendislik becerisiyle yapılmış olan obeliskin taşınması ve dikilmesine nezaret eden imparatoru görebiliyoruz. İşçiler omuzladıkları halatlarla sütunu sürüklüyor, diğerleri de halatları sarmak için kullanılan bir vinci çeviriyor. Batı cephesinde, Romalı kıyafetlerine, harmani ve benzerlerine bürünmüş kraliyet topluluğunun (bizim "Bizanslı" olarak adlandırdığımız bu kişilerin ilk birkaç yüzyıllık dönemde kendilerini Romalı [Rhomainoi] olarak kabul ettiklerini hatırlatalım) arasından öne çıkan Pers başlığı takmış, diz çökmüş bir grup köle, İmparator Theodosius'a saygılarını sunuyor. Theodosius'un yanında Batı'daki eş-imparatoru II. Valentinianus ve sırasıyla, biri

Batı'nın diğeri de Doğu'nun imparatorları olacak oğulları Honorius ve Arcadius bulunmakta. Güney cephesinde ise hepsi bir araba yarışını izliyorlar. Kalabalık arasından çehrelerini görüyoruz. Alt kısım boyunca da dans eden genç kızları ve müzisyenleri görüyoruz.

Anıtın en sevdiğim bölümleri imparatorlukta hiçbir şeyin, hatta hükümdarların yaşamlarının dahi güvence altında olmadığı bir yapının havasıyla ilgili fikir veren Theodosius'un mızraklı ve dağınık sakallı muhafızlarının ifadeleri. Roma, Bizans, Osmanlı veya diğer herhangi bir imparatorluğun ihtişamı ve görkemi bizde nasıl bir etki bırakmış olursa olsun, gerçek, Mao Zedong'un "Politik kudret bir silahın namlusundan ya da bir bıçağın ucundan çıkar," sözlerinde saklıdır. Bu taşlarda ölümsüzleşen Valentinian, Galyalılar ile girdiği bir güç savaşında mağlup oldu ve 15 Mayıs 392 tarihinde 21 yaşındayken özel dairesinde ölü bulundu. John Julius Norwich, *Byzantium: The Early Years* (Bizans: İlk Yıllar) adlı eserinde şöyle yazar: "Ölümünün bir intihar olduğunu kanıtlamak için çok zahmete girildi."

Hipodrom, her ne kadar imparatorluk başkentinin iz bırakan bir hatırası olsa da Konstantinopolislilerin "Kutsal İmparatorluk Sarayı" olarak adlandırdığı, hiçbir masraftan kaçınmadan dekore edilmiş, geniş bir alana yayılan ve birbirine bağlı bir dizi binadan oluşan bu taş yığınından geriye neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Büyük Saray, Marmara Denizi ve Haliç'e doğru inen ormanlık bir yamaç üzerine kuruluydu. Bir yanda bahçeler ve kiliseler güzellik ve kutsallık taşıyor, diğer yanda yazlık evler, çeşmeler, binicilik okulu ve polo sahalarıyla havuz ve dekoratif göletler ferahlatıcı bir etki bırakıyordu. Bizans'ın yüksek tabakasının güvenli ve konforlu hayatını sürdürmek için ahırlar, mutfaklar ve ambarlar mevcuttu. İmparatorlar ve maiyetindekiler burada, imparatorlar arasında en kültürlü ve belki de doğuştan en zarif isme sahip Konstantin Porphyrogenitus'un *Book of Ceremonies (Törenler Kitabı)* adlı eserinde detaylıca bahsedilen dinsel ve resmi törenlerle belirlenmiş bir hayatı sürdürüyorlardı. Tarihe karışan bu dünya, gözle görülür olmayanı tasavvur edecek gezginler için işte buradadır.

8

Kutsal Şehir

W.B. Yeats İstanbul'a hiç gelmedi, ama Bizans Sanatı ile ilgili okumalarından esinlenerek yazdığı şiirler 'Bizans'ı bu kutsal şehrin ebedi simgesi yaptı. Yeats'in Bizans sanatıyla tanışması Palermo ve Ravenna'da gördüğü mozaikler vesilesiyle oldu. Şiirleri yoluyla kutsallaştırdığı şehri kendi gözleriyle görmemiş olması ironik görünse de bir bakıma buna ihtiyaç da duymamıştır. Dünyadaki varlığını, sanat ve mimarisiyle halen sürdüren Bizans, İrlandalı ustanın o harika şiirlerinin yarattığı etkiye benzer bir nevi ebedi bir hediye, ilham veren bir mucize ve görkem anlayışı barındırır. Yeats, Bizans'ın hiyeratik mozaik sanatından etkilendi ve onun bu sanatta tasvir edilen kişilerle ilgili sihirli sözleri, parlayan binlerce küçük renkli kareyle tasvir edilenin ruhani ifadesiyle birleşti. Yeats'in "Tanrının kutsal ateşinde duran bilgeler / Bir duvardaki altın mozaikte durur gibi" dizeleri, resmedilenle anlamı arasındaki ilişkiyi çok güzel anlatıyor.

Bizans sanatı ve onu taklit eden 13. ve 14. yüzyıllara ait erken dönem İtalyan dini sanatı, daha sonra modernizmden önceki Avrupa sanatının tipik bir örneği olacak yaşamın taklit edilmesinden ziyade barındırdığı salt durağan ve yapay nitelikleriyle kendini göstermektedir. "Sailing to Byzantium" şiirinin son kıtası bu büyük yapmacıklığı yakalamaktadır:

Çıkacak olsam bir kez tabiattan,
Tabii bir şeyden gövdeli bir şekil almayacağım asla
Yunanlı kuyumcuların çekiçle ve mineyle işlenmiş altından
Uykulu bir imparatoru uyanık tutmak amacıyla
Yaptıklarından başka; Kondurduklarından
Başkasını ya da, altın bir dala,
Geçmiş, geçen ve geleceğin ne olduğunu şakısın diye
Bizans'ın Lortlarına ve Leydilerine.*

Yeats'in imgeleri ziyaretçilerin taht odasındaki suni ağaçlarla ilgili tasvirlerinden esinlenmişti; küçük mekanik altından kuşların konup şarkı söylediği yakut, zümrüt, turkuaz ve safirden yapılmış meyvelerle kaplı altın ve gümüş dallardı bunlar.

İmparatorluk Şehri Konstantinopolis

Mimari çizimler ve dijital örnekler bize imparatorluk zamanında Konstantinopolis'in nasıl görünüyor olabileceğiyle ilgili net bir fikir veriyor. Ayasofya'nın kuzeyinde ve biraz aşağısına doğru, Kutsal Bilgelik Kilisesi Ayasofya'dan sonra en önemli ikinci kilise olan Kutsal Barış Kilisesi Aya İrini "Hagia Eirene" var. Aya İrini şu haliyle Topkapı Sarayı'nın duvarlarıyla çevrilmiş olsa da o kadar değişmemiş. Ayasofya'nın önündeki meydanın yerinde daha önceden sıra kemerli bir forum veya agora varmış gibi görünüyor. Büyük Konstantin bu planı 4. yüzyılda hazırlatmıştı. Agoranın batı ucunda, imparatorluktaki tüm mesafelerin ölçüldüğü "Milyon Taşı"** adındaki mermer nişan durmaktadır. Nişan bugün hâlâ burada, ancak yıpranmış ve içler acısı bir görünüme sahip; önünden geçen tramvay yolu ise onu meydandan ayırıyor. Zemin, yüzyıllar içerisinde depremler, molozların toplanması ve yeni yolların yapımı sebebiyle yükselmiş olduğu için bir zaman-

* William Butler YEATS'ten çeviren Osman Tuğlu (ç.n.)

** Kimi kaynaklarda Milenyum Taşı, kimi kaynaklarda da Sıfır Noktası olarak geçer. (ç.n.)

lar meşhur olan nişanın zeminini görmek için küçük bir kuyunun dibine doğru eğilip bakmanız gerekiyor.

Şehir surları içindeki Altın Kapı'ya uzanan Mese'nin başladığı nokta da burasıdır. Binlerce kilometre ötedeki Roma'ya giden yol da buradan başlar. Hemen yakınında Yerebatan Sarnıcı vardır. Bizanslılar büyük ölçekte, 336 sütunlu bir nevi yeraltı tapınağı inşa etmişlerdi. Bu antik yontmaların kalıntıları günümüz İstanbul'unda zaman zaman kötü kullanıma maruz kalıyor. Burada, iki adet devasa "Gorgon Başı", sütunların kaidesi olarak kullanılmış. Birisi yerde yan yatmış, diğeri ise baş aşağı duruyor. 1545 yılında Fransız antikacı Peter Gyllius semt sakinlerinin katlardaki deliklerden su çekmek için kova daldırdıklarını ve hatta bazen de aynı deliklerden balık tuttuklarını gözlemleyip yeniden keşfedene kadar burasının varlığı tamamen unutulmuştu. Yumuşak bir ışıklandırma ve new age müzik, burayı sıcak bir İstanbul gününde dinlenmek için inebileceğiniz mükemmel bir yer haline getiriyor ve herkesin hoşuna gidecek mistik bir hava veriyor.

Arkeologlar, Sultanahmet'te yeni keşiflerde bulunmaya devam ediyorlar. Bunlardan biri olan Büyük Bizans Sarayı, Ayasofya'nın hemen aşağısında. Four Seasons Oteli arkasındaki kazılar da halen devam ediyor. 1935'te Büyük Saray'da yapılan kazılardan çıkarılan mozaikler ve heykel parçaları Torun Sokak'taki Mozaik Müzesi'nde sergileniyor. Buraya Arasta Çarşısı'ndan ulaşım sağlanıyor. Mermerleri büyük olasılıkla Sultanahmet Camisi'nin kaplamalarında kullanılmış sarayın eski hükmü kalmamış ama yüzyıllardır hafızalardaki yerini koruyor. Civardaki binaların teraslarından görülebilen taş, Marmara Adası'ndaki taş ocağından getirilmiş. Anlaşılan o ki mermerler antik dönemden ta bugüne kadar adanın tükenmeyen maden ocaklarından çıkarılmış. Bir keresinde caminin avlusundaki taşları incelerken bu mermer blokların büyüklüğü ve asimetrik şekilleri karşısında hayrete düştüm, sanki işçiler devasa blokları çıkardıktan sonra belli bir ölçüye göre küçültüp yerlerine oturtmuş gibiydiler.

Manevi Hâkimiyet: Bizans

Tarih okuyan gezginler için Bizans'ın elle tutulur bir mevcudiyeti vardır. Ayasofya önündeki büyük açık alandan geçtiğimde sık sık aklıma Yeats'in bu şehir üzerine yazdığı olağanüstü şiirlerinden ikincisi 'Byzantium'un dizeleri düşer:

Günün bozulmamış görüntüleri geri çekilir;
İmparatorun sarhoş askerleri yatakta;
Gecenin uğultusu çekilir, uyurgezerlerin şarkısı
Büyük katedralin çanından sonra
Yıldızlı yahut mehtaplı kubbe dudak büker
Bütün o adamlara
Bütün küçük karmaşıklıklara,
Öfke ve insan damarlarının çamuruna.

Bu dönemden sonra iki imparatorluk geldi geçti. Turizm veya zamanın akışıyla tamamen silinip kaybolmayan o oluşumla ilgili muhteşemlik hali hâlâ varlığını sürdürüyor.

Gecenin bir vakti İmparator'un konuştuğu yerde
Ateş ne yiyeceği pişirecek ne de kabını yakacak,
Ne de fırtına rahatsız edecek, ateşten doğan alevleri,
Kanla doğan ruhların geldiği yerde
Ve öfkeli vedanın olanca karmaşıklığında
Dansla ölen,
Coşkuyla acı çeken,
Ateşin acısı kollarını açmayacak.

Ata binercesine çamurlu ve kanlı yunusa,
Ruh peşinde ruh! Demirciler sele set çeksin,
İmparatorun en iyi demircileri!
Dans pistinin mermerleri
Karmaşıklıkların öfkesi buruk bir ara
Bu görüntüler henüz
Babalık anından,
Denizlerde işkenceye uğramış bu yunus paramparça.

Yeats, Plotinus ve Proclus gibi yeni Platoncu filozofların sıkı takipçisiydi. Bizans'ta "Varlık Birliği" adını verdiği bir tasvir buldu:

> Bana antik çağlarda bir ay yaşama şansı verilseydi ve o zamanı nerede geçireceğim bana bırakılsaydı o zaman Jüstinyen'in Plato Okulu'nu kapatıp St. Sophia'yı açmasından hemen öncesindeki Bizans'ı tercih ederdim. Ufak bir şaraphanede, bütün sorularıma yanıt verecek bu mozaiği oluşturan felsefeyle uğraşanları bulacağımı, doğası gereği Plotinus'a kıyasla daha yakın olanları, prensler ve din adamları için bir iktidar aracı yapan hassas becerisinin gururunu, avam arasında çılgınlığa varan caniliği, mükemmel bir insan vücudu gibi hoş esnek bir varlığı sergiler gibi sorularıma yanıt alacağımı sanıyorum.

Yeats Konstantinopolis'te tüm sorularına cevap verecek birini bulabilseydi gerçekten de şanslı biri olurdu. Birkaç yüzyıl boyunca devletin istikrarını tehdit eden din tartışmaları Bizans'ın başına bela oldu. Dediğim gibi tartışmanın asıl meselesi İsa'nın gerçek doğasıyla ilgiliydi. Baba-Oğul-Kutsal Ruh üçlüsünün bir mensubu olarak Tanrı mıydı insan mı, yoksa ikisi arasında bir şey miydi? Aryanlara göre İsa, insan olmaya ilahi olmaktan daha yakındı. Monofizitlere göre ise İsa'nın ilahi olan tek bir doğası vardı. Büyük Konstantin gerçekçi fikirlere sahip bir hükümdar olarak devlet işlerinin arasında bu konuda bir uzlaşma zemini bulmak için çabaladı.

Böyle bir sorunun sadece okumuşların değil sokaktaki adamın da zihnini meşgul etmesinin gerekmesi ilk başta bize şaşırtıcı gelebilir, ancak bir sonuca varmak için din uğruna kan akıtılmış olmasını ve hâlâ da buna devam edilmesini enine boyuna düşünmek gerek. Felsefi ve teolojik tartışmalar, dini gelenekteki çeşitli din ve bilim adamlarının kafasını meşgul etmiştir – Talmud kitabına ait kavgaları düşünün, Tibetli keşişlerin dahil olduğu ayrıntılı tartışmaları, ortaçağ Avrupa'sındaki Katolik din

adamlarını, ortaçağ sonlarında yaşayan İbn-i Sina gibi İslam filozoflarını... 4. yüzyıl sonlarının Konstantinopolis'inde Nissalı Gregor'un İsa'nın tanrısallığına ve Baba Tanrı ile münasebetine ilişkin tartışmalarıyla ilgili hikâyeler canlı ve unutulmazdır:

> Bütün şehir, meydanlar, pazar yerleri, kavşaklar ve hatta sokak araları, eskiciler, sarraflar, yiyecek satanlarla doludur ve hepsi de tartışmakla meşguldürler. Birisinden paranızı bozmasını isteseniz size yaratılmış olmak ya da doğmamış olmak hakkında felsefe yapar; bir somun ekmeğin fiyatını sorsanız bir şekilde Tanrı Baba'nın büyüklüğünden ve oğlu İsa'nın acizliğinden bahseder, "Banyom hazır mı?" diye sorsanız hizmetli size Oğul'un hiç yoktan var edildiğini söyler.

Yeats'in şiirleri ve *A Vision* adlı kitabındaki yorumları Kutsal Bilgelik Kilisesi'ne yapacağınız ziyaret için hazır olmanızı sağlayacaktır. Bu kilise büyük bir gücün, varoluşun ve itibarın yapısıdır. İmparator Jüstinyen, Bizanslı ayaktakımının 532'deki Niko Ayaklanması'nda tahrip ettiği kilisenin yeniden inşaası için mimar olarak matematik ve fizikle uğraşan Trallesli Antemius ve Miletli İsidoros'u seçti. İsidoros, Jüstinyen'in kapatmış olduğu Platon Akademi Okulu'nun başındaydı. Ünlü kişiler hakkındaki bu kısa aktarımlar Bizans İmparatorluğu'nu oluşturan kültür ve milletlerin karışımına şöyle bir göz atmamızı sağlar. Bu iki bilge adam Artemius ve İsidoros, antik Yunanistan ve onun bütün bilgi ve deneyimiyle bir bağ kurdular. İmparatorun bu iki mimarı seçmesi başkenti Konstantinopolis olan Doğu Roma İmparatorluğu ile Helenistik dünyayı birbirine bağladı. Yüksek idealler, menfaatler ve gücün yanı sıra saygınlık talepleri de içeren bu birleşim bütün ortaçağ boyunca varlığını sürdürdü ve zenginleşti.

9

Bizans Sanatına Bakış

Bizans sanatının iki ölümsüz eseri İstanbul'da bulunmaktadır. Her ikisi de kilisedir. Ayasofya ve Kariye Camisi. Ayasofya'nın resimleri mekânın gerçek ihtişamını yansıtmaktan uzaktır; ziyaretçilerini gerçek boyutuna ve içinde barındırdığı alan ve ışığın etkisine hazırlayamaz. Robert Byron'ın deyişiyle o "mimarinin amiral gemisi"dir. İçindeki mozaik süslemelerin çoğu kaybolmuştur. Yine de tarzının güzelliği ve mermer sütunlarının, kaplamalarının ve döşemelerinin zenginliği güçlü bir hatırlatıcıdır. Kariye ise dışarıdan görüntüsüyle sevimli bir kiliseyken, Robert Byron'ın deyişiyle mozaik ve duvar resimleriyle ziyaretçilerin ilgisini çeken iç kısmı sanatkârlığın "mikrokozmosu"dur. Mozaik Müzesi de makrokozmos ve mikrokozmosun bu iki şaheserinin yanında, barındırdığı Büyük Bizans Sarayı'nın kalıntılarından çıkan erken dönem kaplama mozaikleriyle bir ikramiye gibidir.

Bizans Sanatının Coğrafi Menzili

W.B.Yeats birçok kişiye ulaşan yazılarında sözünü ettiği bu yere bildiğimiz kadarıyla hiç gelmedi. Ben bile Bizans sanatıyla ilk

kez İtalya'da anakaradaki Ravenna bölgesinin kiliselerinde ve Sicilya'da Palermo ve Cefalu'da karşılaştım. Sonraki zamanlarda iç duvarları mücevherleri andıran Bizans freskleriyle süslenmiş keşişlerin yaşadığı kiliseleri görmek için küçük Volkswagen'imin amortisörlerini zorlayarak Yunanistan, Makedonya ve Sırbistan'ın kötü ve zorlu yollarında yolculuklar yaptım. Bir bardak soğuk su, bir parça Türk lokumu, pirinç tepside sunulan bir içimlik slivovitz (erik konyağı) eşliğinde sakallı, siyah giysiler içindeki keşişlerin güleryüzüyle karşılanmak ve ardından kiliseye gidip mumla aydınlatılmış fresk ve ikonaları görmek benzeri olmayan bir deneyimdi.

Osmanlı Türkleri Küçük Asya ve Trakya'yı işgal edip ardından Konstantinopolis'i ele geçirince Bizans'ın büyük şehir merkezi ebediyen değişti ve birçok anıt ya tahrip edildi ya da başka türlü kullanımlara açıldı. Bukoleon Sarayı'nın karşısında, Marmara Denizi'ndeki imparatora ait özel limana ve tekne havuzuna erişim olacak şekilde inşa edilmiş Bizans Sarayı'ndan geriye kalan, yalnızca denize bakan tuğla ve taş duvar içine yerleştirilmiş dört büyük mermer çerçeveli boş pencereleriyle terk edilmiş, harap bir bina iskeletidir. Bizans'ın imparatorluk saraylarının muazzam ihtişamını anlamak için Sicilya'ya gidip 12. yüzyıla ait, Bizanslı zanaatkârlar tarafından görkemli bir şekilde süslenmiş Palermo Kraliyet Sarayı'ndaki Kral Ruggiero'nun özel odasına bakmak gerekir. Zemin çok renkli taştan oyma desenli mermerle döşelidir. Venedik Sarayı'nın dış duvarlarını süsleyenlerdekine benzeyen, somaki taşından yuvarlak madalyonlar kaplamanın içine konmuştur. Az miktarda varaklı mermer yüzeyli masalar ihtiyaca binaen uygun yerlere yerleştirilmiştir.

Yukarı doğru baktığımızda duvarların aynı Ayasofya'da olduğu gibi sade, damarlı mermerle giydirildiğini görüyoruz. Bu duvar panolarının üzerinde mermer sütunlarla desteklenen kemerli bir tavan yükseliyor. Odanın ihtişamı, duvar boyunca tavana kadar yükselen mozaiklerin ve bunaltıcı Sicilya akşamüstlerinde gözümüzü dinlendiren portakal ağaçları ve palmiyelerin biçimli görünümleriyle yeşilliklere karşı altın gibi ışık saçarak

parıldamasından kaynaklanıyor. Tonozları bölen kemerlerin üzerinde gergin ifadeleriyle yüz yüze bakan sentorlar*, çalımla yürüyen leoparlar ve tavus kuşları, aslan kabartmaları, arma stilinde poz veren griffonlar yer alıyor. Şatafatlı ama derli toplu bu oda, altın mozaiklerin ihtişamına karşı sade renkteki mermerler ve gösterişsiz boyanmış kapılarıyla görkemli bir hava taşıyor. Eğer böyle bir zenginlikle dekore edilmiş bu özel odaları gözümüzde canlandırabilirsek, o zaman Büyük Bizans Sarayı'nın nasıl göründüğünü hayal etmemiz de mümkün olur.

Osmanlılar, imparatorluktaki milletlerin ya da etnik toplulukların kendi aralarındaki ilişkileri düzenlemelerine ve inançlarını özerk bir biçimde tatbik etmelerine olanak verecek bir politika benimsedikleri için kiliseler, imparatorluk sarayları ve zenginlerin malikânelerinden daha uzun süre varlıklarını sürdürme şansına sahip oldu. Sıkça rastlandığı üzere kiliseler camiye dönüştürüldüğünde bile binaların kötü ve tahrip edici hava şartlarından korunmak üzere yapılmış dayanıklı çatıları sapasağlam kalmıştır. Hemen hemen bütün Türklerin bir kiliseyi camiye dönüştürürken tek yaptıkları, ezan için bir minare inşa etmek ve caminin içine cuma namazı sırasında vaaz için kullanılan bir minberle İslam inancına göre Mekke'nin olduğu yöne bakan bir mihrap yerleştirmektir.

Yine gözüme çarpan camiye dönüştürülmüş başka bir kilise İstanbul'daki Myrelaion Kilisesi, yani Bodrum Camisi'dir. Bu camiyi sisli bir sonbahar akşamında Laleli Camisi'nden çok da uzakta olmayan Divan Yolu'nun Marmara'ya bakan tarafındaki giysi satılan dükkânların bulunduğu sokaklarda bulmaya çalışmak pek de kolay olmadı. Ama görür görmez içimden "Bu bir cami değil bir kilise!" diye haykırdım. Tıpkı diğer Ortodoks kiliselerinde olduğu gibi dış cephesi sade tuğlayla örülmüş, Küçük Mustafa Paşa semtindeki Gül Camisi gibi yüksek ve heybetli bir görünümü vardı. İç kısımları tamamen değiştirilmiş, mozaikleri sökülmüş, tahrip edilmiş ya da sıvayla kapanmış olsa da bu ya-

* Yunan mitolojisinende yarı insan yarı at görünümünde olan yaratıklar. (e.n.)

pıların ayakta kalması, Britanya adalarında 8. Henry yönetimindeki Roma Katolik manastırlarının tasfiye edilmesinden hemen sonra manastır ve çatısız mabetlerin yalnızca güzel görüntülü kalıntılara dönüşmeye terk edilmesiyle yalın bir tezat içermekteydi.

Klasikten Bizans'a

Bizans sanatının kökleri MÖ ilk bin yılın erken döneminde Doğu Akdeniz'e özgü farklı izlerin bir araya gelmesi ve kaynaşmasına dayanır. Bir açıdan Roma İmparatorluğu'nun sanatı "huşu vermek için tasarlanan kudretin sanatı" olmaya devam etti. Göz kamaştırma ve etkileme becerisi, öznelerini görsel gerçeklik gerektiren bir yaklaşımla değil, resmedilen şeyin psikolojik ve ruhani anlamını ileten bir bakışla tasvir eden İran ve Suriye gibi Ortadoğu geleneklerinden gelen unsurların sahiplenilmesiyle önemli ölçüde geliştirilmiştir. Bu sanat her daim vurgulamaya, abartmaya ve soyutlamaya yatkındır. Bizans sanatı ve kültürü Akdeniz ve Ortadoğu'nun her tarafında muazzam bir saygınlığa sahipti. Persler, yeni inşa ettikleri saray için Bizans elçisinin "üst tarafı kuşlar, alt tarafı da fareler için" demesi üzerine tüm binayı yerle bir etti.

4. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu, kilise ve devletin eşit güçlere sahip olduğu bir Hıristiyanlık oluşumu haline geldi. Kilise, devletin hukuk sistemine onay verdiği için zenginlik ve güç elde etti, devlet de ilahi hakları gözeterek yönettiği için kiliseden bir nevi icazet aldı. Cyril Mango Bizans sanatını şu ifadelerle özetler:

> Erken dönem Hıristiyan sanatı, gösteriş meraklısı olmaya meyilli ve klasik standartlara göre değerlendirildiğinde rakipsizken Bizans sanatı farkındalık yaratan ruhaniliğini ve zarafetini eski geleneklere aşıladı. Sınırsız bir soyutlamaya düşmeden doğalcılıktan vazgeçti ve daima giysili insan figürü anlayışını muhafaza etti.

Işıltılı çokrenklilik geleneğini devraldı; sonrasında onu harikulade bir zenginlik ve uyum paletine dönüştürdü ve Venediklilere devretti.

Bu sanat geometrik saflığı yüzünden hoşa gitmektedir: İsa'nın, Meryem Ana'mızın veya savaşçı bir azizin başını çevreleyen kusursuz halka şeklindeki hale, bir azizin tuttuğu kalkanı çevreleyen desenli kenar süsü, mücevherleri ve diğer aksesuarlarıyla beraber imparator, imparatoriçe ve saraylıların örtündüğü kumaşların zenginliği... Bu sanatta tasvir edilen figürlerle ilgili belki de en çarpıcı unsur bakışlarıdır. Bizans mozaiklerinde resmedilen gözler ardına kadar açık, gerçekte olabileceğinden biraz daha büyük ve sanki doğrudan bize bakıyorlarmış gibi. Bu sanat eserlerini yalnızca biz görmüyoruz, onlar da bizi görüyorlar.

Ağırlıklı olarak desen ve tasarıma ilgi duyan Bizans sanatı, doğası gereği muhafazakâr bir yapıya sahiptir. Değişimi içgüdüsel olarak reddeder. Statükoyu devam ettirmek tabiatında mevcut, sanki açığa vurulmamış bir idealdir. Batı sanatında çok önemli olan özgünlüğe değer verilmez. 12. yüzyıl sonlarına kadar Bizans sanatından yalnızca bir ya da iki sanatçının ismini bugün biliyoruz. Batı sanatına baktığımızda ise, bir ressamı ya da heykeltraşı diğerinden ayıran niteliklerine ve tarzına odaklanıyoruz. Boticelli, Michelangelo, Titian, Ingres, Turner, Constable, Picasso, Matisse, Modigliani, Pollock, Rothko gibi isimleri duyduğumuzda aklımızın gözü hemen onların ayırt edici kişisel üslup özelliklerini önümüze getiriyor. Buna karşın Bizanslı sanatçı kendi bireyselliğini ifade etmeye çalışmıyordu, bir nesneyi yalnızca Tanrı'nın, veya O'nun yeryüzündeki temsilcisi İmparator'un yüce şanı için biçimlendiriyordu.

Klasik dönemdeki Grek ve Roma sanatı -ister giysili ister se çıplak olsun- bedenin güzelliğini keşfetmiş, anlamış ve onu taçlandırmışken Bizans sanatı gerçekçiliğe sırtını döndü. Robert Byron, *The Byzantine Achievement* adlı kitabında şöyle yazar: "Bizim eserlerini muhteşem bulduğumuz Avrupa kültürleri arasında Bizans'ın temsili sanatı, zamanımızdaki tüm artistik ifa-

delerin temelini oluşturan 'algılanan olayları yeniden yaratmak' yerine, yorumlama ilkelerini keşfeden ilk sanattı." Kuşkusuz ki modern sanattaki soyutlama zevki bizi Bizans sanatının soyut niteliklerini anlayacak kıvama getirmiştir.

Bin yıllık Bizans İmparatorluğu, 500 yıl önce yok olmaya başladığı halde bu sanatın kalıntılarına dünyanın her yerinde -dediğim gibi öncelikle İstanbul'da değil ama birçok başka ülkenin Bizans tarzında inşa edilmiş kilise ve müzelerinde- halen rastlanmaktadır. Seçkin eserler eski Yugoslavya, Sina Dağı ve Rusya'da olduğu gibi Kıbrıs, Sakız Adası, Yunanistan'da bulunan Mistra ve Dafni'deki kiliseleri de süslemektedir. Selanik'teki Ayasofya'da (Hagia Sophia) bulunan 9. yüzyıl sonlarına ait mozaikler harikulade bir zarafet ve güzelliğe sahiptir.

Bu sanata meraklı olanlar Yunanistan ve Makedonya'ya, Sicilya ve Rusya'ya, Sina Çölü'ndeki St. Catherine Manastırı'nın yanı sıra İstanbul'dan bir gemiyle ulaşılabilen Karadeniz kıyısında bulunan Trabzon'daki Ayasofya Kilisesi'ne de gitmek isteyeceklerdir. Bu sanatın parçaları aynı zamanda Paris, Berlin, Londra, New York ve Dumbarton Oaks-Washington'daki dünyaca ünlü müzelerin koleksiyonlarında da bulunmaktadır. Resimli elyazmaları, kutsal emanetlerin saklandığı sandıklar, sırlı varak kaplı kitap kapakları, küçük mozaikler, mücevherat, fincan ve kadehler, madeni para ve madalyonlar, tekstil ürünleri ve özel adak parçalarının bazı açılardan Bizans'ın sanatsal girişimleri arasında daha az payı olsa da bunlar en büyük eserler kadar özel bir canlılığa sahiptir.

İkonalar ve İkona Düşmanlığı

Özgün eserler anlamında Bizans dünyası, en iyileri Konstantinopolisli sanatçılar tarafından yapılan ve sonrasında Girit, Venedik ve Rusya gibi yerlerde de devam eden ikona üretimiyle bilinmektedir. Venedik'teki İkona Müzesi ile Atina ve Selanik Bizans sanat müzeleri seçkin koleksiyonlara sahiptir. Bizans ikonaları, erken Rönesans İtalyan dini tablolarının temelini oluşturur. İstanbul'da,

Ortodoks Patrikhanesi'ndeki muhteşem mozaik ikonalar haricinde çok azı günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri St. Luke'un kendisi tarafından boyandığı söylenen, vaktiyle en sevgili ve en değerli ikona olarak kabul edilen "Yol gösteren" isimli "Tanrı'nın Anası Hodegetria" ikonasının bir kopyasıdır. Konstantinopolisliler bu ikonanın savaşlarda ordularına zafer kazandırdığına ve şehri saldırganlardan koruduğuna inanıyorlardı.

İmparator I. Manuel, 1167'de Macarlara karşı zafer kazandığı bir seferden dönünce Altın Kapı'dan Ayasofya'ya uzanan tören güzergâhı, resmi geçit için altın ve mor renkli kumaşlarla kaplanmıştı. Savaş esirleri, askerler ve ileri gelenlerin önünde yürüyorlardı. Tarihçi Niketas Choniates'in yorumuna göre: "İmparator, zafer alayına katıldığında her biri kar tanesi kadar bembeyaz dört at tarafından çekilen, gümüş yaldızlı, Meryem Ana ikonası ve imparatorluğun yenilmez generallerinden birinin bulunduğu savaş arabası onu takip ediyordu. En şanlı, şerefli ve en büyük imparator, imparatorluk giysilerini kuşanmış halde, tören için süslenmiş heybetli bir atın üzerindeydi." Hodegetria,1453 Mayıs'ındaki son çarpışma sırasında şehrin surları boyunca büyük bir törenle taşınmış ve Blaherne Sarayı (Tekfur Sarayı) yakınlarındaki Kariye Müzesi'nde muhafazaya alınmıştı. Osmanlı askerleri kiliseye akın edip bu ikonayı yerinden söktüler ve dört parçaya ayırıp lime lime ettiler.

Hatta bir de savaş sırasında taraf değiştiren ikona örneği bile var. 1204 yılında, Haçlı Seferleri sırasındaki baskında İmparator V. Alexios, *Nikopoios* "zafer yapıcı" ikonasıyla şehirde dolaştı. Hem imparator hem de ikonası haçlılardan biri olan Flandreli Henry tarafından esir alındı. Haçlılar bu savaştan zaferle çıkınca ikonanın onlara başarı getirdiğine inanarak bir tekne dolusu ganimetle beraber ikonayı ülkelerine götürdüler. İkona günümüzde Venedik'teki San Marko Katedrali'nde sergilenmektedir.

Bu, Meryem Ana'nın Bizans inanışının merkezinde olması hakkında yorum yapmak için iyi bir an olabilir. Batı'da Bakire Meryem, Kutsal Meryem, Meryem Ana ve bunun gibi adlara sahipken, Doğu'daki kiliselerde ise Theotokos yani "Tanrı'yı doğu-

ran" adıyla anılmaktaydı. Hiç şüphesiz ki insanın zihnindeki yeri, kadim inanışlardaki Ana Tanrıça'nın devamını temsil ediyor. Bizans dönemine ait meşhur "Akathist İlahi"*de Meryem, batmayan yıldızın annesi, gizemli günün şafağı, susuzluğu söndüren kaya, ateş sütunu, yeryüzünün çadırı, ölümsüzlüğün çiçeği, süt ve balla akan toprak, zapt edilemez duvar olarak tanımlanmıştır. Akathitos kelimesi "oturmadan" anlamına gelir ki dua edenler ilahiyi söylerken ayakta durmaktadırlar.

TARİHSEL OLARAK BAKTIĞIMIZDA, ikonalar büyük olasılıkla, İtalyan Rönesans sanatçılarının yağlıboya tablolarında elde ettiği etkiye benzer şekilde, canlı bir parlaklık ve şeffaflık vermek için boya maddelerinin balmumu ile karıştırıldığı, ısıtarak süsleme tekniğinin kullanıldığı Roma cenaze tasvirlerinden türemiştir. İkona ressamları nesneleri canlıymış gibi göstermek için, figürleri önden bakışta bir tarafa meyilli görülecek şekilde döndürmek, bir gözü hafifçe diğerinden farklı bir yöne bakar şekilde çizmek, kaşları ve bıyıkları hafifçe kıvrık göstermek gibi küçük hileler kullanırlardı. Ayasofya'nın apsisindeki Meryem Ana mozaiğine ithaf olunan vaazda Başpiskopos Photius şöyle bir yorumda bulundu: "Konuşmayacağı aklınızın ucundan bile geçmez. (...) Dudakları o kadar iyi boyanmıştır ki etinin canlı olduğunu sanabilirsiniz."

Grekler ve Romalılar tanrı ve tanrıçalarının küçük ölçekte yapılmış heykelciklerini evlerinde bulundursalar da ikonaların Bizans'ın sanatsal ve dini hayatında başrolde olması gibi bir durumun klasik sanatta bir karşılığı yoktur. İkonaların şifa verici veya tedavi etme güçleri olduğuna inanılırdı. Hatta bazılarının İncil'deki ifadelere göre "elle yapılmış olmadıkları" inancı bile vardı. St. Luke tarafından mucizevi bir şekilde üretildiği kulaktan kulağa yayılan Hodegetria gibi ikonalara rastlamak nadir görülen bir durum değildir. Bir ikonaya baktığınızda hayır duası alırsınız. Hayır duaları kutsal kişinin gözlerinden geçerek ona

* Meryem Ana'ya övgü. (ç.n.)

bakan kişinin gözlerine ve kalbine doğru akacak gibi hissedilir.

İkonaların tanrı vergisi etkisi göz önüne alındığında şiddetli bir muhalefetle karşılaşmaları şaşırtıcı değil. Teologlar putlara karşı Eski Ahit'teki eleştirileri hatırlattılar ve nihayetinde 7. yüzyılda İmparator III. Leo bunun karşılığını ikonaların tamamını yasaklayarak verdi. İmparatorun Büyük Saray'ın Halke Kapısı'ndaki İsa ikonunu kaldırması ayaklanmalara sebep olduğu halde, Araplara karşı kazandığı askeri başarı Tanrı'nın onun yanında olduğunun bir işareti olarak algılandı. Yerine geçen imparatorlar da putkırıcı (ikonoklastik) dönemde onun politikalarını devam ettirdiler. Binlerce ikona tahrip edildi. Sonuç olarak Bizans'ın sanatsal mirasına verdiği zarar fevkalade büyük oldu. Bizim için önemsiz olan teolojik farklılıkların birçok insan için yaşamın kendisinden daha önemli olduğunu anlamadıkça Bizans'ı anlama umudumuz olmaz. Tanrı'nın koşulsuz merhametini doğruladıkları için ikonofiller, yani ikonalara hizmet edenler -diğer bir deyişle ikonaseverler- için, İsa'nın, Meryem Ana'nın, azizlerin ve Tanrı'nın diğer elçilerinin tasvirleri önemliydi. Kutsal üçleme (Baba-Oğul-Kutsal Ruh) de önemli bir semboldü. Ayrıca Tanrı'nın bir insan olarak kabul edilme anlayışı Hıristiyanlığı, sanatı kaligrafi ve geometrik desenler üzerine odaklanmış Ortadoğu'da tektanrıcılık mücadelesini sürdüren İslam dinininden ayıran en belirgin özelliklerden biriydi.

Mimari

Şimdi üç çeşit yapı arasındaki farklılıklara bir bakalım: Yunan tapınağı, Gotik katedral ve Bizans kilisesi. Yunan tapmağı -Parthenon'u bir düşünün- rasyonel mükemmeliyetçiliğin muhteşem bir şekilde ortaya konmuş somut halidir. İzleyicinin gözü statik değildir, hatta gözünün hareketi gördüğü şey tarafından yakalanır; bu arada tapınağın orantısı, sütun dizisi, alınlıkları ve arşitravı* birbirleriyle uyum içindedir ve birbirlerini bütünler. Parthenon

* Antik Yunan ve Roma mimarisinde üzerine oturtulduğu sütunları birbirine bağlayan taş blok. (e.n.)

fevkalade bir insan yapısıdır, orantısı aynı bir insan bedeninin-kini andırır. Antik Yunan'ın insanlığa en büyük hediyesi insani mükemmeliyetçilik anlayışıdır.

Diğer yandan, Gotik tarzın ulaştığı nokta ise Yeats'in tarif ettiği gibi bizleri "insan mizacının öfkeli ve pislik tarafı"nın dışına çıkarmasıdır. Rheims'deki katedralin dimdik yükselen kulelerinde, Paris'teki Notre-Dame Kilisesi'nde, hatta Westminster Abbey'deki trafik ve turist kalabalığı arasında bile akla uygunluk bir mesele değildir. Gözlerimiz ve ruhumuz göklere doğru yükselir ve destekleyici sütunlar yukarıya doğru incelse ve kemerler keskin uçlu olsa bile dayanıklılık ve sabitliğin kaybolması problem yaratmaz. İle-de-France* Bölgesi'nde geliştirilen ve İngiltere'deki Bath Abbey'de kullanılan kemerli payandalar o kadar hafif görünür ki mühendislik amaçlarının, çok fazla mozaik cam ihtiva ettiği için zayıflayan duvarların kilisenin yüksekliğinin ağırlığı altında çökmesini engellemek olduğunu unuturuz.

Venedik'e gittiğimde Konstantinopolis kiliselerinin en parlak evresindeki çehresini gösteren belki de dünyadaki günümüze ulaşmış en iyi örnek olan San Marco Bazilikası'nı gördüm ve ilk defa bir Bizans kilisesiyle karşılaşmış oldum. Toy bir bakış en güvenilir kaynağımız olsa da bizi hüsrana uğratabilir. San Marco'ya ilk kez yakından bakınca hayal kırıklığına uğradım. Bulutlara ulaşan bu sivri yapının Gotik olduğunu düşünmüştüm. Yükseklere kadar çıkan Gotik kemerli Notre-Dame Kilisesi'ni gördüğüm Paris'ten yeni dönmüştüm. Gözlerim kubbelere ve yuvarlak kemerlere aşina değildi henüz. Peki, gerçekçi olursak insanın gözleri böyle bir hazırlık aşamasından nerede geçebilir ki? Hiç kimse bana Gotik olmayan bir katedrale nasıl bakacağımı öğretmemişti. San Marco Bazilikası, Bizans mimarisindeki diğer örnekler gibi "havada yükselmiyor"du ne yazık ki.

San Marco Bazilikası'nı gördüğümde henüz John Ruskin'in *Stones of Venice (Venedik'in Taşları)* kitabını okumamıştım. Rus-

* Fransa'nın 18 bölgesinden biri. Paris şehri de bu bölgede yer almaktadır. (e.n.)

kin bazilikayı "parşömen yerine kaymak taşıyla bağlanmış, mücevher yerine somaki taşından kolonlarla süslenmiş, içi ve dışı mine ve altın harflerle yazılmış ışık saçan büyük bir toplu dua kitabı" olarak niteler. Bu, ustaca yapılmış bir metafordur; çünkü duayı çağrıştırsa da aslında Venedik'in en iyi sanatçı ve zanaatkârlarının elişlerinin yanı sıra, mermerler, ikonalar ve kutsal emanet sandıklarıyla süslenmiş, kendisi de bir sanat eseri olan kiliseyle ilgilidir. Bunların birçoğu IV. Haçlı Seferi zamanında meydana gelen Konstantinopolis yağması sırasında talan edilmiştir. Kilise eğer bir dua kitabı gibiyse o zaman herhangi bir kitabın fiziksel biçimi gibi dışa kapalı ve sınırlıdır. San Marco Bazilikası, kubbelerinin doğup bir ahenk içinde göğe doğru yükseldiği toprakla kucaklaşmış izlenimini verir.

Bizans kiliselerinden keyif almak, bütün Akdeniz kültürlerinde olduğu gibi mermerin güzelliğini takdir etmeyi öğrenmek demektir. Bizanslı taş ustaları, kilisenin duvarlarını kaplayacak veya giydirecek mermer levhalar hazırlarken yüzeyin altına gizlenmiş renk akışını açığa çıkarmak için mermer blok parçalarını diyagonal kesmeyi severlerdi. Tüm yüzey boyunca derin olmayan bir oyuk açar, bu oyuğu kumla doldurur ve iki işçi günde 5 cm kadar ilerleyebilmek için uzun bir sicim parçasını karşılıklı olarak ileri geri çekerlerdi.

Konstantinopolis'in kiliselerindeki iç sütunlara gelince, bu inanılmaz mermerlerden birçoğu Pagan tapınaklarından kurtarıldı ya da yağmalandı. Hem Konstantin hem de Jüstinyen, imparatorluktaki bütün inşaat malzemelerine el koydu. Venedikli zanaatkarların dehasının bir bölümü, özümsedikleri kültürlerin sanat ve tasarımını taklit etme yeteneklerinden gelir. Hem zarif bir dekorasyon için klasik bir yetenek üzerine inşa edilen Bizans motiflerinin parlaklığını ve İslam sanatının dekoratif desenlerini hem de kraliyet ve doğaüstü varlıkların bir ifadesi olarak Ortadoğu sanat anlayışını yeniden ürettiler.

Tören ve İhtişam

Yunanlar ve Romalılar tapınaklarının dışını süslemeyi severken ve İtalyan Rönesansı'nın kiliseleri çok renkli mermerleriyle göz kamaştırırken, Bizans'ta bunların tam tersi geçerliydi. Floransa'daki Santa Croce Bazilikası'nın ihtişamı ile Ravenna'nın düz tuğla örülü kiliselerini veya güzel desenli tuğlalı dış cephesi, içinde bulunan altın mozaik yüzeyleri ile ilgili pek de ipucu vermeyen İstanbul'daki Fethiye Camisi'ni (Pammakaristos Kilisesi) karşılaştırın. Tüm erken dönem kiliselerinde olduğu gibi, iç mekânlarının fazlasıyla süslenmiş olmasının iki ayrı sebebi vardı: Yön vermek ve göz kamaştırmak.

İncil'i az sayıda kişi okuyabilmişti; bu sebeple kiliselerdeki resimler Yaratılış, Âdem ve Havva, Nuh Tufanı, çarmıha gerilme ve benzerleri hakkında onları eğitti. Azizlerin, Tanrı elçilerinin, kilise papazlarının tasvirleri bunların varlığını ibadet edenlerin gözünde canlı kılardı. Artık iç kısımlar kazınmış ve gösterişten uzak, "kuş sesleri kesilmiş yıkık boş tapınaklar"dır. Yine de, ahenkle çalan çanların ve genizden şarkı söyleyen rahip ve keşişlerin sesiyle beraber havaya tütsü kokusunun yayıldığı, altın gibi parıldayan bir binanın içinde bir ayinin nasıl gerçekleştiğini hayal edebilirsiniz.

Bunun, insanın üzerinde nasıl bir duygu yarattığını öğrenmek isteyenler, Haliç kıyısındaki Fener Rum Patrikhanesi'nde bol tütsülü, bol ilahili, bol diz çökmeli ve ikona öpmeli bir ayine katılabilirler. Ortaçağdaki Bizans sanatsal ihtişamının ve dini ayinlerin Konstantinopolis'e gelenler üzerinde bıraktığı etki, kurduğu krallığın dininin İslam mı, Roma Katolik mi, yoksa Ortodoks mu olacağına karar vermeye çalışan Kiev prensi Vladimir tarafından gönderilen elçilerin 987 yılında bıraktığı günlüklerden anlaşılabilir. Elçilerin Prens'e raporu şöyledir:

> Cennette miydik, dünyada mıydık belli değil. Dünyada böyle bir görkem veya güzellik olamaz, nasıl tarif edeceğimizi bilememenin şaşkınlığı içindeyiz. Biliyoruz ki Tanrı yalnızca bu adamların arasında yaşar; buradaki

> ayin diğer milletlerin törenlerinden daha adaletli, bu yüzden bu güzelliği unutmamız mümkün değil. İnsan bir kere güzel bir şeyin tadını almayagörsün, bir daha kötüsünü kabul etmeye gönlü razı olmaz. İşte bu yüzden burada daha uzun süre kalamayız.

Prens Vladimir devletin resmi dini olarak Ortodoksluğu seçti ve Bizans kurulduğu yerde yok olup giderken Rusya, Bizans'ın çift başlı kartalını sembolü olarak benimseyip yeni Bizans oldu.

O görkemli isme sahip İmparator VII. Konstantin (Constantine VII Porphyrogenitus) oğlunu ve halefini yönlendirmek ve aydınlatmak için yazdığı *Seremoniler Kitabı (De Ceremoniis)* adlı kitabı, saray protokolü hakkında mükemmel bir eserdir. Bizanslı bir imparatorun hayatını yönlendiren tören hem huşu veriyor hem de dini sembolizma barındırıyordu. İmparator ziyafet verdiği zaman 12 misafir kendisine eşlik ediyor, geri kalan diğer misafirler 12'şer kişilik başka masalara oturuyorlardı. Yemeklerini altın, sırlı ve değerli taşlarla süslenmiş tabaklarda yiyorlardı. Ziyafet salonunun zeminine yemek yedikleri esnada kokusu havaya yayılan gül, biberiye ve mersin ağacı serpiştiriliyordu. İmparatorun merasim elbisesi kilisenin ayin takvimindeki değişiklikleri yansıtıyordu. Hz. İsa'nın dünyaya geliş mevsiminde mavi bir cübbeye sarınıyor, Ölüler Günü'nde siyah giysiler giyiyor, Paskalya'da ise yeniden diriliş renklerine bürünüyordu.

Bizans Sanatının Üç Dönemi

Yeats bir yazısında Bizans'tan "Büyük Bizans (...) hiçbir şeyin değişmediği yer" diye bahseder. İzleyici, Bizans sanatıyla ilk karşılaşmasında, Yeats'in vurguladığı gibi bu sanatın durağan gibi görünen özelliklerinden etkilenir ama yakından bakınca aslında değiştiğini ve geliştiğini görür. Burada biraz bilgiçlik taslamayı göze alıp Bizans sanatındaki ürünleri üç ayrı dönemde incelemenin faydalı olabileceğini ileri sürmeme izin verin. 4. yüzyıl

ortalarından 6. yüzyıl ortalarına kadar süren ilk dönem, antik dönem sanatına katkıda bulunur ve onu sanat tarihçilerinden birinin sözleriyle şöyle bir yere doğru götürür: "Artık antik dünyada değiliz." Figürlerin tasvir edildiği o tarihi an Yunan ve Roma sanatının klasik üslubuna göre artık gerçekçi olmayan ama fark edilir edilmez daha özgün, dikkat çekici, kolaylıkla tanınabilen ve unutulmaz görünen bir andır. Bu evre özbeöz Bizans'a ait hiyeratik bir sanat anlayışı geliştiren Ravenna'daki nefes kesen mozaiklerin oluşumuna tanıklık etti.

Konstantinopolis, ince dokuma kumaşlar üreten atölye ve fabrikaların yanı sıra ortaçağ Avrupa'sında taklit edilen incelikli ve zahmetli tekniklerin kullanıldığı mücevher ve cila işlerine ev sahipliği yaptı. Özellikle Fransa'da *Cloisonne* mine işi, Bizans uygarlığının ortaçağ Avrupa'sını nasıl etkilediğini ve bilgilendirdiğini gösteren bir örnektir. Duvar mozaikleri hiçbir kültürde Bizanslı sanatçı ve zanaatkârların ürettikleri kadar yoğun bir şekilde kullanılmamıştır. Kraliyet ailesine mensup kişilerin tasvirleri, kutsal kitapların anlatıları ile aziz ve piskoposların suretleri, bütüne daha dinamik bir görüntü vermek için tavan ve kemerlerin kavisli yapısından istifade eden altından parıl parıl bir zemin üzerinde göz alıcı renklerde bir karışım oluşturmak için fırında pişirilmiş minik cam parçaları kullanarak resmedildi. Halelerinin ve parlayan zemini oluşturan altın çinilerin daimi bir hareket halinde oldukları izlenimini vermek için, çiniler mum ve günışığı üzerlerinde oynaşabilsin diye, değişik açılarda yapıştırılmıştır. Bu sanatı icra etmek için kullanılan teknik ve işçilik o kadar önemlidir ki, ortaçağda bazı kişiler mozaik sanatının bir sanat olduğunu dahi inkâr etmişlerdir. 9. yüzyılda yaşamış Arap bilgini El Jahiz "antik Yunanların bilimadamı, Bizanslıların ise zanaatkâr" olduğunu söylüyordu.

Zaman zaman Konstantinopolisli mozaik sanatçıları, başkentte zanaatkârlara fazla rağbet gösterilmeyen putkırıcılık döneminde Akdeniz'in başka bölgelerinde Şam'daki Ulu Cami (Emevi Camisi) ve İsrail'deki Kubbet-üs Sahra gibi projeler ortaya çıkardılar. Sicilya'nın Normandiyalı kralları tarafından yönetilen Pa-

lermo ve Cefalu'daki kilise ve sarayları daha sonra yapılan örnekler arasında sayabiliriz. İnsan suretlerinin resmedilmesine karşı putkırıcı yasaklama, İslam öğretisi neredeyse söylendiği kadar mutlakçılığa yakın olmadığı ve Müslüman hükümdarlar saraylarında ve elyazma albümlerine erotik ve şiirsel olarak insan vücudu tasvirlerini dahil etmekten memnuniyet duydukları halde, Müslümanlar arasında da benzer bir direncin yankılanmasına yol açtı. Mozaiklere, kullanılan tekniğin çetrefilliliğini değerlendirecek kadar yaklaşmak zordur ama bunun için büyütülmüş resimler mevcuttur ve mozaiklerin ya da mozaik işlerinin değişik ebattaki ölçüleri ve hafifçe değişen renkleriyle yüzeysel renklendirme ve gölgeleme gibi efektleri ortaya çıkaracak uyumlulukta olduğunu görmek mümkündür. Mozaikler, ekonomik oldukları yerlerde tercih sebebiydiler ama başka yerlerde, özellikle de Balkanlarda kiliselerin duvarları duvar resimleri ve fresklerle süslendi. Bunlar Yunanistan, Sırbistan ve Makedonya'nın bahsettiğim küçük manastırlarında ve Ortodoks kiliselerinde görülebilir.

Roma dünyasında mozaikler genellikle zemine ve yola uygulanıyordu. En erken mozaiklerin İstanbul'da varlığını halen sürdürmesini Sultanahmet'te Büyük Bizans Sarayı'nın zemininindeki muhtemelen 6. yüzyıla ait mozaikleri keşfeden arkeologlara borçluyuz. Bu mozaikler çoğunlukla hayvanları, av ve müsabaka sahnelerini tasvir ediyorlar. Bir çocuk eşeğine su vermeye çalışıyor, bir ayı erkek bir geyiği midesine indiriyor, bir aslan ve bir fil kapışıyor, genç erkekler sahte bir atlı araba yarışına giriyorlar. İçinde bulunduğumuz şehir ve teknoloji hayatında ne yazık ki doğal yaşamla ve onun insanın hayal gücü üzerindeki etkisiyle bağımızı kopardık. Şair Richard Wilbur satırlarındaki sorularla bu bağı şöyle hatırlatıyor:

> Bir yunus sıçramasa, bir güvercin takla atmasa ne olur,
> Bunlarda kendimizi anlattık, kendimizi gördük...
> Aşkımızın ve duruluğun gülü dediğimizde
> Hanidir cesaretin bineği

Ravenna San Vitale Kilisesi

Bizans sanatının ilk dönemine ait en bilinen ve değeri anlaşılmış tasvirler, özellikle etrafı saray mensupları, rahipler ve ona eşlik eden imparatorluk muhafızlarıyla çevrili Jüstinyen ve Theodora'nın dini törenle ilgili heybetli portrelerinin olduğu San Vitale Kilisesi mozaiklerdir. Muhafızlardan bir tanesinin elinde, Konstantin'in Roma İmparatorluğu'nun devlet dininin simgesi olarak 200 yıl önce kabul ettiği Chi-ro haçıyla işlenmiş bir kalkan bulunur. Bu mozaiklerde tasvir edilen figürler tahminen bir tören alayından bir parçadır ancak aslında yaptıkları bir sırada hareketsiz durup onları izleyenlere bakmak. Biz onlara baktığımız kadar onlar da bize bakıyorlar. Tüm dikkatleri üzerimizde.

Nesne ile izleyici arasındaki göz teması Bizans sanatının merkezindedir. Birisine burada ne olup bittiğiyle ilgili fikir vermesi için genellikle kutsal bir adam ve kadın arasında geçen diyaloğa dayanan Sanskritçe kökenli *darshan* kelimesini kullanabiliriz. Yalnızca kıdemli kişilerin giymesine izin verilen göz kamaştırıcı *chlamys** başta olmak üzere her şey çok şatafatlı. Jüstinyen'inki Bizans Krallığı'nı temsil eden mor renkte ve omuzdan kıymetli taşlarla süslenmiş bir toka ve kolyelerle tutturulmuş. Başındaki kraliyet tacı altından bir hale ile çevrili ve elindeki, ayinlerde kullanılan altın tası kiliseye sunuyor. Başpiskopos Maximanus ona eşlik ediyor. Giydiği ayakkabılar bile şık ve zarif. Resmin mücevherli bir çerçevesi var.

İmparatoriçe Theodora ve maiyetindekilerin daha da büyüleyici bir görünümü var. Burada ayakta bize bakan bir dizi insan figürüyle karşı karşıyayız, imparatoriçe ve yanındakiler, mozaik panonun Jüstinyen ve maiyetindekilerden daha az bir bölümünü kaplıyor. Bu düzenleme, ayine katılanların etrafında süsleme ve donatma için daha fazla yer açılmasını sağlıyor. Tavanı yeşil mozaiklerle süslenmiş altın yivli güzel bir kubbe Theodora'nın başının üzerine bir kemer gibi uzanıyor. Bizans'a özgü dokumacılığın

* Yünlü kumaştan yapılan, askerlerin hafif zırh olarak kullandığı dikdörtgen şeklinde bir tür harmani. (ç.n.)

ve kumaşla süslemenin ihtişamını hatırlatan beyaz, mavi ve kırmızı çizgili kumaşlar çeşitli renk ve desenlere sahip göz kamaştırıcı giysiler içindeki hanımefendilerin başından aşağıya doğru sarkıyor. İmparatoriçenin etrafındaki görevliler giyim kuşamları gibi donanımları da daha mütevazı olduğu halde göz kamaştırıcı mücevherler takıyorlar. Hepsi donuk ve içli bir şekilde bize bakıyor. Yanıbaşlarında, Acanthus başlıklı bir kaidenin üzerine oturtulmuş mermer bir çeşme akıyor. Jüstinyen'in olduğu pano iktidarının görkeminden bahsediyorsa Theodora'ninki de tamamen güzelliğin ihtişamıyla ilgilidir.

Bizans sanatının ikinci evresi, biçimsel tasvirlere yasak getiren putkırıcılık döneminin 843'te nihayet reddedilmesinin ardından 9. yüzyılda başlar ve Venedikliler ile Kuzey Avrupalı müttefiklerinin kiliselerin kurşun çatıları da dahil olmak üzere götürebilecekleri, eritebilecekleri, çalabilecekleri her şeyi talan edip şehrin büyük bir bölümünü harabeye çevirdikleri 12. yüzyıldaki IV. Haçlı Seferi'ne kadar devam eder. 9. yüzyıl sonlarında, "Meryem Ana ve Çocuk" temalı seçkin mozaik büyük kiliseyi süsleyen önemli ama tamamlanmamış diğer mozaiklerle birlikte Ayasofya'nın apsisine uygulanır. Bu eserlere bir sonraki bölümde bakacağız.

Kariye'deki St. Saviour (Kariye Kilisesi)

Bizans imparatorluk sanatının son evresi, 1261'de Paleologos Hanedanlığı idaresindeki Yunan kanunlarının yenilenmesinden, Türklerin 1453'teki fethine kadar devam eder. Bu 200 yıl boyunca çalan ölüm çanlarını kulağı açık olan herkes duydu; Bizans sanatı bugün Kariye Camisi olarak bilinen St. Saviour Kilisesi'ndeki müthiş mozaiklerle parlak bir dönem yaşadı. Yunancadaki *Chora* kelimesi, kilise kent surlarının dışında inşa edildiği için "kırlarda" gibi bir anlam taşır. *St. Savoir in Chora* adı, Londra'daki *St. Martin in the Fields*'ın Konstantinopolis'teki karşılığıdır. Başlangıçta burada yıldızı parlayan bu manastır kilisesi 11. yüzyılda inşa edilmişti ve muazzam bir sanatı barındırmasa da

kendi ölçüleri içinde güzel bir yapı olarak addedilecekti. Bizanslılar sözcük oyunlarını seviyorlardı ve kilisenin adının iki anlamı vardı; ayrıca Meryem'in Tanrı'nın oğlunu rahminde taşımasına atıfla "muhafaza edilemezin muhafazası" anlamına geliyordu.

Kariye, Latin işgali sırasında harap oldu ve Theodore Metochites adlı bir kişi 13. yüzyılın başlarında restorasyon ve dekorasyonu yenileme işini üstlendi. O zamana kadar imparatorluğun servetinin ne kadar azalmış olduğunun bir işareti, bu işin imparator tarafından değil de sıradan bir vatandaş tarafından üstlenilmiş ve ödenmiş olmasıdır. Yine de Metochites sadece özel bir vatandaş değildi. O kendi kendine yazar ve bilim adamı olmuş, hazinedar olarak imparatorluk hazinesinin başına geçmiş, sonra da başvekilliğe kadar yükselmiş âlim bir adamdı. İmparatorluğun kimseye muhtaç olmadan zar zor ayakta kalmaya çalıştığını biliyordu. Bunu da bir şiirinde şöyle açıklamıştı:

> Anadolu Roma devletinden ayrıldı. Ah bu yıkım!
> Ah bu kayıp!
> En hayati organlarının çoğu parçalanmış gibi eskiden
> çok muhteşem ve güzel olan bir bedenin artıklarında
> yaşıyoruz. Ve biz varoluş ve yaşam vasıtalarından tamamen yoksun bir şekilde utanç
> ve alay içinde yaşamaya devam ediyoruz.

Metochites'in imparatordan sonra Bizans'taki en zengin ikinci adam olduğu söyleniyordu. Kilisenin binasını yeniledi ve yeniden döşedi ve hatta kiliseyle ilgili mobilyalar, gümüş şükran kapları ve duvar askıları ile manastırla ilgili kitaplar temin ederek mozaikler ve duvar resimleri ısmarladı.

Bu eli açıklık, Metochites'in kesinlikle iyi biri olduğu anlamına gelmiyor. Bizans'ın sermayesi, kısmen onun oldukça yüksek verimli vergi sistemine bağlıydı ve Metochites devlet için gelir elde etme gayretkeşliği içinde olabildiğince yükseldi. 1328 yılında bir saray darbesi sonucunda görevden alındı ve 2 yıl boyunca umutsuzca şikâyet ettiği kötü yiyecek ve şaraptan do-

layı bünyesinin zayıf düştüğü Trakya'ya sürgüne gönderildi. En sonunda kendisinin daha önce başında olduğu Konstantinopolis'teki manastıra sıradan bir rahip olarak dönmesine izin verildi ve 1332 yılında burada öldü. İnsanı büyüleyen İsa'nın önünde diz çökmüş halde kilisenin bir maketini sunan Metochites imajı, sanatın bu büyük hamisinin tasviridir. Elbisesi Konstantinopolis'in tezgâhlarının dokuyabileceği en iyi kumaşlarından biridir. Başında ise modaya uygun kocaman bir kavuk vardır.

Ravenna'nın kiliselerinde korunan ortaçağın ilk zamanlarındaki Bizans sanatının heybetli tarzı, burada kinetik enerjinin canlı ve güçlü hamlesine boyun eğer. Tanrı'nın Anası'nın hayatıyla ilgili "Kudüs tapınağında Bakire Meryem" sahnesinin bir dizi resimle tasvir edildiği Kariye'nin iç narteksinin* kubbesine bakmak, figürler, desenler ve zengin renklerin girdabıyla adeta şaşkına dönmektir. Haleli figürler, tapmaktaki gece nöbetinde Meryem'i kudret helvasıyla beslemek için havada öne doğru eğilen bir melek, binanın kubbesi altındaki dairesel yerleşime uyacak şekilde kavis verilmiş çatı ve hepsinin altın mozaiğin göz kamaştırıcı arka planıyla bir bütünlük içinde erimesi.

"Kana'da Mucize" mozaiğinde, koskocaman şarap küpleri, ince uzun tonozun alt kademelerini dolduruyor. Başka bir yerdeki "Masumların Katli" adlı mozaiğin bir sahnesinde bir ayağı üzerinde duran Romalı bir yüzbaşı, sağ bacağı arkaya doğru gerilmiş, sağ elinde kılıcı, tehditkâr bir şekilde ileriye doğru uzanıyor. Sanat tarihçileri kaçınılmaz olarak insan figürlerinin uzatılıp bütün kompozisyon üzerine eğilmesini tanımlamak için Maniyerizm (Üslupçuluk) terimini hatırlatıyorlar. Kanımca, Vezelay, Autun ve Auxerre'deki kiliselerde görülebilen Burgonya Fransa'sının Romanesk heykelleriyle güçlü bir benzerlikleri var.

Dekorun bir kısmı hasar görmüş ya da kayıp olsa da bir zamanlar naosun** duvarlarını örten mermer kaplamaların güzelli-

* Erken Hıristiyan Bizans mimarilerinde kilisenin ana mekânına açılan giriş bölümü, Bizans'taysa, genel olarak kilisenin batısında ana eksene dik konumda yer alan ve dışa kapılarla açılan bir kapalı mekândır. (ç.n.)

** Kilisenin içindeki merkezi dua alanı için kullanılan Yunanca kelime. (ç.n.)

ğini anlamamıza yetecek kadar kalıntı mevcuttur. Kilisenin yanına Theodore Metochites ve diğer ileri gelenlerin mezarlarının bulunduğu bir şapel, Pareklezyon inşa edilmiştir. Ortada mozaik yerine duvar resimleri vardır; kemerler, zemin ve kubbeler turuncu, kırmızı ve altın sarısıyla aydınlatılmış koyu mavi ve siyah arası gösterişli bir renk şeması içinde ışıl ışıl resimlenen sahnelerle doludur.

Ortadaki madalyonda Meryem ve Oğlu İsa'nın aşağı doğru baktığı oluklu kubbenin 12 parçası haleli meleklerle doludur; kubbenin olukları Bizans bakışını örneklendiren zenginlik ve çeşitlilikteki süslemelerle dekore edilmiş. Tasarım arayan bir göz, kemerin etrafında duran cübbeleri gösterişli haçlarla süslenmiş rahiplerin, piskoposların ve bilginlerin kıyafetlerine kadar uzanır.

Etrafı azizler, vaizler ve kâhinlerle çevrili bir tahta oturmuş İsa ile aşağısında bir yanda arza doğru yükselen kurtarılanlar diğer yanda lanetlenmiş olanların şeytanlar tarafından bir ateş gölüne doğru itildiği Kıyamet Günü mozaiği, zorlu mimari alanı doldurmak için ustalıkla oluşturulmuş kapsamlı bir çalışmadır. Yukarıda yaşamın sonunu ifade etmek için helezon şeklinde bir deniz kabuğunu andıran Burulmuş Cennet'i ellerinde tutan bir melek vardır. Apsisin* kubbesinde Bizans sanatının veya aslında bütün sanatların en muhteşem işlerinden biri olan Yürek Paralayan Cehennem bulunmaktadır. Adaleli İsa göz kamaştırıcı beyaz bir ışığın içine sarmalanmış halde bizim ilk anne ve babamız Âdem ile Havva'yı mezarlarından sert bir şekilde Hıristiyan âleminin kurtuluşuna çekmek için öne doğru uzun adımlar atmaktadır. Bizans da dünyadaki her güç ve zenginlik ifadesinde olduğu gibi -bu eserlerin yapılmasını takip eden 150 yıldan daha kısa bir süre içinde- yıkılır ancak vizyon ve hayal gücü insan ruhunun en yüce ifadelerini barındıran bir sanat olarak Kariye Müzesi'nde yaşamaya devam eder.

---

* Hıristiyan mabetlerinde sunağı kapsayan kavisli mimari kısım. (ç.n.)

10

Hagia Sophia ve Ayasofya

Bir şubat ayının sonunda karların içinden geçerken ya da ılık bir haziran gününde Marmara Denizi'nden püfür püfür esen rüzgârda Sultanahmet tramvay durağından Ayasofya'ya doğru yürürken gördüğünüz kilise, etrafını saran etekleriyle geniş omuzlu bir dağı andırır. Kubbelerin çökmesini önlemek için yapılmış göz zevkini bozan devasa payandalar ilk yapıldığındaki halini gözlerden saklar. Gerçi, Osmanlı türbeleri, caminin resmi gökbilimcilerinin çalıştığı kubbeli kütüphane, 1740'ta Ayasofya cami iken I. Mahmut tarafından inşa edilen şadırvan gibi bütün bağlantılı yapılar, merkezi kubbenin üstünlüğünü destekler ve ona biat eder.

Yönlerle ilgili bir not: Merkezi Beyoğlu olan şehrin "yeni" kurulan bölümü, Haliç'in karşısından başlayarak Sultanahmet çevresindeki eski şehre kadar devam eder. Ayasofya, çoğu Hıristiyan kilisesi gibi, doğu-batı ekseni üzerinde yer alır ve Sultanahmet Camisi de büyük kilisenin güneyindedir. Kilisenin girişinde bulunan büyük kapılar ise batı ucundadır.

Mimar Sinan'ın II. Selim için inşa ettiği türbe Ayasofya'nın bağlantılı yapıları arasında bir başyapıttır. Sultan'ın mimarlarının eklediği minareler, yapının gövdesini kararlılıkla koruyan atlı süvariler gibidir. Bu heybetli kilise, kubbelerinin bölümleri en az iki kez çökmüş olmasına rağmen, zamanın şiddetli saldırısına

karşı ayakta kalabilmiştir. Belki dayanıklılığının sebebi, inşaatçıların kullandıkları harcın içine kutsal keşişlerin tükürüğünü karıştırmaları veya II. Mehmet'in binanın onarımı sırasında Hz. Muhammed'in sakalından bir parçayı kesip koymuş olmasıdır.

Mahmut'un barok tarzı şadırvanı ya da bir diğer tanımla müslümanların dua etmek için camiye girmeden önce gerçekleştirdikleri temizlenme ritüeli için kullandıkları abdest alma çeşmesi, burada kilise veya cami olmasa bile görülmeye değerdir. Sekizgen formda bir yapıdır. Gri mermerden zarif sütunlarla desteklenen 8 adet genişçe yayılmış kemer, yaygın saçakları hem İstanbul'un yaz günlerinin sıcağına hem de yağmurlu kışlarına karşı koruma sağlayan geniş alçak tavanlı bir kubbeyi taşır. Saçakların alt kısımları ince uzun ahşap şeritlerle süslenmiştir ve bu sekiz kemerin üzerindeki kısa duvarların üst kısımları boyunca devam eden kırmızı, beyaz ve yeşil desenli kısa bir bandı fark edebilirsiniz.

Hemen altında, bu dekorasyon şeridine paralel devam eden, Kuran'dan ayetlerin hafif kabartma ile yazılı olduğu -zümrüt yeşili- baklava şeklinde başka bir yatay şerit vardır. Binanın kemerinin hafifliği, kıvrılan dalları dövme demirden, ışık yoluyla kubbeye doğru yükselen varaklı bir metal parmaklıkla çevrili çeşmenin kendisini görmemizle daha da belirgin hale gelir. Kilisenin kendinden daha güçlü kubbelerinin yansıması olan tamamen yaldızlı bir küçük kubbe tepesinde oturmaktadır.

Yapı tarzları da dahil olmak üzere, Türklerin göçebe oluşunun kendileri için yaptıkları birçok şeyin sebebi olduğunu idrak ettiğimde, Osmanlı mimarisini anlama konusunda nihayet mesafe katetmeye başladığımı hissettim. Türklerin ev mimarisinin ana modeli çadırdır. Topkapı Sarayı'ndaki köşklere bakın; yerleşik hayata geçtikleri zamanlarda bile Türkler kendilerini hafif yaz rüzgârına bırakabilecekleri, hava soğuduğunda ise kömür mangalıyla kolayca ısınabildikleri yerlerde rahat hissediyorlardı. Köşklerin duvarları boyunca uzanan alçak divanlar gündüz kanepe gece de yatak olarak kullanılıyordu. Yataklar rulo halinde katlanıp gömme dolaplarda saklanıyordu.

Türkçede konak kelimesi Redhouse sözlükte "duraklama yeri, seyahat ederken geceyi geçirmek için durulan yer; geçici kamp yeri" olarak tarif edilmektedir. Hem kelebek hem de çadır anlamına gelen eski Fransızcadaki Latin kökenli *papilion* kelimesi ile arasında bir bağ olan *pavilion* kelimesinin etimolojisini dikkate aldığımızda bir duraksama yaşayabiliriz. Türklerin birçoğunun zevkle döşenmiş en güzel evleri kelebekler kadar hafiftir. I. Mahmut'un kendi şadırvanı da bir çadır örnek alınarak yapılmıştır ve geniş tavanı çadır direkleri kadar kullanışlı olan ince direklerle desteklenmektedir.

Büyük Kiliseye Giriş

Ayasofya bölgesine, içinde çeşmesi ve bahçesi olan parkın karşısındaki Sultanahmet Camisi ile eşleşen stratejik noktaya, kompleksin güneyinde meydana açılan kapıdan satıcıların, kartpostalcıların ve sizi gezdirmeyi teklif eden rehberlerin arasından geçerek girersiniz. Bu yüzden kilisenin artık mevcut olmayan batı cephesindeki sütunlu girişten ulaşılacak şekilde tasarlandığını kavramak hayli güç. İmparatorun giriş kapısından önce gelen kemerli geçide yaklaştığını gözünüzde canlandırmak için zihninizde oteli, çay bahçesi ve dükkânlarıyla batıdaki kiliseye paralel devam eden bu küçük sokağı ortadan kaldıracak, Eminönü iskelesinden tren garı ve Gülhane Parkı'nı geçip yukarıya doğru tırmanan tramvay yolunu kazıp yok edecek tarihsel bir hayal gücü gerekir.

Geleneksel Hıristiyan kiliseleri, altarı (mihrap) doğuda ve cephesi güneşe dönük olacak şekilde doğu-batı ekseni üzerinde inşa edilir. Bizim demokrasi çağımızda kişi Ayasofya'ya girdiğinin pek de farkında olmadan önce iç narteksten sonra da dış narteksten -iç ve dış portikolar- sonra da bir zamanlar imparator ve patrik için ayrılmış İmparatorlar Kapısı'ndan geçerek nefe ulaşır. Başınızı yukarı kaldırdığınızda Ayasofya'nın bilge Leo ya da oğlu Konstantin Porphyrogenitus'u gösteren ayakta kalmış mozaiklerinden ilkini görürsünüz. Bizi bilgilendiren hiçbir açık-

lama olmadığı için bilimadamları, İsa'nın karşısında diz çökmüş imparatorun kim olduğuyla ilgili fikir ayrılığı içindeler.

10. yüzyıl sonlarında 25 yıl hükümdarlık yapmış Leo olmasıyla ilgili teori bana daha akla yatkın geliyor. İmparator, Tanrı'nın yeryüzündeki elçisiyken manevi konular söz konusu olduğunda bazen kilisenin başı olarak patriğe boyun eğmek zorundaydı. Kilise boşanmayla ilgili bir konu olduğunda katı bir tutum içinde olabiliyordu. Leo dört kere evlenmişti ve patrik bu sebeple onun Ayasofya'ya girmesini engellemek için yetkisini kullandı. Ölümünden 6 yıl sonra yapılan mozaik Leo'nun pişmanlığını gösterirken İsa'nın bir yanındaki madalyonda Meryem Ana'nın içtenliği sayesinde kurtarılanlar sınıfına yeniden dönüşünü ve İsa'nın diğer tarafındaki madalyonda da bu geçişin kayıt altına alınmasını sağlayan bir melek görülmektedir.

İçeri girer girmez şapkamı çıkarıyorum. 1500 yıllık bir binanın içindeyim. Kadim insanların altın bir zincirle göklerden asılmış olduğunu düşündüğü kubbeye bakarken görüşümü hiçbir şeyin engellemesini istemiyorum. Kubbenin çemberi, yuvarlak kemerlerin yarım daireleri ve timpanum* -toz zerreciklerinin uçuştuğu, duvarlarında açılmış düzinelerce küçük pencereden giren gün ışığının doldurduğu mekânı görsel olarak tamamlıyor- kesintisiz bir hareket içinde devinen bir dizi tekerleği andırıyor. David Talbot Rice, *Byzantine Art Hagia Sophia* (Bizans Sanatı Ayasofya) adlı mini kitabında Ayasofya'dan "fani olandan ziyade sonsuz olanın peşinde" diye bahseder.

Mekânı kavrayabilmemiz için bir şekilde nitelendirilmesi ve açıklanması gerekiyor. Bu durum Büyük Kanyon için de geçerlidir. Ayasofya ile ilgili ilk bakışta aşikâr olan şey mekânın kapladığı alanın devasa boyutudur. Kubbesinin 15 katlı bir bina kadar yüksek olduğunu okumuştum. Kilisenin tamamlanmasıyla mekân, içini tamamen kaplayan mozaiklerle göz kamaştırıcı bir görünüme kavuşmuştur. Görünümü, Venedik'te altın gibi parla-

* Kapı girişlerine yerleştirilen, süslenmiş, yarı daire veya üçgen biçiminde duvar yüzeyleri. (e.n.)

yan San Marco Katedrali'ne benzer. Bir zamanlar 4 dönümlük bir alan tamamen altınla kaplanmıştı. Kubbenin apeksi yerden 56 metre yüksekliktedir. Jüstinyen'in kilise tamamlandıktan sonra içeriye girdiğinde "Tanrı'ya şükürler olsun, bu kadar büyük bir eseri tamamlamayı bana nasip etti. Ey Süleyman! Seni yendim," diye haykırdığı söylenir.

Bu iç mekânın yüzlerce balmumu mumla aydınlatılıp, sunaklardan tütsü kokusu yayıldığı zamanki halini gözünüzde canlandırabilirsiniz. Her biri bir el büyüklüğünde 2 düzine ya da daha fazla sayıda kandil taşıyan bu muazzam yuvarlak avizelere şimdi elektrik verilmiş; ama yine de el yapımı üfleme cam fanuslardan yansıyan düşük voltajlı ışığın Hıristiyan ve Müslümanların 15 asır boyunca üzerinde yürüyerek pürüzsüzleştirdiği mermer zemindeki parıltısı, var olan en güzel görüntülerden biridir. Robert Byron, kilisenin büyüleyici iç bölümünden şöyle bahseder:

> (...) Öyle bir ışıktır ki görünmez bir kaynaktan gelen, şekilsiz, öncesi yokmuşçasına parlaklığıyla neredeyse şeklini değiştirmiş olabileceği söylenen bu elementlere (mozaikler, mermerler ve mimari formlar) ahenk getirir. Gotik bir katedralde yalnızca derinden gelen gölgeler ve hareketli ışıklar vardır, klasik bir katedralde ise pencereler kabadır, sıhhi sebeplerle mevcuttur. St. Sophia'da ise kubbenin pervazlarında ve kilisenin bazı duvarlarındaki sayısız küçük pencereden yayılan ince parlak bir pus tüm kiliseyi kucaklar. Gölgeler değil sadece derinlikler olur.

Bir kimse, kilisenin engin ihtişamını kavrayacak kadar zamana sahip olduğunda, göreceği yüzlerce küçük detayla büyülenecektir. Ortadaki büyük kapının üzerinde, gözünüze iki satranç tahtası büyüklüğünde üst üste dizilmiş siyah beyaz mermer bir levha çarpar. Levha üzerinde, minik klasik tarzda sütunlar ve bir kemerle çerçevelenmiş tahta dayalı sayfaları açık bir kitap resme-

dilmiştir. Kitabın üzerinde, Kutsal Ruh'u simgeleyen bir kumru kitabın açık sayfalarına doğru süzülerek alçalır.

Neften sıra kemerlerle bölünen koridorlara gire çıka, sanki ağaçlık bir yerdeki yaşlı ağaç gövdeleri arasındaymışsınız gibi, her bir sütunun destek için hem üstten hem alttan kurşun halkalarla birbirine bağlı olduğu, alçak kemerleri destekleyen yeşil ve kızıl somaki mermerinden sütunlar arasında ilerlersiniz. Müslümanların dua ederken yüzünü çevirdiği Mekke'deki Kabe'yi tasvir eden 15. ve 16. yüzyıla ait İznik çinilerinin bulunduğu panoya bakmak için her seferinde, bina daha kilise olarak faaliyetteyken var olan sunağın arkasındaki küçük alana, apsise dönüyorum. Burada sadece birkaç metre uzunluğunda ve 1 2 metre genişliğinde, bir kemerin altındaki mermer kaplama bir duvara ihtiyaten yerleştirilmiş, su yeşili çiniler ve uzun şal deseni gibi çiçek desenli tüylerle bezenmiş küçük bir pano var. Birisi tamamen farklı desende bir çiniyi araya sokarak kırılan parçayı tamir etmiş – tek bir çini bile Londra'daki müzayede evine birkaç yüz pound getirir.

Hangi objektif Ayasofya'nın mekân ve ışık duygusunu içine alacak kadar açılabilir bilmiyorum. Sanki Ansel Adams'ın Sierra Nevada'yı resimlemek için kullandığı büyük boy fotoğraf makinesi bu işe uygun gibi. Mekânın büyüklüğünü daha iyi hissedebilmek amacıyla galeriye tırmanmak ve kubbeye oradan bakmak istiyorum. Oradan galerinin doğu ucuna doğru yürür ve apsisin yarı kubbe kısmında kucağında çocuğunu taşıyan Meryem'i tasvir eden mozaiği daha iyi bir açıdan görebilirim. Bu güçlü tasvir 867 yılına tarihlenir ve ikona düşmanlığı bertaraf edildikten sonra yapılmış ilk mozaiktir. Yine buradan apsisin güney kemerindeki Başmelek Gabriel'in (Cebrail) devasa figürünü ve Başmelek Michael'ın (Mikail) kanatlarından arta kalan birkaç parçayı daha iyi görme şansınız olabilir. Serafim mi yoksa Çerub mu olduğunu anımsamaya çalışarak doğu tonozlarına resmedilen altı kanatlı meleklere hayretle gözlerimi diktim. Acaba hangileri Tanrı'nın katına daha yakın duruyorlardı?

Birçok rehber kitapta Türklerin Ayasofya mozaiklerinin

üzerini sıvadıkları ya da boyadıkları yazılmış olsa da gerçekte durum biraz farklıdır. Fatih Sultan Mehmet, o dini hoşgörüsü olan adam, meleklerin yüzlerinin kapanmaması gerektiği emrini verdi ve son yapılan araştırmalar, apsisin ana kubbesini kaplayan devasa Pantokrator* İsa süslemesinin üzerinin biçimsel tasvire karşı tepkinin başladığı 17. yüzyıl başlarında tahtta olan I. Ahmet zamanına kadar kapatılmadığını gösteriyor. Hatta ondan sonra bile caminin giriş katından görülemeyen biçimsel tasvirlerin üzeri kapatılmamıştı.

Yukarıdaki galeride çok eski zamanların birinde ziyaretçilerin mermer tırabzanlar üzerine kazıdığı isimlere bakmak ilginçtir. Bunların Yunan harfleri olması da tahrip etme alışkanlığının her millette bulunduğunu göstermektedir. Eğer dikkatlice bakarsanız, korkusuz kuzeylilerin Bizans imparatoruna muhafız asker olarak hizmet ettiği zamanlarda, muhtemelen Vikingler tarafından kazınmış tuhaf oymaları güney galerisinde; sütun üzerine oyulmuş gemi tasvirini ise kuzey galerisinde İmparator Alexandros'un portresinin olduğu mozaiğin yanında bulabilirsiniz. Bu adam o kadar kötü şöhretliydi ki öncülü ve kardeşi olan ("Bilge" lakaplı, 4 eşli, İmparator Kapısı'ndaki mozaikte aşağılık bir vaziyette resmedilen) VI. Leo'yu 912 yılında ölüm döşeğinde ziyaret ettiğinde yaşlı imparator şöyle demişti: "İşte 13 ayın imparatoru geliyor." Leo'nun sözleri kâhinceydi. Alexandros'un imparatorluğu 13 ay sürmüş ve sarhoş bir vaziyette polo oynarken beyin kanamasından ölmüştü. Kasti olamaz ama Alexandros'un çehresi mozaikte o kadar mosmor görünüyor ki portresinin akşamdan kalma halini anlattığına yemin edebilirsiniz.

Bizans imparatoriçesine ayrılmış, batı galerisinin kapısından doğu ucundaki yüksek sunağa kadar uzanan ve kiliseyi boylu boyunca gören bir loca vardır. Binadaki en güzel yer ona aitti. Çapraşık dantel işli beyaz mermer başlıklardan locanın her iki tarafına üçlü gruplar halinde yerleştirilmiş yeşil somaki mermer sütunlarına -binanın başka her yerinde görebileceğiniz ağaç göv-

* Her şeye kadir. (e.n.)

desi sütunlardan özellikle daha küçük boyutlarda tasarlanmış-maiyetindekilerle oturduğu yeri yandan kuşatan hafif lambalara kadar, hacim ve kullanılan malzeme açısından locanın özellikle imparatoriçenin aklındakilerle tasarlandığı açık seçik ortadadır. Zemine yerleştirilmiş yuvarlak formda yeşil Teselya mermeri imparatoriçenin oturduğu tahtın yerini işaretler.

Frenklerin Sadakatsizliği

Güney galerinin etrafında yürürken 1204 yılında Konstantinopolis'i IV. Haçlı Seferi sırasında yağmalayan Frenk birliklerine komutanlık eden Venedik Doçu* Enriko Dandolo'nun mezarıyla karşılaşıyoruz. Dandolo, Venedik Cumhuriyeti'nin en büyük kahramanlarından biridir. Kuşatmayı yönettiği sırada 90 yaşındaydı ve gözleri neredeyse görmüyordu. Bizans'ın hükmünün bitişi için bir tarih belirlerken insanlar şehrin Osmanlılara geçtiği 1453 yılına odaklanırlar, oysaki Konstantinopolis için gerçek yıkım 250 yıl sonra geldi ve yıkanlar Bizanslıların kendisi gibi Hıristiyanlar oldu. Bizanslılar ve Frenkler karşılıklı olarak birbirlerini küçümsüyor ve birbirlerinden şüphe ediyorlardı. Doç, Venedik'e ait olduğunu düşündüğü Dalmaçya kıyılarındaki Bizans istilasından rahatsızdı. 1171 yılında İmparator I. Manuil Komnenos şehirdeki tüm Venediklileri tutukladı ve kayda değer tüm varlıklarına el koydu.

Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasındaki karşılıklı düşmanlık, Konstantinopolis'e yapılan Haçlı Seferleri'nin barbarlığını açıklamaya bir açıdan yardımcı olur. Ancak şehrin yarısını için için yakıp küle çeviren yangınlar, rahibeler de dahil kadınlara tecavüz edilmesi, Haçlı Seferleri ile ilgili idealist düşünceleri yok etmeye yeter de artar. Fransızlar Gibbon'ın ifadesiyle "İngiltere krallığının gelirlerinin yedi katı büyüklüğünde" olan yağmalanan her şeyi kendi aralarında paylaştılar. Yağmacılar katırlarını ayin kaplarını kolaylıkla yükleyebilecekleri Ayasofya'nın sunağı-

* Eski Venedik'te "başkan" anlamına gelen idari unvan. (ç.n.)

na sürdüler. Atlarını kilisenin emanetinde bulunan dini giysilerle donattılar. Sarhoş askerler kilisenin ibadethanesinde müstehcen şarkılar söylediler ve bir fahişeyi patriğin tahtına oturttular. Konstantin ve Jüstinyen'in klasik dünyanın en kaliteli heykellerini başkente getirdiği hatırlanacaktır. Haçlıların tahrip ettiği bu altın ve bronzdan yapılmış heykeller taşınabilir külçe ve madeni paralara dönüştürülmek için eritildi. Bizans'ın klasik mirasının çoğu böylece sonsuza dek yok edildi.

Konstantinopolis, elinde bulundurduğu Hıristiyan kalıntıları -*Canterbury Hikâyeleri*'ni okuyanların aşina olduğu ortaçağın inanç sahiplerine sunulan dini objeler- ile nam salmıştır. Bunlar Haçlıların gelmiş olduğu bütün topraklara paylaştırıldı. St. Andrew heykelinin gövdesi İtalya'daki Amalfi'ye, St. Clemment ile İsa'nın havarisi St. James ve Vaftizci Yahya'nın başları Fransa ve Almanya'daki şehirlere götürüldü. Latin İmparatoru II. Baldwin, Venedik'e borçlu olduğu paranın bir kısmını ödemek için Dikenli Taç'ı kullandı. Venedikliler de bu kutsal emaneti Paris'teki Saint Chapelle'i inşa eden Fransız Kralı IX. Louis'ye sattı.

Kenti ele geçirir geçirmez Frenkler kaybettiklerinden daha fazlasını geri aldılar. Hükümdarsız dönemde Galata'daki karargâhlarından ticaret yapan Cenevizlilerin yıllık kazancı Bizanslıların kendi kazandıklarından yedi kat daha fazlaydı. İsa'nın mezarından çıktığı düşünülen bir taş da dahil olmak üzere birçok kutsal emanetle beraber şehrin hazineleri de talan edildi ve Venedik ile Avrupa'nın diğer bölgelerine götürüldüler. San Marco Bazilikası'nın hazinesinde, Başmelek Mikail'in altın ve mineden unutulmaz bir tasviri de dahil olmak üzere birçok müstesna Bizans işi sanat eseri vardır. Savaşçı aziz, yüzünde dingin bir özgüven ifadesi, şık ayakkabılarıyla yere sıkıca basıyor ve sağ elinde kabza topuzu pırıl pırıl inciden yapılmış bir kılıç tutuyor. Bizanslıların 13. yüzyılda Konstantinopolis'te yeniden güç kazanmasına rağmen imparatorluk hiçbir zaman eskisi gibi güçlü olmadı. Kenti yeniden ele geçirdiklerinde Dandolo'nun kemikleri gömüldüğü yerden çıkarıldı ve sokaktaki köpeklere atıldı. Boğaziçi Üniversitesi'ndeki sınıfı için turlar düzenleyen

Osmanlı Mimarlığı Tarihi isimli klasik eserin yazarı merhum Godfrey Goodwin bundan etkilenen öğrencilerini Dandolo'nun mezarına tükürmeye davet ediyordu.

İmparatoriçe Zoe

Kilisenin bu bölümü, yani güneydoğu galerisi, imparatorluk ailesine verilmişti. Kutsal Saray'a bir çeşit merdivenden çıkarak kalıntıları halen mevcut olan bir kapı boşluğundan giriyorlardı. Doğu duvarındaki iki mozaik daha da fazla tarihsel bilgi veriyor. Bir tanesi Konstantin IX. Monomachos ve İmparatoriçe Zoe'yi, diğeri ise John II. Comnenus'u ve eşini göstermektedir. 2. bölümde zaten İmparatoriçe Zoe'nin hikâyesiyle ilgili bir şeyler anlatmıştım ancak bu çok karışık bir hikâye. Başların etrafındaki tesseraların* birbiri içine geçtiğini görmek için fazla yaklaşmaya gerek yok.

Kendisi İtalya'ya düğünleri için yelken açarken müstakbel kocası, Kutsal Roma İmparatoru Otto'nun oğlunun ölümüyle aşkta hayal kırıklığına uğrayan Zoe, Bizans'ın hanedanlık kavgalarında etkili olmaya devam etti. "Bulgar Katili" olarak tanınan II. Bazil'in yeğeni Makedonya kraliyet soyundan gelen Zoe, çok da açık seçik bir halefiyetin olmadığı durumlarda tahta talip olana meşruiyet kazandırabiliyordu. Bu, III. Romanus'un aday olarak tahta önerilmesinin gündemde olduğu dönemde söz konusu olmuştu. Ancak ortada bir sorun vardı, çünkü Romanus zaten evliydi. Bu durumda kendisine bir seçme hakkı verildi. John Julius Norwich'in anlattıklarına göre ya Romanus hemen boşanacak ve Zoe ile evlenecek böylelikle de Sezar ünvanı alacak, vakti gelince de Doğu Roma Kralı olacaktı ya da gözleri oyulacaktı.

Hangi yolu seçtiğini tahmin edebilirsiniz. Yine de işler istendiği gibi yürümedi. Evlendikten sonra Romanus evliliğin yataktaki gereklerini reddettiği gibi üstüne üstlük bir de kendi-

* Mozaiklerde daha güçlü bir etki yaratmak için kullanılan küçük mozaik taş. (e.n.)

sine metres tuttu. Bu arada Zoe 50'li yaşlarını sürerken Mikael adında henüz ergenlik yaşlarında olan bir delikanlıya âşık oldu. Romanus kısa bir süre sonra oldukça kuvvetli bir olasılıkla zehirlenmesinin de etkisiyle banyo yaparken boğulmak gibi bir talihsizliğe kurban gitti. Çağdaş tarihçilerden Psellus, Zoe'nin tepkisini şöyle anlatır: "Bu arada onu bulanların çığlıkları birçok insanı oraya topladı. Aralarında oldukça üzgün bir halde yalnız başına duran İmparatoriçe de vardı. Kocasına uzun uzun baktı ve öldüğünden emin olunca oradan ayrıldı."

Zoe, Büyükada'daki manastıra sürgüne gönderildiği ve Ayasofya'daki portresi silindiği sırada hanedanlıkta meydana gelen birtakım karışıklıkların akabinde yeniden imparatoriçe oldu ama bu sefer Konstantin IX. Monomachos'un karısı olarak. Tahta dönmesiyle birlikte mozaikteki yüzünü yeniden eski durumuna getirtti ve II. Romanus'un yüzü de yeni imparatorunkiyle değiştirildi. Burada imparator elinde bir para kesesiyle görülüyor; Zoe'nin elinde bir tomar var, ikisi de kiliseye bağışlarını bizzat gerçekleştiriyorlar. Aralarında duran İsa Peygamber'in yüzünde ise memnuniyetsiz bir ifade bulunmakta. Bu hiç de şaşırtıcı değil.

Bu mozaiğin sağında bulunan mozaikte 11. yüzyıl imparatoru John II. Komnenos "Güzel John" ve Komnenon Hanedanlığı'ndan İmparatoriçe Eirene'yi, diğer panoda kiliseye bağış yapan kraliyet çifti gibi taçlarındakinin eşdeğeri mücevherlerle süslenmiş giysiler içinde görüyoruz. Burada İmparator ve İmparatoriçe, Çocuk İsa ile birlikte olan Meryem'in her iki yanında görülüyorlar. Bizans'ın kraliyet halefiyeti için herhangi bir sabit protokolü yoktu; bu yüzden hanedanlıklar tahtı ailede tutmanın çeşitli yollarını aradılar. Bir metot birinin oğlunu yardımcı-imparator olarak atamaktı.

Bu mozaik bunu anlatıyor. İmparatoriçenin solunda oğlu Alexis bulunuyor. Bu tasvir, onun da babası gibi Bizans kraliyet ailesinde annelerin doğum yapmadan önce oturtulduğu mor renkli doğum odasına istinaden porphyrogenitus, yani "morlar içinde doğmuş" olduğunu vurgulamaktadır. Anlaşılan John sade-

ce görünüşünden dolayı değil, karakteri ve erdemlerinden dolayı da "güzel" sıfatını taşıyordu. Kendisi hem Anadolu'da hem de Balkanlarda zaferler kazanmış son derece başarılı bir generaldi. Ne yazık ki tahta çıkamadan öldü.

Kilisenin yine bu bölümünde kısmen zarar görmüş bir mozaikte İsa'yı sağ eli adeta dua eder gibi havada, her iki yanında annesi Meryem ve vaftizci Yahya olduğu halde görüyoruz. Bu tarz kutsal resimler *Deisis* veya *Şefaat* olarak tanımlanıyor; çünkü Yahya ve Meryem Ana, İsa ile birlikte insanlığın kurtuluşu için Tanrı'dan ricada bulunuyorlar. Mozaiğin alt kısmındaki tahribata rağmen 13. yüzyıla ait bu eser dünyada bulunan Bizans sanatı örneklerinin en büyüklerinden ve en etkileyicilerinden biridir. İmparatorluğun son yıllarında oluşan rönesansın bir parçasıdır ve Kariye Camisi'ndeki mozaiklerle biçim açısından ilişkilidir.

Ayasofya mozaiklerinin çoğundan farklı olarak bu resim, ağırbaşlılık ve merhamet yaymaktadır. İmparatorluk portreleri bir yandan hürmet uyandırıp portresi yapılanların görkemiyle bizi etkilerken İsa, Meryem Ana ve Vaftizci Yahya'nın suretleri insan hallerinin hüzünlü merhametini yansıtmaktadır. Bu yaklaşımın, ulûhiyetin bir parçası olan majestelerinin vasfından ziyade İsa'nın ıstırap ve şefkatini vurgulayan ortaçağ Avrupa'sında yaygın olan Hıristiyanlığın daha 'insani' yorumunun Konstantinopolis'te yolunu bulduğunun bir kanıtı olup olmadığı üzerine düşünebilirsiniz. Belki de bu ilahiliğin yeni fark edilen olgunluğu erken Rönesans İtalyan sanatındaki gelişmelere bir şeyler borçludur.

Ayasofya ve Konstantinopolis'in Yıkılışı

Gerçekte Konstantinopolis'in 1453'te Türkler tarafından fethedilmesi ve bundan 200 yıl önce gerçekleşen IV. Haçlı Seferi, şehrin başına gelen en büyük felaketler arasında yer alıyor olsa da Ayasofya'nın erken dönem tarihinin hem doğanın hem de insanın sebep olduğu yıkımlarla dolu olduğunu söyleyebiliriz. John Freely ve Hilary Sunner-Boyd tarafından yazılan *İstanbul'u Do-*

laşırken adlı kitapta bu tarih şöyle özetleniyor:

> İlk kilise 360 yılında Büyük Konstantin'in oğlu ve halefi Konstantius'un hükümdarlığı sırasında tamamlandı ve İsa'nın bir vasfı olan "Kutsal Bilgelik", Ayasofya'ya adandı. Kilise, İmparator Arcadius'un karısı İmparatoriçe Eudokia tarafından piskoposluktan uzaklaştırılan St. John Chrysostom'un taraftarlarıyla gerçekleştirdiği isyan sırasında, 9 Haziran 404 tarihinde yakılıp yıkıldı. Daha sonra yeni kilise aynı mevkide Arcadius'un oğlu ve halefi II. Theodosius tarafından inşa edildi ve 10 Ekim 415'te hizmete açıldı. Bu yapı Nika İsyanı'nın ilk günü olan 15 Ocak 532'de yakılarak yok edildi. Justinyen ayaklanmanın sona ermesinden bir ay sonra 23 Şubat'ta bugünkü kilise üzerine çalışmaya başladı.

900 yıl sonra, Türklerin fethine kadar Konstantinopolis artık en parlak evresinde olduğu gibi cazibeli bir başkent değildi. Türkler, Küçük Asya ve Güneydoğu Avrupa'da vergi veren toprakları ele geçirdiler. Şehir bakımsız kaldı, nüfusu azaldı, yapıların çoğu terk edildi ve onarıma muhtaç hale geldi. Bazı bölgeler hayalet şehirleri andırıyordu. Yine de Ortodoks Hıristiyanlığının merkezi Konstantinopolis ve Ayasofya'nın kaybedilmesi C.A. Trypanis'in yazıp Richard Stoneham'in tercüme ettiği *The Last Mass in Haghia Sophia* (Ayasofya'da Son Ayin) adlı kitapta çarpıcı biçimde anlattığı kadar açık bir şekilde hayal edilemez.

> Tanrı çanları çalıyor, yeryüzü çanları çalıyor, gökyüzü zaten kendi başına çalıyor,
> Kutsal Bilgelik, Büyük Kilise mesajını veriyor,
> 260 çanın sesini yansıtan dört yüz panelden çıkan ses,
> Her çanda bir papaz ve her papazın yanında bir diyakoz*.

* Papaz yardımcısı. (ç.n.)

Solda İmparator, sağda ise Patrik ilahi söylüyor,
Bütün sütunlar bu sesin gürlemesi ile titriyor,
Ve İmparator Çerubim'e yöneliyor söylediği ilahiyle,
Başmeleğin ağzımdan dökülen bir ses iniyor üzerlerine:

Çerubimlere söylenen ilahi sürerken mukaddes eşyalar saygıyla selamlandı,
Papaz kutsal emanetleri topladı, kandillerin tamamını söndürdü,
Tanrı kentimizi artık bir Türk kenti yaptı.
Ama Batı'ya mesaj yollayıp üç gemi göndermelerine izin verdi:

İlki istavroz çıkardı, ikincisi ise İncil'i kaldırdı,
Üçüncüsü, en iyisi, kutsal sunağımızı bizim için kurtardı...
Kutsal Bakire sıkıntılı, azizlerin gözü yaşlı.
Sükûnet, sevgili Azize, sükûnet ve onlar için ağlamayın;
Üzerinden yıllar geçecek, belki yüzyıllar geçecek ama onlar yeniden senin olacak...

Efsaneye göre sunakta ilahi okuyan papazlar ayin kaplarını topladılar ve mucizevi bir şekilde açılıp onları yutan mabedin güney duvarına doğru ilerlediler. Birçok Yunanın kalbinde şehrin ismi hala Konstantinopolis'tir - var olmayan ülkede bir Yunan ve Hıristiyan şehri. Bu efsaneye göre Konstantinopolis'in Yunanlara yeniden verildiği günde, kilisenin güney kapısı açılacak ve kaplar yeniden meydana çıkacaktır.

Daha sonra "Fatih" adıyla bilinecek olan Sultan II. Mehmet, büyük bir çöküş içinde olduğu halde halen dünyanın en şöhretli kenti olan Konstantinopolis'i fethettiğinde henüz 21 yaşındaydı ve tahta çıkmasının üzerinden yalnızca 2 yıldan biraz fazla zaman geçmişti. 29 Mayıs 1453 gününün akşam vakti, 17. yüzyıl tarihçisi Evliya Çelebi'nin seyahatlerini anlattığı *Seyahatname*'de

tasvir ettiği gibi şehre zaferle girdi:

> Sultan, başında ihtişamlı bir sarık, ayağında gök mavisi çizmeleri, bir binek üzerinde ve elinde Muhammed'in kılıcı olduğu halde, başını çektiği yetmiş ya da seksen bin Müslüman kahramanın "Fatihleri durdurmayın! Allah'a şükürler olsun! Konstantinpol'ün fatihleri!" nidaları eşliğinde ilerledi.

John Freely rivayeti şöyle sürdürüyor:

> Fatih doğrudan doğruya Hıristiyanlıkta olduğu kadar İslamiyet'te de isim yapmış olan Ayasofya'ya ilerledi ve kiliseye vardığında bineğinden indi ve dizlerinin üzerine çöküp alçakgönüllülüğünün bir işareti olarak bir avuç toprağı alıp başlığından aşağı serpti. Ardından kiliseye girip şöyle bir gözden geçirdi ve İslam dinine uygun bir ibadethane haline ivedilikle dönüştürülmesi için emir verdi(...) . (Biyografisini yazan İmrozlu tarihçi Kritovuloz'un belirttiği gibi) tutkuyla ve derinden iç çekerken gözlerinden dökülen yaşlarla "Yağmalamak ve yıkmak için bize bahşedilen bu şehir nasıl bir yer böyle," dedi.

Barok ve Rokokonun Canlanması

Bu çok büyük taş yığını ürkütücü derecede soğuk olabilir. Güvenlik görevlisi görmeden galeride bir pencere açıp dışarıdaki güneşli havayı görmek mümkün. Güney galerisinden ardı ardına sıralanan kubbelerden gök manzarası görülebiliyor. Ön tarafta katedrali çevreleyen bina yığını içerisinde iki adet türbe duruyor: Sultanahmet Camisi'nin kubbelerinden 200 metre uzaklıktaki parka karşılık gelen, tepesinde varaklı süsleri olan büyük kubbeli sekizgenler.

Kuzey galerisinden baktığınızda karşıda 576'da Ayasofya inşa edilmeden önce kentin en önemli imparatorluk kilisesi olan Aya İrini (Hagia Eirene) var. Sarhoş İmparator Alexander'ın tasvir edildiği mozaiğin ilerisinde, kuzey galerisinin doğu ucundaki küçük pencerelerden birini açıp bana göre İstanbul'daki en hoş eser olan Türk barok tarzındaki hayranlık uyandırıcı III. Ahmet Çeşmesi'ni görebilirsiniz. Çeşme, 1728 yılında III. Ahmet'in hükümdarlığının sonuna doğru inşa edilmiş olup 45 derece eğimli çatısının her bir köşesinde birer tane olmak üzere kubbe şeklinde 4 feneri, çatının tepesini taçlandıran daha büyük bir tanesi ve her birinin tepesindeki parıldayan yaldızlı alemleri ile görkemini sergiliyor.

Üst duvarlar boyunca saçakların altında zümrüt yeşili çinili işlemeli kırmızı mermerden kaligrafik bir friz* geçiyor. Bu frizin altında da birbirine paralel diğer mozaik ve işlemeli taşlardan başka süsleme şeritleri var.

Cennet köşkleri, inşa edilen III. Ahmet Çeşmesi'ni andırıyor olmalı. İslamiyet çölde var oldu ve suyun, dini törenlerinde, mimarisinde ve sembollerinde kutsal bir rolü var. Ayasofya'nın arka tarafında kuzey yönüne kadar uzanan Topkapı Sarayı'na dilekleri için gelenlere, bu güzel yapının mantıken köşelerinde olması gereken kare açılarda bulunan dairesel forma sahip kafesli pencerelerden soğuk kaynak suyu ikram edilir. Ne şanstır ki, tonu ister yeşim taşının donukluğuna, ister zümrüt yeşilinin parlaklığına isterse de henüz açmış bir yaprağın tazeliğine benzesin, Müslümanların kutsal rengi yeşil, altın kaligrafiyle mükemmel bir şekilde ortaya çıkar. Nitekim İstanbullu sultan ve paşaların görevlendirdiği bu sanatçılar İslam dininin çöl kökenli basitliğiyle Roma ve Bizans'ın ardından gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamını birleştirmenin bir yolunu bulmuşlar.

Bu çeşmenin inşa edilmesine önayak olan III. Ahmet hem siyasal destek hem de estetik ilham almak için gözünü Avrupa'ya

---

* Antik Yunan ve Roma yapılarında taban kirişiyle çatı arasında kalan, üzeri kabartmalarla süslü bölüm. (e.n.)

çeviren ilk sultanlardan biriydi. Osmanlılar hükümdarlıklarının ilk birkaç yüzyılında yenilmezdiler ve güçlerinin kibri ve güvencesiyle başarılı oldular. İmparatorluk gücü böyledir, bir gelir bir gider; dolayısıyla 17. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlılar ciddi anlamda hem içten hem de dıştan tehdit altında kaldılar. III. Ahmet, II. Mahmut ve haleflerinin yaşadığı gerginlikler onların bu tehditler karşısındaki tavırlarını anlamamıza yardımcı oluyor.

Savaşçılar Geçidi

İmparatorlar Kapısı'ndan girilip Savaşçılar Geçidi'nden çıkılırdı. Burası bir kısım imparatorluk muhafızının merasimlere katılan imparatoru beklediği yerdir. Muhafızların geri kalanı silahlarını burada bırakıp imparatorla birlikte kiliseye girerdi. Nartekse uzanan kapı boşluğunun üzerindeki hilal şekilli aralıkta, Bakire Meryem'i kucağında Çocuk İsa ile tahtta oturur halde ve her iki yanında en şöhretli iki imparatoru gösteren bir ithaf freski bulunmaktadır. Solunda, Yunanca yazılmış "Büyük imparator azizler arasında" ibaresiyle resmedilen Konstantin, kurucusu olduğu surlarla çevrili şehrin bir modelini sunarken görülür. Sağında ise, "Şerefli İmparator" olarak betimlenen, aynı Konstantin gibi şatafatlı bir şekilde giyinip kuşanmış Jüstinyen, büyük kilisenin bir modelini sunuyor.

10. yüzyıl sonlarına tarihlenen mozaiğin, batıdan gelip kenti tehdit eden düşmanlara karşı insafsızca etkili seferler düzenleyen "Bulgar katili" *(Bulgaroctonos)* lakaplı II. Basil tarafından sipariş edildiği düşünülmektedir. Kendisi tam bir askerdi; ne imparatorluğun görkemi ne de kutsallığın atmosferi vardı çevresinde. John Julius Norwich'e göre "Basil çirkin, pis, kaba saba, hoyrat, bütünüyle cahil ve marazi bir pespaye" idi. Sözün kısası, ziyadesiyle "Bizanslı olmayan" birisiydi. Savaş halindeyken acımasız olunan bir dönemde Basil, zalimliğin dibine vurmuştu. Gibbon, Bulgar tutsaklara karşı davranışını şöyle tarif ediyor:

Ülkelerini savunmaktan dolayı suçlu ilan edilmiş 15 bin tutsağa büyük bir soğukkanlılıkla zulmetti ve intikamını da çok şiddetli aldı. Gözlerini kör etti ancak bu kör yüzyılı krallarına nakletsinler diye her 100 kişiden birinin tek gözünü sağlam bıraktı. Krallarının korku ve üzüntüden öldüğü rivayet edilmiştir; ülke bu vahşet karşısında dehşete düşmüş, Bulgarlar yurtlarından sürülmüş ve dar bir bölgeye hapsedilmişlerdi; sağ kalan elebaşılar da sabır ve intikam alma görevini çocuklarına miras bırakmak durumunda kalmıştı.

Hazır Bulunanlar

Bizans İmparatorluğu'nun karmaşık ve çoğunlukla da acımasız tarihiyle ilgili anımsatıcılarla birlikte Ayasofya'nın insanın içine işleyen gücünü gördükten birkaç saat sonra dışarı çıkıp bir zamanlar katedralin bulunduğu avludaki klasik heykeller ve küçük mimari kalıntılar arasında oturup bir bardak şekerli demli çay içmenin keyfi bir başkadır. Türkler gülleri çayı sevdikleri kadar çok seviyorlar. Kıştan kalma hırpalanmış yaprakları temizlenmiş gül fidanları budanmış ve oldukça bakımlı. Yeniden İstanbul'un keşmekeşine dönmektense burada dinlenmek ve bizi mutlu hissettirecek o muhteşem mimariyi barındıran muazzam eski katedrale yaptığımız ziyaretin tadını çıkarmak için iyi bir fırsat.

İçeride, bu ağır hava içinde bu şaheseri yaratan Yunan matematikçi ve geometricilerin, inşa edilmesini sağlayan imparatorun, onun dikkat çekici imparatoriçesinin, duvarlarda hâlâ kanatlarının tüy izleri tümüyle silinmemiş, insanda huşu uyandıran başmeleklerin, imparatorun Norveç'in buzlu fiyortlarından kalkıp ta buraya yelken açan Viking muhafızlarının ve belki de uzun süren Ortodoks ayinlerinin bıktırıcılığını hafifletmek için baş harflerini beyaz mermer korkuluklara kazıyan bunalmış kilise müdavimlerinin ruhu var. İşte burada dört karısıyla birlikte Bilge Leo, şurada yaşamının son dakikalarının tadını dörtnala giden bir midilli üzerinde polo oynayarak çıkaran İmparator

Alexander'ın solgun çehresi ve ilk iki kocası ölünce kilisenin duvarlarından yüzlerini sildirip yerine âşık olduğu haleflerinin çehrelerini koyduran İmparatoriçe Zoe'nin mozaik portresi... Hatta gaddar ama etkili Bulgar Katil Basil'i bile yâd etmek mümkün.

Nihayet yeni imparatorluklar adına Bizans'ı yok edenler geliyor: Adamlarına, onu gemisinden çıkarıp kör haliyle şehrin surlarına saldıran Haçlıların arasında durmasını sağlamalarını emreden cesur ve açgözlü Venedik doçunun boş mezarı... Muhteşem sarığı ve gök mavisi çizmeleriyle hayatlarımızın geçici doğasından bahseden İran şiirlerinden alıntılar yaparak birliklerinin yok ettiği şehre ağlayan Sultan II. Mehmet.

III. Bölüm

Osmanlı Zamanında İstanbul

11

Fatih Sultan Mehmet

Kimdi bu Mehmet, gök mavisi çizmeli ve Farsça şiirler yazan bu katı yürekli fatih? Bir yandan ileriyi gören ve eğitimli fakat aynı zamanda zorlayıcı ve acımasız, tehlikeli ve dikbaşlı bir adamdı. Babası II. Murat'ın hayatını okumak, enerji ve tutkusunun enginliği karşısında insanı hayrete düşürür. Murat imparatorluktaki her şeyin temellerini atarken aynı zamanda 3 oğluna babalık etti. Mehmet üçüncü çocuğuydu, fakat en gözdesi değildi; sonunda kader onu iki büyük abisinin genç yaşlarında ölümü nedeniyle sultanlığa götürdü. Mehmet'in annesi muhtemelen Hıristiyan bir köleydi. Mehmet'in fevriliği günlük işlerden emekliye ayrılmak, haremin, müzik ve şiir gecelerinin tadını çıkarmak, bilge insanlar ve filozoflarla sohbetin keyfini sürmek isteyen babasını endişelendiriyordu. Murat, oğlunun kendisini düşürdüğü çeşitli zorlukları bertaraf etmek için iki kez emekliliğe ara vermek durumunda kaldı.

En sonunda Osmanlılar Ortodoks İslamın* savunucusu olacaklardı ve sultan, "Padişah" sıfatıyla beraber Sünni Müslüman-

* Ortodoks kelimesi antik Yunan dilinde "doğru yol, doğru fikir" gibi anlamlara gelmektedir. Yabancı kaynaklarda "Sünnilik" için "Ortodoks Müslümanlık" ya da "Ortodoks İslam" ifadelerinin kullanıldığı sıklıkla görülmektedir. (e.n.)

ların dini lideri "Halife" sıfatına da sahip olacaktı. İlk yıllarında ilkel doğa inançları olan göçebe ve sınır savaşçısıydılar. Yalnızca mimarileri, yemek kültürleri ve müzikleri göçebe olmalarıyla ilintili değildi; aynı zamanda inançları da bu kökten gelmekteydi.

İran ve Anadolu, Türkler bu topraklar boyunca göç ettiği sırada, kısmen cinlerin ve ruhların dünyasında kısmen de insanların dünyasında yaşayan derviş ve şaman rahiplerin bulunduğu inatçı ve coşkun kavim ve dinlerden oluşan bir karışımı içinde barındırıyordu. Dervişler aynı zamanda, bu bakımdan Amerikan ovalarındaki Kızılderililerin hem mistik hem de savaşçı lideri Deli At'a benzeyen büyük birer savaşçıydılar. Daha 40 yıl önce bir "sema" gösterisine bizzat katıldım. Türkmen dervişler Türkiye ile İran arasındaki dağlarda saatler süren ilahilerle transa geçiyor ve kanatmadan kollarının ve çenelerinin içinden şiş geçiriyorlardı; sonra vücutlarında herhangi bir yanma emaresi olmadan kızgın kömür tutuyorlardı.

Zerdüştçülük ve Hıristiyanlık, eski Yunan ve Roma paganizminin kalıntıları ve bilmediğimiz başka inançlar, o zamanki yeni din İslamın da bulunduğu zengin bir karışımda kaynaştılar. 15. yüzyıldan itibaren ortodoksluk Osmanlılar arasında öne çıktı. Bir de Şehzade Mehmet İslamiyet ve Hıristiyanlık arasında benzerlik kuran bir Acem dervişin telkinlerine itibar edince büyükleri telaşa kapıldı. Ortodoks rahiplerin başı Metropolit* dervişi kürsüden alenen suçladı ve onu daha sonra kazığa bağlayıp yakan kızgın ayak takımına teslim etti. Heyecanla alevlere çok yaklaştığı için sakalının ucunu yaktığı da rivayet edilmektedir.

Bu ortodoks olmayan eğilimler itaat edenleri genç bir adamın zayıf düşüncelerine doğru yönelttiyse bile, tahta çıktığında bütün kuşkular dağıldı. Ondaki "saplantı" Konstantinopolis'i kuşatmaktı. 1204'teki IV. Haçlı Seferi sırasında ölümcül bir darbe alan Bizans'ın bir zamanlar var olan merkeziyetçi yönetimi dağılmış, yalnızca adı kalmıştı. Eskilerde egemen olan ailenin bir

* Yazar burada Büyük Müftü anlamına gelen ve belirli bir bölgedeki dini otoriteyi temsil eden Grand Mufti ünvanını, Osmanlı'da Ortodoksların da aynı kavramı kullanması sebebiyle kullanmaktadır. (ç.n.)

kolu Karadeniz'de hüküm sürüyordu. Yunan zorbalar da Peloponnes Yarımadası'na ve diğer yerlere hâkim olan Konstantinopolis'e katıldılar. Batılı gözlemciler VI. Ioannis Kantakuzenos ve eşinin taç giyme töreninde taçların üzerindeki imparatorluk mücevherlerinin cam olduğunu fark ettiler.

Şehirlerin Kraliçesi

Konstantinopolislilerin çoğu, Latin istilası sırasında şehri terk ederken 14. ve 15. yüzyıllarda dokuz kez tekrarlayan hıyarcıklı veba salgını da geride kalanları yok etti. Neticede Konstantinopolis, kalan nüfusu 80 bini geçmeyen bir şehir devleti haline geldi. Haçlılar kentin kiliselerinin çatılarındaki kurşunu yağmaladılar ve sattılar. Bu yüzden birçok kilise ayakta kalamadı. Yalnızca Ayasofya eski ihtişamını sürdürebildi. Haçlıların yarattığı tahribat o kadar büyüktü ki aşılması zor surlarının içinde kalan bir zamanların büyük şehri şimdi bülbüllerin şakıdığı ve yaban güllerinin çitlerde çiçek açtığı, bostan ve bahçeler arasına serpiştirilmiş tek tük mezralara dönüştü. Osmanlıların Bizans'ın bütün varlığının kaynağı olan arazileri ele geçirmesiyle imparatorluk yoksulluğa düştü. Başkentin refah içindeki kesimleri, Ceneviz ve Venedikliler ile diğer yabancı tüccarların ikamet ettiği yerlerdi.

Yine de şehir stratejik olarak rakipsizdi ve hem Asya hem de Avrupa'daki topraklarla bir imparatorluk kurma arzusunda olan Osmanlılar için kilit bir noktaydı. Sezar'ın mirasçısı Büyük İskender ve Bizans imparatorları ve aynı zamanda Farsça adıyla Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi "Padişah" gibi bir kimse Konstantinopolis'i hükmü altına almadan dünyaca tanınamazdı. Mehmet'in de kendisi için koyduğu hedef buydu. O güne kadar zapt edilememiş surların arkasında onlara katılan İtalyan gönüllülerle birlikte ancak 8 bin askeri bir araya getirebilen Yunanlar yiğitçe savaş verdiler, ancak Osmanlıların sayıca üstün olması ve askeri gücü onları yenmeye kâfiydi. Osmanlı birliklerinin gücü, ordugâhı takip eden 50 bin kişiyle birlikte 150 bin civarındaydı.

Savaşın en tuhaf bölümü Türklerin gemileri Boğaziçi'nden

kara yoluyla Haliç'e ustaca indirmesiydi. Yunanlar, Haliç'in ağzını Türklerin kanala girmelerini engellemek için yüzer patlayıcılarla desteklenen pirinç zincirlerle kapattılar. Bu zincirler ilginç bir şekilde bugüne kadar gelmiştir ve İstanbul'daki Askeri Müze'de sergilenmektedir. Mehmet, mühendislerinden bugün Tophane olarak adlandırılan Pera tepelerinden Haliç'e doğru engelleri aşacak bir yol inşa etmelerini istedi. Türk gemileri kızaklara bağlandı, suya indirildi, halatlarla kıyıya çıkarıldı, öküzlerle yeni inşa edilen yoldan çekildiler. Kürekçiler, taşımayı keyifli bir askeri geçit törenine çevirerek bir yandan düdük ve davul çalıp bir yandan yelken açarak bir nevi gösteri edasıyla kürek çektiler. Bu gemiler Haliç'te su üstünde yüzmeye başlar başlamaz, Osmanlı birlikleri Bizans surlarına saldırırken top ve tüfekleriyle onları koruyabiliyorlardı.

Konstantinopolis'e yapılan son hücum o mühim günde, 29 Mayıs 1453'te gerçekleşti. Mehmet'in topçu sınıfının ağır silahları, surları Türklerin son hücumunu yapabilecekleri şekilde zayıflattı. Surun arkasındakiler için mutlaka çok korkutucu bir durum olmalıydı bu. Osmanlı piyadeleri, mızrakçılar ve okçular "La ilahe illallah, Muhammedün Resulullah" diye bağırıyorlardı. Boru ve borazanlar bangır bangır çalıyor, ziller şangırdıyordu. Türklerin meşale ve ateşleri etrafı gündüze çevirdi. Bazı birlikler tahta çitleri ateşe verirken Bizanslılar barikatların ardında ayağa kalktılar, diğerleri de duvarlara tırmanacakları merdivenleri dayadılar. Surların arkasından kilise çanları aralıksız çalıyor, çan sesleri dört bir yanda duyuluyordu. Kutsal ikonalar ve mukaddes parçalar dehşete düşmüş Konstantinopolisliler tarafından sihirli güçlerin şehri bir kez daha yıkımdan kurtaracağı ümidiyle sokaklarda dolaştırılıyordu. Türkler son hücumlarını da bir önceki bölümde anlatılan sertlik, şok ve dehşet içinde yaptılar ve surları yıktılar. Şehir artık onlarındı.

Yeni İmparatorluk

Şehri ele geçirir geçirmez Mehmet hemen yönetime el koydu ve bir savaşçı olduğu kadar iyi bir planlamacı ve yönetici olduğunu da ispat etti. İlk işi kendi mutlak hükümdarlığının esas otoritesi altında kendi kendini yöneten halklardan oluşan çok kültürlü bir imparatorluk yaratmak için vatandaşlarına zemin hazırlamak oldu. Acemi bir genç olarak, bugünkü tanımıyla "karşılaştırmalı din"e olan ilgisini devam ettirerek Yunan filozof George Amiroutzes'ten Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki ortak taraflarla ilgili bilimsel bir inceleme hazırlamasını istedi. Hıristiyan vatandaşlar için Yunan Ortodoks Patrikhanesi yönetiminde bir inanç özgürlüğü vardı.

Rum Patriği olarak, fetih zamanında zengin bir Türk'ün kölesi olan keşiş Gennadius'u seçti. Mehmet adamın bilgisinden çok etkilendi ve kısa bir zaman sonra ona, kendi hukuk mahkemesi, hapishanesi ve Ortodoks camiası üzerinde mutlak hâkimiyetiyle Kutsal Havariler Kilisesi'nde (12 Havari Kilisesi) taç giydirdi. Gölgede bıraktığı imparatorlukların gayretli bir öğrencisi olarak Mehmet özellikle Büyük İskender'in kahramanlıklarına ilgi duydu. Her gün diğer Yunan ve Romalı yazarlarla beraber Herodot, Livy, Quintus Curtius'un yanı sıra Arrian'ın yazdığı İskender'in hayatı da ona sesli olarak okunuyordu. Arrian'ın biyografisinin eski Yunanca orijinali halen Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Daha sonra Mehmet, Kutsal Havariler Kilisesi'ni yıkıp yerine kendi camisini yaptırmaya karar verdi. Çok yazık; zira burası şöhreti itibarıyla Konstantinopolis'in muhteşem kiliselerinden biri ve imparatorların da mezarıydı. Kutsal Havariler Kilisesi yerle bir olunca Gennadius ve patrikhanesi eski bir Rum mahallesi olan Fener'deki Türklerin "Fethiye Camisi" olarak adlandırdığı Pammakaristos Manastırı'na taşındı. O zamandan itibaren kilise, sahip olduğu bazı (küçük parçalar olsa da) müstesna mozaikleriyle müze haline getirildi.

Hoşgörü Mehmet'in kişiliğinin yalnızca bir tarafıydı.

1472'deki Başkent Savaşı'nda baş düşmanı Uzun Hasan'la girdiği göğüs göğüse mücadelede efsaneye göre Hasan'a kılıcıyla saldırdı ve adamın kalbini söktü. Mehmet, savaş sona erdikten sonraki üç günü savaş tutsaklarının infaz edilmesine bizzat komuta ederek geçirdi. Yunanlara karşı merhamete meyilliydi. Yunanca konuşuyordu ve aktarılanlara göre kuşatma sırasında Yunan bilginlerinden dersler almıştı. Bizans imparatorunun başdanışmanlarından biri olan Lucas Notaras'ı şehrin valisi yapmayı bile düşündü.

Mehmet bölgeye hem Asya'da hem de Avrupa'da hâkim olmak için yıllık seferler düzenledi. Ordularının başında bizzat at sürdü ama kimse önceden ne yöne gideceğini bilmiyordu. Bir Osmanlı tarihçisi olan Lord Kinros'un anlattığına göre, bir generali tarafından bir sonraki seferlerde hedefinin ne olduğu sorulduğunda, "Sakalımın bir kılı bile niyetimi anlayacak olursa onu kesip ateşe atarım," diye karşılık verdi. Bu seferlerinde Anadolu topraklarını güvenceye aldı, 19. yüzyılda başlayıp 20. yüzyıl başlarına dek devam eden Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı egemenliğinde kalacak Balkanların hemen hemen tümünü ele geçirdi.

Mehmet, yağma ve talan için savaşa giren Anadolulu sınır savaşçılarının düzensiz birliklerini kendisinin en üstte mutlak hükümdar olduğu merkezi bir teokrasiyle yönetmeye başladı. Bab-ı Hümayun'u, başka bir deyişle İmparatorlar Kapısı'nı geçip saray topraklarına girince Osmanlı Türkçesi ile yazılmış ve şu anlama gelen bir yazıt görürsünüz: "Sultan Mehmet (...) Allah'ın insanlar arasındaki gölgesi ve ruhu, Yeryüzünün Hükümdarı, İki Kıtanın ve İki Denizin Hâkimi, Doğu'nun ve Batı'nın ve Konstantinopolis Kenti'nin Fatihi."

Bu büyük hükümdar, diğer şeylerin yanı sıra hanedanın bekası için saltanat ailesinde iç ürperten "kardeş katli"ni meşrulaştırdı. Fermanında "Devletin selameti için, Allah'ın saltanatı bahşettiği oğullarımdan biri, yasal olarak diğer erkek kardeşlerini öldürtebilir. Bu karar, ulemanın ekseriyetinin iştiraki ile verilmiştir," der. Gaddar ve acımasızca olan bu uygulama, birçok siya-

* Türk tarihinde Otlukbeli Savaşı olarak geçer. (ç.n.)

si sistemde söz konusu olduğu gibi hanedanlıkta da iktidarın belirlenmesinde yaşanan sorunların önüne geçme amacı taşıyordu. Veliahtları Topkapı Sarayı'ndaki Harem'de ev hapsine mahkûm etmeye ilişkin daha sonraki ve daha insancıl görünen çözüm, bu veliahtların gerçek hayatla ilgili herhangi bir deneyimleri ve bir imparatorluğun yönetimiyle ilgili herhangi bir fikirleri olmadığından saray entrikaları karşısında güçsüz kalmalarına yol açtığı için pek faydalı görülmemiştir.

Mehmet, sultanın lütfu ile atanan Vezir-i Azam'ın (Sadrazam) en üst seviyede yönetici (eyalet valisi) olduğu bir sistemi idare etti. Bazı sadrazamlar, sultanlarını memnun etmedikleri için kellelerini kaybederken bir kısmı da yıllarca bilgelikleri ve alicenaplıkları ile yönetimde kaldı. Bu kitapta sözü edilen vezirlerden bazıları, yetişip Muhteşem Süleyman'ı geçen eniştesi İbrahim; yine Süleyman zamanında hizmet eden Sokullu Mehmet Paşa; memleketleri Makedonya'dan askere alındıktan sonra rütbe alan ya da nasıl baktığınıza bağlı olarak Osmanlıların fethettiği topraklardan zorla topladığı gençlerden oluşan devşirme sistemi için kaçırılan Köprülü ailesidir.

Osmanlı Devleti'ndeki herkes teorik olarak en azından Allah'ın yeryüzündeki gölgesi kabul edilen sultanın kölesidir. İngilizce'deki "slave" kelimesinin karşılığı "kul"dur ve çağrıştırdığı birkaç olumsuz anlam vardır. Eski kafalı insanlar hâlâ, mektupların sonunda bazı insanların "sadık kulunuz" diye nazik bir biçimde kendilerini tanıttıkları gibi, "kulunuz" diyerek imzalarını atacaklardır. Mehmet'in babası II. Murat'ın tesis ettiği devşirme sisteminde, Osmanlı ordularının fethettiği topraklarda her yedi senede bir kere dört bir koldan takımlar keşfe çıkıyor, yaklaşık olarak 10 ile 20 yaş aralığındaki parlak ve istikbal vaat eden çocukları seçiyor ve onları Konstantinopolis'e getirip İslam dinine döndürüyorlardı.

En yetenekli ve çabuk öğrenenler Topkapı'daki saray okuluna kaydediliyor ve orada, ileriki zamanlarda devlet memuru olacak ve devlet yönetimine geçecek olanların eğitim alması sağlanıyordu.

Bu çocukların devşirildiği taşralı halkların uygulamaya yönelik karışık duyguları, dillerine farklı şekillerde yansımıştı. Bazıları bu sistemi, Osmanlıların fethedilmeye karşı direnen halklardan aldığı bir öç olarak görüyordu. Yunanlar bunu daha tarafsızca "çocukların toplanması" anlamına gelen "paedomazoma", Ermeniler ise "çocuk topluluğu" anlamına gelen "mankahavak" kelimesiyle karşılıyordu. Romencede "kana övgü" anlamına gelen "tribut de sange", Bulgarcada ise "kan vergisi" anlamına gelen "kraven danak" deniyordu. Bazı aileler için bu korkunç bir olaydı. Ancak bir başka kesim de yetkililere kendi oğullarını seçmesi için rüşvet vermekteydi. Bunu bir nevi ilerleme için bir fırsat, çamur ve samana bulanmış kıtlık ve mahrumiyet içindeki feodal Doğu Avrupa'dan kurtulmak için bir çıkış yolu olarak görüyorlardı. Seçilen çocuklar için öyle büyük fırsatlar sunuluyordu ki bazı Müslüman aileler bile çocuklarını devşirme için gizlice kaçırmaya kalkıştılar. Mimari tarihçi Godfrey Goodwin bu uygulamaya daha geniş bir jeopolitik perspektiften bakıyor:

> Bu alıkoyma, destekten ziyade bir infial yarattı. Asıl itiraz, en iyi adamların yetkili olduğu alanlardan uzaklaştırılmasınaydı; çünkü bu araştırma ve bulma görevlileri en sağlıklı, en akıllı ve fiziksel olarak düzgün olanları aramaya çıkıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin bakış açısından ise bu sistem geniş anlamda huzursuzluk ve isyan olasılığını azaltıyordu; zira Hıristiyan bölgeleri doğal liderlerinden mahrum bırakıyordu.

Osmanlı teşebbüsü birçok anlamda benzersizdi. Teorik olarak köle bir toplumdu ve her şey sultanın isteklerine bağlıydı. Devşirme yoluyla olanak tanınan sivil ve askeri teşekküller, Osmanlıların, babadan oğula geçen aristokrasiye sahip Türkler arasındaki imtiyaz veya sınıf sistemini devre dışı bırakmalarına imkân verdi. Merkezi yönetim ile soydan geçen ayrıcalıkları barındıran toprak aristokrasisi arasındaki çelişki her daim tatmin edici olmasa da Bizanslıların daha önce mücadele ettiği bir

konuydu ve belki de Osmanlılar daha önce Bizanslıların sahip olduğu bölgeleri yönetmeye geldiklerinde onların deneyimlerinden çok şey öğrendiler.

Bu müthiş sistemin bizi etkileyebilecek olumlu tarafı bir Sırp köylünün o bölgedeki en güçlü adam konumuna gelmesini sağlayan kusursuz bir meritokrasi* üretmesidir. Şu anda bizim için teorik olarak köle olan birinin zengin, güçlü ve etkili olmasını anlamak kesinlikle zor. Goodwin şöyle der: "Devletin yetkili bir memuru olsun olmasın, Şam genel valisi, Belgrad sancağı, hazine emini veya vezir-i azam... Bunların hepsi köleydi ve yalnızca sultanlarına ve Allah'a karşı sorumluluklarıyla köle olmaktan gurur duyuyorlardı."

Osmanlı toplumu, herkesin bir yerinin olduğu ve o yerin ne olduğunu çok iyi bildikleri esnek olmayan bir hiyerarşiye sahipti. Bu, Avrupalı anlayışının tabiatı gereği ortaçağa aitmiş gibi görünen bir yaşam biçimidir. Avrupa ve Ortadoğu'nun ortaçağ zamanlarındaki benzerlikleri belki de tüm geleneksel toplumlar arasında var olan bir temel birliğin ipucuydu. Belki de Mehmet'in hiyerarşiye yaklaşımı, devraldığı Bizans İmparatorluğu'nun modelini yeni toplumu için ne kadar benimsediğini gösteriyor.

Bu hiyerarşik teşekkülün en çarpıcı göstergelerinden biri, Osmanlıların zorla kabul ettirdiği kıyafet yönetmeliğidir. Farklı sınıflar ve farklı milletler türbanları, kaftanları, kuşakları ve ayakkabılarının renk ve tarzından ayırt edilebiliyordu. Bu sistemin izleri 19. yüzyıl sonlarında İtalyan gezgin Edmondo de Amicis'in, M. H. Landsale'in çevirisiyle "dünyanın bütün ayak izleri" olarak adlandırdığı Haliç'i kapsayan Galata Köprüsü üzerine hazırladığı resimli kitapta görülebilir.

> Cennet Bahçesi'ndekinden en son Paris modasına kadar: Türklerin sarı terlikleri, Ermenilerin kırmızı terlikleri, Yunanların turkuaz mavisi ve İsraillilerin siyah sandaletleri, Türkistan'dan gelenlerin yüksek konçlu

* Liyakat esaslı görevlendirme. (ç.n.)

> çizmeleri, Arnavutların tozlukları, kısa ayakkabılar, Anadolu'dan gelen atlıların gambaları, altın işlemeli terlikler, İspanyolların alpargataları*, ayaklara sarılmış ya da geçirilmiş deri, saten, hatta paçavra... Tahtalardan birine baktığınızda iç içe olan bu kalabalıkta daha yüzlercesi olduğunu...

Geleneksel olarak her hükümdar bir sanat öğrenmiş ya da beceri edinmişti. Belki bir nevi rahatlama, belki de meşgale olsun diye başka bir savaşçı ya da hükümdara uygun olmayan bir uzmanlık elde ediyordu. 19. yüzyıl sonlarında padişah olan kötü şöhretli Sultan II. Abdülhamit doğramacılıkta uzmanlaştı ve kaplanmış yüzeylere sedef, bağa, abanoz ve fildişi kakma sanatını öğrendi. Eserlerinden bir kısmı Yıldız Sarayı'nda diğerleri de Beylerbeyi Sarayı'nda sergilenmektedir. İnce bir zanaatkârlığı vardır. Yavuz Sultan Selim, ilginçtir ki Muhteşem Süleyman gibi kuyum sanatını öğrendi. Peki, korkusuz Mehmet hangi beceriyi seçmişti? Bahçıvanlık! Topkapı Sarayı'ndaki bahçelerle ilgileniyordu. Yetiştirdiği salatalıklarla pek gurur duyuyordu.

Sonuçta Fatih Sultan Mehmet ile ilgili ne biliyoruz? Gördüğümüz üzere kendisi tarif edilemez biçimde sert ve fevri bir adamdı. Aynı zamanda güçlü ve etkili bir komutan, yetenekli ve ileri görüşlü bir hükümdardı. Tepesinin tası attığında kontrolsüzce hareket edebilen adamın su gibi Türkçe, Yunanca, Arapça, Latince, Farsça ve İbranice konuştuğu, felsefe ve teoloji bildiği, zevki için şiir okuyan bir şiir aşığı olduğu söyleniyordu.

Lucas Notaras'ın ve 14 yaşındaki oğlu ile damadının bir anda başını vurduran hükümdar, diğer yandan İspanyol engizisyonu Yahudilere işkence yapıp Hıristiyanlığa döndürmeye zorlarken tüm inançlara din özgürlüğü bahşeden hoşgörülü bir adam ve yetenekli bir idareciydi. L. P. Hartley'nin meşhur deyişiyle; "Geçmiş, yabancı bir ülkedir. Orada işler farklı yürüyor."

---

* Bugünkü espadrillerin atası sayılan, iplerden örülen bir tür sandalet. (ç.n.)

12

Fatih Sultan Mehmet ve Gentile Bellini

Konstantinopolis'in Türkler tarafından fethedilmesiyle başlayan ve Gentile Bellini tarafından yapılan II. Mehmet portresinde zirvesine çıkan 1453 ile 1480 yılları arasındaki 27 yıllık dönemin, Osmanlı ve Venedik İmparatorlukları arasındaki ilişkiler için önem taşıdığı biliniyor. Bu dönem, Venedik ve İslam sanatı arasındaki ilişkilerde, özellikle de Jacopo'nun oğlu ve Giovanni Bellini'nin erkek kardeşi Gentile'nin hayatında bir dönüm noktası oldu.

Konstantinopolis'in Osmanlı başkenti olduğu bu erken dönemi, medeniyetler ve dahi dinlerin çatışması olarak görmek ne olup bittiğini yanlış yorumlamak anlamına gelir. Muhammed'in dininin asıl hedefinin ya fethetmek ya da kâfirlerin dinini değiştirmek olduğu doğrudur; ama çatışmadan ziyade bir nevi uzlaştırma sürecinin üstünde durulur. Osmanlılar fanatik değillerdi. Din açısından baktığımızda ilkeleri hoşgörünün ta kendisiydi. İmparatorluğun hükümdarlarının, yöneticilerinin, mimarlarının, paşalarının ve diğer önemli vazifedarlarmın çoğu Rum, Sırp, Makedon, Arnavut ve Boşnaktı. Mehmet, Konstantinopolis'in fethinin halkını, Bizans'tan Roma'ya oradan da klasik Yunan'a uzanan büyük bir geleneğin mirasçısı yaptığının bilincindeydi.

Osmanlıların asıl istediği yeni oluşumun gücünü ve itibarını artırmaktı. İspanyol Yahudilerinin 1492'de sürgün edildikten

sonra, bu soydan gelenlerin yaşamlarını sürdürdüğü Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yeni bir düzen kurmak için davet edilmesinin arkasında yatan dürtü buydu. İtalyan dökümcüler, haritacılar ve sanatçılar İstanbul'a getirildi. Gittiğine dair herhangi bir kayıt olmamakla beraber, Leonardo Da Vinci, sultanın sarayına davet edilmişti ve Michelangelo'nun tamamlanmamış projelerinden biri olan Boğaz'ın üzerinden geçen bir köprü inşası gündeme gelmişti.

Batı Roma İmparatorluğu'nun barbar istilaları ile yıkıldığı dönemde Bizans'a tabi bir devlet olarak başlamış olan Venedik'e gelirsek, uzun ve kazançlı tarihleri boyunca dış ilişkiler politikasını "savaşma para kazan" şeklinde özetleyebiliriz. 1204'teki Haçlı Seferi sırasında Konstantinopolis'in yağmalanması için bir donanma sağlayan, finanse eden ve işi akıllıca planlayan Venedikliler Bizans'ın dillere destan servetinin çoğunu elde etmişti bile.

Avrupa'dan, Kudüs'ü kâfirlerden kurtarma hedefiyle yola çıkmış olmalarına rağmen ne Venedikliler ne de Haçlılar kardeş Hıristiyanları öldürmekte ve şehirlerini yağmalamakta beis görmüyorlardı. Venediklilerin liderleri için taktıkları "Doç" ünvanı Bizans'tan ödünç alınmış ve Latince *dux* kelimesinden türemiştir. Bir anlamda Venedikliler ve Osmanlılar eski imparatorluğun müşterek mirasçılarıydılar. Venedikliler, Batı Avrupa'daki şövalyelerin yardımıyla 13. yüzyılda imparatorluğu ayakta duramayacak hale getirdiler, 1453'te de Türkler kolayca işi bitirdiler.

Osmanlılar, 21 yaşındaki Sultan II. Mehmet önderliğinde Bizans'ın eski başkentini başarılı bir şekilde kuşatmalarından sonra on yıl geçmeden kendilerini Venediklilerle savaşırken buldular. Olayların seyrinin şaşırtıcı bir şekilde değişmesiyle, Konstantinopolis'te iş yapan Venedikli tacirler Bizans'ın düşüşünü atlatmakla kalmadıkları gibi aynı zamanda Osmanlılarla yeniden anlaşıp ticari pozisyonlarını geliştirmekte ve tek ciddi hasımları olan Cenevizlileri ortaklıktan çıkartmakta gecikmediler. Mehmet, Yunanistan ve Bosna'yı ele geçirince Venedikliler savaşa girmeye zorlandılar.

1479 yılında Osmanlılarla imzaladıkları barış antlaşması esaslarına göre önemli büyüklükte topraktan vazgeçtiler ve ağır bir vergi ödemeyi kabul ettiler. Sonuçlanan yumuşama atmosferinde Türkler Venedik'e bir heyet yolladı. Mehmet de onlardan "iyi bir ressam"ın hizmetini talep etti. O tarihlerde Gentile Bellini yakın zamanda Doçlar Sarayı'ndaki (Palazzo Ducale) meclis salonunu süsleyecek büyük kanvasları boyama işine atanan Venedik'teki en seçkin devlet sanatçısıydı. 1479 yılında Gentile'yi iki yıllığına İstanbul'a göndermesi, doçun bu talebi ciddiye aldığının bir göstergesiydi. Gentile daha sonra Serenissima'ya dönecekti. Gentile adet olduğu üzere sultana yakın oldu. Bir hikâyeye göre, Bellini'nin resimlerinden birindeki kopmuş kafa tasvirinin eleştirisini yapan sultan, Vaftizci Yahya'nın kellesinin uçurulma tasviri için yeni kesilmiş bir örneği model olsun diye ona verdi. Bellini'nin Topkapı Sarayı'nın yakınlarında bir yerde oturduğu biliniyor. Bu bölge, Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı* kitabının okuyucularına, o zamanın resmi saray ressamlarının yaşadığı yer olarak aşina gelecek bir merkezdir.

Mehmet'in sert ve bazen de aşırıya kaçan mizacına rağmen her koşulda iyi eğitilmiş bir adam olduğunu hatırlamak gerekir. İtalya'nın tarihine yabancı değildi. Konstantinopolis duvarları arkasındaki otağında birlikte çalıştığı İtalyan antikacı Anconalı Cyriaco, bir söylentiye göre Mehmet'e klasik çağ tarihçileri ile Lombardiyalı krallar ve papaların günlükleriyle ilgili özel ders verdi. Buna ek olarak Mehmet, Trabzon Bizans Krallığı'nın imparatoru David Comnenos'un saray nazırı George Amiroutzes ile çalıştı. 1453'teki yönetim değişikliğinde bir insanın hayal edebileceğinden çok daha fazla devamlılık vardı.

Bellini'nin Sultan Portresi

Bellini'nin İstanbul'da kaldığı dönemin en bilindik ürünü şu anda Londra'daki National Gallery'de bulunan II. Mehmet portresidir. Türkler, 1683'te Viyana kapılarından püskürtüldükleri 17. yüzyıl sonuna kadar Avrupa'nın baş belasıydı. Viyanalı fırıncıların

Türk sancaklarındaki hilalden ilham alarak uydurduğu kruvasanı, Mozart'ın Saraydan Kız Kaçırma operasını, Joseph Haydn'ın 100 numaralı G majör askeri senfonisine eklediği Türkçe askeri müziğin birkaç ölçüsünü bu sefere borçluyuz. Türkler fırtına gibi Akdeniz bilincine daldıklarında çok az Avrupalının onlar hakkında fikri vardı. Portre ressamlığı İslam dünyasında yaygın değildi. Bellini'nin portresinin tarihsel öneminin başlıca nedeni de budur.

Bu resim, sultanı Venedik portreciliğinin özgün izdüşümsel havasını taşıyan bir Rönesans hükümdarı olarak tanıtır. Mehmet'in beyaz kavuğu, bu kavuğun etrafını saran kırmızı konik başlık, açık teni ve kahverengi sakalı, kürk yakalı şatafatlı kırmızı kaftanı, bunların hepsi siyah bir fonda göze çarpar. Bellini, portreyi Roma sanatından alınmış motiflerle süslenmiş gösterişli bir Venedik kemeri içinde bir çerçeveye almayı seçmiştir. Osmanlı padişahının, geleneksel İran minyatürlerinde eksik olan perspektifin kullanılmasıyla gelen Rönesans sanatındaki devrimin farkında olduğunu gösteren Bellini'nin, kemeri resmederken perspektifte sergilediği ustalığından memnun kaldığı söylenmekteydi.

Kemerin her iki tarafına, 15. yüzyılda dünyanın ve coğrafi dağılımın göreceli öneminin nasıl farklı göründüğünü hatırlatan, Mehmet'in Asya, Trabzon ve Yunanistan'daki hükümdarlıklarını simgeleyen üçer adet taç yerleştirilmiş. Mehmet'in klasik, Hıristiyan ve Avrupalı olan her şeye karşı kuvvetli bir ilgisi vardı; ayrıca Hıristiyan ikonaları, klasik ve Hıristiyan el yazmaları ve sanat eserleri, Bellini'nin bu ve diğer resimlerinden oluşan dikkate değer bir koleksiyonunu da bir araya getirdi. Koleksiyonunda Gentile'nin ona verdiği Jacopo Bellini tarafından yapılmış çizimlerden oluşan bir de albüm vardı. Bellini'nin görevinin en büyük kısmı yeni inşa edilmiş Topkapı Sarayı'nı süsleyecek resimleri bulmaktı. Ne yazık ki II. Bayezid, babasının değerli eşyalarını Kapalıçarşı'da sattı, koleksiyon buradan bütün dünyaya dağıldı. Benzer bir talihsizlik Doçlar Sarayı'nda yaşanmış, Bellini'nin büyük meclis salonu için yaptığı büyük kanvaslar feci bir yangında küle dönmüştür.

Oturan Kâtip

Mehmet'in portresinin yanı sıra, Bellini'nin Konstantinopolis'te yaşadığı sırada yaptığı ve şimdi Boston'da Isabella Stewart Gardner Müzesi'nin sahip olduğu kahverengi mürekkeple boyanmış Oturan Kâtip tablosu da seçkin bir tablodur. Çizimi mürekkeple yapan Bellini, tabloyu İslam tekniklerinin benzeri bir tarzda suluboya ve altın yaldızla süslemiştir. Şüphesiz, kâtibin Topkapı Sarayı Okulu'nda bir içoğlanı olduğuna hükmedebiliriz.

Gentile'nin Oturan Kâtip'i ne sipariş üzerine yapılmış bir portreydi ne de birçok kişinin başyapıt diyebileceği türdendi. Ama insan ona bakmaktan usanmaz. Gösterişli kumaşlar, mücevherler, baharatlar, altın, nadir ahşap işleri, Türk ve İran halıları ve -hepsi zenginliğin ve zarafetin simgesi- diğer lüks yabancı mallarla beraber Venedik'in sermayesiydiler ve sık sık resim sanatına konu oluyorlardı. Bu kâtibin giydiği cüppe, mor kadifeden yakası ve kıvrım kıvrım kıpkırmızı elbise koluyla bir ihtişam çalışmasıydı. O kadar ki hattatın izleyiciyi büyüleyen işine gösterdiği mükemmel yoğunlaşmanın ifadesiydi, gözleri öyle yoğunlaşmıştı ki neredeyse boş boş bakıyordu. Muhtemelen kendisi, mezunları Osmanlı hiyerarşisinde umumiyetle seçkin mevkilere gelmek için yükselen itibarlı okul Kalemiyye'nin bir üyesiydi.

Tablo yapılır yapılmaz kendisine ait bir hikâye edindi. Ortadoğu'daki gösterişli saraylarda herkesçe beğenilen albümlerin birine yerleştirildiği Tebriz'deki bir Pers sarayına hediye olarak gönderildi. Hükümdarlar keyif için tetkik ettiler, sanatçılar da öğrenmek için üzerinde çalıştılar. 16. yüzyılda birisi portrenin üst sol tarafına belirli bir stilde tuhaf çiçek filizleri, sağ üst köşeye de çizimi "Avrupa'nın meşhur ustalarından biri olan İbn-i Müezzin"e ait olarak tanımlayan bir kabartma ekledi. İsnat edilenin anlamı muğlak ve belki de yanıltıcıydı, ancak görsel olarak kaligrafinin güzelliği ve çiçeklerle süslenmiş sevimli kırmızı bordürü eseri güzelleştiriyor. İslam sanatına saygı olarak Gentile Bellini tarafından resmedilen tablo, erken modern çağda Doğu Akdeniz'i simgeleyen farklı kültürlerin mükemmel karışımına yeni bir canlılık sağlayarak o sanatın geleneği içinde özümsendi.

13

İslam Sanatına Bakış

İslam dinine mensup çeşitli grupların artistik becerisi için ortak bir zemin bulmaya çalışmak anlamsız bir çaba olabilir. Yine de Hazreti Muhammed "Tanrı güzeldir ve güzelliği sever," der, dolayısıyla belki de birisi bunu denemelidir. Sonra da, bu tanımların Şehirlerin Kraliçesi İstanbul'da gördüklerimizle ne kadar örtüştüğünü araştırmayı sürdürebiliriz. Bu farklı ama birbiriyle bağlantılı kültürler 1200 yıldan fazla bir zaman içinde mükemmel bir şekilde serpildiler. Muhammed'in MS 632'de ölümünden sonra, Ortadoğu'dan çıkacak "vahye dayanan" üçüncü din olan yeni inancın bayrağı altında zafer kazanan imparatorluklar hızlıca yayıldı.

750 yılından itibaren İslam imparatorlukları şimdiki Hindistan sınırından Atlantik Okyanusu'na kadar uzandı. Bunlardan en büyüğü, başkenti Bağdat olan Abbasilerden sonra gelen merkezi Şam olan Emevilerdi. İslam'ın henüz olgunlaşmamış akışı, 16. yüzyılda Muhteşem Süleyman'ın saltanatı sırasında Osmanlı idaresinde doruk noktasına ulaştı. Bu medeniyet, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünün İngilizler, Fransızlar ve müttefikleri arasında paylaşıldığı Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ciddi bir çöküşe geçti.

Mimari

Bir gezginin karşılaştığı ilk İslam sanatı mimaridir ve mimari İslamiyetin en özlü sanatıdır. 684-692 yılları arasında Emevi hanedanlığı yönetiminde Kudüs'te inşa edilen Kubbet-üs Sahra ile başlayarak Arap mimarlar Roma mühendisliğinin başarısını kavradılar ve Roma ile Bizans biçimlerini uyarladılar. Yuvarlak Roma stilli kemerlerin inşasında uzman olanlar İtalya'dan Doğu Akdeniz'e ve kuzeydoğuda Gotik dönem öncesi Avrupa'ya yolculuk yaptılar. Osmanlı mimarı Sinan ve diğerleri tarafından İstanbul'da inşa edilen muhteşem imparatorluk camileri, klasik antik çağ ve ortaçağ Bizans'ının arasında bizzat bir köprü olan Ayasofya'yı büyük ölçüde örnek alarak yapıldı. Buna karşılık İslam mimarisi, tüccar ve haçlıların kutsal topraklarda ve mağribi* İspanya'da görmüş olacağı İslami tarzdaki yapıları taklit ederek başlayan Gotik tarzdaki örnekleri getirdi.

Bu kitabın birçok sayfası İstanbul semalarına doğru yükselen camilerin tek tek irdelenmesine ayrılmıştır. Ezan, dine inanmayan İstanbullular için bile günü noktalar. Burada kendimce camilerle ilgili birkaç gözlemimden bahsedeceğim. Bir camiyi tasarlarken mimarın ilk işi, namaz kılarken kişinin yüzünü döndüğü Mekke yönünü gösteren kıbleyi belirlemektir. Tarihte erken zamanlarda bu, astronom ve coğrafyacıların işiydi. Günümüzde bir kişinin yapması gereken tek şey www.qiblalocator.com adresine giderek posta kodunu yazmaktır. Kıblenin yönü saniyeler içinde tarafınıza ulaşır.

Herhangi biri camilere baktığında ilk anda yapı ustaları için şart olan büyük mühendislik becerilerini anlamayabilir. İyi bir mimar, bir kere iyi bir sanatçı ve mühendistir. Sorun kare bir yapının üzerine yuvarlak kubbenin nasıl yerleşeceğinden ibarettir. Caminin işlevi ibadet eden çok sayıda kişiyi büyük bir alanda tutmaktır ve kubbe yarı küresel olduğu için onu destekleyen dikey payandaları dışarı doğru itmek isteyeceğinden, alanı kubbenin ağırlığını taşıyacak duvar ve sütunlarla doldurmamak önemlidir.

* Fas'ın etkisindeki. (ç.n.)

Ayasofya'dan beri çözüm kubbenin ağırlığını taşıyan geniş kemerleri kaldıracak büyük payandalar inşa etmek olmuştur. Payandalar, aşağı doğru artan basınç için yuvarlak taşıyıcı tonozlarla güçlendirildi, kemerler de kubbenin ağırlığının binayı dışarıya doğru çökertmesini engelleyecek yarım kubbelerle desteklendi. İstanbul depreme karşı dayanıksızdır, dolayısıyla yapı ustaları sağlam bir zemin bulana kadar kazdılar, moloz ve çimento kullanarak sağlam bir temel inşa ettiler. Mühendislik problemlerinin muazzamlığını kavradıktan sonra, Süleymaniye gibi bir camiye bakıp büyük Mimar Sinan'ın payandaları taşıyacak çok büyük destekleri gizlemek için caminin kuzey ve güney tarafına güzel galeriler inşa etmek gibi şeyler yaptığını fark etmek ilginç olacaktır.

Bu camilerin inşasını anlayabilmek için bir mimar gibi düşünmek gerektiğini söylemiyorum ama yapılan mühendislik uygulamaları hakkında biraz bilgi sahibi olmak, değerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamanın yanı sıra kısmen farklı bir bakış açısı da getirecektir. Ek olarak, her şey bugünün kaya delgisi, elektrikli testere ve matkap, çimento karıcı vb. imkânlar olmadan el becerisiyle yapılmak zorundaydı. Taş ocakçılığında, tüm taşları kesme ve şekil vermede neler gerektiğini bir düşünün. Kubbe ve kemerlere şekil verilirken gerekli olan ahşap iskeletleri kurmak için yapılan işi bir hayal edin. Kubbelerin tepesindeki, üzerine İslamın sembolü olan hilalle süslenmiş yaldızlı pirinç alem oturtulan güzel kurşun çatılardan birini oluşturmak için erimiş kurşunu dökme, yuvarlama ve kesip üçgen parçalar haline getirme işini de hesaba katın. Bu büyüleyici oluşumları meydana getirmek için harcanan emek, uzmanlık, bilgi ve becerinin hepsi Allah'a övgü içindi.

Putlar

Sıkça rastlanan ama anlaşılabilir bir kavram yanılgısı Kuran'ın insan biçimlerinin tasvirini yasaklamış olduğudur. Aslında bu yasaklamaya Kuran'ın hiçbir kısmında rastlanmaz; bu, örf ve

adetlerin bir ürünüdür. İslam kendini Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın ardılı olarak gördüğünden Yahudiliğin 10 Emir'inden birini kendi geleneklerine kattı. "Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yeraltındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın.'" Hem Muhammed hem de Eski Ahit peygamberleri puta tapanları tektanrıcılığa döndürmeye çalışıyorlardı. Her ne kadar bu yasaklama Müslümanları Kuran'ın hâkimiyet gücünden mahrum ettiyse de kendi içinde kuvvetli ve yıkıcıydı.

Putlara inanmamak, vahye dayanan üç büyük din arasında süregelen bir eğilimdi. İlahi olanın tarifsizliği fikri ve Tanrı'nın gerçek adını dile getirmeye izin verilmemesi Yahudilikle birlikte başlamasına rağmen yankısı devam etti. Bizans İmparatorluğu zamanında Hıristiyanlığın ilahi karakterlerini kimsenin tasvir etmeye yeltenmemesi gerektiğine inanarak eşsiz ikonaları tahrip eden putkırıcılar, Britanya Adaları'nın her tarafında dini heykellerin suratlarını paramparça eden ve yüzlerce vitrayı tuzla buz eden Cromwell'in askerleri; Afganistan'in kenti Bamiyan'da Buda heykellerini patlatan genç Taliban savaşçıları... Bütün bu coşkun ya da fanatik kişiler benzer tahriklerle harekete geçirilmişlerdi.

İslam sanatçıları Tanrı'nın sınırsızlığının kanıtını doğal formların çeşitliliğinde görmeye meyillidir. Bir sarmaşık veya çiçek örüntüsü, tanrısallığın görsel bir dışavurumu olarak görünen örüntünün geometrik keşfine yol açar. Aynı cami mimarının yaptığı gibi geometrik desen tutkunu İslam tarzının kökenleri, klasik eski çağların sanatından ortaya çıkmıştır. Mağribi İspanya, Cordoba'daki (Kurtuba) 10. yüzyıl mermer sütun başlıklarındaki Roma'nın acanthus** motifleri sadece yüzeyleri süsleme işine yarayan, tabiattan uzak, daha geometrik formlara dönüşmeye başlamıştı bile. Bu başlıkların etrafında asla sadece süs olarak değil ama sanat ve vahiy arasında bir yerde duran, çoğunlukla Kuran'dan Arapça metinlerin olduğu frezler (kenar süsü) yer

* Tesniye Bap 5:8.

** Antik dönem mimarisinde sütun başlarını süslemek üzere kullanılan bir bitki figürü.

alıyordu. İznik çinilerine bakan biri, saf geometri fikri ile doğal dünyanın birleşimini görecektir. Daha önce işaret ettiklerime karşın Osmanlı sanatının ihtişamının daha çok desen ve örüntüyle ilgili olduğu doğrudur.

Hat Sanatı

Kuran'da söylendiği gibi Müslümanlar da Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi "Kitabı Olanlar"dır. Tanrı dikte ettiğinde birisi O'nun sözlerini yazıya geçirmek zorundaydı. Muhammed de bunu yapan ilk kişi oldu. Peygamber, Arap dilinde yazdığı için o dilin revaçta olduğu ve o kaligrafinin sanatın şahikasını oluşturduğu hakkında şüphe yok. Tabii ki ilk zamanlarda basılı bir kitap yoktu. Matbaa da Osmanlı İmparatorluğu'na ilk olarak Hıristiyan ve Yahudiler tarafından sokulmuştu. Ulema ateş püskürdü ve hatta imparatorluğun 1483-1729 yılları arasındaki döneminde bunu yasadışı hale getirmek için karşı fetvalar yayınladı.

Kuran'da şöyle der. "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir, ona 'Yaz!' emrini verdi. Kıyamet kopuncaya kadar olacak her şeyin kaderini yaz." İslam inancında Kuranıkerim'in ortaya çıkışı böyledir. Türk ve İslam Sanatları Müzesi ve Sadberk Hanım Müzesi'nde kalem ve mürekkep takımlarını gördüğünüzde yazma sanatına ve onun gereçlerine gösterilen bu saygıyı aklınızın bir köşesinde tutun. Hat sanatının işgal ettiği sanat ve vahiy arasındaki alan Tanrı'nın Peygamber'e vahiylerinden sonraki yüzyıllar boyunca yavaş yavaş gelişti. Görür görmez hemen tanınan, yaygın olarak kullanılan ilk yazı, Arap harflerinin gövdeleri diklemesine uzanan, sertliği ve keskin biçimde yatay hatlarıyla bilinen "Kufi" yazıdır. Kufi yazının ortaya çıkışı 8. yüzyılın başlarına kadar uzanır. Adını Irak'taki Kufa kentinden almıştır.

İslamiyet gelişip sanatı da ilerleyince diğer çeşitli yazı türleri de gelişti. Sanatçılar daha yumuşak, daha akışkan ve kıvrımlı bir şey istiyorlardı; o yüzden harflerin birbirine serbestçe aktığı "Nesih" adını verdikleri bir yazı geliştirdiler. Bu aşamada Kuran metinlerinin sayfaları, kutsal yazıların basit harf çevirisinden

kendine göre bir çeşit sanat olarak addedilecek biçimlere doğru evrilmeye başladı. Cami ve türbelere renk katmak için kullanılan İznik seramiklerindeki Sülüs yazısı, Nesih'in bir çeşididir.

Bu hatları değerlendirmek için onların isimlerini bilmek zorunda değiliz. En güzel örnekleri görmek, teknikler ve kullanılan gereçler hakkında bilgi edinmek için en iyi yer Bayezid Camisi Külliyesi'nde daha önceden bulunan medrese içine yerleştirilmiş Bayezid Meydanı'ndaki Hat Müzesi'dir. Bu kitabın yazıldığı esnada onarım sebebiyle kapatılmıştı; ancak belki de bu kitabı okumaya başladığınızda tekrar açılmış olacaktır.

Dervişlerin Bektaşi tarikatı, fikir ayrılıkları sonucu Şiiliğe yönelerek Arapça metinlerin resimler oluşturduğu bir hat stili geliştirdi. Şiilerin kutsal saydığı 4. halife Hazreti Ali'nin genellikle bir aslan olarak tasvir edildiği görülür. Ali isminin ilk harfi olan elif, bazen bir fırça darbesiyle uzatılarak bir teknenin gövdesini, diğer harfler de kürekleri oluşturur. Kardeşlik birliği tarafından sağlanan kurtuluşun sembolü olan tekne. Bazen de konik derviş başlıklarını görürüz ya da kutsal olduğu düşünülen bir leyleği. Hattın bir diğer bilinen formu da her birinin diğerini yansıttığı çift taraflı yazıların olduğu aynalı hattır. Bu çalışmalardaki yaratıcılığı anlamak için insanın sembolizm ya da İslamiyetin sayısal tasavvufu konusunda uzman olması gerekmez. Hat, şehirde varlığını sürdüren bir gelenektir. Birçok kitapçının derviş olduğu Sahaflar Çarşısı'nda sanatlarını icra eden hattatlar görebilirsiniz.

Sanat ve Tanrı'nın Doğası

Kuran ve hadislerde birçok hikâye olmasına karşın İslam, Hinduizm gibi, kendinden geçmiş flört sahneleriyle tasvir edilmiş Radha ve teni mavi renkte olan Krishna gibi göz alıcı karakterlerin olduğu bir anlatıma dayalı bir din değildir. Veyahut yanan çalılar arasında Tanrı'nın görünmesiyle dili tutulan ve sonra da İsrailoğulları ayakkabıları ıslanmadan güvenlikle geçsinler diye Kızıldeniz'i ikiye ayırmak için asasını yukarı kaldıran Musa gibi insanlarla dolu olan Yahudilik gibi. Veya kehanette olduğu gibi

horozlar ötmeden önce üç kere Tanrı'yı inkâr eden Peter ya da bir öpücükle O'na ihanet eden Yahuda gibi karakterlerle dolu Hıristiyanlık gibi. İslam dininde, insan biçiminde "Haset Tanrı" ya da "Baba Tanrı" ifadelerine vurgu çok azdır. Allah, her biri bütünün bir görünüşünü ifade eden doksan dokuz isimli daha soyut bir varlıktır. Tanrı'nın elçisi ve sadece insan olan Muhammed için bir ilahilik söz konusu değildir.

Hikâyenin Muhammed'e Kuran'ın vahiy yoluyla indirilmesi etrafında geliştiği, peygamber ve ailesinin hayatı ve inancın ilk günleriyle ilgili anlatılar olduğu doğrudur; ancak din vahyin koşullarından çok tözün üzerinde durur. Ne de olsa Kuran'ın sözcüsü Tanrı'nın bizzat kendisidir! Budizm gibi İslam dini de öncelikli olarak hikâyeye dayanan değil, gerçekliğin doğasıyla ilgili bir dizi iddia üzerine kurulmuştur. İslam sanatını Bizans tabloları veya Bizans'tan çıkan ortaçağ ve erken Rönesans İtalyan sanatıyla kıyasladığınızda, bu yönelim çarpıcıdır. Hıristiyan etkisindeki sanat, İsa'nın ıstırapları gibi hikâyelere ve sıradan bir kadınken ilginç bir şekilde Tanrı'nın annesi olan Meryem'in hikâyesine övgüde bulunur.

Osmanlı Dönemi'nde, bu büyük imparatorluğun yaratmış olduğu zenginliğe, insanların zanaatkârlık ve çizim geleneklerine, sultanın emri altında çalışan ressamların, mimarların, mozaik işçilerinin, taş oymacılarının, dokumacıların ve hattatların yeteneklerine dayanarak olağanüstü bir iş hacmi oluşmuştur. 17. yüzyılın Osmanlı zanaatkârlığı, zarif bir tat ve incelikteki nakış işlemeciliğini ortaya çıkardı. Osmanlı şehzadeleri için dokunan kaftanların, Üvey kardeşi III. Mehmet tahta çıktığında hanedanlık kavgalarını engellemek için 1595 yılında bir gece, Sultan III. Murat'ın 19 genç oğlunun boğazlanarak öldürülmesi hikâyesini bilenler için oldukça acıklı bir etkisi vardır. Rönesans Floransa'sı, Roma'sı, Milano'su ve Venedik'inde olduğu gibi, en büyük sanatsal incelikler gaddarlık ve barbarlıkla sık sık bir arada olur.

Türk Halıları

Türk boyları Anadolu'ya göç ederken koyun ve keçilerini de beraberlerinde getirdiler. Koyun ve sığır sürüleriyle büyükbaş hayvanlardan aldıkları süt ve et ile beslendikleri kırsal bir yaşam sürüyorlardı. Hayvanlarıyla beraber kadınların hayvanların yünlerinden deve ve eşekleri için heybeler, hububat taşımak için çuvallar, perdeler, yatak ve yorganlar için örtüler, çadırları için keçeler ve yer yaygıları dokudukları tezgâhlarını da beraberlerinde getirdiler. Bu dokumacılar dayanıklı düğümlü halılar ördüler, sanatsal dürtü evrensel olduğundan halıları yalnızca korunma ve ısınma amaçlı bulundurmadılar, bir anlamda güzellik anlayışlarını da yansıttılar. Yüzyıllar geçtikçe doğal maddelerden kumaş boyası üretme tekniklerini geliştirdiler. Lal rengini kızılkök bitkisinin kökünden, bir başka kırmızı tonunu da kırmız böceğinden elde ettiler. Mavi, çivit otundan geliyordu. Kahverenginin bir tonu da ceviz ağacı kabuğundan elde ediliyordu. Tabii ki bu halılardaki renklerin çoğu yünlerin kendi rengiydi. Deve ve kuş gibi tasvir edilen hayvanlar, çiçekler, yıldızlar, ejderha ve anka kuşu gibi mitolojik karakterler desenlerinin bir kısmını oluşturdu. Halının biri bahçeyi temsil ederken bir diğeri de şehrin kulelerini anlatabiliyordu. Hakkında herkesin başka bir şey söylediği, ya bir armutun veya çalının ya da çam kozalağının tasvir edildiği şal deseni özellikle dikkat çekiciydi.

Türkler ve Kafkasya'da yerleşmiş olan akrabaları halı yapmak için, yünü iki çözgü ipliğiyle (iplikler uzunlamasına gidecek şekilde) düğümlemek, sonra yünü aralarından geçirmek ve çıplak ayakla daha rahat yürüyüp üzerinde oturabileceğiniz halıya bir kalınlık veren katı kırpmak suretiyle tamamlanan Gördes düğümünü kullanıyorlardı. Türk düğümü çift kat olduğu için, daha sıkı ve daha yoğun bir dokumayı olanaklı kılan inceltilmiş İran halıları ve Osmanlı sarayı kilimlerinde kullanılan Senneh (İran) düğümünden daha kuvvetlidir. Kilim adı verilen düz dokuma halılar ise havsız örülüyor. Halılardan daha hafif olduğu için kolayca kıvrılabiliyor ve seccade olarak ya da duvarları süslemek ve divanların üzerini dekoratif maksatlı örtmek için kullanılabiliyor.

Anadolu halılarının çekiciliğinin Batılılarda ilgi uyandırması fazla uzun sürmedi. Kısa bir zaman içinde İtalyan tüccarlar, güzelliği ve değeri Avrupalı sanatçıların tablolarındaki tasvirleriyle kanıtlanan halıları Avrupa'ya getirdiler. 14. yüzyıl başlarında çalışan Simone Martini dini resimlerine halıları da katmıştır, bu vesileyle ticaretin en azından bu tarih kadar erken bir dönemde başladığını biliyoruz. Birçok desen, onları tablolarına dahil eden ressamların adlarıyla bilinmektedir. Koleksiyonerler bunları Holbein, Bellini, Crivelli, Lotto, Ghirlandaio ve Memling'in kilimleri olarak bilir. Bakire Meryem'in kucağında oğlu bebek İsa ile birlikte oturduğu tahtın zarif bir Anadolu kiliminin üzerinde duruyor olması olağandışı değildir. IIX. Henry ve Kardinal Wolsey hayran oldukları bu halıları Venedik'ten getirten İngiltere'nin ilk koleksiyonerleri arasındaydılar. Holbein'in National Gallery'deki *Elçiler* adlı çarpıcı ve esrarengiz tablosunda, iki adam üzerine Holbein halısı serilmiş yüksek bir büfeye dayanıyorlar. Britanya'da yüzyıllar boyunca bu halılar kısaca "Türk halıları" olarak bilindi.

Ben ise ilk Türk halımı 1964 yılında Kapalıçarşı'dan pazarlık ederek aldım. Satın aldığım bu Uşak seccadesi evim soyulduğu zaman çalındı. Hâlâ zihnimde canlı bir şekilde durur. Yıllar içinde İstanbul'dan halı almaya devam ettim ama sanırım artık pek pazarlık yapılmıyor. İstanbul'da halı satın almanın turist deneyiminin bir parçası haline gelmesi, problemin bir bölümünü teşkil ediyor. Halı fiyatına, bir halı mağazasında mağaza görevlisi delikanlının -genellikle patronun memleketten akrabaları olur- siz bir bardak çay içip halı satıcısıyla sohbet ederken halıları çıkarıp birbiri ardına yayması da dahildir.

Diğer bir konu, Türkiye'deki fiyatların yalnızca ürünün değerine göre değil, aynı zamanda alıcının satıcıyla kurduğu ilişkiye göre de belirlenmesidir. Aile ve arkadaşlar için bir fiyat, aynı kasaba ve mahalledekilere daha iyi bir fiyat; diğer Türkler biraz daha fazla öder, Türkçe konuşan yabancılar için fiyatlar biraz daha iyi ve en sonunda siz bir turist olarak yapacağınız pazarlığın sonunda en yüksek fiyatı ödersiniz. Bugüne kadar en iyi

pazarlığı, eski öğrencim olan bir Türk arkadaşımla gittiğim Şişli'deki bir dükkândan aldığım halı için yaptım. Satıcı, öğrencimin İstanbul Üniversitesi'nde matematik profesörü olan babasının öğrencisiydi ve bana yaptığı indirim oldukça iyiydi. Şimdilerde halı alışverişlerimi çoğunlukla eBay'den yapıyorum. Pek havalı olmasa da daha akıllıca bir yol.

İster bir hah dükkânında olun isterseniz yalnızca müzelerde görüp keyfine varın, Türk halısı emsali olmayan güzellikte bir şey. Tamamıyla görsel bir ortam yaratmak için kullanılan renklerin zenginliği, geometrik desenlerin gücü, zeminin mükemmelliği, bileşimindeki değişik parçaların bir araya geliş şekli ve bunların hepsinin aslında bir halk sanatının parçası olması şaşırtıcıdır. İncelikli bir tekniğin yüksek sanat için karakteristik olduğunu düşünürüz, ancak bu halıların tasarımcıları ve dokumacıları, şiirlerin, tabloların, yaylı sazlar dörtlüsünün yaratıcılarına herhangi bir şey kanıtlamayı gerekli görmezler.

Seramikler

İznik'teki (4. yüzyılda İznik Amentüsü'nün formüle edildiği eski Nicaea) çiniciler (seramik sanatçıları) hem cami ve sarayların duvarlarını kaplamak üzere kullanılan yassı seramikler hem de çanak, şişe, cami kandilleri, tabak ve benzerlerinin yuvarlak yüzeyleri için seramikler tasarladılar. Bu sanatçılar, ismini 18. yüzyılda Osmanlı saray çevresinde kültür ve zevkin filizlendiği Lale Devri'ne veren laleler, hayat ağacı ve karanfiller gibi çiçek desenlerini tercih ettiler.

Bugün bu desenler arasındaki en değişik ve en çarpıcı olanlarından bir tanesi sanskritçe "değerli mücevher" anlamına gelen bir kelimeden türemiş olan "çintemani"dir. Mani, Tibetçe Budist mantrasındaki "Om Mani Padme Hum"daki (Sanskritçe: Lotus çiçeğinin mücevherine selam) "mani" ile aynıdır. Motifin üzerindeki her nokta kem gözleri defetmek için Türkiye'nin her yerinde yaygın olan mavi nazar boncuğuyla şaşırtıcı derecede benzerlik gösterir. Bu çinilere uygulanan dalgalı çizgiler ve üç

nokta, Çin motiflerinin zarifliğini taşır ve bunların Türk seramik motiflerinde büyük etkisi olan Çin porselenlerinden türemiş olduklarını sanıyorum. İstanbul'daki çinilerin en seçkin örnekleri Eyüp el-Ensari türbesinde ve Topkapı Sarayı'ndaki Harem'de bulunmaktadır.

Topkapı Sarayı'ndaki Osmanlı sultanlarının Çin seramikleri koleksiyonu, dünyadaki en kapsamlı çini koleksiyonlarından biridir; bu eserlerin desenleri, renkleri ve sırları, İznik çömlekçiliğine bütün ihtişamıyla hem teknik hem de estetik açıdan ilham verir. Toprak çanak çömlekler, Osmanlılar 15. yüzyılın ikinci yarısında cömertçe yapılan yardımlarla bu endüstriyi teşvik etmeye karar vermeden önce İznik'te üretilmeye başlanmıştı bile. İlk önce İznik'teki atölye ve fırınların soylu sahipleri mavi beyaz çömleklerinin, Çin'den ithal ettikleri ve sultanların Topkapı'daki ziyafetlerde kullandıklarına benzemesini istediler.

İznik zanaatkârları zaten silisli toprak, ince beyaz kil ve diğer malzemeleri yüksek ısıda birleştirerek sert bir seramik dolgu elde ettikleri cam hamuru üretiminde ustaydılar. İlk tekniklerden en çok kullanılanı sicimin açılarak boyar maddenin kompozisyonun diğer taraflarına akmasını engellemek için bir bölgede tutulmasını sağlayan İspanyolca'da "kuru sicim" anlamına gelen "cuerda seca" (renkli sır) tekniğidir. Renkli sır tekniğiyle yapılan çiniler Osmanlı'nın eski başkenti Bursa'da, İstanbul'da olduğundan daha yaygın olsa da burada da Şehzade Camisi'nin bulunduğu arazideki türbelerde ve Arkeoloji Müzesi kompleksi içindeki Çinili Köşk'ün duvarlarında görülebilir. Bir zamanlar Topkapı Sarayı kompleksinin merkezden uzak bir bölümünde yer alırken şimdi Arkeoloji Müzesi'ni oluşturan üç birimden biri olan Çinili Köşk, belki de her döneme ait İznik çinileriyle mest olunacak en güzel yerdir.

Renkli sır döneminden sonra, bu sefer renk veren maddelerin ve sırların kullanılmasını kapsayan yeni tekniklerin keşfedilmesiyle görünüşte harikulade buluşlardan biri ortaya çıktı. Sanatçılar ve zanaatkârlar daima zenginliğin ve gücün merkez çekimine kapılmışlardı. Pers gücü zayıflayıp Osmanlı egemenliği

Ortadoğu'da ağır basınca Tebriz ve İsfahanlı zanaatkârlar, beraberlerinde sert seramik yüzeyler üzerine göz alıcı desenler boyayıp onları şeffaf bir sırla kapladıktan sonra fırında yüksek ısılarda pişirdikleri alt sırlama tekniğini de getirerek Edirne, İznik ve İstanbul'a göç ettiler. Eski renkli sır işinde olduğundan daha akıcı ve gösterişli bir tarzla, İznik'te parlak renkli ve desenli çinilerin, cami avizelerinin, su içme kaplarının ve tabakların üretildiği yüz yılı aşkın bir süre devam eden bir altın çağı başladı.

Başından itibaren, en çok kullanılan renk kobalt mavisi oldu. Çinili Köşk'te en çok beğendiğim parçalardan biri limon sıkmak için kullanılan ortasında kabartmalı topuzu bulunan Çin üretimi beyaz mavi kâsedir. Bu aletin biraz daha sıradan olanı birçok mutfakta bulunmaktadır. Çinili Köşk'teki basit ama kullanışlı bu parça zarif çiçek desenleriyle bezenmiştir. Sıcak Türkiye yazlarında limonata yapmak veya zeytinyağlı bir mezeyi tatlandırmak için limonları bununla sıkan aşçıya imreniyorum.

Yalın mavi ve beyaz renk paleti ne yazık ki Osmanlı zevkini uzun süre tatmin etmedi. Türkler aktifti ve tutkuyla yaşarlardı. En çok at üstünde ve ok atarken rahattılar. Onlar bahçe köşkünde çay yudumlayan Konfüçyüsçü Mandarinler değillerdi. İznik'teki zanaatkârlar, turkuazı öğütüp kobalt mavisiyle karıştırmaya başladılar. Zaten Ege sularının mavi yeşil tonu olan turkuaz Türklerin tipik rengiydi. Başka hangi renk, başka hangi taş ismini bir ülkeden almıştır ki? Türkiye'nin Ege kıyısı açıklarında yüzen biri, turkuaz rengindeki sularda yıkanmış olur. 16. yüzyıl ortalarında Osmanlı seramik sanatçıları alt sırlama olarak uyguladıkları adaçayı yeşilini ürettiler ve sonunda da bu yeşilin yerini alacak parlak zümrüt yeşilini ortaya çıkarmanın yolunu aradılar.

Aynı dönemde İznik çömlekçiliğinde üstün yetenekli olan bazıları, Ermenistan'da bulunan kırmızı Ermeni kili, *Bolus Armenus*'u keşfettiler. Çini ustaları belki de bunu diğer zanaatkâr arkadaşlarının atölyelerinde bulmuşlardır; çünkü mücellitler bu kili renk vermesi için kullanıyorlardı. Aynı zamanda yaldızcıların altın varak için bir zemin oluşturmak ve ciltlemenin derinlik ve parlaklığını zenginleştirmek için kullandıkları malzemeler

arasında da bu kil vardı. Bazı yazarlar Ermeni kilinin alev ya da mercan renginde olduğunu anlatır; ama bana göre içinde biraz pas mevcut ve bu da muhtemelen bileşimindeki demir oksit yüzünden.

Diğer yandan İznik'teki zanaatkârlar kendi boyalarını ve sırlarını yarattılar; Osmanlı sanatının ihtişamının bir bölümü onların elinden çıktı. İznik'te bulunan zanaatkârlar, Çin porseleninin sadeliğiyle tezat oluşturan uçuk yeşil, mavi ve beyaz renkleriyle bir zenginlik dünyası yarattılar. Yükseklerdeki bulut beyazının derin deniz mavisiyle tezat oluşturan sadeliği, büyük bir zümrüt parçasının kalbinden geliyormuş gibi görünen bir yeşil ve çinilerin yapıldığı kille hakiki bir benzerlik gösteren topraksı kırmızı o abartısız Ermeni kili.

Bütün bu öğeler İznik porselenlerinde kullanılan motiflerin çeşitliliğini gösterir ki son derece yaygın olan lale, gür otlar, dolgun şakayık ve karanfiller, dikenli ve sarılmış yapraklar ve kalın epigrafik motifler bunlara birer örnektir. Seramik sanatının doruk noktası Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri, politik, ekonomik ve uluslararası saygınlığı açısından en başarılı olduğu zamana denk gelir. 16. yüzyılın sonlarında bu sanat da imparatorluğun hayatındaki diğer her şey gibi geriledi.

İslam Sanatı ve Avrupa Dekoratif Sanatı

Dünyadaki birçok büyük müzenin koleksiyonlarında İznik seramikleri vardır. İstanbul'da İznik duvar çinilerini görebileceğiniz en iyi yerler camilerdir. Sultanahmet Camisi* ismini çini kaplamalarının renginden almıştır. Bunların en iyileri galerilerde bulunur, ancak bu galerilere girmek oldukça zor. Eski şehrin çarşı bölgesindeki Uzun Çarşı Caddesi'nin aşağısında bulunan Muhteşem Süleyman'ın vezir-i azamlarından biri olan Rüstem Paşa Camisi'nin iç kısmı tümünü kaplayan çinileriyle meşhurdur ve

* İngilizcede "mavi cami" anlamına gelen "Blue Mosque" adıyla anılıyor. (ç.n.)

bu çinilerin hepsi de yüksek kalitelidir. Rüstem Paşa bu çinileri toplayıp camisinin yapımında kullanmak üzere saklamıştır. Benim açımdan çinilerin en iyi kullanıldığı cami, çinilerin daha idareli kullanıldığı dolayısıyla gözümüzün aralarındaki farklılıklara yoğunlaşabildiği Sokullu Mehmet Paşa Camisi'dir. Ben ayrıca, Sinan'ın muhteşem Atik Valide Camisi'nden kısa bir yürüyüş mesafesindeki Üsküdar tepesinde bulunan Çinili Camisi'ni de beğeniyorum.

Bazı sanatçıları İznik'te çalışmak için Türkiye'ye göç eden İran'daki Safevi Hanedanlığı'nın seramiklerini, Londra'daki Victoria ve Albert (V&A) Müzesi'ndeki "Jameel Gallery of İslamic Art"ta, Berlin'deki Staatliche Müzesi'nin İslam kanadında, New York Metropolitan Müzesi'nin ihtişamlı İslam galerilerinde sergilenen panolarda görebilirsiniz. İran seramiklerinde tasvir edilen kibar zevk düşkünü kimseler, tatlılarını mavi beyaz *yuan*da (İran yemek takımı) ve eski Ming Hanedanlığı tabaklarında yiyorlar ve şaraplarını benzeri bir tasarıma sahip, hatasız detaylarla yapılmış karaflardan içiyorlar. İranlı şairler Hafiz ve Firdevsi'nin şarap, aşk, ahenkle akan nehir kenarlarındaki mey âlemleri veya av partilerine methiyeler düzdüğü şiirleri sık sık bu tarz görüntülerin konusu olmaktaydı. İran ve Osmanlı kültüründeki bu eğlence ve lüks merakıyla ilgili tarz Ortodoks Müslümanların kuşkularını uyandırdı. Bununla ilgili bir de özdeyiş var: "Farsça okuyan biri, imanının yarısını kaybeder." Ancak Roma kültürünün Yunan kültüründen esinlenmesi gibi, Osmanlı yüksek kültürü de İran kültüründen esinlenmiştir ve Topkapı'daki saray koleksiyonları simgesel sanatın örnekleri ile doludur.

İslam dünyasının sanatıyla karşılaşan herhangi biri, onun desenlere ilgisinin Avrupa dekoratif sanatları, özellikle de Birleşik Devletlerle beraber Britanya ve İngiliz Devletler Topluluğu'nun sanat ve el sanatları geleneği üzerindeki etkisini hemen görecektir. Mimaride ise Brighton'daki Kraliyet Köşkü ve Sir Edward Lutyens'ın Yeni Delhi'de Raj-Path Caddesi yolundaki İngiliz-Hint karışımı başyapıtları gibi oryantalist kurgular vardır. Vücut yapıları duygulara hitap edercesine kavisli, yüz ifadeleri

gizemli, ipek elbiseler içindeki genç uşakların ve hizmetçi kızların eşlik ettiği aristokrat pikniklerini tasvir eden Safevi Hanedanlığı'nın 17. yüzyıl İran renkli sır tekniğiyle yapılmış muhteşem çini panolarına bakınca, insan art nouveau ve hatta Rafael öncesi sanat görüşünü benimseyenler üzerindeki İslam etkisini düşünmeden duramaz. Osmanlı İmparatorluğu zamanında yaptıkları ticaretten zengin olan Yunan, Yahudi, Ermeni ve Levanten tüccarların, iş Konstantinopolis'teki Pera boyunca uzanan müstakil köşklerini ve apartmanlarını inşa etmeye gelince seve seve art nouveau tarzına geçmeleri boşuna değil.

İslam dünyasında kutsal olan ile laik olan arasına bir çizgi çekmek sanırım Yahudi-Hıristiyan* geleneğinden daha zor. Özellikle yukarıda bahsedilen şiir sanatı ve ondan iham alan seramiklerin dahil olduğu Osmanlı ve Safevi hükümdarlıklarındaki sanattan zevk alıyorum. Ancak bu sanatı sadece "İslam" sanatı olarak görmek pek de doğru gelmiyor. Gelgelelim bu sanatın beslendiği kaynaklar sadece İslam dönemine ait değildir. Safevi Devleti üzerinden Acem kültürüne ve Türkler üzerinden Orta Asya'ya kadar dayanmaktadır. İdealize edilen aristokrat piknik-lerinin Safevi seramik tasvirlerinde, Mughal ve İran minyatür tablolarında veya gösterişli Osmanlı ipekleri ve göze hoş gelen İznik çinilerindeki tek İslami unsur, Tanrı'nın yaratısında kendisini açıkça ortaya koyduğu ve bu sebeple sanatçının tüm dikkat ve çabasına layık olmasından doğan bir düşünce olabilir.

* Hıristiyanlığa geçen Yahudileri ifade eden tartışmalı bir kavram. (ç.n.)

14

İmparatorluk Mimarı Sinan

Muhteşem Süleyman ve onun en yakın halefleri dönemindeki Osmanlı mimarisinin görkeminden bahsettiğimizde, imparatorluğun en hareketli ve yayılmacı dönemindeki elli yıllık süre boyunca Saadet Evi'nin başmimarı görevini yürüten Mimar Sinan'ı mutlaka anmalıyız. Osmanlılar İstanbul'a Der-i Saadet* diyorlardı. Öyle görünüyor ki Sinan da hükümdar efendisi ve işvereni gibi, yalnızca gücünü kullanmak için değil aynı zamanda ona atfedilen güçlerin üzerinde büyümek için doğmuş bir adamdı. Neredeyse yüz yaşındayken bir kazaya kurban gittiği söylenir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda öne çıkan birçok kişilik gibi Sinan da Türk değildi, ya Anadolu Rum'u ya da Ermeniydi – muhtemelen Ermeni'ydi çünkü Süleymaniye Camisi'nin günümüze ulaşan hesap defterleri Ermenice yazılmıştı ve Mimar, Ermeni taş ustalarını tercih etmesiyle biliniyordu. Kökeni hakkında bilinen birkaç şeyden biri, babasının bir taş ustası olduğuydu. Her hâlükârda Sinan, yeniçeri ocağına ve imparatorluğun devlet memurluğuna birçok genç yetenekli insanı getiren devşirme sisteminin bir ürünüydü. Beklendiği gibi, yetenekleri devşirme memurları için gün gibi ortada olan Sinan, gelecek bölümde hakkında bilgi edineceğimiz saray okullarına girmedi, onun yerine yeniçeri ocağında asker oldu.

* Saadet kapısı (ç.n.)

Faaliyet alanı o kadar genişti ki inşaat mühendisliğinin her alanını yalnız İstanbul'da değil bütün imparatorlukta kontrolü altında tutuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun en görkemli yapılarının mimarı, aynı zamanda başkentte verimli bir kanalizasyon sistemi geliştirdi ve bir yangın önleme sistemi oluşturdu. Makamı, bu genişleme ve birleştirme ortamında imparatorluk yönetiminin pek çok tarafını kuşatacak şekilde öyle büyüdü ki güya hizmet ettiği bakandan daha fazla güce ve otoriteye sahip oldu ve Topkapı Sarayı'ndaki divan toplantılarına katılarak bizzat kendisi bir kanun adamı oldu. Söz konusu edecek kadar önemli bulmadığı diğer projelerinin dışında nezaret ettiği üç yüzü aşkın binaya kendi eseri gibi sahip çıktı. 1579'dan günümüze kalan bir minyatürde Sinan olduğu varsayılan vakur bakışlı sakallı bir beyefendi, elinde arşınla, Muhteşem Süleyman'ın türbesini inşa edenlerden üç işçiye nezaret ettiği inşaat alanında dururken görülüyor.

Genç adam yeniçerilerin savaşta olmadıkları sırada görevlendirildikleri projelerden birinde marangozluğu ve temel inşaat ustalıklarını öğrenmiş olmalı. Hem piyade hem de süvari birliğinde subay rütbesine yükselerek Süleyman'ın Rodos'a ve Belgrad'a yaptığı bazı büyük seferlerde ve Macaristan'daki Mohaç Muharebesi'nde savaştı. Mimari Tarihçi Goffrey Goodwin nihai mesleğiyle tüfekli birliklerdeki hizmeti arasındaki ilişkiye dayanarak yaptığı yorumda "Bir mimar için, binaları yerle bir edecek zayıf taraflarını bulmayı öğrenerek mesleğe başlamak iyi bir eğitimdir," diyor. Sinan, Doğu Anadolu'ya yapılan seferde ordu için yüzer köprü inşa ederek mühendislik becerisiyle sultanı etkiledi. O zamandan sonra Edirne'deki eski bir camiye yeni pencereler takmak ve bir saraya oda eklemek gibi işlerle görevlendirildi. Ardından Tuna Nehri kıyısına bir kale ve imparatorluğun uzak noktalara yayılmış bölgelerine bağlantı sağlayan yollar ve büyük taş köprüler inşa etmeye devam etti.

Osmanlı Yakın Çevresi İçin Çalışan Mimar

Başkentte kalfa olarak işlerini bitirip ustalaşınca büyüyen metropolü düzene sokma işini üzerine aldı. Şehrin tehlike kaynağı ahşap evlerine etrafı çevrilmiş sobalar yapılmasını buyurdu ve su rezervinin yeterli ve güvenli olması için çareler aradı. İmparatorluk daha yeniydi ve inşaat sektörü henüz örgütlenmemişti. Bu yüzden adam bulmak ve işçileri eğitmek Sinan'a kaldı. Kayıtlara göre İstanbul'da dört yüz yetenekli marangozdan oluşan bir lonca kurdu; bu, 16. yüzyılda, yani şehri yalnızca 50 yıl önce ele geçirmiş Osmanlılar için kolay bir görev değildi. Ağır şeyleri kaldırma işi göçebelere ve çingenelere veriliyordu. Donanma amiralini, saraydaki vasıfsız işleri yapacak Hıristiyan kürek mahkûmlarından oluşan bir kuvveti ödünç vermeye pek çok kez ikna etti.

İstanbul'daki ilk işlerinden biri, batıda Hürrem Sultan adıyla bilinen Süleyman'ın en gözde karısı Haseki Hürrem için inşa etmek üzere sipariş aldığı hayır ve eğitim binaları külliyesiydi. "Külliye" kelimesi, caminin fakirlere sadaka vermek için kullandığı hayır kurumları anlamına gelir – burada acizler ve hastalar için bir hastane, bir aşevi, bir okul, bilim adamları ve dervişler için de odalar bulunmaktaydı. Bu kurumlar Bizans dönemindeki manastırlar tarafından yürütülen sosyal hizmetler ağının bir örneğini teşkil eder. Sinan'ın Ayasofya Meydanı'nın karşısındaki muhteşem hamamı onarıldı; günümüzde burada masaj ve aromaterapinin dahil olduğu beş yıldızlı paketler sunuluyor. Rezervasyonlar internet üzerinden çevrimiçi yapılabiliyor.

Külliyenin diğer binaları meydanın çevresindeki çeşitli yerlere dağılmış. Medrese, Kabasakal Caddesi üzerindeki Yeşil Ev Oteli'nin yanında bulunuyor. Belediye tarafından işletilen zarif Türk el sanatları merkezine ev sahipliği yapıyor. Sinan, Beşiktaş'taki vapur iskelesinin yanına büyük Osmanlı amirali Barbaros Hayrettin Paşa'nın sade ve derli toplu -ancak günümüzde taksi ve otobüs duraklarına yakın oluşu sebebiyle itibarı zedelenmiş- türbesini inşa etti. Amiral, Midilli Adası'nda doğmuş bir Rum olarak, günün olaylarına daha milliyetçi ve etnik yönden

bakardı. O ve Sinan gibi adamlar ilk önce ve en başta Osmanlıydılar ve bundan gurur duyarlardı.

Şimdi Sinan'ın yetenekli bir mimar olduğu ve çeşitli işlerin altından kalkabildiği açıklık kazanmış olduğu için bütün diğer projeler de hemen ona veriliyordu. Süleyman'ın yakın çevresindeki kimselerin dindar ve hayırsever dürtülerini ifade etme ve gelecek nesiller tarafından yâd edilme istekleri sebebiyle camiler yaptırmaları sayesinde Sinan'ın mimari üretimleri epey fazla olmuştu. Bu yakın çevre, sultan ve birinci dereceden akrabalarının yanı sıra sultanın Topkapı'daki saray okulundan alıp etrafında topladığı daha büyük kurumsal aileyi de kapsar. Bu iki "aile", sultanın kızları ve kız kardeşlerinin iktidar bürokrasinin yükselen üyeleriyle evlendirildiği Osmanlı âdetiyle birbirine karıştı ve bu da liyakata dayanan yönetim biçiminin akrabalık hakkı ile iç içe girmesini sağlayarak sadık bir iç kadro oluşturulmasına yardımcı oldu.

Şehzade Camisi

Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan* olan oğlu Mehmet, padişah Balkanlarda sefere çıktığı sırada çiçek hastalığından 21 yaşındayken öldü. Süleyman üzüntüsünden perişan oldu. Şehzadenin naaşı, Üsküdar'da devletin yüksek rütbelileri arasından yas giysilerine bürünmüş bir kalabalık tarafından karşılandı. Naaş Boğaz'dan geçirilip cenaze namazının kılınacağı o zamanın en önemli camisi olan Bayezid Camisi'ne taşınırken dervişler ilahiler okudu. Halka sadakalar verildi ve bedava yemekler dağıtıldı. Mezarın başında Süleyman tabuta yapıştı ve gömülmesine izin vermeyerek iki buçuk saat boyunca gözyaşı döktü. Kırk günlük yas döneminde mezarın başında dua edenlere katıldı ve yoksullara sadaka dağıttı.

Süleyman sevgili oğlunun anısına Sinan'a Şehzade Camisi'ni

* Batı'da Roxelana olarak biliniyor. Saraydaki tam adı Devletlu İsmetlu Hürrem Haseki Sultan Aliyyetü'ş-Şân Hazretleri. (ç.n.)

inşa etmesini buyurdu. Sinan ilk önemli işinde Muhteşem* efendisine Tanrı'nın birliği ve büyüklüğü ile Süleyman'ın hükümdarlığının ihtişamını ortaya koyan ve şehzade için eklenen türbesiyle bir nevi ölüm mabedi haline gelen bir cami inşa etti. Sinan otobiyografisinde şöyle der: "Devletlu Sultan'ın yüce buyruğu bana ulaşır ulaşmaz duvar ustalarını ve taşçıları bir araya topladım ve uğurlu bir vakitte binanın temeli atıldı." Cami kompleksinde bir Cuma camisi**, bir medrese, düşkünler evi, misafirhane ve Kuran okulu olacaktı. Temel atma töreni sırasında bütün kente sadakalar ve kesilen kurbanın etleri dağıtıldı.

Sinan sadece güçlü bir bina inşa etmekle kalmadı, aynı zamanda güçlü bir sembolik sentez de yarattı. Şehzade, camide Tanrı'nın 'bir'liğini kutlarken türbesi de Müslümanların cennet anlayışını temsil eder. Camiye giren biri iç mekânın büyüklüğü karşısında huşu ile kendinden geçecektir – ki bu alan yan galerileri oluşturan sütun dizisiyle bölündüğü halde Ayasofya'dan belki de daha büyüktür. Sinan muazzam kubbesini bir Katolik kilisesinde olduğu gibi eksedraları*** ve şapelleri oluşturan ara sütunlar olmaksızın, dört büyük ayak üzerine oturtmuştur. Ayasofya yan galerilerle ayrılan ortadaki ibadet alanı ile batı girişinden doğu mihrabına görsel ve törensel olarak hareket edecek şekilde tasarlanmışken burada yönlendirme yanlamasına yapılmıştır. Böylece dua etmek için birbirine paralel olarak sıralanmış insanlar yüzlerini Mekke yönüne dönmüş olurlar. Ortodoks kiliselerinde ruhban sınıfı için ayrılmış kısım selamlanırken, cami Tanrı'nın gözünde insanın eşit olduğuna dair bir duruş sergiler.

Büyük bir mimar, eşit oranda mühendis ve sanatçıdır. Sinan'ın ilk büyük işi olan bu binada mühendis yanının egemen olduğunu söylemek gerekir. İstanbul'daki mimari, Bizans'ın büyüklüğünün ve mimarlarının dehasının daimi hatırlatıcısı olan Ayasofya'nın varlığı ekseninde şekillenmiştir. 10. bölümde ta-

---

* Kanuni Sultan Süleyman'ın Batı dünyasında kullanılan sıfatına atfen. (ç.n.)

** Bir yerleşim yerinin en önemli camisidir. Cuma ve bayram namazları için bu camilerde toplanılır. (e.n.)

*** Yarım daire planlı, bazen üstü kubbeli, ana yapıya birleştirilen öğe. (e.n.)

nıştığımız Antemiuslu Tralles ve Miletli İsidoros'un karşılaştığı mühendislik problemi, binanın çökmeden geniş bir kubbenin muazzam ağırlığını nasıl taşıyacağı ile ilgilidir. Onların çözümü dört büyük ayak dikmek, bu ayakların üzerindeki kubbeyi taşıyan bir silindir koymak ve daha sonra yukarıdan gelecek baskıyı dağıtmak için dört tarafa dört yarım kubbe yerleştirmekti. Sinan'ın Şehzade Camisi'ne uyarladığı çözüm de buydu.

Caminin farklı bölümlerinin birbiriyle geometrik olarak uyumunu gösteren dairelerin çizildiği bir pergelin kullanıldığı, kritik noktalara mimar tarafından bizzat yazılmış olduğu açıkça görülen ek açıklamaları içeren bir plan, caminin temeline gömülü olarak bulunmuştur. Bu büyük mimari dehanın düşünce tarzını anlamak için internette araştırma yapabilirsiniz. Bu siteler sık sık değiştiği için size bir internet adresi vermeye kalkışmayacağım ama araştırmaya değer.

Sinan'ın bu cami için yaptığı planda Osmanlı kuruluşunun yapısındaki değişiklikleri görebiliriz. Daha önceleri Osman'ın soyundan gelenler, zamanlarının çoğunu hareket halinde geçiriyorlardı. Bu yüzden cami sadece ibadet edenleri değil seyyahları da barındırmalıydı. Sonuç itibarıyla yolcuların üç gün boyunca kalabileceği ve bedava yiyecek verilen tabhaneler, yani misafirhaneler inşa etmek geleneksel hale gelmişti. Tabhaneler genellikle caminin merkezi alanına bitişik yapılıyordu. Bu dizilim 2. Bayezid Camisi'nde ortaya çıkmaktadır. Bayezid'in derviş hayranı bir sufi olması belki de bir tesadüf değildi. Eski camilerin görsel bütünlüğü çevrelerine yayılmış tabhanelerden dolayı olumsuz etkilenmekteydi. Fatih Sultan Mehmet ve oğulları otoritelerini sağlamlaştırdıkça, kendi kendini yenileyen bir bürokrasi, ordu birlikleri ve devlet memurluğu oluşturdukça ve İslam inancının halifesi ünvanı ile kendilerini Ortodoks Sünniliğin destekleyicisi olarak tanımlayınca bu bütünleşme cami mimarisine de yansımış oldu.

Mühendislik bu camide sanatkârlığı gölgede bırakıyorsa da varsın öyle olsun. Baştan başa bıraktığı etki büyüleyicidir. Süleyman'ın hayır işleri ile ilgili cömertliğine bağlı olarak, artık bazı bölümleri iş görmüyor olsa da, külliye çevrede geniş bir alana

yayılmış durumdadır. Avludan geçtiğinizde biraz da sevimsiz görünen bir tür parka girilir. Sinan döneminde burada kervanların ağaçların altında konaklayabileceği bir alan vardı. Cami, geçen yüzyılın ortalarında sahipsiz kalmış olmalı, zira Aziz Nesin 1940'larda caminin içinde bisiklet sürdüğünü anlatır. Aman siz denemeyin!

Şehzade Mehmet Türbesi

Bu muazzam büyüklükteki kompleksin merkezinde, kubbeleri ve yarım kubbeleri, minareleri, revakları ile dev caminin arkasında Sinan'ın en seçkin sanat eserlerinden biri olan ve bir selatin camisinin* görkeminde olduğu kadar ince dekoratif ayrıntılarda da usta olduğunun ispatı Şehzade Mehmet Türbesi bulunmaktadır. Cami güç ve otorite iddiasında erkeksi ve oturaklı dururken, türbenin gençlik ve zarafet hakkında incelikli bir mesajı vardır. Caminin sorumluluğu mühendis Sinan'da ise, türbeye dokunan şair Sinan'dır. Mezar servileri, asmalar ve Türklerin çok sevdiği güller arasına oturtulmuş sekizgen yapı için süsleme ve kullanılan malzeme açısından hiçbir harcamadan kaçınılmamıştır.

Sekizgen biçimli, mermer kaplı türbe pişmiş toprak ve breşten** yapılmış ayrıntılı süslemelerle bezelidir. Caminin pürüzsüz kurşun kubbesinden farklı olarak türbenin kubbesi ve dolayısıyla kubbeyi çevreleyen ve destekleyen kasnak da yivlidir. Gözyaşı şeklindeki pencere tirizleri ve onları çevreleyen kızılımsı kemer taşları bizi Sinan'ın caminin dış tarafında kasten kaçındığı detaylı bir ifade âlemine götürür.

Şehzade Mehmet'in türbesi uzun bir süre ihmal edildikten sonra sundurmasının camla çevrilmesine karar verildi. Bu gerekli olduysa da yapıyı bahçe dekorunun bir parçası yapan içi ve dışarısı arasındaki rahat geçişe engel olmamaktadır. *Ensemble* şiiri Godfrey Goodwin'in en şiirsel betimleyici yazılarına vesile oldu.

---

* Padişah'ın bizzat yaptırdığı camilere verilen sıfat. (ç.n.)

** Bir tür yapay mermer. (e.n.)

Heybetli kapının her iki yanında masmavi, açık sarı, beyaz ve canlı yeşilin ağırlıkta olduğu renkli sırlı İznik çinileri var. Sonsuzluğun boyalı kubbesinin altındaki kırılgan alçı kaplama içine nakşedilmiş kapının üzerindeki yazıt, üst kısımdaki mozaik camların monte edildiği kubbeyle bütünleşen muhteşem fayansları ile iç mekânın büyüleyici güzelliğinin önceden tadına varmamızı sağlıyor. Sanduka işlemeli örtülerini kaybetmiş ve artık kandiller yanmıyor, ancak bol kakmalı ahşap kafes hala bir insanın ölümünün sembolünü muhafaza ediyor. Kakmalı kapılar ve çerçeveler aynı oranda cömertçe işlenmiş. Sanduka büyük değil, çiniler ise bayağılıktan uzak, güçlerinden bir şey kaybetmeden her yeri kaplıyor. Sinan kendi cennet aynasını yaratmak için erken İznik döneminin en güzel işlerini kullanabildi ve bu türbenin emsalsiz güzelliği Süleyman siyah hareli ipek kaftanı ile gençliğin bu elma yeşili renginde odasına geldiğinde ona bir teselli olmuştur.

Saltanat Himayesi

Muhteşem Süleyman, Osmanlı mimarisinin patronuydu ve bu işin hakkını veriyordu; ama Sinan da sultanın ailesi ve yakın çevresi tarafından önemli eserler inşa etmek üzere görevlendirilmişti. Osmanlı tarihinde bu isimlerin ardındaki kişiler kimdi? Fetihten itibaren Fatih Sultan Mehmet'i biliyoruz; anlaşılması güç mizacı insanın içini ürperten vahşi bir tarafı barındıran, asker, ileri görüşlü, Rönesans şehzadesi, parlak bir organizasyon yeteneği olan ve eli her işe yatkın bir düşünür... Mehmet'in oğlu II. Bayezid'i biliyoruz. Babasının kapsayıcı açık fikirli tabiatını reddeden ve Osmanlı projesini Müslüman Ortodoksluğuna doğru yönlendiren dini mücadele adamı... Ardından haşin lakabı "Yavuz" ile oğlu Selim geliyor. Beraberinde getirdiği hazinelerle birlikte kutsal şehirler Mekke ve Medine'yi imparatorluk topraklarına katan Süleyman'ın babası, büyük bir fatih.

Muhteşem Süleyman'ın çevresindeki oyunda rol alanlar arasında 3 4 isim öne çıkıyor. Hepsinin de Osmanlı mimarisinin patronları olarak tek tek görevleri vardı. İlk önce efsanenin romantik bir kadın kahraman olarak anlattığı Hürrem Sultan geliyor. Kırımlı tatarlar tarafından köle ticareti için Rutenya'dan kaçırılan ve İstanbul'a getirilen bir harem kızı. Ortaçağ coğrafyasına göre Rutenya, Ukrayna'nın bazı bölgelerini, Doğu Rusya'yı, Batı Polonya'yı, Belarus ve Slovakya'yı kapsıyordu. Bilinen ismiyle Roxelana, "Rutenyalı" anlamına gelir. Süleyman ondan etkilendi, ona şiirler yazdı ve onu ilk Osmanlı padişahı Orhan'dan beri saltanat eşlerine bahşedilmeyen bir mevkiye getirdi.

Aslında Hürrem Sultan, şarkiyatçı efsanenin romantik kadın kahramanı olmuştur ama karanlık bir yanı da vardır. Sultanın en sevdiği vezir-i azamı İbrahim'in boğdurulması, tüm varlıkları ve mallarına el konulması konusunda sultanın üzerindeki etkisini kullandığı anlaşılıyor. İbrahim'in mevkisi Saraybosna yakınlarındaki bir köyden gelen Bosnalı Hırvat Rüstem Paşa tarafından dolduruldu. Daha sonra kendi oğlu Sarı Selim'i sultanın en sevdiği yetenekli oğlunun aleyhine çevirdi.

Süleyman ve Hürrem Sultan'ın tek kızı Mihrimah Sultan, 17 yaşındayken küçük erkek kardeşleri Bayezid ve Cihangir'in sünnet töreni esnasında Topkapı Sarayı Okulu'nda* ve sultanın hizmetinde yükselen bir adam olan Rüstem'le tanıştırıldı. İlk başta Hürrem Sultan gösterişsizliği yüzünden Rüstem'i sevmedi – domuz çobanının oğlu olarak pek de dikkat çekmiyordu. Genç adamda cüzam hastalığı olduğu dedikodusunu etrafa yaydı. Ancak önemli bir anda genç adamın üzerinde bir bit görüldü ki bu, sağlıklı olduğunun bir göstergesiydi; zira o zamanki tıp anlayışına göre bit cüzamlılara gelmiyordu. Rüstem, padişahın pencereden düşürdüğü bir şeyi almak için aşağı atlamasıyla ilgiye mazhar oldu.

Bir Hırvat çobanının gayretli, cüzamlı olmayan ve üstün bir zekâya sahip bu genç oğlu imparatorlukta hızla yükseldi ve kısa

* Enderun (ç.n.)

zaman sonra Mihrimah Sultan'la evlendi. Mihrimah ve Hürrem Sultan, Süleyman'la birlikte nüfuzlarını kullanıp sultanın damadını vezir-i azam yaptılar. Sinan, Rüstem adına Baharatçılar Çarşısı'nın hemen yanındaki Uzun Çarşı Sokağı'nın aşağısına meşhur bir cami yaptı ve camiyi vezirin topladığı birçok güzel İznik çinisiyle dekore etti. Sultanın tek kız evladı ve vezir-i azamın eşi sıfatıyla Mihrimah, Üsküdar'daki İskele Camisi'ni ve Edirnekapı'da surların yakınındaki Mihrimah Sultan Camisi'ni Sinan'a inşa ettirebilecek kadar zengin oldu. Sinan İstanbul'daki en muhteşem caminin inşasına başlamadan iki yıl önce İskele Camisi'ni bitirdi.

Süleymaniye Camisi

Şehzade Camisi'ni bitirdikten hemen sonra, Muhteşem Süleyman Sinan'a İstanbul'un üçüncü tepesinde, İranlı çağdaş bir gözlemciye göre de "yeryüzünde rakipsiz ve eşsiz" olacak yeni bir cami için çalışmalara başlamasını emretti. Hipodromdan mermer levhalar söküldü, imparatorluğun tüm eski bölgelerindeki mermer ve granit sütunlara devlet tarafından el kondu; iyi bir havada işe koyulan 2000 kadar işçiye ödenmek üzere 150 bin altın madeni para hazinede basıldı. Sinan bölgede bir ev tuttu, Süleyman da işlere göz kulak olmak için hep yakınlarda oldu. O sırada sultan 54 yaşmdaydı ve tahta çıkalı 35 sene olmuştu. Son yapılacakların düşüncesi kafasını meşgul ederken dünyaya daha vakur bakıyordu. Babası I. Selim ve kendi hükümdarlığı zamanında Bağdat, Rodos ve Belgrad seferlerinin başarıyla sonuçlanması imparatorluk sandıklarını doldurmuştu. Hatırlanmak için sevgili eşi Hürrem Sultan'ın yanına gömüleceği en üstün eseri inşa etmek istiyordu.

Doğal topografik yapıya göre, hem Topkapı'daki birinci tepede yükselen bina kompleksi hem de Fatih Camisi'nin bulunduğu dördüncü tepe ile İstanbul semalarında sıralanan ve Haliç'i gören bir sırt üzerinde yükselen üçüncü tepe, bir komuta bölgesi oldu. Sinan bölgenin bulunduğu alanda çalışarak ve onu ustalık-

la genişleterek yamaca set çekme işine girişti; böylelikle külliyeyi çeviren yapılar büyük caminin merkez kubbesine doğru piramit gibi yükselebilecekti. Caminin aşağısına yüzü Haliç'e dönük medreselerle bir hamam inşa edildi. Alt katlarına da mağazalar eklendi. Cami kompleksinin dış duvarları boyunca yüzünüzü Beyoğlu'na dönüp bakarsanız tepeden aynı dükkânların benzerlerinin sıralandığı sokağı ve karşıda Galata Köprüsü istikametinde hamamın kubbelerini görürsünüz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesiyle külliye teşekkülleri uzun süre sahipsiz kaldı. Düşünün ki Süleymaniye en parlak evresinde ne kadar hareketli ve ehemmiyetli bir yerdi. Çevredeki duvarlar boyunca sıralanan kapıların yanındaki bekçi evleri bir zamanlar çeşitli görevlerde bulunmuş, oradaki hayatı canlandıran, yetenekli ve bilgili kişilerce kiralanıyordu. 16. yüzyılda III. Murat hükümdarlığında çalışmış olan saray tarihçisi Seyyid Lokman'a göre "Edebiyatçılar ve hattatlar arasından seçilmiş tarikat üyeleri için bir kütüphanecinin zimmetindeki bağış kitaplarıyla doldurulmuş keyif odaları" vardı. Cami astronomu, cami avlusuna açılan abidevi revaktaki odalarda oturuyordu. Gözlerden uzak tutulmuş caminin saklı bölümleri, geçitleri ve arka odaları zaman içinde asıl maksatlarından uzaklaşarak cami görevlileri tarafından kullanılmış olmalı. Arada sırada cami nispeten boş olduğunda bekçi yanı başınızda bitip sizi gizli bir merdivenle Haliç'in muhteşem manzarasına nazır bir taraçaya çıkarmayı teklif eder. Devam edin ve adama bahşiş verin. Size müteşekkir olacaktır, üstelik manzara da buna değer.

Sinan Süleymaniye'yi inşa ederken belli ki Ayasofya'yla rekabet etmeyi amaçlıyordu. Kutsal Bilgelik Kilisesi'nde ek alanlara, rahiplerin ayinsel ritüelleri yerine getirdiği sunak ve kutsal alana odaklanılmasına karşın, büyük camide daha merkezi bir odaklanma söz konusuydu. Ayasofya'da ve daha sonra Saint Sergius ve Bacchus kiliselerinde göreceğimiz gibi yan galeriler ve eksedrayı oluşturan kemerlerin aksine, Sinan her iki taraftan ışık girmesini sağlayan pencerelerin gömülü olduğu alınlık tablasının kaidesine kadar yükselen ortadaki kemerin biraz daha uzun olacağı bi-

çimde büyük üç kemerden oluşan merkezi ibadet yerinin her iki yakasında bir düzenleme yaptı. Her biri 11 ton ağırlığında olan bu 2 zafer kemeri Baalbek, İskenderiye ve Konstantinopolis'ten gelen birer çift granit sütunla destekleniyor.

Sadelik ve merkezilik üzerine odaklanmasına ek olarak cami, Ayasofya'ya o kutsallık ve gizem havasını veren altın mozaikleri, ikonaları ve diğer dekoratif elemanları sakınır ve devasa kemerleriyle büyük kubbesini destekleyen mimari yapıyı gizler. Beyaz taştan iç mekânıyla Süleymaniye, tamamlayıcı bölmelerden yoksun oluşu nedeniyle, büyük kiliseden daha gösterişsiz, daha az şaşırtıcı, daha açık ve daha fazla ışık alan bir ibadet yeridir. Mimari mantığının şeffaflığı ve dekorasyonundaki sadelik büyük hükümdarın son yıllarındaki ciddi ve düşünceli ruh halini yansıtır.

Cami aynı zamanda barındırdığı dekoratif özelliklerin harikuladeliği ile meşhurdur. Hem burada hem de Süleyman ve Hürrem Sultan'ın türbelerindeki kaligrafi büyüleyicidir. Döneminin en büyük hattatı Hasan Karahisari* ve onun öğrencisi Hasan Çelebi kıble duvarındaki İznik çini madalyonlarını tasarladılar ve türbedeki kalem işi muhteşem levhalar onların eseridir. Burada yazılanları okuyamamak çok üzücü. Benim gibi yabancılar Arapça ve Farsça bilgisizliğinden dolayı bu metinleri anlayamıyor. Atatürk'ün dil devrimi sebebiyle eski yazıyı çok az Türk okuyabiliyor. Yazıtlar ekseriyetle Osmanlıların dini olarak benimsediği Ortodoks Sünni bakış açısını neşrediyor. İbadet edenler arasından tahsilli olanlar Kuran'daki "belirli saatlerdeki ibadet inananlara emredilmiştir" ve "size kutsal kitapta vahyedileni söyleyin ve ibadet edin" gibi emirleri okuyabiliyorlardı.

Süleymaniye gibi muhteşem yapıları ziyaret eden kişiler olarak, bu yapıların mimarlarının içine yerleştirdiği daha zekice ve sır dolu anlamların bazılarını kaçırıyor olmamız kuvvetle muhtemel. Durham Katedrali'nin yapımında ve Chartres Katedrali'nin mistik hikâyesinde ifade edilen doğaüstü sembolleri

* Kaynaklarda adı, Ahmed Şemseddin Karahisârî olarak geçmektedir. (ç.n.)

düşünüyorum. Süleyman'ın camisi, özellikle iç ve dış nitelikler arasındaki devamlılığa bağlı kendi ezoterik anlamlarını bünyesinde barındırır. Dört adet minarenin Süleyman'ın Konstantinopolis'e hükmeden dördüncü Osmanlı sultanı olduğu gerçeğini sembolize ettiği, ezan okunan minarelerdeki 10 adet şerefenin de Süleyman'ın, soyunun onuncu sultanı olduğu gerçeğine işaret ettiği söylenmektedir. Numeroloji bilimi, matematiksel düşünen Osmanlılar için oldukça revaçtaydı.

Caminin avlusuna açılan kapı üzerindeki bir yazıt bizi cennetin ülkesine davet ediyor. Avludan camiye girince insanın gözü Mekke'ye dönük kıble duvarına takılıyor. Gülru Necipoğlu'nun Sinan hakkında ustalıkla yazdığı kitapta bu iç duvarların "çiçek desenli İznik çinileri ve vitraylı pencerelerin sanki binanın zemin katından görünen kasvetli bahçeyle iç mekan arasında devamlılık arz ediyormuş gibi saydamlığın yanılsamasını ortaya çıkardığı" söyleniyor. Mozaik pencereler dönemin pek muteber cam ustası, "sarhoş" lakaplı İbrahim tarafından yapılmış. Vakanüvis Evliya Çelebi caminin, bahçeye bakan alt kattaki pencerelerden görünen çiçeklerin "cemaatin ruhuna sanki cennete gitmişler gibi rayiha yayan" güzel ve hoş kokusuyla dolu olduğunu yazmıştır.

Caminin, insanı Kuran tarafından inananlara vaat edilen cennete davet eden avlu kapısının üzerindeki kaligrafik yazıttan, kutsal kitabın emirlerine göre duaların edildiği ibadet yerinden geçerek yapının güneydoğu duvarına kadar devam eden anlaşılması kolay bir yapısı var. Şeffaflık yanılsaması ile bu duvar, bizi cennetin bu botanik tasvirine götürüp dikkatimizi Sinan'ın Süleyman ve Hürrem Sultan için tasarladığı iki güzel türbeye sahip bahçeye davet eder.

Cenazenin kaldırıldığı o alana girer girmez sanıldığı gibi hayal kırıklığına uğramıyoruz. Hürrem Sultan'ın türbesi, Sinan'ın Muhteşem Süleyman için bir türbe inşa etme girişiminde daha ihtirassız olması sebebiyle, ikisi arasında belki de daha başarılı olanıdır. Burada tekrar eden motifler güzellik ve zarafettir. Hükümdar kocası tarafından mısralarında "baharım, neşem, ışılda-

yan günüm, gülümseyen yegâne varlığım" gibi sıfatlarla anlatılan birinin son dinlenme yeridir. Girişin her iki yanındaki İznik çinili levhalarla, bahçeyi bahar ayındaki haliyle tasvir eden bir bahar teması oluşturulur. Sanatsal ortam, ifade edilmek istenen şeye mükemmelen uygun düşmektedir.

Duvarları kaplayan İznik çinilerinin çiçek desenleri, türbeyi çepeçevre saran bahçeden toplanıp vazolara yerleştirilmiş taze çiçekleri yansıtıyordur. Bitişik medreselerin zemin katındaki atölye ve dükkânlardan elde edilen gelir, medresenin bakım masrafları için kullanılmıştı. Türbeleri süslemek için kullanılan çiçek ve meyve desenli çinilerden geriye kalanlar halka satılmış ve geliri Süleymaniye Vakfiyesi'nin kasasına konmuştu.

Sinan'ın bir padişahlık türbesi inşa etme konusundaki en başarılı girişimi Süleyman'mki değil; bu büyük adamın pek de etkileyici olmayan oğlu Selim için Ayasofya'nın arazisine yaptırdığı mezar olmuştur. Belki de Sinan'ın bile 1566 yılında ordusu Viyana'ya dayandığı sırada Macaristan'ın kalesi Zigetvar'da ölen muhteşem insanın anısına bir anıt inşa etmekle karşı karşıya gelince gözü korkmuştu. Hürrem Sultan'ın türbesinin tatlı bir mütevazılığı ve şatafatına rağmen sade bir havası vardır. Kocasının türbesinin iç kısmında sultanın ve ailesinin üzeri yeşil çuha ile örtülü katafalkları bulunmaktadır. Süleyman'ınkinde bir de hayatı boyunca giydiği muazzam kavuk vardır. Mükemmel boyalı tavanı ve İznik çinileriyle kaplı kaligrafik panoları ile kullanılan malzemelerin katışıksız güzelliğine rağmen odada kasvetli, hatta baskıcı bir hava hâkim. Işık, kubbeyi destekleyen kemerleri kaplayan renkli camlardan süzülerek loşluk yaratıyor.

Türbeyi çevreleyen revak hoş ayrıntılara sahip ve evin etrafında yürümek keyif verici, özellikle de bahçede güller açmışken. Osmanlıların mezarlıklar konusunda özel bir yetenekleri var ve bu ölüler şehirlerinden birçoğu da İstanbul'da. Bu küçük mezarlık en güzellerinden biri. Baharda Süleyman, Hürrem Sultan ve diğer önde gelen kişilerin türbesi etrafında tomurcuklanan güller, inanca bağlı olarak ya insan yaşamının kısalığıyla alay ediyor ya da insanın cennette yeniden canlanmasını simgeliyorlar.

Sinan'ın mimarisinin en güzel tarafını görmek için başyapıtı Selimiye Camisi'nin olduğu Edirne'ye günübirlik bir gezi yapmak gerekir. Sinan'ın bir mühendis ve inşaatçı olarak daha faydalı işlerinden bir örnek için bir nehir ağzının üzerinden geçen bir köprü inşa ettiği İstanbul'un merkeze uzak ilçesi Büyükçekmece'yi ziyaret edebilirsiniz. II. Selim tarafından sipariş edilen köprü, bugün hâlâ işlev gören 610 metre uzunluğunda, yedi kemerli heybetli bir yapıdır.

Eserleri Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak evresini simgeleyen bu adam, efendisinin ölümünden sonra yaklaşık yirmi yıl kadar daha yaşadığı İstanbul'da Süleymaniye Camisi yakınlarında cami kompleksinin diğer tarafındaki evin bahçesine gömüldü. Mütevazı bir türbesi vardır.

15

Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı'nı gezmek zor olabiliyor, bilhassa turistlerin yoğun olduğu dönemde yolcu gemileri şehirdeyken kalabalık grupların buradan geçişi sebebiyle iyi bir seyir yakalayamayacağıma dair umutsuzluk içinde oluyorum. Türkçedeki "saray" kelimesinin karşılığı olan İtalyancadan gelen "seraglio" kelimesi Mozart'ın "Abduction from seraglio" yani "Saraydan Kız Kaçırma" operasını bilen müzikseverlere aşina gelecektir. Topkapı, Avrupalıların hayal gücüne efsanevi bir mekân olarak girmiştir. Tarihsel önemi olan Harem esasen hem erkeklerin hem de kadınların düşlerindedir. Ziyaretiniz sırasında, daha bir merkez olarak imparatorluğun işleyişi üzerindeki etkisini anlayana kadar, sarayın acayip giysili insanların ellerinde kameralarıyla akın ettiği, mimari tuhaflıkların yavan bir topluluğu olduğu izlenimine kapılırsınız. Sarayı, en parlak zamanında 3 4 bin civarındaki sakini yönetti, savaşa soktu, burada dua etti, içki âlemleri yaptı, hayatın gereklerini yerine getirdi, sevişti, entrika çevirdi, cinayet işledi, mutfaklarda pişen yemekleri tüketti, sayısız miktarda altın, gümüş florin, akçe ve dinar biriktirdi ve savaşçı sultanlarının askeri seferlerden getirdiği olağanüstü ganimetleri sahiplendi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun debdebeli günlerinde dünyanın güç merkezi henüz Kuzey Avrupa'ya, İngiltere'ye ve Yeni Dünya'ya kaymamıştı. II. Mehmet'in sarayını buraya inşa ettiği dönemde İngiltere, Galler ve İskoçya birbirinden bağımsız, bir-

biriyle savaşan krallıklardı. İrlanda henüz Elizabeth'in askerleri ve vurguncuları tarafından dize getirilmemişti. Amerika, Konstantinopolis'in düşüşünden tam olarak kırk yıl sonra ilk Avrupalı seyyah ve kâşiflerin kaçınılmaz gelişini bekleyen yabani bir bölge, keşfedilmemiş orman alanlarının, dipsiz nehirlerin, çöllerin ve geçit vermeyen sıradağların olduğu bir yerdi. Hindistan alt kıtası, Avrupalı tasarımından azade gösterişli gevşek bağları olan racalıklar bütünüydü. Yalnızca Çin, henüz İngiltere ve Amerika imparatorlukları tarafından gölgede bırakılmamış olduğundan, bugünkü gibi bir dünya gücüydü ve doğuya doğru haftalar süren deniz yolculuklarından sonra ulaşılan yüksek bir uygarlıktı.

Saray Planı

Ayasofya'yı ziyaretinizin ardından İmparatorlar Kapısı'ndan geçip saraya doğru yaklaşınca ilk bakışta bu yapılar kompleksinin bir burun üzerinde olduğunu fark edemezsiniz. Kentsel alanda yeryüzünün fiziksel biçimi her zaman net değildir. Şehrin büyüdüğü gerçeği göz önüne alındığında, ilk kurulduğu haliyle sarayın ve bulunduğu arazinin Konstantinopolis'in bulunduğu yarımadanın kuzeydoğu ucunu tamamıyla kapladığını görmek şaşırtıcıdır. O dönemde Eminönü'ne yanaşıp yolcularını indiren gemiler, Sirkeci İstasyonu'na girip çıkan trenler, eski İstanbul ve Pera'yı bağlayan Galata Köprüsü yoktu. İki buçuk kilometrelik bir duvar, Bizans'ın denize bakan surlarıyla birleşerek bu devasa alanı çevreliyordu. Saray mülkünün etrafında sultanların, saray mensuplarının ve gözdelerinin Arap atlarını sürdükleri, ok ve yayla becerilerini geliştirdikleri, kuşları avlamak için şahinlerini serbest bıraktıkları büyük av alanları mevcuttu. Aynı zamanda ziyafet masalarını süslemeleri için yetiştirilen güllerle dolu meyvelik ve bahçeler Mehmet'in sarayını inşa ettiği yarımadanın altındaki bayırlarda yetişiyordu.

Fatih Sultan Mehmet'in kentin yedi tepesinin başında yer alan bu göze çarpan alanı seçmesi, elverişli olmasından ziyade sembolik ve estetik sebeplere dayanıyordu. Özellikle Akropolis'i

görmeye can attığı için, Konstantinopolis'i fethettikten beş yıl sonra Atina'yı ziyaret etti. Yunan öğretmen ve rehberleriyle yaptığı sohbetler ve okumaları neticesinde klasik fikirlere doymuş olarak eski Türkçede *zeytenluk** olarak ayrılan Konstantinopolis'in ilk tepesini yeni Akropolis yapmaya niyetlendi. Türkçede Konstantiniyye olarak adlandırdıkları yeni başkentleri Avrupa, Asya, Karadeniz ve Akdeniz'in birleştiği noktadaydı. İmparatorlar Kapısı'nın üzerindeki zümrüt rengi alana altın kaligrafiyle yazılmasını emrettiği yazıtta kendisini "İki Denizin Hükümdarı ve İki Kıtanın Sultanı" olarak adlandıran bir hükümdar için bu, sembolik bir değer taşıyordu. Mehmet'in planı Roma ve Bizans imparatorluk topraklarını yeniden ele geçirmek ve Bizans imparatorları gibi yönetmekti.

Kendi resmi biyografi yazarı Yunan tarihçi Kritovoulos'a göre Mehmet, yeni sarayı için planları bizzat tasarladı. Ardından fikirlerini almak üzere Avrupalı mimar ve mühendisleri yeni başkente çağırdı. Floransa ve Venedik'ten yardım maksadıyla iç mimarlar, inşaat ustaları ve ressamlar geldi. Daha önce gördüğümüz üzere Venedikliler Fatih'in ricasıyla ressamları Gentile Bellini'yi sultanın hizmetinde çalışmak üzere yolladılar. Mehmet'in kenti, entelektüel ve estetik açıdan hayat buldu, nefes aldı ve varlığını İtalya'nın şehir devletlerinden Küçük Asya ve ötesine, İran'a ve hatta kuzeye, Rusya'nın uzak steplerine kadar uzanan dünya gücünün, fikirlerinin ve ticaretinin bir parçası olarak sürdürdü. 15. yüzyılın o dünyasında, Hıristiyan Avrupa ile İslamcı Ortadoğu arasındaki geçit vermez sınır hakkındaki en güncel fikirlerimiz yanlış ve yanıltıcı olabilir.

Osmanlı hükümdarlarının nasıl hareket edeceğine ve tebaalarının buna nasıl karşılık vereceğine baktığımızda, ipuçlarını Şam'daki Emevi, Bağdat'taki Abbasi, Kahire'deki Memluk sarayları, Orta Asya'daki Timur'la birlikte o eski hasımları Bizans, Pers ve Ortadoğu imparatorluklarından alan ayrıntılı bir protokol hazırladılar. Medeni Batı dünyası hâlâ Akdeniz çevresinde geliş-

* Zeytinlik (ç.n.)

mekteydi. Kendine özgü haliyle Osmanlı İmparatorluğu, Bizans'ı yıkan yeni bir güç olarak değil -hem doğuya hem de batıya yakın olan ve her ikisine de benzeyen- ama yeni bir kılıkta bir zamanlar büyük olan imparatorluğun devamı olarak görülmelidir. Bir İrlanda sözündeki gibi, birçok şaşırtıcı anlamda, "aynı ama farklı" idi. Bir egemen gücün kendini nasıl görmesi gerektiği ve tebaaları tarafından nasıl algılandığıyla ilgili hem Osmanlı hem de Bizans görüşü, ulaşılmazlığı ile korku ve saygı nesnesi oluşu garantilenen hükümdarın görkemi etrafında yoğunlaştı.

Topkapı, umumi merasim alanından en gizli kutsal odaya kadar geçeceğiniz bir dizi avludan oluşmaktadır. Yabancı ziyaretçiler sultanı bir idol gibi tahtta bacak bacak üzerine atmış, kimseyle konuşmayan, etrafı derin bir saygı atmosferiyle çevrili, kendi düşünceleriyle baş başa gördüklerini anlattılar. Devletle ilgili özel durumlar haricinde nadiren halka karışıyordu. Bulunduğu ortamda saygılı bir sessizlik zorunluydu. Osmanlı modelini örnek alan Bağdat'taki ortaçağ Abbasi sarayında olduğu gibi, saray merasimleri sırasında, bir gözcü, karga ya da kuşlar uğursuz ötüşleri ve sesleriyle süreci engellemesinler diye elinde ok ve yayla vurmak için hazır bekliyordu.

Göçlerinin ilk yıllarında, Osmanlı hükümdarı, devamlı olmamakla beraber tercihen çevredeki kâfirlere ait topraklara yaptığı baskınlarla şöhret ve servet kazanmış göçebe kabile reisi bir gaziydi. II. Mehmet iyi organize edilmiş bir bürokrasi tarafından işletilen çoklu etnik yapıya sahip, çok dinli uçsuz bucaksız imparatorluğun devlet başkanlığına başarılı bir şekilde geçmiş bir gaziydi. Bir yüzyıl sonra IIX. Henry, İngiliz baronlarını boyunduruğu altına alıp yalnızca hükümdara karşı sorumlu bir liyakat aristokrasisinin "yeni adamları" ile yerlerini değiştirerek kendisini diktatör kral ilan edecekti. Mehmet daha da ileri gitti. Bir şey için hesap vereceği bir meclis yoktu.

Görüleceği üzere yönetim biçimi ailesinin bir uzantısıydı – haremdeki kölelerin zorbalıkla mutlak güçlerini kullandığı bir merkezi organizasyondu. Sarayın okullarından mezun olanlar, vilayetlerdeki ailelerinden alınıp hizmet etmek için eğitildikleri

şehre getiriliyorlar, sultana kesin bağlılık ve itaatle yetiştiriliyorlardı. Tüm hayati ihtiyaçları ve hatta hayatları için bile sultana bağlıydılar ve onun imparatorluğunu yönetmek için yetiştiriliyorlardı. Osmanlı yönetimindeki seçkin sınıfın en yüksek kademelerine kadar yükselen bu çekirdek kadronun üyeleri, sultanın kızları ya da kız kardeşleriyle baş göz ediliyorlardı. Mehmet din bilginlerini ve medrese mezunlarını maaşa bağlayarak onları devlete bağlı memurlar haline getirdi ve böylece dinsel hiyerarşinin kendi gücünün üzerine çıkma ihtimalini ortadan kaldırdı. İmamları laik otoriteye bağlamak Atatürk'ün de politikasıydı.

Sarayın İçi

Aceleci davranıp hata yapmayalım. Topkapı'yı öyle planlanlandığı ve II. Mehmet ile halefleri II. Bayezid, Yavuz Selim, Muhteşem Süleyman, Sarı Selim, III. Murat 16. yüzyıl sonuna kadar burada yaşayıp hükümdarlık yaptıkları günlerden beri bu şekilde işlev gördüğü için, avlu avlu ele almak daha iyi bir yaklaşım olacaktır. 18. yüzyıldan itibaren sultanlar devletle ilgili özel durumlar haricinde Boğaz kıyısında keyif için inşa ettikleri saraylarda yaşamak için Topkapı'dan çıkmaya başladılar. Daha sonra hep birlikte ayrılıp suyun karşısındaki Dolmabahçe'ye yerleştiler.

Ayasofya'nın dışında bulunan I. Mahmut'un şadırvanına baktığımızda Türklerin, mimarilerinde göçer günlerindeki ordugâh modelini örnek aldıklarını fark ediyoruz. Bu nedenle, tek bir büyük yapıdan oluşan Avrupa'daki emsalleri nedeniyle "saray" kelimesi, bazı açılardan sultan seferdeyken ordugâhın kurulduğu bazıları değerli taşlarla süslenmiş altın kumaştan gösterişli ve parıltılı çadırların dizilimini andıran Topkapı Sarayı'nı doğru olarak tarif etmez. Bu çadırlardan bazıları askeri ve memuriyet hizmetlerine diğerleri de hükümdarın özel meskeni olarak tahsis edilmişti.

İstanbul'un tarihinde birçok şey silinmiş, kaybolmuş veya ortadan kaldırılmış olsa da hayli fazla şey de korunmuştur. Taksim'den taksiyle kısa bir mesafedeki Harbiye Askeri Müzesi, yal-

nızca muhafaza edilen sultan çadırlarını görmek ve müzenin önünde her gün çalan mehter takımı bandosunu dinlemek isteyenlerin ziyaret edebileceği bir yerdir. Kritovoulos, saray binalarının "çeşitlilik, güzellik, büyüklük ve muhteşemlik" anlayışıyla tasarlandığını söyler. Birbirinden farklı tarzdaki yapıları yalnızca Osmanlıların göçebe geleneklerini değil, aynı zamanda fethettikleri ve gölgede bıraktıklarını düşündükleri kültürlerin mimarilerini de yansıtır.

İlk Avlu

İlk avluya yukarıda sözünü ettiğimiz imparatorlar kapısı Bab-ı Hümayun'dan geçerek varıyorsunuz. Girişin etrafındaki nişlerde, zaman zaman sultanın otoritesine meydan okuyan vatan hainlerinin ve asilerin başları sergileniyordu. Silahlar hem güç gösterisiydi hem de barış ve huzurun hüküm sürdüğü bir âleme girildiğini göstermek için teşhir ediliyordu. Ok ve yaylar, kılıçlar, silahlar ve mızraklar burada asılıydı. Elli kadar kapı muhafızı sarayın girişini kontrol etmek için ana kapının üzerindeki odalarda kalıyordu. İlk avlu geniş bir alana sahipti ve Osmanlı döneminde çok amaçlı bir kullanımı vardı. Bu seçkin birliklerin ordu seferde değilken toplandığı yere ara sıra Yeniçeri Avlusu deniyordu. Avlu Fatih Sultan Mehmet'in 1481'deki cenazesinde, Mehmet'in hizmetinde olan yirmi beş bin köle asker ile saray okulundan iki yüz yakışıklı içoğlanı -güzel kokulu, saçları kıvrık, yontulmamış askerler arasında gayet zariftiler- barındırdı. Bu hakikaten görülesi bir gösteri olmalıydı.

İlk zamanlardaki haliyle avlu, bugünkü açık parka benzeyen mevcut halinden biraz farklı görünüyordu. Burada egzotik hayvanları -zürafalar ve yer yer mücevherlerin bulunduğu pahalı kumaşlarla donatılmış filler- görebilirdik. Aynı şekilde geçmişte burayı ziyaret edenler de geçit törenine at üstünde katılan yolları süslü püslü mücevherlerle donatılmış düzgün kıyafetli süvarilerden söz ettiler. Burası birinci avlu süvarileri ve canlı hayvan koleksiyonuyla yapımları sarayın iç kısımlarının zarafeti üzerinde

hak iddia etmeyen geçici yapıları barındırıyor. Yakacak odunlar oraya buraya yığılırdı. Odun taşıyan öküzler için de ahırlar mevcuttu. Ne kadar ihtiyaç olduğunu tahmin edin. Hemen hemen her odanın kendine ait bir şöminesi ya da sobası vardı. Saraydakilerin yiyeceklerini pişirmek için tek başına sadece mutfaklarda bile çok fazla odun yakılmış olmalı.

Sarayın devam eden yapım işlerinde kullanılacak her türden vasıflı işgücü için kullanılan atölyeler işlerini icra ettiler: mühendisler ve mimarlar, demirciler, marangozlar, çilingirler, taş ustaları, gümüşçüler ve değerli taş parlatıcıları; ressamlar, camcılar ve doğramacılar; çalgı yapanlar; dokumacılar ve terziler; çizmeciler; ince kadife yapanlar, fildişi kakmacılar. Sinan'ın inşa ettiği temiz su sağlayan kuyu ve su çarkı devridaim etti ve hamamlar ve tuvaletler için su sağladı. Küçük bir cami ya da mescid buralarda çalışanların ibadet ihtiyaçlarını karşılıyordu. Birinci avluda ayrıca, zalim harem ağaları tarafından gözetlenen saray okullarından daha rahat ve daha az denetlenen bir ortam sunduğu için, bazı içoğlanlarının hastalık numarasıyla ya da görevlilere rüşvet vererek kalmalarını sağladıkları revirler de vardı.

Burada içoğlanları arkadaşlarıyla dinleniyor, şarap içiyor ve müzik dinleyebiliyorlardı. Birinci avlu, fırıncıların aslen burada bulunması sebebiyle fırından yeni çıkmış ekmeğin kokusuyla dolu oluyordu. Bizans döneminde Ayasofya'dan sonra ikinci sırada gelen Aya İrini Kilisesi görkemli mozaikleri ve güzel mermerleri, ikonaları ve ayin kaplarıyla, yağma edilerek ele geçirilen silahların, Bizans kutsal eşyalarının, antika alem ve kalkanların olduğu bir cephaneliğe ve geçici bir askeri müzeye dönüştürüldü. Kutsal olmaktan çıkarılan kilise, zamanın dönüşümünün sessiz tanığı oldu. Bugün Aya İrini sıkıcı, bakımsız ve metruk görünür. Günümüzde zaman zaman açılıyor ve caz ve klasik müzik konserleri için iyi bir mekân olarak hizmet veriyor.

Selam Kapısı'ndan İkinci Avluya

Arapçada adı Selam Kapısı, Türkçede ise daha basitçe Orta Kapı anlamına gelen Bab-üs Selam'dan geçerek ikinci avluya, oradan da asıl saraya geçilir. İtalyan tarzı kuleler, Mehmet'in imparatorluğu inşa ederken girişiminin en az üç farklı gelenekten aldığı fikirlerle yönetildiğini gösteriyor. Birincisi şatafatlı ve tarihsel önemi olan ama Mehmet'in içini dolduracağı boş kabuk Bizans, ikincisi Türklerin batıya göç ettikleri yollar üzerindeki Pers ve diğer Ortadoğu krallıklarının etkisindeki sınır savaşçısı göçebe Türklerdi. Bu geleneklerden üçüncüsü de İtalyan Rönesansı'nın yeni fikirlerini bünyesinde topladı. Bizans ve İtalyan geleneğinin arkasında, hem Osmanlıları hem de 15. yüzyıl İtalya'sı medeniyetlerini etkileyen antik dönem ve Roma İmparatorluğu yatar.

İkinci avluya girerken sadece resmi işlerde bulunan kişilerin törenle sıraya giren bu kule kapısındaki muhafızlardan geçmesine izin veriliyordu. Saray alanında yalnızca sultan at sürebiliyordu. Kapının kemerinin altındaki yıpranmış kaldırım taşları, Boğaz'dan ve Marmara Denizi'nden gelen havanın yağışlı ve ürpertici olduğu soğuk İstanbul gecelerinde askerlerin ısındığı büyük açık ocaklıklar, burada nöbet tutanların hayat hikâyesini anlatır. Akla Macbeth'teki kapıcı geliyor.

Kapıcıların* kaldığı yatakhaneler kapının her iki tarafında bulunuyordu, üst katlarında ise muhafızların görev yerlerinden fazla uzaklaşmadan günde beş kez mecburi ibadetlerini yapabilecekleri cami kadar büyük olmayan ibadet yerleri, mescitler vardı. İmparatorlar Kapısı gibi Selam Kapısı da silahların sergilendiği bir yerdi. Gösteriş için varaklanmış ok ve yaylar, savaş baltaları, kılıç ve kalkanlar, kapının yanında ve üzerinde asılı durmaktaydı. Vaktiyle yasalara karşı gelen devlet memurlarının konulduğu küçük bir zindan vardı ve burası aynı zamanda bahsi geçen celladın da eviydi.

Vatan hainlerini ve zalimleri öbür dünyaya yollayan acımasız adamın baltasına ve ellerine bulaşmış kanı temizleyecek olan

* Muhafızların (ç.n.)

su, girişin hemen dışındaki Cellat Çeşmesi'nden tedarik ediliyordu. Bu da bir başka Macbethvari üslup. IV. Murat döneminde baş cellat Kara Ali'nin ortadan kaldırma sırasında "çiviler, delgiler, usturalar, yakmak için fitiller (...) kör etmek için değişik tozlar, elleri ve ayakları kırmak için sopalar gibi işkencenin yetmiş yedi vasıtasını kullandığı" söylenirdi. Tehditkâr kapı muhafızları, ürküten silahları, zindan, karanlık çehreli eli baltalı cellat – hepsi de bir bütün olarak kemerin altından geçen herkese Allah korkusunu salmış olmalı.

Eğer birinci avlu tören alanı, vahşi hayvanların sergilendiği yer ve hizmet binalarının, atölyelerin, ambarların karmakarışık bir koleksiyonu idiyse, ikinci avlu da daha ötedeki özel alanlarla iç içe geçmiş sarayın idare merkeziydi. Kapının hemen içindeki küçük boşluktan farklı yönlere doğru uzanan yollar var. Belli bir noktaya geldiğimizde neredeyse hiç göze çarpmayan sol uçtaki girişin Topkapı Sarayı'nda ölenlerin cesetlerinin taşındığı yer olduğunu söylediklerini anımsıyorum. Sol taraftaki bir yol, sarayın kadınlarının saltanat arabalarıyla Orta Kapı'dan geçmesine izin verilen avlunun o tarafındaki Harem'in taşıt yoluna çıkıyor.

Bir diğeri, Harem'e giriş alanına, sağ taraftaki ikisi Divan Odası'na, yine sağ taraftaki başka iki yol da zamanında saray mutfaklarının olduğu yere çıkıyor. Burada ne çok yemek pişirilmiş olmalı! Birisi 1640 yılında kullanılan malzemelerin dökümünü çıkarmış ve aşçıların 1130 ton et, 92 ton ıspanak, 14 ton yoğurt, 265 ton pirinç vb. tükettiğini saptamıştı. Topkapı'nın olağanüstü Çin porselen takımları ve saray kostümleri koleksiyonu şimdi mutfaklarda sergileniyor. Ortadaki geniş merkezi yol dosdoğru üçüncü kapıya çıkıyor. Buraya "Sultan Yolu" deniyor. İnsan kolayca kafasında at üstünde bu yolu kateden büyük Türk'ü canlandırabiliyor.

Böylesi gösterişli bir yerde sultanın faytonları gibi ayakaltında olmayan şeylere odaklanmak belki mümkün olabilir. Bu taşıtları yetersiz ışıkla aydınlatılmış cam vitrinlerde görmek kolay olmasa da Abdülaziz'in padişah olduğu 19. yüzyıl ortalarında sultan ve ailesinin gezinti tarzına dair fikir veriyorlar. İlginç olan

bilhassa bu taşıtların kadınlar için yapılmış olmasıdır. Mahremiyetleri yoldayken bile Osmanlı evlerindeki Harem pencerelerinde görülen aynı kafes işiyle korunurdu. Korunuyorlar mıydı yoksa daha zayıf olan cinsin kıymetli bir ferdi miydiler? Ya da basitçe erkek egemenliğinin kölesi mi? Kim bilir, belki de her ikisi birden.

Kadınların soyutlanması fikri Batı'nın gözüyle anlaşılmaz ve hatta tiksindirici olabilir. Harem kelimesi birbiriyle ilişkili Arapça kökenli iki kelimeden türemiştir. Çok kutsal, yasaklı yer anlamına gelen "haram" ve dokunulmaz kutsal yer anlamına gelen "harim". Bu düşünce bizim kişisel özgürlük ve cinsiyetlerin eşitliği düşüncemize aykırıdır. Aynı zamanda büyük Atatürk'ün olması gerektiğini düşündüğü modern Türkiye anlayışına da ters düşer. Ve hatta iyi eğitimli ve toplumda müreffeh bir seviyede olan milyonlarca başı açık kadının da görüşlerine aykırıdır. Mahremiyet ve saygı kazandırdığı için bir kısım Türk kadınının yine de hoşuna gittiği görülmektedir. Çok azı Türkiye'nin büyük ölçüde erkek egemen bir toplum olduğuna itiraz edecektir, ama birçok Türk evde durumun farklı bir hikâyesi olduğunu tereddüt etmeden söyleyecektir.

Topkapı'yı ziyaret eden biri olarak sarayın yasaklı ve kutsal yerine ikinci avlunun üst sol kanadı boyunca uzanan Divan'ın hemen yanındaki Arabalar Kapısı'ndan girersiniz. Sarayın dış kısmından iç kısmına doğru yaklaşırken önce üçüncü avluyu görmek sonra da Harem'e dönmek hoşuma gidiyor. Her hâlükârda girişte bir gecikme yaşandığından Harem biletini saklayıp belirtilen zamanda geri dönmek daha sağlam olacaktır.

İktidarın Merkezi

İkinci avluyla devam edersek, buradaki diğer kalıntılar avluda arabaların hemen önüne bırakılmış büyük acanthus sütun başlıklarını içeriyor. Muhtemelen Bayezid Meydanı'ndaki Theodosius Forumu'ndan, erken Bizans döneminde bir zamanlar çok büyük bir sütun pervazını taşıyan derinlemesine oyulmuş

Marmara mermerinden devasa bir kütle. Sarayın bu kısmı uzun zamandır arkeolojik buluntuları saklayan bir depo olmuş. Aynı sütun başlığının sarayın ilk zamanlarından itibaren aynı yerde durduğu söyleniyor. Buradaki alan, açık hava dua alanı olarak hizmet verdiği için bir cami kandilinin taslağı iki çınar ağacı yanındaki eski bir mezar taşma büyük bir özenle kazınmış. Ana yolun sol tarafında II. Mehmet zamanında inşa edilmiş ve Lale Devri'nde III. Ahmet tarafından onarılmış bir çeşme, hediyelik eşya dükkânının dışına yerleştirilmiş. Her haliyle bana büyüleyici gelen eski çiniler rasgele çimentolanmış. Divan meydanının hemen içinde eski bir kuyu mevcut. Burası hayaletlerle dolu.

Sarayın yönetim merkezini yukarıdan kontrol eden ve Harem'in dış tarafında bulunan Adalet Kulesi, vezir-i azamın devletin günlük ateşli tartışmalarını idare ettiği Divan Meydanı'nın üzerinde yükseliyor. İlk yapıldığında kule daha alçakmış, ancak 19. yüzyılın başlarında II. Mahmut belli belirsiz Paladyen* tarzındaki kuleyi şimdiki haliyle yeniden inşa ettirmiş. Padişah bu kuleden Cellat Çeşmesi'nin önünde gerçekleşen infazları izleyebiliyordu. Hükümlüler affedilmek için yalvardıklarında sultan onların yakarışlarını dinlediğini göstermek için kulenin kepenklerinden birini açıyordu.

Hünkâr, vekâlet verdiği vezir-i azam aracılığıyla yönetiyordu ve kendi özel odası ile divan salonu arasındaki pencerelerde durup perdenin arkasından fark edilmeden vezirin müzakerelerini izleyebiliyordu. Gülru Necipoğlu "15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari, Tören ve İktidar" adlı etkileyici bilimsel çalışmasında bu durumu kısa ve öz bir biçimde şöyle ortaya koyar: "Görünmez olsa dahi varlığı her zaman aşikârdı." Bu otokratik hükümdar aralarında banyo yapıp yiyip içtiği, okuyup şiir yazdığı, yaylı sazlar eşliğinde müzik dinlediği, Harem'in keyfini çıkardığı, av sporları ve okçuluk talim ettiği kendisine eşlik eden içoğlanları ve cariyeleri ile özel bahçesi, havuzu ve çadırında kendi divanını topluyor ve zevklerinin peşinde koşuyordu. Saltanatın

* Venedikli mimar Andrea Palladio'nun tasarımları ile ortaya çıkan ve benimsenen mimari tarz. (ç.n.)

çöküş günlerinde, tahtın arkasındaki gücü temsil eden Valide Sultan bu yaldızlı kafesin ardındaki gözcü idi.

Vezir-i azam kulenin hemen dibindeki Divan Salonu'nda her iki yanında diğer vezirler ve Müslüman olmayan milletler ve etnik toplulukların temsilcileri olduğu halde arzuhalleri dinliyor, kararlar veriyor ve bu muazzam imparatorluğun idari işlerinin gereğini yerine getiriyordu. Divan Salonu revak ve sarkık tavanı ile sultanın seferdeyken kurduğu müzakere çadırının taş, ahşap, kurşun ve çiniden bir modeliydi. Meydan, Mehmet zamanında bugünkü halinden daha mütevazı haldeydi. Torunu Muhteşem Süleyman 1526 yılında çıktığı Macaristan Seferi'ndeyken Divan Salonu'nun daha ihtişamlı bir şekilde yeniden inşa edilmesini buyurmuştu.

III. Murat 16. yüzyıl sonlarında Divan Salonu'nu yeniden dekore ettirdi. Salon yüzyıllar içinde onarılıp yeniden yapılmış olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nun uygar dünyanın büyük bir kısmını yönettiği o yılların izlerini taşımaktadır. Kurşun kaplı kubbeler ve mermer sütunlar eski yapının basit piramit biçimindeki çatısının ve ahşap kolonlarının yerini aldı. Duvarlar harika İznik çinileri ile kaplandı, divanlara gösterişli örtüler serildi, Osman Hanesi'nin dünyayı yönettiğinin işareti olan altından bir küre tavandan sarkıyordu ve yerlerde Türk, İran, Kafkas dokuma halıları seriliydi. Rokoko estetiğine haiz Avrupa etkisindeki moda İstanbul'da kendini hissettirdiği zaman klasik Türk mimarisi ile uyumsuz olmayan bir stil olduğu ortaya çıktı. Divan Salonu'ndaki ve Bab'üs Saade (Saadet Kapısı) çatısı altındaki parlak bej ve altın tavan süsleme işi, boyanmış parçaların kıvrımlı çizgileri ve dalgalı hatları, gülkurusu ve pastel renkler çöküş ve kendi kendine yetmenin esnemesi hafifçe hissedilse de çekicilik katıyordu.

İmparatorluğun uzak bölgelerinden elde edilen büyük miktarlardaki gelirin kayıt altına alınıp saklandığı, sekiz adet kurşun kaplı kubbenin taçlandırdığı Dış Hazine Dairesi daha içeride-ydi. Bu, bankalar devri öncesindeydi. Hazine çok sayıda kilitle sağlama alınmış ve padişahın balmumundan resmi imzası olan

tuğra ile mühürlenmişti. Sarı Selim döneminde Hazine'nin açılışına tanık olan bir ziyaretçi 1573'te şöyle yazmış: "Hazine'den yeniçerilere ödemek üzere deri çuvallar içinde büyük miktarlarda paralar çıkardılar. Bildirildiğine göre içlerinde çok miktarda altın ve gümüş para, değerli taşlar; altın, gümüş ve değerli taşlarla süslenmiş kılıçlar, bıçaklar ve diğer başka objeler varmış. Duymuş olduğum kadarıyla geçmişteki imparatorlardan kalma büyük miktarlarda altın külçeler var."

İkinci avlunun odak noktası meydana doğru çıkan Hünkâr Yolu'nun sonundaki Arapça ismi ile Bab-üs Saade yani Saadet Kapısı'dır. Burası, her iki yanında Tören Kapısı ile Divan Odası'nı birbirine bağlayan zarif kemerleri oluşturan sırasıyla yeşil beyaz mermer sütunların bulunduğu, çatısı mermer sütunlarla desteklenen yayılmış saçakları ile göze çarpan bir kubbenin taçlandırdığı geniş bir gölgeliktir. Kubbeli gölgelik, sultanın seferdeyken Divan'ı toplayıp altında oturduğu büyük açık bir şemsiye şeklindeki çadırı hatırlatıyor. Mehmet döneminde zaten görkemli olan bu gölgeliği 18. yüzyılın başlarında III. Ahmet yeniden biçimlendirdi. Kapının her iki yanındaki panolarda resmedilmiş kusursuz pastoral sahnelerin büyüleyici tasvirleri, ortama bir zarafet katmaktadır.

Sarayın iç ve dış bölümleri arasındaki belli belirsiz boşluk olan Saadet Kapısı, yeni sultanın tahta çıkışının ilan edildiği ve ordular savaştayken İslamiyetin kutsal bayrağının açıldığı yerdi. Burası önemli bayramların kutlandığı ve sultanların -duruma göre şanlı şerefli, olaysız, utandırıcı ya da yıkıcı- hükümdarlıklarını sona erince cenazelerinin kaldırıldığı yerdi. Mehmet hükümdarlığının ilk yıllarında burada sık sık görünüyordu, ancak gut hastalığı ve şişmanlık bedenini sarınca özel odasından çok az çıkar oldu. Daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı saray protokolü gitgide katılaşınca padişahın burada veya başka kamusal alanlarda görülmesi seyrekleşti.

Osman'ın soyunun sultanlarına ne kadar kabahat yüklenirse yüklensin -ki çok vardı- yine de bir tarzları olmadığı konusunda suçlanamazlar. Bu hükümdarlardan biri Saadet Kapısı'nda göründüğünde yer ve duvar halılarıyla birlikte atkestanesi büyük-

lüğünde elmas, safir ve zümrüt taşlarıyla parıldayan altın kumaşlarla kaplı bir taht üçüncü avlunun iç tarafından getirilip buraya kuruluyordu. Bugünlerde Harbiye Askeri Müzesi'nde mehter takımının çaldığı müziğin bir benzeri eşliğinde süvariler eyerleri mücevherlerle bezenmiş atlarıyla sütunların önünde sıraya giriyorlardı.

Saadet Kapısı'ndan Üçüncü Avluya

Saadet Kapısı'ndan geçip ileriye doğru devam ettiğinizde ziyaretçilerin bir zamanlar nadiren ayak bastığı bir bölgeye giriyorsunuz. Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemli dönemi 1566'da Muhteşem Süleyman'ın ölümüyle sona erince oğlu ve torunları Harem'de, hamamlarda ve bahçelerde hayatın tadını çıkardıkları bu iç avluların mahremiyetine daha da çok çekildiler. Süleyman'ın oğlu III. Murat'ın padişahlığı döneminde bir Venedikli gözlemci şöyle yazmıştı:

> Şimdiki Büyük Efendi'nin babası Sultan Selim aşağıdaki görüşü öne sürüyor:
>
> Bir kralın veya imparatorun gerçek mutluluğu, askeri meşakkat veya yiğitlik ya da zaferle ilgili eylemlere bağlı değildir. Avarelik ve sükûnette, duyguların tatmininde, kadınlar ve soytarılarla dolu sarayın tüm konfor ve keyiflerinin hazzında ve mücevherler, saraylar, revaklar ve muhteşem binalarına karşı tutkularının karşılanmasında yatar.

17. yüzyılda "Kadınların Hâkimiyeti" döneminde, saray entrikalarının münasebetsiz heyecanı içinde harem ağaları tarafından kışkırtılan Valide Sultan, hükümdarlığı sırasında sık sık oğlunu maharetiyle etkisi altına alıyor, haremin arka odalarındaki iktidarını kullanıyordu.

Bu harem ağaları da kimmiş diye sorabilirsiniz? Onların mutlak varlığı, hadım etme geleneği, hatta bizzat *eunuch (ha-*

dım) kelimesi bile, İngilizceye benzemeyen tınısıyla Osmanlı sisteminin rahatsız edici özelliklerinden biri olarak durmaktadır. Zira gelenek ilk kayıt tutulduğu zamanlar kadar eskiye dayanıyor. Çin'den Roma'ya kadar her kadim kültürde hadım geleneğine rastlanmaktadır. Kutsal kitapta bunlar, birden fazla yerde geçiyor. Bizans Sarayı'nda bile hadım edilenlerin varlığından söz edilir, en azından ünlü bir Bizans generalinin de hadım edildiğini biliyoruz. Bu kelimenin kökeni Grekçeye dayanıyor ve "yatak kâhyası" anlamına geliyor. Çocuk sahibi olamayan, ordu ya da aristokrasi yoluyla iktidara ulaşamayan hadımların cinsel yetersizlikleri yüzünden güvenilir olmaları sebebiyle hükümdarın yakınlarına, özellikle de kadın akrabalarına göz kulak olacak en uygun kişiler oldukları düşünülüyordu.

Geleneğin yaygın oluşu, barbarca olmadığını göstermez. Topkapı'da birbirinden farklı görevlerde, haremin kadınlarına göz kulak olan siyahi harem ağaları ile saray okullarındaki içoğlanlarını gözeten beyaz harem ağaları vardı. Kuran'a göre Müslüman erkeklerin hadım edilmesi yasaktı; dolayısıyla bu şanssızlar ya Balkanlardaki Hıristiyan topluluklardan ya da Afrika'dan geldiler. İmparatorluğun uzak bölgelerinden kervanlarla getirilirlerdi. Her yıl Mısırlı yöneticiler tarafından başkente gönderilenlerin getirdiği hediyeler arasında Afrikalı köleler de yer alıyordu.

Sekiz yaşlarındaki Habeş ve Sudanlı erkek çocuklar, keşişlerin hadım etme işini gerçekleştirmek için çocukları masalara zincirlediği Mısır'dan gelen kervan güzergâhındaki Kıpti manastırına getiriyorlardı. Eylem bittikten sonra keşişler, genital bölgeye bambu çubuk sokup kurbanlarının parçalanmış kısımlarını kızgın kuma gömerlerdi. Yalnızca yüzde onu sağ kalabiliyordu! Travma geçiren, perişan olan ve zihni karışan bu yüzde on, daha sonra bu büyük şehrin köle pazarına gönderilir, yüksek paralar karşılığında saray hizmetine alındıkları hayat yolculuklarına devam ederlerdi. Aşikâr olan şu ki, insanın doğuştan gelen içgüdüleri zalimlik ve vicdansızlıkla zapt edilemedi.

Venedikli diplomatlar, kurnaz birer gözlemciydi ve sultanların giderek devlet yönetiminin gerçeklerinden uzaklaştıkla-

rı günlerin imparatorluğun gerilemeye başladığı günlere denk geldiğinin farkındaydılar. Serenissimalı* diplomat Morosini III. Murat zamanında yaptığı bir ziyaretle ilgili gözlemlerini kendi yöneticilerine şöyle aktardı: "Kanımca bu sultanın makbul bir hayatı yok. Sürekli olarak neredeyse bütün zamanını içoğlanları, çocuklar, cüceler, dilsizler ve kölelerle birlikte hareminde geçiriyor. Sabahları genellikle yataktan geç kalkıyor ve (...) geceyi birlikte geçirdiği kadınların olduğu bölümden çıkıyor (...)" Morosini, sultanın vezirleriyle vakit geçirmek yerine okçuluk çalıştığını, müzik dinlediğini, dilsiz ve soytarılarıyla eğlendiğini naklediyor ve şöyle devam ediyor: "Arkasından hem yaz hem de kış aylarında gecenin yaklaşmasıyla birlikte yemek için her zaman Harem'e gidiyor."

Enderun Avlusu

Görsel anlamda ikinci avludan üçüncü avluya geçiş hem estetik hem de törenle ilgilidir; çünkü diğer iki avlunun girişinden farklı olarak Saadet Kapısı'nın muazzam kapıları açık bir alana açılmaz. Onun yerine karşınıza bir Batılının gözüyle büyüleyici bir oryantalist izlenim oluşturan, dışarıya doğru çıkıntı yapan geniş saçaklarıyla dört tarafı sütunlu başka bir yapı çıkar. Burası İstanbul'daki bence en zarif ve hoş, küçük bir laik Osmanlı yapısı olan Arz Odası'dır. Muhteşem Süleyman, babası I. Selim** ve büyük babası II. Mehmet'in*** bu bölgede inşa ettirmiş olduğu bu nadide yapıyı onarıp yeniledi. Ardından da III. Ahmet ve II. Mahmut sırasıyla bu nadide yapıyı yeniden dekore ettiler ve onardılar.

Mütevazı büyüklükte ama nefes kesici bir ihtişamla dekore edilmiş bu küçük köşk, tam da Osmanlıların sevdiği tarzda bir yerdi. Köşkü dört bir yandan çevreleyen kemerli verandanın üzerindeki geniş saçaklar, yapıyı yağmur ve güneşten koruyordu. Hafif bir rüzgâr kapı ve pencerelerden sızarak içeriyi dolduru-

* Venedik'in eski adlarından biri (ç.n.)

** Yavuz Sultan Selim (ç.n.)

*** Fatih Sultan Mehmet (ç.n.)

yordu. Arz Odası, imparatorluğun 15. yüzyılda başlayan harika günlerinden ideal iktidar ve büyüklüğe ulaştığı Muhteşem Süleyman'ın 16. yüzyıldaki *Do Majör* dönemine, Türklerin olduğu gibi Avrupalıların da hoşuna giden 18. ve 19. yüzyılların rokoko zarafeti ve çöküşüne kadar devam eden, Osmanlıların mimari ve iç dekorasyon zevkinin yayıldığı geniş alanı yansıtır.

Sultan Kubbealtı'nda görünmez ve her şeyi gören konumunda iken burada yüce şahsiyeti, üzerinde güç ve ihtişamın sembolü olan leopar ve aslan derilerinin olduğu altın motiflerle dikilmiş siyah kadifeyle örtülü yüksek bir tahtta otururdu. Taht odasındaki eski zenginlik artık kaybolmuştu ama daha önceki ziyaretçilerin gözlemlerine göre bir zamanlar şöminesi altınla kaplı gerçek gümüştendi, tavanı ise yer yer altın yıldızlı deniz mavisiyle boyanmıştı. Hatta duvarları bile altın varakla kaplanmış, zümrüt, yakut ve incilerle süslenmişti. Duvara gömülü küçük bir çeşme ve ona zincirle bağlı gerçek altından bir su tası vardı. Taht, sultanın Muhammed Peygamber gibi hem kılıç hem de kalem kullanan biri olduğunu gösteren, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenenlere benzeyen bir kılıç ve kalemlikle ve ok ve yayla dolu olan saltanat arması ile süslenmişti.

Osmanlı Sarayı'nda ritüellere son derece önem verilen bir yaşam söz konusuydu. Padişah bir yandan yabancı elçilere ve ziyaretine gelen devlet adamlarına taht odasında korku salarken, diğer zamanlarda dışarıda köşkünün önündeki sütunlu avluda abanoz ağacı, fildişi ve sedef kakmalı özel saçaklı tahtında oturuyor olabilirdi. Bir dini bayram arifesinde törenle kendisine el öpmeye gelen saray memurlarının hediyelerini kabul ediyor, akabinde kendisi de onlara hediyeler ve altın paralar dağıtıyordu. Üçüncü avlunun kuzeybatı kanadındaki Has Odası'ndan Arz Odası'na giden mermer kaplı yoldan geçmeden önce, saray okulundaki içoğlanları, hükümdarın ayakları kirli yere basmasın diye yolu gülsuyu, sirke ve limon suyu ile temizliyorlardı. Gülru Necipoğlu, Arz Odası'nın görkemli günlerdeki haliyle 21. yüzyıldaki hali arasındaki farkı güzelce özetliyor:

Onu efsanevi kılan mermer kaplamalar, yaldızla süslenmiş tavanlar, zarif çiniler, değerli mobilyalar, nadir kumaşlar ve mücevher kakmalı varaklı objeler yok olmuş. Artık ne fıskiyeli çeşmelerini ne de karanlık, titrek ışıltılılarla gizem yaratan altın ve değerli taşlarla parıldayan pahalı perdeleri ve vitraylı pencereleri görebilirsiniz. Gözlerden uzak eşiklerden ve avlulardan geçen her sefir için haşmetli sultan ile karşılaşma anının yaşandığı doruk noktasıydı burası. Süslemelerle pırıl pırıl parlayan zengin iç dekorasyonunun yarattığı etki göz kamaştırıcıydı. İmparatorluk mimarisinde pek rastlanmayan küçük ölçeğine rağmen bu minyatür yapı, tevazuyu değil aksine sultanın imparatora yakışır ihtişamına olan sarsılmaz inancı ifade etmekteydi.

Kendi özel mülkünün hemen köşesinde bulunan Arz Odası'nın, kamu görevlerini icra etmeye gitmek için hazırlanan sultana en yakın yere konmuş olduğu fikrini alırsınız. Resmi olarak kendi vezirlerini ya da yabancı devletlerin temsilcilerini kabul ettiği bu yerden, aslen sarayın kuzeybatı köşesinde bulunan Has Odası'nın yerinde olan şahsi odasına çekilebiliyordu. 18. yüzyılın çağdaş sultanı III. Ahmet, yüzyıllar boyu süregelen ayrıntılı saray törenlerinin devam etmesinden sıkıntı duyuyordu. Padişahın insan tarafının öne çıktığı nadir anlardan birinde vezir-i azamına serzenişlerini görüyoruz. "Eğer odalardan birine gidersem 40 Has Oda içoğlanı sıraya diziliyor; pantolonumu giyerken en ufak bir rahatlık hissetmiyorum; bu yüzden silahtarlar yalnızca 3 4 tanesini bırakıp diğerlerinin gitmesine izin vermeli. Ancak bu şekilde küçük odamda huzurlu olabilirim."

3. Ahmet Kütüphanesi

Sultanlar arasındaki en önemli mimari müşterilerden olan Ahmet, Arz Odası'nın birkaç adım gerisinde Enderun Kütüphanesi'ni kurdu. Bu bilgili, zevk sahibi adamın 18. yüzyıldan kalma

kendi küçük nadide binasının konforunda, İran minyatür koleksiyonları ve kitapları arasında hoşnut saatler geçirdiğini kolaylıkla tahmin edebiliyoruz. Bir zamanlar Saray Kütüphanesi'ne götürülmeden önce, burada 3500 adetten fazla el yazması vardı. Gri mermerle kaplanmış kütüphane anlamlı bir biçimde sarayın umumi kısmına değil de büyüyen saray kompleksinin iç taraflarına bakıyor. Girişteki merdivenlerin alt kısmında, akan sularıyla bu bahçe avluyu ferahlatmış ve sultanı içeride kitaplarıyla baş başayken bir fon müziği gibi keyiflendirmiş, zarif girişik bezeme bir çeşme bulunuyor.

Binanın yapısına baktığımızda, sultanın mimarı Beşir Ağa'nın planlarını hazırlarken Avrupa'da inşa edilenlere bir karşılık vermiş olduğu anlaşılıyor. Kasvetli görünüşlü kütüphaneye dışarıdan bakınca neoklasik Avrupa mimarisinin dengeli geometrisi geliyor akla. Alt katta dikdörtgen biçimindeki pencerelerin bir üst kattaki daha yüksek kemerli pencerelere uzanması, Londra ve Dublin'deki Georgian* tarzı binaları görmüş olanlara aşina gelecektir. Her biri kurşun kubbelerle taçlanmış kemerlerinin ince sütunlar tarafından desteklendiği üç bölümlü sundurmaya, Georgian tarzı bir yapının soylular katı gibi iki yandan yükselen kısa basamaklı merdivenlerle ulaşılır. Ancak Londra'da değil de İstanbul'da olduğumuzu hatırlatacak şekilde kemerli pencereler uç noktaya kadar yükselir ve kurşunla kaplı kubbeler zarif varaklı alemleriyle bu haç şeklindeki binanın dört odasından her birinin tepesini süsler.

Kütüphanenin içi sakin bir tefekkür deneyimlemek için adeta küçük bir cennet gibidir. Kitapların ve el yazmalarının bulunduğu nişleri, sırasıyla sedef, bağa ve fildişi kakmalı süslü desenleriyle parıldayan ahşap kapılı dolaplar takip eder. Üst duvarlarda parlak beyaz bir fon üzerine turkuaz, kobalt mavisi ve Ermeni kili renginde girişik bezemeli lale ve şakayık, karanfil ve gül desenleriyle süslenmiş 16. ve 17. yüzyıl İznik çinileri büyüleyicidir.

* George adı taşıyan dört kralın saltanatı (1714-1830) süresince devam etmiş bir İngiliz sanat üslubu olup özellikle mimari ve mobilya tasarımı alanlarında egemen olmuştur. (ç.n.)

Desenli ahşap işçiliğinin durgun zarafetiyle beraber duygulara hitap eden abartısız İznik çini kaplamaları ve dışarıdaki çeşmeden akan suyun sesi ve hepsinin bu kadar yıl içinde yarattığı toplam etki belki de bize tam olarak ulaşmıyor. Duvarların etrafında dizili alçak divanlarda oturup hayal etmek ve görkemli günlerinde Ortadoğu'ya yerleşmiş Müslüman halkın hem dinsel hem de laik ortak mirası olan geleneksel ilminin çekirdeğini oluşturmuş edebi tasvirler içeren seçkin koleksiyonlardan, Arapça ve Farsça metinler okumak mümkündür.

Akıcı bir kaligrafi ve altın yaprakların göz kamaştırıcılığıyla zenginleşen hoş renkli tezhiplerle dolu bu sayfalarda, Mecnun sarayın kulesinden Leyla'yı izledi ve ona tutkuyla âşık oldu. Dervişler, biçimli kayalıkları mor ve menekşe, gül ve lavanta renklerinde parıldayan dağ sığınaklarında Allah'ın doksan dokuz güzel adını zikrettiler. Arap atlarına binmiş savaşçılar, akıp giden Acem dizelerinin çayırlarında mızrak dövüşü yaptılar. Yüzü peçeli -ki hangi sanatçı onu tasvir etmeye cüret edebilir?- Hz. Muhammed, Mekke'den Kudüs'teki Mescid-i Aksa Camisi'ne, oradan 7. Cennet'e sonra tekrar Mekke'ye yaptığı Gece Yolculuğu'nda*, bir şairin deyişiyle "toynaklarını gözün görebileceği en uzak sınıra kadar koyabilen" adı şimşek anlamındaki insan yüzlü beyaz kanatlı mitolojik at Burak'a binerek semaya yükseldi. Muhammed ona yaklaşıp binmek istediğinde at itaatsizlik etti. Ancak Melek Cebrail, elini Burak'ın üzerine koyarak "Be hey Burak, sen utanmaz mısın? Şu ana kadar taşıdığın bütün canlılar arasında Allah için ondan daha değerli kimse yoktur," dedi.

İç Avlunun Eşiğinde

III. Ahmet Kütüphanesi'nin ilerisindeki üçüncü avlu Osmanlı Devleti'ne bürokrat ve memur, edebiyatçı ve bilim adamı yetiştiren saray okulunda eğitim görmüş içoğlanlarını barındırıyordu. Bunların arasında müzisyenler, okçular, doğancılar, av köpeği

* İsra ve Miraç. (ç.n.)

eğiticileri, saray ahırlarının seyisleri -Osmanlılar sıkı avcıydılar- ve hatta sultanın hamamı için su ısıtmaktan sorumlu külhancılar da vardı. Burada, aralarından bazıları padişahın bakımının nasıl yapılacağını, sarığının nasıl sarılacağını, nasıl traş edileceğini, tırnaklarının nasıl kesileceğini ve sofrasında nasıl hizmet edileceğini öğrendiler. Yatakhaneleri, bugün inananlar kadar inanmayanları da hayrete düşüren Peygamber'in Kutsal Emanetleri'nin bulunduğu sultana mahsus bölümün karşı çaprazındaki avlunun kuzey kanadındaydı.

Her biri kubbeyle örtülü Osmanlı tarzında dört odadan oluşan ve geniş bir alanı kaplayan Has Oda, Mehmet döneminden itibaren sultanın yaşam alanı olan daha küçük bir yapının yerine 16. yüzyıl sonlarında inşa edilmişti. Sultanlar Harem'e taşınınca ve labirent gibi korunaklı yerlerde daha fazla vakit geçirmeye başlayınca Has Oda, Muhammed Peygamber'in kutsal emanetlerinin saklandığı bir depo haline geldi. Dindar bir adam olan II. Bayezid'in tahta çıkışıyla imparatorluk İslam dinini biraz daha merkeze aldı. Bayezid'den sonra 1516-1517 yılları arasında Memlûk Sultanlığı'nın başkenti Kahire'yi fetheden ve aynı zamanda şimdiki Suriye ile Kızıldeniz boyunca devam eden Arabistan Yarımadası'nın batı şeridini Osmanlı egemenliği altına alan oğlu büyük ve tecrübeli asker I. Selim tahta çıktı.

Küçük Asya'yı ve Balkanları fethetmiş olan Osmanlılar, İslam dininin kutsal bölgesi Hicaz dahil olmak üzere Ortadoğu dediğimiz bölgede egemen güç olmuşlardı. Kanunların tamamına yakını kendi hükmü olan Selim, İslamiyette ruhani lider kabul edilen halifenin rolüne bürünmek istedi. Hazreti Muhammed'in soyundan gelen Mekke yöneticisi ona "Kutsal Mekke ve Medine Şehirlerinin Hizmetkârı" anlamına gelen "Hadim-i Haremeyn-i Şerafeyn" ünvanını bahşetti. Bu, Osmanlıların askeri kabiliyetleriyle birlikte bölgedeki egemenliklerinin manevi ispatı anlamına geliyordu. Mukaddes parçaların bulunduğu bu odayı süsleyen İznik çinilerindeki hat bezemeleri arasında müminlere savaşta zafer ve cennete giriş vaat eden Kuran'daki Fetih Suresi'nin ayetleri vardı. Peygamber'in en kutsal emaneti, imparatorluklar ara-

sındaki bu yarışta, şansı Osmanlı çöküşe geçerken artmaya başlayan Habsburg Hanedanı'na karşı 16. yüzyılda verilen savaşta sultanın ilk kez taşıdığı yeşil Hilafet Sancağı'ydı.

Selim'in getirdiği ganimetler arasında Hazreti Muhammed'in hırkası (Hırka-i Şerif), bazı kılıçları ve kılıç kabzaları, savaşçı peygamberin ustalıkla kullandığı yayı ve bunlara ek olarak kuşatılan şehirlerin sakinlerine ya İslamiyeti seçin ya da savaşta öleceğinizi bilin seçeneklerini sunan kendi el yazısıyla etkileyici bir mektubu vardı. Kendi ayak izinin dökümü ne kadar cüsseli bir adam olduğunu gösteriyor. Muhammed'in kız kardeşine ait seccade, Kızıldeniz'i ikiye bölen Musa'nın kullandığı asa, Peygamber'in bir dişi ve sakalından bir kılla beraber 4 Halife'nin kılıçları da burada sergileniyor. Müzenin yöneticileri bu loş mekânda fotoğraf çekimini yasaklayarak ve Kuran'ı makamlı bir sesle usulünce okuyan bir imam bulundurarak ruhani bir atmosfer yaratmayı başarıyorlar.

İç Avlu

Üçüncü avluyu çevreleyen binalar sarayın bütün iç bölümünü çevreleyen sütunlu revak ile mimari bir bütünlük içinde duruyor. Ancak müstakil binaların biçimleri Osmanlı kuruluşunun kültürel farklılığını yansıtıyor. Has Oda'nın önünde Mağribi İslam geleneğinin sarkıt bezemeli sivri kemerleri ve Mukarnas başlıkları bulunuyor. Yolun karşısında, önünde İtalyan tarzı bir sundurma olan duvarları vaktiyle Bizans mozaikleriyle kaplanmış gösterişli bir hamam ve sultanın hazinesini barındıran bir dizi yapı var. Bezemeli kapısının Memlûk tarzı, I. Selim'in Memlûk başkenti Kahire'yi fethedişinin bir yadigârı.

II. Mehmet üçüncü avluda bir kuşhane, yanında da bir hamam inşa etti. Cafer Çelebi'nin 15. yüzyılda yazmış olduğu bir şiire göre Sultan, "biçimli vücutlarıyla yakışıklı banyo görevlileri 'ağızlarından su püskürterek' hizmet ederken ve sıcak zemin, tutkuyla kavrulup onların çıplak ayaklarını öperken havuz kenarında 'çırılçıplak' bir halde gevşemeyi" seviyordu. Has Oda'nın

diğer tarafından ulaşılabilen Harem'deki kadınların yakınlığı göz önünde bulundurulacak olursa, insanın sarayın bu bölümünü, Robert Lowell'ın Hun İmparatoru Atilla ile ilgili sonesinde tarif ettiği "basit göçebe zevkleri için el altında tutulan her iki cinsten yeniyetme güzellerin" olduğu cennet bahçeleriyle kıyaslamaya yeltenmesi işten bile değildir.

Sarayın iç avlusu adeta bir labirent gibiydi, âdetleri ve faaliyetleri de türlü türlüydü. Ayrıca sarayın bu kısmında bir cami ve müzik odası, baş içoğlanının eğlence odası -insan nasıl bir yer olduğunu merak ediyor- ve sarayın dilsizlerinin (etrafa hikâyeler anlatamadıkları için hizmetleri ödüllendiriliyordu) işaret dili öğrendiği bir yer bulunuyordu. Sarı Selim İstanbul'un başına bela olan depremlerden biri yüzünden yıkılan hamamları yeniden yaptırdı. Zayıf mizaçlı ve batıl inançlı olan Selim, art arda gelen felaketlerin bir kötülük belirtisi olduğu inancıyla çaresizliğe düşmüştü. Bir kuyrukluyıldızın görünmesi, Konstantinopolis'teki deprem, Mekke'deki kutsal yerleri tehdit eden Arap Yarımadası'ndaki sel baskınları ve hepsinin üzerinde içki alışkanlığı olan biri için en dehşet verici olanı Edirne'deki sarayda şarap mahzenini kül eden yangın. Hükümdarlığı ancak 8 yıl sürebildi.

Yeniçerilere ödeme yapılan veznedarların takas odası ve imparatorluk gelirlerinin tahsilinde bir nevi banka gibi çalışan, ikinci avludaki daha işlevsel Dış Hazine Dairesi'nden ayırmak için mimari açıdan hamamlarla birlikte olan kısma İç Hazine Dairesi deniyordu. II. Mehmet'in torunu, Muhteşem Süleyman'ın babası Yavuz Selim, Tebriz'deki Safevi Acem başkentine ve Kahire'deki Memlûk'lere karşı çıktığı seferlerle tanınan büyük bir savaşçıydı. Bu seferlerden, yalnızca yukarıda sözünü ettiğimiz kutsal emanetlerle değil, aynı zamanda maddi değeri yüksek diğer savaş ganimetleriyle zenginleşerek döndüler. O günlerde bir düşmanı kendi topraklarında yenilgiye uğrattığınızda hazinelerini de alıp götürüyordunuz. Tebriz ve Kahire gerçekten oldukça zengindi.

Yalnızca zengin değil kültürlüydüler de; çünkü bu saltanatlı eyaletler ticaret yapan hattatların, ressam ve yaldızcıların, değerli taş, seramik ve dokuma işçilerinin ve geleneksel dekoratif

sanatlarda hünerli diğer zanaatkârların da memleketiydi. Sultanın zenginliğini yalnızca bankadaki hesabı değil gerçek anlamda sahip olduğu hazine yansıtıyordu. Servet o günlerde euro, kredi takası, DOW ve FTSE'den önce, çok daha somut bir mevzuydu.

Hazine bugün saray koleksiyonu sergisine seçme parçaların fotoğraflarını koyuyor. Bu durumda az parça çok şey ifade ediyor, çünkü herhangi bir müzede olduğu gibi daimi koleksiyonda belli bir zamanda sergilenenden çok daha fazlası mevcut. Osmanlılar mücevherleri severdi, ne kadar gösterişli olursa o kadar iyiydi. *Topkapı* filminin olay örgüsünün merkezinde olan kocaman zümrütlerle süslü meşhur hançer* de buradadır. Üzerindeki zümrütü kaldırırsanız bir saat ortaya çıkacaktır. Bu hançer I. Mahmut için yapılmıştı. 86 karat olan Kaşıkçı Elması, IV. Mehmet'in kavuğundaki sorguca takılıydı. Dünyanın en büyük beşinci elmasıdır, kalp şeklindedir ve göz alıcılığını artıran diğer başka parlak mücevherlerle çevrilidir. Bir de IV. Murat'ın fildişi ve sedef kakmalı abanoz ağacından tahtı var. Bütün bu parçalarda tarih yatıyor. Özellikle Muhteşem Süleyman'ın kendisi için yaptığı altın sorguca hayranım. Kuyumculuğu bir hobi olarak seçtiğini biliyoruz.

Osmanlı hazinesi rüya gibi malzemeler içeriyordu. Altın ve gümüş paralarla dolu kupalar, mücevherlerin taştığı sandıklar... II. Bayezid'in emriyle tutulan Topkapı Sarayı'ndaki bir arşiv kaydında sayfa sayfa numaralandırılmış seccadeler, sedef, fildişi ve bağa kakmalı satranç ve tavla setleri, kılıçlar, kalkanlar, miğferler, varaklı ve mücevherlerle süslü eğerler, tüm renklerde, karatlarda ve biçimlerde değerli taşlar, Kahire, Bağdat, Tebriz, İsfahan ve doğuyu gösteren yerlerdeki atölyelerden resimli el yazmaları, fildişleri ve gergedan boynuzları, köpekbalığı dişleri, tütsü kapları ve ayakkabılar var. Bibloların haricinde hazinede sanat eserleri ve silahlar, değerli ilkel malzemeler de depolanmıştı: Firuze ve lapis lazuli (lacivert taşı), fildişi ve abanoz, altın varaklar, kâğıt, ipek ve kadifeler, uzaklardaki maden ocaklarından çıkarılan mermerler,

* Topkapı Hançeri (e.n.)

sandal ağaçları, maun ve diğer iyi ağaçlar. Dış avludaki zanaatkârlar saray memurları tarafından özenle numaralandırılan bu eşyalar için buraya gelirlerdi.

Şairler ve romancılar bizi geçmiş yılların gizemlerine götüren en doğru rehberlerdir. Hiç kimse İç Hazine Odası'nı bize Orhan Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı* kitabında olduğu kadar canlı bir şekilde anlatamamıştır. Burada okuyucuların "Kara" olarak bildiği kahraman 17. yüzyılın başında saray cücelerinden biri tarafından hazineye götürülüyor. Hazine koleksiyonlarının bana göre en büyüğü, neredeyse yüz yıl kadar önce saraydan kaçırılıp dört bir yana dağıtılmış. Fatih Sultan Mehmet, o aşırı ihtiraslı, doymaz istekleri ve her şeye meraklı olan adam, yalnızca büyük bir savaşçı ve deneyimli bir hayalperest değildi. Aynı zamanda hem Acem ve Timur geleneğini taşıyan sanatçıların, hem de Bizans ve Osmanlıların deyişiyle Frenk ressamların elinden çıkmış el yazmaları, eski basılı kitaplar, nadir haritalar ve resim albümlerinin büyük bir koleksiyoneriydi. Bunların arasında II. Mehmet'in bronz madalyonunu yapan Costanza da Ferrara ile Venedikli usta Gentile Bellini de vardı.

Mehmet'in beş karısından üçünün Hıristiyan olduğu kesindi. En azından Bizans kraliyet ailesine mensup oldukları için o terbiyeyi almışlardı. Onlar vasıtasıyla bu İslam savaşçısı gazi, Hıristiyan inanışının erbabı oldu. Gentile Bellini, Sultan'ın koleksiyonundaki dini resimlerin önünde mum yaktığını aktarmıştı. İnsan Bizans'ın dini yaşamının önemli bir parçası olmuş mukaddes parçalardaki batıl Hıristiyanlık inancıyla ne yaptığını merak ediyor doğrusu. Her hâlükârda, birçoğu Ayasofya ve diğer Bizans kiliselerinden çıkma çok sayıda kutsal emanete sahipti. Bizans Büyük Sarayı'ndaki ve Vaftizci John Manastırı'ndaki mukaddes parçaların Sultan'ın eline geçtiği biliniyor. Bu parçalardan Vaftizci John'un kafatası ve kol kemiği Topkapı Hazine Dairesi'nde bulunuyor. II. Mehmet'in bir keresinde saray kütüphanecisinin yüksek bir raftaki bir kitaba ulaşmak için bir mermer taşa çıkmış olmasına çok kızdığı rivayet edilmektedir. Öfkeli Mehmet tir tir titreyen kütüphaneciye bastığı taşın İsa'nın uyuduğu beşik olduğunu söylemiştir.

Hep pazarlığa hazır olan Venedikliler, Mehmet'e taş karşılığında 30 bin duka vermeyi teklif ettiler, ama kendisi 100 bin duka bile verseler ondan ayrılmayacağını söyledi. Bu mukaddes parçalar onun için "paradan daha değerli"ydi. Gerçekten de II. Mehmet bu mukaddes parçalara klasik el yazması koleksiyonuna taptığı gibi tapıyordu. Ne yazık ki oğlu II. Bayezid onları Kapalıçarşı'da sattı. İnsan onlar üzerine pazarlık yapmak için nasıl da can atar! Bayezid bir iltimas karşılığında kitapları Avrupalı hükümdarlara teklif etti, zaman zaman da Frenklere hediye olarak verdi. Dünyanın bir yerlerinde bu kitapların başına ne geldiğini merak eden kitapseverler olmalı. Kendi içinde değerli olan sıradan birkaç tanesi Topkapı Sarayı'nın kütüphanesinde bulunuyor.

Harem'de Hayat ve Sanat

Üçüncü avluyu dolaştıktan sonra yeniden ikinci avluya dönüp Harem'e girmek isterim. Ne yazık ki ziyaretçi sayısı kontrol edildiği halde bugünlerde insan kendisini burada sürünün bir parçası olarak buluyor. Efsanenin şimdi soğuk ve boş olan bu koridor ve odaları göklere çıkardığı egzotizmine rağmen, Harem pek de huzurlu bir yer gibi görünmüyor. Buradaki mahkûmların çoğunun hayatı -ki mahkûm kelimesini kasten kullandım- pek berbat olmalı. Bu kadınların pek azı sultana eş olarak seçiliyordu. Birçoğu okul yatakhanelerinde olduğu gibi kadınefendinin yönettiği bir odada üç dört kişi bir arada kalıyor ve yalnızca hizmetkârlık yapıyorlardı. Aslında bir yerde ve bir adamın, yani sultanın zevkleri için organize edilmiş bir sistemin içinde köleydiler ve maruz kaldıkları bu koşullarda görünüşleri pek de dostane olmayan harem ağalarının gözetimi altındaydılar.

Aynı içoğlanları gibi, haremin kadınları da Şehrazad'ın Binbir Gece Masalları'ndaki hikâyelerden bildiğimiz şekilde okumayı, yazmayı, dikiş dikmeyi, çalgı çalmayı, dans etmeyi ve hikâyeler anlatmayı öğrendikleri, İslam dünyasında değerli kabul edilen detaylı bir eğitim programına tabi tutuluyorlardı. Altın Yol'da

sıraya diziliyorlardı, çünkü sultan buradan geçerken onlara altın paralar atıyordu. Protokol, sultanın en beğendiği kıza bir mendil atması içindi ve bu da o gece o kızın onunla birlikte kalması anlamına geliyordu. Ardından seçilen kız bu özel gece için özenle hazırlanırdı. Hizmetliler ona banyo yaptırır, kokular sürer, harem ağaları da kadın müzisyenlerin eşliğinde bu şanslı kıza yatak odasına kadar refakat ederlerdi.

Bir kız burada konumunu iyileştirebiliyordu. Sultanla bir kere kalınca bu klostrofobik dünyada şansı artmaya başlıyordu. Hemen bir itibar ediniyor ve şahsına ait bir odaya geçiyordu. Hâlâ bir köle olmasına rağmen ondan daha aşağıdaki köleler ona hizmet ediyor, onun için yemek pişiriyor ve sofra hazırlıyorlardı. Hatta kendine ait onu kollayan ve koruyan bir harem ağası bile oluyordu. Eğer hamile kalır ve padişaha bir çocuk verebilirse daha da iyisiyle taçlandırılıyor ve kendisine eşlik eden daha geniş bir hizmetli kadrosuyla daha büyük bir odaya geçiyordu. Her statü değişikliğine nasıl bir telaş, nasıl bir takdir ve imrenme çalkantıları eşlik etmiş olmalı! Hele ki sultana erkek bir mirasçı vermişse o zaman gerçekten başarıya ulaşıyordu. Eğer oğlu da tahta çıkarsa birden bu boğucu kovanın kraliçe arısı oluyordu. Kartlarını düzgün oynar ve yönetmekte marifetli davranırsa Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en güçlü kişi bile olabiliyordu. Olası bir senaryo böyle olmasa da Harem'deki birçok kadının başına gelen tam olarak da buydu.

HAREM'İ YALNIZCA EFENDİLERİNE keyif veren muhteşem köle kızların hoş bir tedarikçi evi olarak görmek, resmin yalnızca bir bölümüne bakmak demektir. Türkçedeki harem kelimesi genellikle kadınlar dairesi anlamına gelir ve bu kelime saray için olduğu gibi mütevazı bir mesken için de kolayca kullanılabilir. Bunun umumi ile özel olan arasındaki ayrımla ilgisi vardır. Selamlık geleneksel bir Türk evinde misafirlerin ağırlandığı umumi bir yerken, harem içeride daha evcil bir alanda yalnızca aile üyelerinin girmesine izin verilen özel bir yerdir. Bu uygulama

herhangi biri gibi sultan için de aynı şekilde geçerliydi.

İtalyan saray hekimi tarafından yazılmış olan bir hatırattaki kayda göre Murat'ın "haseki" olarak adlandırılan 40 karısı olduğu söyleniyordu. Murat'ın nelerle uğraştığını tahmin etmek hayli güç, zira kayıtlara göre geride 20 erkek evlat, imparatorluk yönetimindeki vezirlerle evlenmiş iki kız evlat ve 27 bekâr kız evlat bıraktı. Bebeklikte ölen tüm diğer çocukları saymıyorum bile. Murat'ın annesi Nurbanu bu dönemin güçlü kadınlarından ilkiydi. Venedikli mi yoksa İspanyol Yahudisi mi olduğuyla ilgili farklı görüşler mevcut.

Kökeni ne olursa olsun, içkici bir koca ve seks düşkünü olduğu söylenen bir oğulun arkasında, haremdeki zarif odasından imparatorluğu etkili bir şekilde yönetti. Nurbanu, Marie de Medici ve Venedik Doçu ile Serenissima yararına dış ilişkiler politikasının izinde geniş çaplı bir haberleşme yürüttü. 20. bölümde camisi hakkında bilgi edineceğimiz Sokullu Mehmet Paşa, vezir-i azam ünvanına sahip olduğu sürece sultanın vaktini nasıl geçirdiği hiç önemli değildi; ancak Nurbanu'nun oğlunu Sokullu'nun iktidarını dizginlemek adına etkilemeye başlamasıyla ve özellikle de bu dikkate değer vezirin ölümünden sonra imparatorluk başsız kaldı.

Nurbanu tahtın arkasındaki güç olarak yerini, asıl ismi Sofia Baffo olan duru, arı kişi anlamındaki "Safiye" takma adlı kadına devretmişti. Venedikli Korfu Valisi'nin kızı Safiye, korsanlar tarafından kaçırılıp Konstantinopolis'teki sultana hediye olarak sunuldu ve buradan hareme girdi. Muhtemelen daha sonra kayınvalidesi olacak Venedikli hanımefendinin kuzeniydi. Nurbanu'nun yerine geçen Safiye, oğlu tahta çıkınca yeni Valide Sultan oldu, Eminönü'nde kendi adına yapılan camiye de Yeni Valide Sultan Camisi adı verildi.

Yıllar içinde caminin adı Yeni Cami olarak kısaltıldı. Galata Köprüsü'nün eski İstanbul yakasındaki konumuyla İstanbul'un en bilinen kent simgesi haline geldi. Safiye, İngiltere Kraliçesi Elizabeth'le mektuplaştı ve hatta Gloriana ona, eski kafalı insan-

ları şaşırtacak ve hakkında dedikoduya sebep olacak, saraydan şehre gitmeyi sevdiği, mahremiyetini korumak için geleneksel haremlik perdeleri ve kafes eklettiği bir araba hediye etti.

Sultanların hayatları bazıları için bir gizem olsa da aslında bütün ayrıntılarıyla biliniyordu. Abartılı tarih yerine gerçek tarihi yazanlar, bazı padişahların cinsel tercihlerinin farklı olduğu bilir. Bazı sultanlar kadınları, bazıları erkekleri, bazıları da her ikisini birden sevmiştir. Bazıları şiir yazmış, bazıları el yazmaları ve sanat eserlerinin ciddi birer koleksiyoneri olmuş, bazıları günlerini avın ya da haremin keyfine adamıştır. Birçok insan tarafından Deli İbrahim adıyla anılan sultan ve oğlu IV. Mehmet hakkındaki küçük düşürücü bir beyit şöyledir: "Babası kadın delisi, oğlu av delisi."

Sinan'ın Topkapı'daki Eserleri

İmparatorluk, bu duygu cennetinden ayrılmaya isteksiz ve devlet işlerini valide sultana ve onun mahiyetindeki dalkavuk ve içoğlanlarına bırakan sultanlar tarafından yönetilmekten ya da daha doğru ifade ile yönetilememekten mustarip olsa da, Topkapı mimari açıdan bu durumdan kazançlı çıktı. Sinan, Muhteşem Süleyman öldükten sonra da "Baş mimar" ünvanını korudu ve III. Murat için dekore ettiği odalar kadar Murat'ın babası II. Selim için Ayasofya arazisine inşa ettiği türbe de nefes kesecek bir ihtişama sahipti. İktidar mevkisi sarayın içlerine kayınca, haremdeki üç merkeze odaklandı. Sultanın özel odası, taht odası ve kabul salonu ile Valide Sultana ait bölüm. Bu alanlardan her üçü de mimari olarak son derece görkemliydi.

Sinan'ın gözünde Muhteşem Süleyman için mi, içkici oğlu Selim için mi ya da şehvetli torunu Murat için mi inşa ettiği önemli değilmiş gibi görünüyor. 97 yaşında ölene kadar, tasarımın muhteşemliği ve mimari cüretkârlığı ile -İznik'teki atölyelerde üretilen en iyi çini kaplamalar, varaklı yatak perdeleri ve diğer ahşap eşyaların zenginliği, İran şiirinden dizeler ve sülüs kaligrafisinin karakteristiği olan uzun yapısı ile yazılmış Kuran'dan

ayetlerle bezeli- iç düzenlemelerin görkemini eşleştirdiği binalar yaptı. Bu odaların bir bölümü rokoko tarzına göre yeniden dekore edildiyse de, çiniler, mozaik camlar ve III. Murat'ın kabul salonunun kubbe dekorasyonu Sinan'ın 16. yüzyılda yaptığı haliyle değişmeden kalmıştır. III. Murat'ın yatak odasının cumbası, Sinan'ın inşaatçı olarak sihrini gösterdiği ve o olağanüstü odaların iç dekorasyonuna nezaret ettiği Osmanlı'nın en görkemli döneminin zevkini yansıtan biçim ve zarifliğini tam anlamıyla hissettirir.

Koca mimar, Sokullu Mehmet Paşa için inşa ettiği, hem büyük hem de küçük olanın muhteşem birlikteliğini gösteren cami gibi, bu iç ortamda abidevi aynı zamanda incelikli bir etki yaratmak için gerekli olan hünerin aynısını gösterdi. Köşkün iç duvarlarına parlaklık veren ve sonsuz motiflerin arabesk tarzını arz eden seramik çiniler, İznik'in en verimli döneminin en güzel işleridir. Uyumak ve oturmak için kullanılan alçak sahanlıkların üzerindeki varaklı saçakları taşıyan ayaklara, duvarları kaplayan İznik çinilerindeki bitki desenlerinin aynıları nakşedilmiştir. Muhtemelen Sinan'dan sonraki bir döneme tarihlenen oyma ve varaklama işi, odaya Osmanlı süsleme sanatlarının olağanüstü zevki olan oryantalist bir hava vermektedir. İki saçak arasında duran soba, sivri uçlu şekliyle bir minarenin tepesini andırmaktadır.

Duvarların içine, çini işçiliğiyle ışık saçan zarifçe oyulmuş kemerli mermer nişler konmuştur. Bu küçük kemerler, saçaklarda olanlarla beraber, vitraylı pencerelerin daha büyük kemerleri ve kubbeyi destekleyen büyük kemerlerle aynı modeldir. Pencereler, pırıltılı yüzeylerin, varaklı ahşap işlerinin ve girişik bezemeli çini levhaların yarattığı gizem havasıyla birlikte salona giren gün ışığını filtreliyor. İznik'in en seçkin, derin koyu mavi fon üzerine beyazla yapılan kaligrafi şeritleri, bu tarz bir kaligrafinin alıntı yaptığı şiirin süslemesi ve çağrışımıyla, anlayanlara iki misli haz vermiş olmalıdır. Ancak odanın ihtişamı, koyu bir fon üzerine yapılmış altın varaklı yaprakla öne çıkan karmaşıklık ve zarafet arasında bir denge oluşturan girişik bezeme tarzı süs-

lenmiş kubbesindedir.

Saltanat ailesindekiler Sinan'dan işlerin en kaliteli malzemelerle ve hızlıca yapılmasını istediler. Sultanın satın alma işlerini yapanlar, şehre gidip çeşitli konaklardan antika mermer sütunları ve kaplamaları sahiplerine yerinde ödeme yaparak Topkapı'daki saray hamamının inşası için getirmekle görevlendirildiler. Marmara mermeri bu tarz işlerde kullanılmak üzere, Bizans sarayları ve kiliseleri ile beraber klasik eski yapılarda kullanılan taşın tedarik edildiği Marmara Adası'ndaki aynı maden ocaklarından çıkarıldı. Porfiri* mermerinin getirilmesi ve altı yüz duvar ustası ve marangozun sarayda çalışması için birer ferman çıkarıldı. İnsan gücünde sıkıntı yaşanmaması için, Osmanlı donanması amirali Kılıç Ali Paşa'ya, Sinan'ın projelerinde çalışması için kürek mahkûmlarını da getirme görevi verildi.

Murat, oğlu III. Mehmet tahta çıkınca, Valide Sultan ve eşi Safiye için de daimi olarak yaşayacakları ihtişamlı daireler temin etti. Tahta çıkışının gecesinde, büyüleyici Osmanh geleneğini takiben iktidarın sistemli intikalini garanti altına almak maksadıyla 19 kardeşini boğdurttu. Görevine bağlı bir evlat olarak sultan her sabah saygısını göstermek üzere annesini ziyaret etti. Karşılığında annesi de cariyelerini seçme işine girişti. Böylelikle, ardı ardına güzel bakireler bulunursa ve padişah da onların tesiri altında kalırsa Valide Sultan'ın gücüne meydan okuyacak herhangi bir baş eş ortaya çıkamayacaktı. Dahası, bu cariyeler Valide Sultan'ın himayesi altında olurlarsa lehine her türlü gizli bilgiyi ona bildireceklerdi. Sultan bu zevk veren hazlarla bitkin düşerse güç ve etki, imparatorluk içindeki kayırmaları kontrol eden saray mensupları ve içoğlanlarıyla birlikte kendisinde olacaktı. Valide Sultan'ın 17. yüzyılda barok ve rokoko tarzında yeniden dekore edilen dairesinde biraz Ortadoğulu, biraz Parisli, biraz da Venedikli zenginlik izleri hâkimdi: Öykünme ve hiciv arasında bir yerlerde gidip gelen klasik Osmanlı tarzının muhteşem bir Avrupalı taklidi.

* Kırmızı somaki (ç.n.)

Klasik Osmanlı geleneğiyle rokoko hayalperestliğinin belki de en başarılı karışımı 18. yüzyılda inşa edilen III. Ahmet'in yemek odasıdır. Bu oda akla ağır bir şekilde dekore edilmiş Londra V&A Müzesi'ndeki William Morris'in küçücük salonunu getirir. Ahmet bu büyüleyici küçük odanın göze sonsuz hoşluk veren meyve ve çiçek desenli tablolarla dekore edilmesini istemişti. Burada ne kaligrafik desenler ne de Kuran ve İran şiirinden dizeler vardı. Nihayetinde oda girift bezemelerin yoğunluğuyla su götürmez biçimde tam bir Osmanlı tarzıydı.

Ocak "s" biçimli bir kemeri andıran bir kubbeyle örtülmüş -Tudor ve Jakoben bina kubbelerinin şekline benzer- ancak ocak yaşmağının yüzeyi girift bezeme oya işi etkisini vermek için alttan oyulmuştu. Duvar nişleri de III. Murat ve saraydaki diğer sultanlar için daha önce inşa edilmiş odalarda görülen şekillerin taklidiydi. Şakayık, gül, gelincik ve diğer çiçeklerin saksılarını tasvir eden niş ve panolar arasına çekmeceler yerleştirilmişti. Bölümler kırmızı-siyah basit bir elmas deseniyle bir araya getirilmişti. Aralarına stilize koyu yeşil serviler serpiştirilmişti. Tamamen açmış kırmızı ve pembe renklerde neşe saçan çiçek frezleri kornişlerin üzerindeki tavanın alçak bölümlerinin etrafını süslüyordu. William Morris'in bazı meyve, çiçek ve çelenk motiflerinin dikkat çekici bir şekilde habercisi olan bir görüntüydü bu.

Dördüncü Avlu - Görkemli Haz Kubbeleri

Harem'den ayrılıp yeniden sarayın en içteki kutsal yerlerine geçince, nihayet İstanbul'un en geniş ve nefis manzarasıyla güzelleşen, Osmanlı zamanında sultanlara ait olan özel bahçelere varıyorsunuz. Bahçeler, ataları stepleri, sıradağları ve eski Ortadoğu'nun çöllerini at üstünde geçen o zamanın göçebe insanları için, hem Kuran'ın vaat ettiği biçimde inananların öldükten sonra beklediği hayatı simgeleyen dünyevi bir cennet hem de yeryüzünde hayatın tefekkür ve rahatlık içinde geçtiği mükemmel birer ortamdı. Konumu itibarıyla etrafında giderek büyüyen mo-

dern bir kentin içine sıkışmış Topkapı'nın saray binalarının, bir zamanlar Harem'in arka duvarlarından bugünkü Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinin bulunduğu yere kadar terasların üzerinden inen asma bahçelerin de dahil olduğu dönüm dönüm bahçelerle çevrili olduğunu hatırlamak gerekir.

Bütün bunların merkezinde, Osmanlı hanedanı için din, politika, askerlik ve eğlence gibi hayatın anlamlı parçalarını bir araya getiren küçük bir üçlü yapı grubu yer alır. Revan ve Bağdat köşkleri ve Sünnet Odası, ortalarındaki küçük ama nadide İftariye Köşkü ile yanı başlarındaki çeşmeden gelen su sesinin etrafa yayıldığı alan içindedir. Müslüman bir erkek çocuğun erkek olma ritüeli olan sünnet, İslam hayatının merkezindedir. Bu yapının duvarlarını kaplayan çiniler Türkiye'de bulunanların en iyileridir ve biçimlerindeki çeşitlilik ufak çapta bir seramik sanat müzesi oluşturur.

Gözde olan binaların cazibesi, yansıyan ihtişamı bu yapıların inşasına vesile olan mimari işverenlere yöneltme eğilimindedir. Sinan'ın şaheserleri daima büyük hükümdarı Muhteşem Süleyman ve kızı Mihrimah Sultan ile Vezir-i Azamları Sokullu Mehmet Paşa ve Rüstem Paşa ile hatırlanacaktır. Ayrıca Sinan'ın, Sarı Selim ve III. Murat gibi hükümranlıkları yetersiz kişilerin emri altında da aynı eşitlikte layıkıyla çalışabildiğini biliyoruz. Bağdat ve Revan köşklerini yaptıran IV. Murat, hayranı olan gezgin ve vakanüvis Evliya Çelebi tarafından bile "Osmanlı Sultanlarının en kanlısı" olarak tanıtılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre ondan daha atletik, daha sağlam, despot, düşmanlarının korktuğu ve ağırbaşlı bir başka şehzade olmamıştı.

Saltanatın zayıf liderlik, ahlaksızlık, saray darbeleri ve hizipçiliğin sebep olduğu kargaşayla altüst olduğu kadınların hükümdarlığı sırasında tahta çıkan Murat işleri baskıyla düzene koydu. Murat'ın neredeyse 10 cm kalınlığındaki bir metal levhayı delip geçecek kadar güçlü ok attığı, dörtnala giden bir attan diğerine atlayabildiği ve uzak bir minareye konmuş bir kuzgunu mızrağıyla vurabildiği anlatılıyordu. İran ordusundan iriyarı bir asker Osmanlı birliklerinden birini düelloya davet ettiğinde Murat

bizzat ortaya çıkıp kılıcının tek bir darbesiyle başını tepesinden çenesine ikiye ayırmıştı.

Ancak acımasızlığı bir alışkanlık haline geldi. Yirmi beş binden fazla insanı birçoğu kendi eliyle olmak üzere boğarak öldürttüğü anlatılmaktadır. "İntikam gecikir, ama asla yaşlanmaz" en önemli sözlerinden biridir. Üçüncü avludaki Mukaddes Emanetler Dairesi'nin yanındaki padişahlar galerisinde bulunan Murat'ın portresi onu inancın büyük savaşçısı olarak yakışıklı, iriyarı, cevval, kirli sakallı, başında şaşaalı kuştüyü bir başlık, eli kılıcının kınını tutmaya hazır halde tasvir eder.

Kendisi huzur, aylaklık ve has bir tefekkür hayatını temsil eden Bağdat ve Revan köşklerini yaptıran kişiydi. Acımasızlığı kadar içkiye düşkünlüğüyle de bilinirdi. 28 yaşında aşırı içtiği bir içki âleminden sonra öldü.

IV. Murat tarafından 1635 ve 1638 yılları arasında inşa edilen bu iki köşk Osmanlıların doğu saflarındaki geleneksel rakibi İran'a karşı kazandığı zaferler anısına yapıldı. İlk büyük seferinde Murat Kafkasya'daki Erivan şehrini, ikinci seferinde de Ortadoğu kültüründe Abbasi Halifeliği altında arınma ve bolluğun merkezi kabul edilen dillere destan Bağdat şehrini yeniden ele geçirdi. İki köşk de görsel anlamda Osmanlı'nın zenginlik ve rahatlık hayalinin örneğini teşkil eder. Mobilyaları ise 17. yüzyıl ortalarının nefes kesen en iyi dekoratif sanat ürünleri topluluğudur. Kutsal Emanetler Dairesi boyunca devam eden sütun dizisinin bir köşesine sıkıştırılmış gibi duran Revan Köşkü, aslında çırakların kendilerini tecrit edip "Allahu Ekber" (Allah en büyük ve uludur) ya da "La ilahe illallah" (Allah'tan başka ilah yoktur) zikirlerini yaptıkları derviş geleneğinin kırk günlük inziva yeri olarak seçilmiştir.

Sultanların bu ifade ettikleri gerekçe sebebiyle inşa ettikleri köşk, dinin Osmanlıların dünyayı algılama biçiminden nasıl ayrılamaz olduğunu ve bilhassa derviş mistisizminin askeri gelenekler üzerindeki etkisini anlatır. Bir sufi için, duvarları çevreleyen konforlu alçak divanlarda oturup gözleri duvarların üst

kısımlarında bir uçtan diğerine devam eden sülüs kaligrafisinde gezinerek, sufi Hallac-ı Mansur'un söylediği gibi "Rabbimi kalbimin gözüyle gördüm ve O'na 'Sen kimsin?' dedim. O da bana, 'Ben, Sen'im' diye cevap verdi." sözünden anladığı manaya varana kadar tesbih çekerek Allah'ın adını tekrarlamak mükemmel bir deneyim olmalı.

Revan Köşkü yapılana kadar İznik çinilerinin kalitesi belli değildi, çünkü bütüne baktığımızda özellikle mermer kaplamalarla tamamlanan köşkün dış duvarlarını kaplayan turkuaz çinilerin etkisi bu büyük mimarinin merkezinde yatan sakinlik, zarafet ve gösteriş nitelikleriyle ortaya çıkmıştı. Köşk, en güzel mermer korkuluklu küçük zevkli balkona bakan, içinde çeşme ve güllerin olduğu bahçeden görünmektedir. Buradan haç biçimindeki yapının dört bölümünün binanın merkezinden nasıl dışarıya doğru uzandığını görürsünüz.

Hem İftar Odası hem de nadide Sünnet Odası, Murat'ın ölüm döşeğindeyken boğdurulmasını emretmesine rağmen tahta çıkmayı başarmış Deli İbrahim'in buyruğuyla yapıldı. Emir kulları yatağından kalkamayacak kadar zayıf düşmüş sultana eylemin yerine getirildiği hususunda güvence verdiler ve büyük savaşçı güzel yüzünde tatmin edici bir gülümsemeyle gözlerini yumdu. Murat sert ve acımasızken İbrahim ise anlaşılacağı üzere çoğu tutkulu bir yaradılışa sahip akıldışı heveslerin etkisi altında kalan, lakabının işaret ettiği gibi deli ve beceriksiz biriydi.

8 yıllık bir saltanattan sonra sarayın içinden birilerinin eliyle kanlı bir şekilde ölecekti. Yerine av delisi oğlu IV. Mehmet geçti. Neyse ki imparatorluğun şansına Mehmet 40 yıllık hükümdarlığını at üzerinde geçirirken günlük yönetim fevkalade yetenekli vezir-i azamlardan Köprülü ailesindeydi.

Osmanlı mimarlarının sevdiği "ters v" şeklinde başlıklarla örtülü ince mermer sütunların üzerine bindirilmiş kemerlerle desteklenen kubbeli çatılarının sarkık geniş saçakları olan bu havadar iki köşkle güzelleştirilmiş terasın ucunda, küçük görkemli İftariye Köşkü bulunuyor. İftar, Ramazan ayında orucu bozmak

için yenen yemektir. Bu küçük ama mükemmel şey, altından yapılmış gibi görünüyor ama aslında varaklı bakır ve kalay alaşımlıdır. Bu tarz küçük yapılara "kameriye" deniyor ve mehtapla ilişkilendirildiği için de bazen buraya "mehtaplık" deniyor. Köşk bir bahçe çardağı şeklinde inşa edilmiş; burası, sultan ve gözdeleri ramazan gecelerinde havanın kararmasını ve orucun bitip ziyafetin başladığını belirten top atışını beklerken güneşin batışını keyifle izleyebilsinler diye mermer koltuk ve parmaklıklarla donatılmış.

Mehmet'in sarayı burada inşa etmesinin nedenlerinden biri Haliç'e bakan İftariye Köşkü'nün ve Bağdat Köşkü'nün terasının İstanbul'un muhteşem manzarasına hâkim oluşudur. Manzara birçok bakımdan Fatih'in ilk kez 1453'te etrafında Büyük Bizans Sarayı'nın kalıntılarının olduğu haliyle gördüğü zamankinin aynısı. Mehmet'i burada fethettiği kentin dumanı tüten kalıntıları arasında kendi başkentini kurmaya niyetli haliyle düşünmek hoşuma gidiyor.

Bugün sarayı ziyaret edenlerin hâlâ yaptığı gibi o da dışarıya bakıp batıya doğru parıldayan Haliç'le birlikte Pera'yı ve onun da kuzeyinde ortaçağda Cenevizlilerin inşa ettiği Galata Kulesi'ni, şimdi Taksim Meydanı'nın olduğu yere kadar uzanan bostan ve üzüm bağlarını ve sonra Karadeniz'e doğru kıvrılarak Asya'yı Avrupa'dan ayıran geniş Boğaziçi kanalını görmek istedi. Daha da doğusunda Marmara Denizi ve henüz fethedilmemiş topraklarıyla birlikte Akdeniz uzanıyordu. O zaman tepeler ormanlıktı, orada burada birkaç Bizans kilisesi ve manastırı ve Bebek'in aşağısında Boğaz'a hâkim ikizler, Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı bulunuyordu. Mehmet o sırada yalnızca 21 yaşındaydı ve gözün görebildiği her şeyin efendisiydi.

16

Arkeoloji Müzesi ve Çinili Köşk

Bazı müzelerin bulundukları arazilerin büyüklüğü karşısında şaşkına döneriz. İçlerine girdiğimizde hiçbir zaman bitiremeyeceğimiz bir ödev verilmiş gibi hissederiz kendimizi. Bu tanım saygımızı hak eden ama bir şekilde sevgimizi kazanmayı beceremeyen British Museum, Louvre Müzesi ve Metropolitan Müzesi hakkındaki hislerimi ifade eder. New York şehrindeki Cloisters Müzesi, Londra'da Lincoln Inn Fields'daki Sir John Soane Müzesi ve İstanbul'daki Sadberk Hanım Müzesi gibi daha küçük müzeler daha bilindiktir ve insan onlara daha sıcak bakar. İstanbul Arkeoloji Müzesi ise Londra'daki V&A gibi bu ikisi arasında bir yerdedir. Hem buraya hem V&A Müzesine gittiğim yıllar boyunca engin arazilerinden kendi küçük "müze içinde müze"mi oluşturdum. Üç ayrı binadan oluşan Arkeoloji Müzesi'ni düşündüğümde arkaik dönemin Yunan heykelleriyle Helenistik dönemin hem Yunan hem de Roma heykellerinin küçük ama seçkin parçalarını görmeyi sabırsızlıkla bekliyorum. Bunların hepsi ana binanın zemin katında sağ koldaki birkaç galeri içinde bulunuyor.

Eski Ortadoğu'nun hazinelerini barındıran Eski Şark Eserleri Müzesi'nde olduğu gibi müzenin geri kalanını da coşkudan ziyade görev icabı gezmekten dolayı kabahatliyim. Müzenin ana binasındaki 4. yüzyıldan kalma Alexander lahitine saygımı sun-

mayarak kaçırdığım bir şey daha olduğundan eminim. İşte buradasın! Taparcasına sevdiğim Çinili Köşk. Ancak burada bir gezi planlarken en çok can attığım şey, şehrin en güzel kafelerinden biri olan müzenin çay bahçesinde çay içmek.

Antik Yunan Sanatı

Binaya girince sağa döner dönmez bu odaları görürsünüz. Burada, antik Yunan'ın Akdeniz dünyasının sarp kayalık kıyı şeridini insanın hayal gücüne damgasını vuran bir güzellikle aydınlattığı 6. yüzyıldaki Yunan sanatının arkaik denen en eski ve masalsı döneminden kalma eserler sergileniyor. Burada bir kadın *kore* ve genç bir erkek *kouros* Edip Cansever'in şiirlerinde sözünü ettiği "yaşam sevincini" yayıyorlar. Mermerin beyazlığı, ciddi ve çocuklarınki kadar diri yüz ifadeleri ve saflıklarıyla insanı bir anda hayrete düşürüyorlar. Hepsi parçalanmış, yüzü eksik bir heykelle bile, Rainer Marie Rilke'nin şiirinde "Apollo'nun Arkaik Gövdesi"ni hissediyoruz:

> Tanımak kısmet olmadı o muhteşem başını
> Çakmak çakmak göz yuvarlarını.
> Ama gövdesi ışıldıyor bir sokak lambası gibi hâlâ.
> Sadece kısılmış, içeri kaçmış bakışı.
> Gövdesi ışıl ışıl ayakta...

Yan odada Küçük Asya'nın Perslerin kontrolü altında olduğu eski zamanlardan kalma naif ve büyüleyici eserler var. Yeleleri örülü, boyunları kolye denen şeylerle süslenmiş atlarıyla arabacıları; kompozisyonun ortasında büyük bir araba tekerleğinin hâkim olduğu bir cenaze merasimini; hizmetlilerin eşlik ettiği bir kral ve kraliçenin yeme içme sunumunun ilkel anlatımını seviyorum. İleride yaşamdan manzaralar sunan antik dikilitaş var: Genç bir atlet, Tesalili bir uşak, oğullarına veda duası eden bir baba. Bir sonraki odada Romalı devlet adamları ve filozoflar yıllar önce kaybolan uygarlıktan bir dizi seçkin çehreyle bizi tanıştırıyorlar.

Müzenin bu bölümüne beni defalarca çeken ise Sappho'nun normalden büyük başı. Konstantinopolis'in Roma'nın başkenti olmasından birkaç yüzyıl önce, ismi çok eski zamanlarda Smyrna olan İzmir'de bulunan Helenistik döneme ait bir Roma kopyası olduğu söyleniyor. Burnu yontulmuş ve genel anlamda yıpranmış, ama hâlâ Lesboslu -çeşitli aşkların şerefine ismini aldığı ada- büyük Yunan lirik şairi 21. yüzyıldan ziyaretçilerine içtenlikle bakıyor. Dudakları dolgun ve duyguları okşayıcı. Mermer çehresindeki gözleri ardına kadar açık şekilde yontulmuş. Gözlerindeki ifade yüzyıllar boyunca bilgi sahibi olduğunu ama sakladığı sırlar olduğunu gösteriyor. Yeats'in deyişiyle Sappho'nun "Şafak vakti kadar soğuk ve ateşli" bir güzelliği var.

Çay Bahçesi

En çok beğendiğim heykelleri gördükten sonra dışarıdaki küçük çay bahçesinde oturuyorum. Bu çay bahçesini çekici kılan *avant la lettre** bir açık hava heykel bahçesi oluşu. Müzede geçirdiğim kadar bir vakti de çay bahçesinde geçiriyorum. Kuşkusuz ki sadece oturup çay içmek için bunca yolu katedip Avrupa'nın bir ucuna geçmek anlamsız gelebilir; ama İstanbul'da insan çok fazla yürümek zorunda kalıyor, o yüzden sessiz bir yerde oturup dinlenmek ve ne varsa onu özümsemek gerek.

Çay bahçesinde sergilenen heykel parçaları içerideki koleksiyonlara dahil edilecek kadar değerli bulunmamış olmalı. Masa ve sandalyelerin arasına gelişigüzel yerleştirilmeleri -üzerlerindeki tanımlayıcı etiketleri ve gözlerini sizden ayırmayan suratsız nöbetçileriyle müzedeki parçalar kadar uzakta olmayışları ve rahatlıkla incelenebiliyor olmaları- onları daha dokunaklı kılıyor. Tarihe karışmış klasik, Bizans ve hatta Osmanlı medeniyetlerinin tortusunu temsil ediyorlar.

İşte orada Yunan paganizminin en büyük tapınağından çıkma burnu parçalanmış bilinmeyen bir figür var. Burada kırılmış

* İsmi henüz konmamış. (ç.n.)

bir taşta yaşlı Triton'un çaldığı kıvrımlı korno sesini duyabilir, Laocoön ve oğullarını Poseidon'un gönderdiği yılanlarla güreşirken görebilirsiniz. Çok azının kolay kısımlarını okuyabildiğim Grekçe ve Latince yazıtlar barındıran taş bloklar mevcut. Yıllar önce ortadan kaybolmuş kilise ve saraylardan çıkma zarif Bizans başlıkları orada burada duruyor. Şimdi akmayan Osmanlı çeşmeleri, tahminen koyacak başka bir yer olmadığı için dışarıya yerleştirilmiş. İki gorgon başı onları izleyenleri taşa çevirmek için hazır bekliyor.

Çinili Köşk

Çinili Köşk, Cengiz Han'ın soyundan gelen büyük önder Timurlenk'in adından türemiş Timurid tarzını temsil etmesi sebebiyle İstanbul'un mimari açıdan benzersiz bir yapısıdır. Timuroğulları, kuzeybatı sınırı ötesinde Ortadoğu'nun uzak bölgelerini silip süpüren, bölgeyi fethedip imparatorlukları kendilerine göre şekillendiren, Osmanlılar gibi savaşçı bir Türk Moğol kabilesiydi. Başkentleri günümüzün Özbekistan'ında bulunan Semerkand ve vaktiyle de dünyadaki en meşhur minyatür sanatçılarına ev sahipliği yapmış bugünkü Afganistan'da bulunan Herat idi. Kendilerine özgün mimarilerinden çok azı günümüze ulaşmıştır, ama İsfahan'daki camiler ve Mezar-ı Şerif'teki Hazreti Ali'nin türbesi gibi geride kalanlar unutulmazdır. Timuroğulları, Osmanlılardan farklı olarak ibadet alanlarını örten büyük, açık, sivri kubbeli eyvanlar inşa ettiler ve binalarının dış cephelerini burada kullanılanlara benzeyen turkuaz çinilerle kapladılar.

Timuroğulları, Osmanoğulları'nın ilk dönemlerinde Osmanlıların en büyük rakibiydi. Timurlenk'in ordusu 15. yüzyılın başında Ankara Savaşı'nda Osmanlıları yendi. Timur, hızla birliklerini toplayıp saldırıya geçebildiği için hem Türkler hem de sultanları Yıldırım Bayezid için bu, aşağılayıcı bir yenilgi oldu. Bayezid esir alındı, günümüz kayıtlarına göre muzaffer Timurlenk tarafından ayak taburesi olarak kullanıldı, bir kafese konarak orduyla birlikte dolaştırıldı. Yenilgi Osmanlı ihtirasına ağır

bir darbe vurdu. Yıldırım Bayezid kendini aşağılanmış ve kırılmış hissetti; sinirleri bozuldu. Ancak büyük Timurlenk öldükten sonra Bayezid'in oğulları kendi aralarında savaşırken Timur İmparatorluğu hızlı bir çöküşe geçti. Ancak Osmanlı'nın şansı, yenilginin külleri arasından doğdu ve Bayezid'in büyük büyük torunu Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığında Konstantinopolis'in nihai fethiyle sonuçlandı.

Topkapı kompleksindeki yapılarla ilgili bir teori, bu binaların farklı mimari formları ve detaylarıyla Osmanlıların, dünyanın hâkimi olmak için fethettikleri bütün medeniyetlere karşı kazandıkları zaferle ilgili bir imada bulunmuş olduklarıdır. Bu detaylardan bazılarından bir önceki bölümde bahsetmiştik. 1891 yılında Pera Palas Oteli'ni inşa eden mimar tarafından yapılmış olan Arkeoloji Müzesi'nin ana binası, saray mevkiinden aşağı doğru inince sultanların resmi konutlarından biraz uzaklaşıp keyif aldıkları vaktiyle büyük bir bahçe köşkü olan Çinili Köşk'ü görmemizi engelliyor. Bizans'a ait olduğunu gösteren herhangi bir unsur taşımadığından İranlı bir mimar tarafından yapıldığı varsayılıyor.

Dış duvarlar, Konstantinopolis'ten ziyade Maveraünnehir özellikleri taşıyan renkli sır tekniğiyle yapılmış turkuaz ve mavi renklerin hâkim olduğu geometrik çinilerle süslenmiş. İki katlı kemerli revağın ince uzun sütunları buraya nispeten yabancı bir arkaik zarafet kazandırmakta. Planı, iki eyvanın çevrelediği yüksek tavanlı merkezi bir alana sahip Yunan haçı şeklindedir. İçeride, gösterişli beyaz bir fon üzerine daha soyut desenler, yapraklar ve daha önce sözünü ettiğimiz Ermeni kiliyle boyanmış nadide çiçeklerin tasvir edildiği bazı göz alıcı İznik tabakları, cami kandilleri ve çanaklar sergilenmektedir. Duvarda bazı çini levhalardaki aynı motiflerin yanında Osmanlıların meşhur olduğu sülüs kaligrafisinin güzel örnekleri de var.

Tüm mimari dışarıdan, her muhteşem binada olduğu gibi, gizli bir alanın saklı olduğu iç kısımlara doğru devam eder. Gotik katedral, kemerleri ve vitraylı pencereleri, koridorları ve kubbeli tavanlarıyla sonunda bizi ayinsel gizemlerin sahnelendiği suna-

ğa ulaştırır. Çinili Köşk'te arka galerilere girdiğimizde, biçimlendirildiği zamanlarda müzenin ilk Türk müdürü ve *éminence grise*'i* olan sanatçı ve arkeolog Osman Hamdi Bey'in mütevazı mabedine geliyoruz. Tablolarından birinde gördüğümüz tavuskuşu tasvirli çeşme bir duvara yerleştirilmiş. Osman Hamdi Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının en seçkin kişilerinden biridir. Sakız Adalı bir Yunan olan, vezir-i azamın oğlu Osman Hamdi, Osmanlı kuruluşunun tam merkezinde yetiştirildi. Fransız bir kadınla evlendiği Paris'te öğrenim görürken Türkiye'nin Louvre gibi büyük bir müzeye sahip olması gerektiği düşüncesiyle ülkesine dönüp amacını gerçekleştirmek üzere işe koyuldu. Müzede sergilenen bazı önemli parçaların gün yüzüne çıkmasından bir arkeolog olarak o sorumludur.

Ressam olarak Pera Müzesi'nde sergilenen en önemli oryantalist eseri Kaplumbağa Terbiyecisi ile bilinir. Tablo bir nevi çubuk ve yerdeki marul yapraklarıyla etrafındaki kaplumbağaları eğitmeye çalışan bir dervişi gösterir. Lale Devri'nin meşhur gece eğlenceleri sırasında kaplumbağalar sırtlarında kandille sultanın ve vezir-i azamın bahçesinde dolaşırlardı. Tabloda betimlenen bu durum oldukça tuhaftır. Görev, kırlaşmış sakallı, kırmızı cübbeli, gösterişli sarıklı dervişin itibarına uymamaktadır. Tablonun, Osman Hamdi Bey'in İstanbul'daki bir resim öğretmeni sıfatıyla yaptığı alaycı bir yorum olduğu söyleniyor.

* Akıl hocası. (ç.n.)

17

Sultanahmet Camisi'nin Gölgesinde

At Meydanı'nın doğusunda, batılı ziyaretçilerin Mavi Cami olarak adlandırdıkları heybetli ve hayranlık uyandıran Sultanahmet Camisi vardır. Sinan, 1588 yılında, arkasında muhteşem camiler bırakarak vefat etti. Görmüş olduğumuz gibi, Muhteşem Süleyman'ın 40 yıllık hükümdarlığı, sonra oğlu II. Selim'in ve III. Murat'ın hükümdarlığının yarı süresi boyunca mimar olarak çalıştı. Sinan'ın çalışma makamı Sultanahmet Camisi'ni yapan Mehmet Ağa'ya geçti. İstanbul'a gelen herkes Sultanahmet Camisi'ni ziyaret eder, bu da turizm sezonunda buranın çok kalabalık ve hareketli olması anlamına gelir ki içeride sakin bir an yakalama şansının tamamen kaybolması demektir. Etrafınız, camiye uygun giyinilmesini isteyen bekçilerin bu taleplerini yerine getirmek için çıplak ayakları ve acemice omuzlarına aldıkları şallarıyla sevimsiz bir görüntü veren turistlerle çevrilidir. Doğrusu kimse bu adamların yaptığı işe imrenmiyor, ama zaman zaman biraz kaba olabiliyorlar.

Hatta güvenilir bir kaynak olan "Osmanlı Mimarisi" kitabının yazarı Godfrey Goodwin bile, bu muhteşem caminin dış cephesinin iç kısmından daha başarılı olduğunu itiraf ediyor. Mehmet Ağa, kubbeyi destekleyen büyük payandaları, topluluğun geri kalanıyla birleştirmekte Sinan kadar becerikli değildi; bu yüzden kemerlerin, duvarları kaplayan çinilerin ve sütunlu

galerilerin kendi içlerindeki bir yandan hoşa giden etkileşim boyutlarının ziyadesiyle farkındayız. İlaveten, orijinal vitrayların bozulmasına göz yumuldu ve bunların yerine oldukça parlak bir ışığı içeri sokan kopyaları kondu. Dahası, tavanlardaki şablon kalıplar da orijinal değildir ve 17. yüzyıl işlerinin renk ustalığı ve inceliğinden yoksundur. Burada sıradışı olan, alt duvarları kaplayan mavi İznik çinileridir.

Bilhassa galerilerde sergilenenler çok güzel. Ama yazın kalabalık bir günde oraya gitmeyi deneyin isterseniz!

Selatin camilerinin dâhiyane yanı, ustalıkla bir araya getirilmiş kubbeleridir. Caminin merkezi kubbesini desteklemesi için derece derece yükseltilen yarı kubbelerin görülebileceği, avlunun batı girişine doğru çıkan merdivenlerin başında durmak keyif vericidir. Avlu tek başına, cami alanı kadar yer kaplamaktadır. Kartpostal satıcılarının tacizkâr yaklaşımları haricinde burada oturup öylece etrafa bakınmak ve bir şeyler içmek insana haz verir. Burası mehtaplı bir gecede keyifli bir yerdir. Camiyi çevredeki diğer daha elverişli noktalardan izlemek bana zevk veriyor. Bir yaz gecesinde Sultanahmet Camisi ile Ayasofya arasındaki parkta oturup ses ve ışık gösterisini izlemek eğlenceli olabilir. Ipod'umda bir uygulama bulup hoparlörleri devre dışı bırakıyorum.

Eski Sultanahmet Külliyesi içindeki ek binalardan bazıları hâlâ varlıklarını sürdürüyor. Caminin kuzey duvarı boyunca sıralanan ahşap binalar beton çağından önce İstanbul'un nasıl göründüğüyle ilgili işaretler verir ve caminin kuzeybatısındaki saray konutlarının olduğu yerdeki Halı ve Kilim Müzesi de binanın kendisi kadar içinde bulunan hah koleksiyonları için de görülmeye değerdir. Herhangi bir yerdeki bir kahvede oturup keyif yapmayı seviyorum. Türkçedeki "keyif" kelimesi Arapçadan gelmiş olmalı. "Keyif almak" zevk ve sefayla ilgili bir rahatlamayı tarif ediyor. İtalyanca *"dolce far niente" (tatlı boşluk)* sözünün Türkçedeki karşılığı... *Keyfim yerinde,* "hayat güzel" demenin hoş bir şekli.

Modern Türkiye'de hayat elbette Osmanlı Dönemi'nde olduğundan daha hızlı ve rekabete dayalı; ancak bir grup Türk'ü keyif alırken gördüğümde onların kendini dünyadaki insanların çoğundan daha fazla mutluluk arayışına kaptırdığını anlıyorum. Bu arayışı zarif bir şekilde yakalayan iki tane resim var. Bir tanesi yıllar önce Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nden almış olduğum mürekkep ve suluboyayla yapılmış bir İran resminin reprodüksiyonu. Eğer bir isim takmak gerekirse "sarhoş" en uygunu olacaktır. Ama kötü anlamda değil, hoş bir şekilde. Yalınayak, iyi giyimli bir adam yerde bir kadeh ve elinde bir sürahi şarapla bir yastığa yaslanmış. Gömleğinin düğmelerini açmış, kaftanının belini saran kuşağını gevşetmiş. Sarığı yerde duruyor. Saçının lüleleri üzerinde küçük zarif bir takke var. Yakışıklı dolgun çehresinde bir gülümseme, gözleri zevkten kapalı, dirseğinin üzerine dayanmış.

Osmanlı'nın son dönemlerinden kalma bir kartpostalın reprodüksiyonu olan diğer resmin *Le professeur chez lui* (Evdeki profesör) adlı bir başlığı var. İlginç olan şu ki o da yalınayak, bir namaz seccadesinin üzerine uzanmış halde duruyor. Profesör diğer resimdeki genç adam gibi dirseğinin üzerine dayanmış, şiir kitabı olduğu aşikâr bir kitap okuyor. Diğer elindeki tespihi aylak aylak çekiyor. Sedef kakmalı küçük bir masa üzerinde, bir fincan Türk kahvesi, bir bardak su ve de bir nargile olan bir tepsi var. Rahatlığın tüm unsurlarına sahipmiş gibi duruyor.

Sevdiğim bir kahvehane, Mimar Mehmet Ağa Caddesi'nde, Sultanahmet Camisi'nin kuzey girişinin sadece birkaç adım ötesinde. Derviş Aile Çay Bahçesi çınarlarla gölgelenen şirin bir mekân. Burada bir bardak çay ve nargile içmek, gazete okumak veya tavla oynamak keyif verici. Buranın turistik bir yer olması güzel zaman geçirmeye engel teşkil etmiyor. Derviş Aile Çay Bahçesi'nden çıkıp, bulunduğu Mimar Mehmet Ağa Caddesi'nin karşı çaprazına geçince kendinizi Kabasakal Sokak'ta bulursunuz.

Terk edilmişlikten kurtarılıp güzelce yenilenen eski İlahiyat Fakültesi binasında konumlanan İstanbul El Sanatları Çarşısı

sevdiğim bir yer. Burası Sinan'ın daha önceki bölümde bahsettiğim Hürrem için inşa ettiği medrese. Caferağa Medresesi'nde olduğu gibi zanaatkârlar eski fakültenin odalarını imalathane olarak kullanıyorlar. Orada hat yapan, müzik aletleri üzerine çalışan ve diğer zanaatlar ile uğraşanları görebilirsiniz. Fiyatlar daha makul, Kapalıçarşı'nın insanı yoran hareketliliğine sakin bir alternatif. Hemen yanında ise Yeşil Ev var. Çevredeki diğer yerlere nazaran daha pahalı olsa da arka bahçelerinde güzel, sessiz bir öğle yemeği yiyebileceğiniz, lezzetli bir pilavın eşlik ettiği zeytinyağlı sebzelerden oluşan bir tabak sunuyorlar.

18

III. Ahmet

8 ya da 90 Bizans imparatoru şöyle dursun, 40 küsur Osmanlı sultanından bahsetmek bile güç bir iş. Büyük Konstantin, Jüstinyen, Fatih Sultan Mehmet, Muhteşem Süleyman aşina olduğumuz isimler. Diğer bir Sultan III. Ahmet kendi hükümdarlığı esnasında inşa edilen mimari eserlerle ilişkili olarak beklenmedik bir şekilde öne çıkıyor. 1703-1730 tarihleri arasında hüküm süren sultan, tahtını yeniçerilerin ve huzursuz olan ahalinin baskıları sebebiyle, daha önce sözünü ettiğimiz Ayasofya'nın arazisine şadırvanı inşa eden yeğeni I. Mahmut'a bırakmak durumunda kalıyor.

III. Ahmet yalnızca imparatorluğun Avrupa ile ilişkilerini kuvvetlendirmekle kalmayıp aynı zamanda Avrupalıları anlamak ve benzerini yapmak için sıkı bir çaba gösteren belki de ilk hükümdardı. Osmanlı'nın gücü, Türk ordusunun I. Osman önderliğinde Marmara Denizi'nin güney kıyılarında gerçekleşen Bapheus Savaşı'nda Bizans ordusunu yendiği 1302 yılından itibaren artmaya başladı ki o tarihlerde Bizanslılar ve Osmanlıların şansı sürekli olarak bir ileri bir geri salınıp duruyordu. Osmanlılar, Konstantinopolis'i 1453 yılında fethetmeden önce bile zaten muazzam bir güce sahipti. Zaferleri, hükmettikleri bölgeler ve biriktirdikleri servet artmaya devam etti. Ancak 1683 yılında Avrupa'ya yaptıkları yoğun akınlar Viyana kapılarında başarısız olunca, sular geri çekildi.

Artık savaş değil siyaset zamanıydı. 1699'da yapılan Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki anlaşmazlığı barışçıl bir sonuca taşıdı. Tam bu noktada İran Sasanilerinin artmakta olan doğudaki gücünden, Çarlık Rusyası'nın da kuzeydoğudaki gücünden büyük tehditler geliyordu. İşin garip yanı Büyük Katerina hükümdarlığı altındaki Rusya gücü ile Osmanlı zayıflığının *vis à vis** gelişi savaş alanında adını duyurmak konusunda yetersiz olan Osmanlılara bir nevi güvenlik getirdi. Osmanlı orduları Rusya gücüne karşı yıkıcı kayıplara uğrayınca, Batılı kuvvetler iktidar dengesini kurmak için adım atıp Avrupa'nın "Sendeleyen Hasta Adamı" olarak adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemeye karar verdiler. İmparatorluğun çöküşü 200 yıl daha sürecekti. Neredeyse bıktırıcı bir süreklilikle birbirini takip eden kayıplar ve Gibbon'ın Roma hakkında yazdıkları Osmanlı için de söylenebilir:

> Roma'nın gerileyişi, dengesiz büyümenin doğal ve kaçınılmaz sonucuydu. Refah parçalanmanın kaidesini olgunlaştırdı; tahribata neden olanlar zaferin boyutuyla çoğaldı; zaman veya tesadüf, zoraki yardımları ortadan kaldırınca göz kamaştırıcı doku kendi ağırlığının baskısına teslim oldu.

O zamandan sonra Osmanlılar bazı zalim uygulamalarını yumuşattılar. Artık kardeş katline son verildi. Onun yerine tahtın olası varisleri Topkapı Sarayı'ndaki kafeslerde tutuldular. Bu genç adamlar bildiğimiz kafeslerde değillerdi; Harem'in sunduğu bütün imkânlarla konforlu şartlarda kontrol altında tutuldukları bir tür ev hapsindeydiler ki buna "alıkondular" demek daha doğru olacaktır. Bu ipek bir mendille boğarak idam edilmekten ya da bir yastıkla boğulmaktan ve bir hamamda boğularak öldürülmekten besbelli daha iyiydi. Yine de görünüşte güzel olan kafesteki bir hayat potansiyel bir devlet başkanı için uygun bir hazırlık değildi. Nitekim başa geçen sultanların pek azı Fatih Sul-

* Yüz yüze. (ç.n.)

tan Mehmet, Yavuz Sultan Selim veya Muhteşem Süleyman gibi büyük hükümdarlar oldular.

III. Ahmet ve Lale Devri

III. Ahmet tahta çıkmadan önceki 16 yılını kafeste geçirdi. Oysaki ilk yıllarında at bindiği, avlandığı ve Topkapı'nın katı adetlerinden uzak bir hayatın tadını çıkardığı Edirne'deki saraydaydı. Üstelik kendisi gibi modernleşme isteğinde olan amcası III. Selim onu kanatları altına almıştı. Ancak Ahmet'in haremde yaşadığı zevklerden başı dönmüş görünüyor. Eşlerinden 14'ünün ismi kayıtlarda geçmektedir ve üç ikiz evladıyla beraber 40 kadar çocuğun babası olmuştur.

Ahmet'in adı unutulmayan vezir-i azamı Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, Fransa'daki diplomatik görevinin dönüşünde Versaille'daki XIV. Louis'nin sarayından gravürler getirdi. Osmanlı mimarları Avrupa'daki mimari gelişmelerden haberdar olmaya ve klasik mimarinin güçlü hatlarını nasıl daha düşsel ve akıcı hale getirdiklerinin farkına varmaya başladılar. Bu, Ayasofya'nın arkasındaki abartılı derecede ihtişamlı çeşmeyle trafiğin ortasında kalmış şimdi biraz harap ve bakımsız görünen Üsküdar İskelesi'nin yanındaki bir diğer çeşmeye açıklık getirmektedir.

Ahmet ve maiyetindekiler, muhtemelen XIV. Louis gibi diğer Avrupalı hükümdarların ihtişamlarına özendikleri için müsrifçe yapılan eğlencelere ve bina projelerine yöneldiler. 1721 yılında III. Ahmet mübarek Eyüp semtinin kuzeyinde Haliç'e akan Avrupa'nın Tatlı Suları kıyısında kendi "Mutluluk Konutu" Sadabad'ı yaptırdı. Burası zamanında köşkleri, havuzları ve çeşmeleriyle ihtişamlı bir yer olmalıydı, ancak taş gibi kalıcı olmayan malzemelerle yapıldıkları için ne yazık ki günümüze kadar ulaşamadılar.

Sadabad III. Ahmet döneminde başlayan Lale Devri'ndeki savurganlığın zirveye çıktığı mevkidir. Lale Devri bozkırlara

özgü bu çiçeğe olan ünlü rağbetin yükselişini gördü. Ahmet'in, ikinci vezir-i azamı ve damadı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın şimdiki Yıldız Parkı'ndaki bahçesine 500 bin lale soğanı diktiği rivayet ediliyordu. Laleler çiçek açmaya başladığında, Vezir-i Azam bahçe yollarını aydınlatır ve akşam vakti Sultan ve maiyetindekileri burada mest ederdi. Fransız büyükelçi bu gecelerden şöyle bahsetmektedir: "Işıkların renkleri ve aynalara yansımaları müthiş etkiler bırakıyor." Bu ışıklandırmalara yüksek perdeden bir Türkçe müzik eşlik ediyor ve bu müzik, lalelerin açtığı dönem boyunca her gece sürüyordu. Bütün masraflar, Büyük Efendi* ve maiyetindekileri ağırlayan ve yedirip içiren Vezir-i Azam tarafından karşılanıyordu.

Hükümdarlığıyla ilgili böyle hikâyelerden ve Topkapı Sarayı'ndaki olağanüstü portresinden III. Ahmet'in zevk sahibi biri olduğunu anlıyoruz. Harem'deki dairesinin duvarları meyve ve çiçek resimleriyle kaplı, görülebilecek en güzel süslemelerle bezeliydi. Ayrıca biri Topkapı'da diğeri de Yeni Cami yanındaki sokakta bulunan türbesine bitişik olan iki kütüphaneden sorumluydu. Enflasyon ve yiyecek kıtlığı sonucunda huzursuzluk baş gösterince Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, padişaha İran'a karşı düzenlenecek bir seferde atıyla ordunun başına geçmesini önerdi. Ancak atı üzerinde askerlerini toplayan bu iri yapılı, sakin bakışlı, zevk düşkünü adamın niyetiyle ilgili tuhaf bir durum ortaya çıktı. Bu önerinin yerine sessizce iktidarını, Kapalıçarşı'nın doğu tarafında ufuk çizgisine hâkim devasa gösterişli yapı Nuruosmaniye Camisi'nin yapımını başlatan daha sonra sultan olacak kardeşi Mustafa'nın oğlu I. Mahmut'a devretti.

* Padişahı kastediyor. (ç.n.)

19

Ayasofya'nın Ötesinde Sultanahmet'te Bir Gezinti

Ayasofya'nın arkasındaki III. Ahmet Çeşmesi'nden itibaren yürünecek dört yol vardır. Birincisi bir tepe üzerinden Marmara Denizi ve Bizans surlarına doğru giden İshak Paşa Caddesi'dir. İshak Paşa, zengin ve güçlü bir adamdı, II. Murat'ın en iyi arkadaşı ve en yakın danışmanı olmasının yanı sıra II. Mehmet'e de vezir-i azam olarak hizmet etmişti. Adına yapılan cami de aynı civardadır. Külliyesinde bulunan hamam, tuhaf isimli Ak Bıyık Sokağı'ndaki İmparatoriçe Zoe Oteli'nin bir bölümünü oluşturur.

Sultanahmet eski bir semttir. Turistik cazibe merkezinden birkaç sokak öteye giderseniz kendinizi turistik alışverişlerle hiç alakası olmayan yöre sakinlerinin arasında bulursunuz. İshak Paşa Sokağı'nda sıralanmış eski evlerin arasından Marmara'ya doğru yürümek zevklidir. Ahırkapı'yı geçerek Bizans surlarının dışına çıkarsınız. Buraya Ahırkapı denmesinin sebebi Osmanlı döneminde atların Topkapı Sarayı'ndaki saray ahırlarına buradan getirilmiş olmasıdır. Surların dışında gezindiğinizde Bizans surlarındaki hendeklere ait kalıntıları görürsünüz.

III. Ahmet Çeşmesi'nden başlayarak Ayasofya'nın doğu kanadı boyunca güney istikametinde yürürseniz meydana, yani

bir çay bahçesinin, bankamatiklerin, kartpostal satıcılarının ve taksi durağının olduğu açık alana varırsınız. Ya da çeşmeyi geçip kuzeye yönelirseniz büyük bir kemer yolundan doğruca geçerek Topkapı Sarayı'na ulaşırsınız. Son olarak sola dönüp, saray duvarına dayanacak şekilde inşa edilmiş eski evlerin sıralandığı Soğukçeşme Sokağı'nı takip edebilirsiniz. Bu caddeyi takip ederek Caferiye Sokağı'na dönen ilk köşeye kadar yürümeyi seviyorum.

Sol tarafta, III. Ahmet Çeşmesi'nin çaprazında Ayasofya'nın arka bahçesine çıkan olağanüstü abartılı rokoko tarzında bir geçit var. Bazı insanlar Türk mimarisinin, klasik dönemden sonra Avrupa'nın barok ve rokoko tarzlarının etkisi altına girmeye başlayınca gerilediğini düşünüyorlar; belki de öyledir. Klasik dönemin cami ve sarayları asalet ve denge unsurlarını taşımaktaydı. Oysa bana göre son dönemlerde gerilemesi ve rokoko aşırılığına kaçması çekiciliğinin bir parçasıdır.

Eminönü rıhtımından tramvayla Sultanahmet'e çıkarken sağ kolda Türk rokoko tarzının en abartılı başka bir muhteşem örneğini görebilirsiniz. Burası, çalışma yerleri sarayın dışına taşındıktan sonra, Osmanlı devlet işlerinin yürütüldüğü Bab-ı Ali (Yüce Kapı) dedikleri, vezir-i azamın çalışma mekânına giden kapıdır. Yabancı ülkelerin büyükelçileri itimat mektuplarını bu makama sunarlardı; tıpkı Whitehall Sarayı'nın İngiliz hükümetini, Beyaz Saray'ın Amerikan hükümetini ve Kremlin Sarayı'nın Rus hükümetini temsil etmesi gibi Bab-ı Ali de Osmanlı devletini temsil ediyordu.

Şu anki kapı Victoria devrinin ilk zamanlarına tarihlenir ve şarkiyatçı okulun Avrupalı ressamlarının çok sevdiği tarzda bir sorguç taşır; ancak kapının bugünkü görünüşü, "yüce" kelimesini akla getirmiyor. Kapının üzerindeki geniş saçaklar şık ama tuhaf bir kadın şapkasının geniş kenarları gibi bir zevk unsurudur. Bab-ı Ali, Ayasofya'nın Soğukçeşme Sokağı'ndaki arka kapısına ve I. Mahmut'un şadırvanına çıkan geçidin bir parçasıdır.

Soğukçeşme Sokağı'nda yenilenmiş sıra sıra eski ahşap Osmanlı evleri var. Burayı yakın zamanda ziyaret edenlerin, II.

Dünya Savaşı sonrasında başlayan tarihi binaları koruma hareketi kapsamında onarılmadan önce şehrin içine düştüğü köhneliğin farkına varmaları zordu. İstanbul'un anıtsal yapıları tuğla ve taştan yapılmışken sıradan evlerinin birçoğu ahşaptır. Evlerin tarzını gördüğünüz ilk anda tayin etmeniz zordur. Bunlar Viktoryen-Gotik görünümlü, marangozun detayları aşırı abarttığı Gotik esintiler taşıyan kulübelerdir. Küçük kulelerin kimisinin üzerinde Rus tarzına benzeyen soğan biçiminde kubbeler vardır. Muhtemeldir ki Rus mimarisinin kökeni Bizans'a dayanmaktadır. Şehirde çok fazla ahşap bina olması sebebiyle ve özellikle binalar boyanmamış bırakıldığında eski ahşap kuruduğu için yangın, şehir için büyük bir tehlike oluşturuyordu.

Eski Türk evlerinin en güzel özelliklerinden biri, üst katlarının sokağa doğru çıkıntı oluşturmasıdır. Evin genel olarak üst kısımları aile fertleri dışında hiçbir erkeğin girmesine izin verilmeyen haremlik olarak ayrılırdı. Pencereler içeridekilerin dışarıyı görebileceği ama dışarıdakilerin içeriyi göremeyeceği güzel kafeslerle çevriliydi. Ayasofya'nın arka tarafına bakan bu binalar küf yeşili, gök mavisi ve kobalt mavisi tonlarında boyanıyordu. Soğukçeşme Sokağı, yerlere kadar sarkan ağaçları ve parke taşlı kaldırımlarıyla Sultanahmet'in telaşı içinde kalmış sessiz küçük bir köşedir. Caferiye Sokağı da içindeki küçük oteli ve kahvehanesiyle sola kıvrılıp meydana doğru devam ediyor.

Mahallenin bu bölümü, İstanbul'daki diğerleri gibi uzak geçmişteki bir zamanda -Kırım Savaşı'ndan önce, hatta diyelim ki Lale Devri'nde- şehrin nasıl olduğuna dair bize ipucu veriyor. Caferiye Sokağı'na dönen köşeyi geçer geçmez aşağıya doğru parke taşlı bir yol iner. Küçük bir tabela, Caferağa Medresesi'ni işaret eder. Sinan tarafından inşa edilen medresenin içinde mütevazı bir kahve vardır. Medresede avlunun etrafında öğrenciler için odacıklar hazırlanmıştır. Şimdi ise bu odalarda, biraz dinlenip bir bardak çay içtikten sonra dolaşabileceğiniz geleneksel küçük el sanatları atölyeleri ve müzik dükkânları var.

20

Sinan'ın Mücevheri ve Küçük Ayasofya

Ayasofya, Topkapı ve Sultanahmet Camisi'nin turistik atmosferinden birkaç adımda uzaklaşabiliyorsunuz. Geniş Osmanlı tarzı saçaklı mimarisi, güneydeki meydana bakan Marmara Üniversitesi'nin yeni binasıyla benzerlik gösteren İbrahim Paşa Sarayı'nın önünden, Hipodrom'un batı yakası boyunca yürümek hoşuma gidiyor.

Meydanın güneybatı köşesinden, güney istikametinde Marmara Denizi'ne doğru uzanan küçük sokağa adım atar atmaz turistik İstanbul'u terk edip yeniden gerçek İstanbul'a giriyorsunuz. Bu sokağın sonunda bir okul var. Nöbetçi kulübesindeki kapıcı Marmara Denizi'nin manzarasını buradan görsünler diye ziyaretçileri eliyle işaret ederek içeriye çağırır. Gün batımında müthiş bir yerdir burası.

Yokuştan aşağı inerken sağda Sokullu Mehmet Paşa Camisi'nin kubbesini, bir yandan da denize doğru, büyük kiliseye benzerliği nedeniyle Küçük Ayasofya olarak adlandırılan caminin minaresini ve balkabağı şekliyle hemen fark edilen kubbesini görürsünüz. Bu, iki Romalı yüzbaşının onuruna, Hıristiyanlığın yeni inancına bağlılıkları yüzünden şehit düşmeleri sebebiyle, Ayasofya'dan hemen önce 11. yüzyılda inşa edilen Aya Sen Sergios ve Bachos Kilisesi'dir. Sinan'ın en güzel eserlerinden biri olan camiyi görmek için, yolun aşağısına yürümeden önce, okul

bahçesinin kenarındaki bir banka oturup limana dizilmiş yük gemilerini izliyorum.

Sinan, camiyi Muhteşem Süleyman'ın torunlarından Esmahan Sultan'la evlenen Vezir-i Azam Sokullu Mehmet Paşa için inşa etti. Hikâyeye göre Vezir camiyi karısı onuruna inşa ettirmiş olsa da cami kendi adıyla bilinmektedir. Bilindiği üzere sadrazamlar çoğunlukla Osmanlı meritokrasisinin ürünüydüler ve genellikle Türk değillerdi. Sarayı hipodromun batı yakasında olan İbrahim Paşa, aslen Rumdu. Yetkilerini kaybetmeden önce Süleyman'a ordu komutanı olarak hizmet etmişti ve diplomasi yeteneğiyle tanınıyordu.

Bu caminin yapımını sağlayan Sokullu Mehmet Paşa, ya da doğumda verilen adıyla Sokolovic, babası rahip olan Bosnalı bir Slavdı. Bazıları onun Bosna kraliyet kanından, bazıları da küçük aristokrat bir aileden geldiğini dile getiriyordu. Küçükken Mehmet kilisede rahip yardımcısı olarak görev yapmış, delikanlıyken de devşirme yoluyla Konstantinopolis'e getirilmişti. Sokullu Mehmet Paşa, Süleyman'ın hizmetinde çalıştı ve Süleyman'ın feci oğlu II. Selim ve onun varisi III. Murat'a bağlı olarak memuriyetine devam etti. Sarayda büyümüş olan karısı Esmahan'ın, Sokullu Mehmet'in Balkanlardan gelmiş bir hödük olduğunu söyleyerek dalga geçtiği rivayet edilirdi.

Sokullu Mehmet'in öne çıkmasından hoşnut olmayan kişilerin etkisi altında kalan Murat, akılsızca davranarak vezirin gücünü kontrol altına aldı; bu yüzden de Sokullu memuriyetinin son yıllarında yönetimde istediği gibi etkili olamadı. Bu dönem Osmanlı'nın uzun süren çöküşünün başlangıcıydı. Selim'in hükümdarlığı zamanında, Müslümanların erkek çocuklarını askeri alanda eğitim almak için okula gönderme yolunu bulmalarıyla, devşirme sistemi bozuldu. Yeniçerilerin sayısı ailelerinin verdiği rüşvetlerle ocağa alınan erkek çocuklar yüzünden şişti, bu durum da bu seçkin birimin birlik ruhunu yok etti. Selim ve Murat içki ve haremin zevkleriyle meşgulken, Sokullu Mehmet gibi yetenekli adamlar her zaman başarılı olmasalar da imparatorluğu rotasında tutmaya çalışmışlardı. Bu adamların meslek

hayatlarındaki başarı hikâyeleri, bize Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca "Türk" olduğunu düşünmenin ne kadar yanlış olduğunu hatırlatır. Burası uluslararası ve pek çok etnik grubu barındıran bir oluşumdu. Sokullu Mehmet Paşa 1579 yılında dengesiz bir derviş tarafından katledildiğinde Venedikli bir büyükelçi şu yorumda bulundu: "Sokullu Mehmet ile Türklük erdemi de mezara girdi."

Sokullu Mehmet Paşa Camisi

1571-1572 yılları arasında inşa edilen cami, Marmara Denizi'nin güzel manzarasına hâkim olan okuldan aşağıya doğru kısa bir yürüyüş mesafesindedir. Hipodrom, Sultanahmet Camisi ve Ayasofya'nın olduğu tepeden, Kadırga'daki eski limana oldukça dik bir yokuştan inildiği için, Sinan'ın camisine her iki taraftaki merdivenlerle ulaşılır. Cami ve avlusu, bağlantılı binalar ve mezarlık kendi küçük alanını işgal eder. Camiye olası tüm açıların en iyisinden ulaşmak için, ilk önce yüksek duvarlarının yanından en aşağıya inmek, sonra da sola dönüp alt kapıdan girmek gerekir. Buradan, yukarıya yüzyıllar boyunca ibadet edenlerin ayaklarıyla aşınmış mermer merdivenlerden çıkarsınız. Tırmandıkça üzerinizde yükselen küçük kubbeli muhteşem şadırvanı ve onun da üzerinde caminin muhtelif kubbelerini görürsünüz.

En üst düzeydeki Osmanlı cami mimarisi, yapının tüm anıtsallığına incelik veren küçük dekoratif dokunuşlarla, büyük ve küçük kemer ve kubbeleri bir araya getirir. Şadırvanın çatısı altında kemer oluşturmak üzere yontulmuş soluk renkli taşlar, bu kubbeli çeşmeye dekoratif bir göz alıcılık katarak sıcak tarçın kırmızısı mermerlerle dönüşümlü olarak sıralanır. Gümüş ve altının yoksul akrabası olan kurşunun her hâlükârda kubbenin üzerinde kendine has bir güzelliği vardır ve dışarıdan görülen selatin camileri ana kubbeye çıkan küçük destekleyici kubbeler dizisi sunar. Kurşun kubbelerin güzelliği en çok yağmur yağınca ortaya çıkar. Sokullu Mehmet Paşa Camisi'ndeki şadırvanın çatısı, çeşmeden akan suyla abdest alanlara siper olan geniş saçak-

larını yelpaze gibi açar.

Avlunun bulunduğu alanın etrafında, caminin hemen bitişiğinde öğrencilerin dünyadan uzak yaşadıkları küçük odaları vardır. Her oda, caminin yuvarlak kemer ve kubbe modelinden incelikle ayrılan deveboynu şeklinde bir kemerle çerçevelenmiştir. Her odada bir soba ile öğrencilerin kitaplarını ve şahsi eşyalarını koyabileceği duvar nişleri mevcuttur. Bugünlerde bu odalar çevredeki erkek çocukların dini eğitim aldığı medreseler olarak kullanılıyor. Eğitimlerinin önemli bir kısmı Kuran'ı ezberlemeye dayalı olan bu öğrencileri, ders sırasında çok azının anlayabildiği Arapça ilahiler söylerken duyabilirsiniz.

Caminin kapısı zaman zaman kilitli olsa da bekçiyi bulmak zor değildir. Gelmesini bekleyebilir veya başka birine nerede olduğunu (işaret dili etkilidir) sorabilirsiniz. Camiyi arkadaşlarımla ziyaret etmeyi seviyorum, çünkü diğerleri de benim daha önce duyduklarımı bekçiden dinleyebiliyorlar. İçeri girdiğinizde Sinan'ın mekânla ilgili ustalığı hemen anlaşılıyor. Sinan'ın diğer küçük şaheserlerinden olan Üsküdar'daki Atik Valide Camisi'nde mekânın yayıldığı geniş alanı görebilmek için görüş açınızı geniş tutarsınız. Ayasofya'da olduğu gibi burada da gözlerimiz yüksek bir kubbe ve her iki yanda onu destekleyen yarım kubbelerin oluşturduğu mekâna hazırlanıyor. Caminin içinde olma zevki muazzamdır ve belki de bu zevk, geometrik şekillerin birbiriyle etkileşim kurma ve birbirlerine üstün gelme çabasından kaynaklanmaktadır. Caminin batı duvarı üzerindeki 5 pasajlı galeri, ibadet yönüne döndüğünüzde sağda ve soldakilerle beraber, caminin iç kısmının üç tarafında devam eden pasajları desteklemektedir.

Yukarıdaki koridorlarda ahşap aşınmalar geometrik desenler oluşturur ve yer yer orijinal boyalı süslemelerin kalıntıları, yenilenmiş alanlardan daha güzel görünmektedir. İç dekorasyon hem birleşik hem de çeşitlidir. Gözlerimiz, başımızın üzerindeki aşınmış ahşap desenlerden, boyalı desenlerin, yarım kubbeli destekleyici kemerlerin altındaki sarkıt süslemelerin, hepsi İznik zanaatkârlığının en iyi döneminde üretilmiş çinilerin zengin ma-

vilerinin, taze kan rengindeki kırmızılarının ve kar beyazlarının üzerinde keyifle gezinir. Yandaki sıra kemerlerin her birini oluşturan en ortadaki kemerin ucu, dikdörtgen planlı bir kaligrafik levhaya yer açmak için kesilmiş.

Hemen hemen bütün iç yüzeyinin çinilerle kaplı olduğu çarşı bölgesinde bulunan Uzun Çarşı Sokağı'nın sonundaki Rüstem Paşa Camisi'nin aksine, çini işi burada, caminin zengin, bal renkli taşıyla tezat oluşturan bütünündeki desenin belirgin etkisini vurgulamak için yalnızca iç mekânın belli kısımlarında kullanılmış. İlk ya da en azından en dikkat çekici olan, Sinan'ın bizi, ince uzun bir kubbenin yüzü dönük bir parçası gibi, tepede bir yarım daire ile yuvarlanan büyük bir dikdörtgenle karşılaştırdığı caminin doğu duvarıdır.

Bu, bir müslümanın ibadet ederken baktığı yöndür ve *ensemble* bir nebze mor içeren geleneksel İznik mavisi üzerindeki kar kadar beyaz kaligrafik kabartmayla mavinin hâkim olduğu çinilerle çevrili, ön duvara oyulmuş yarım daire şeklindeki o nişi, yani mihrabı çevreler ve ortaya çıkarır. Işıl ışıl beyaz ve maviyle renklendirilmiş sülüs yazılı madalyonlar, belli bir stratejiyle iç alanın tümüne yerleştirilmiştir. Yerler koyu kırmızı ve mavinin hâkim olduğu seccadelerle kaplı olduğundan, bu engin zenginlik, duvarlardaki ve tonozlardaki -büyük destek kemerlerinden kubbeyi kaldıran küresel çerçevelere mimari geçişi sağlayan kavisli üçgen bölmeler- çinilerin daha havaimavi ve beyazlarını ortaya çıkarır.

Pencerelerin çoğu renkli vitray. İslami yaklaşım kilisede gördüklerimizden büyük ölçüde farklı; çünkü buradakiler sembolik değil. Hiç bir tablo bize İncil veya kilise adetlerinden gelen hikâyeleri anlatmaz. Çapraşık bir şekilde tirizlere bölünmüş harareti söndürücü yeşiller, maviler, bal renkleri ve kırmızılarla burada her şey desene dayalı. Sokullu Mehmet Paşa Camisi bildiğim kadarıyla İznik çinilerinden konik bir taçla kaplı beyaz mermerden mimberi ile istisnai bir örnek ve iftihar kaynağıdır. Bunun, çini işçiliği sanatının bu muazzam şaheserini ortaya çıkaran zanaatkârlar için yarattığı meydan okumayı hayal edebilirsiniz.

Caminin çevresinde ve içinde biraz zaman geçirdikten sonra, buradan çıkıp avlunun en altındaki dik merdivenlerden aşağı inip Kadırga'daki küçük parka gitmeyi seviyorum. Şimdi kum ve çamurla dolu bu liman, ilk olarak 4. yüzyılda, Konstantin'in Hıristiyanlığı kurmasından sonra, paganizmi yeniden imparatorluğun resmi dini olarak canlandırmak isteyen Dönek İmparator Julian olarak anılan İmparator Julian namına kazıldı. Park, soluklanmak için güzel bir yer. Okul formaları içindeki öğrenciler teneffüs zamanı koşturup duruyorlar; lisedeki oğlanlar gruplar halinde yürüyor, yaşlı adamlar da banklarda oturup erkek muhabbeti yaparak keyif çatıyorlar.

Küçük Ayasofya

Küçük Ayasofya Camisi'ne çıkan uzun sokağa ismini veren Küçük Ayasofya Sokağı'nın yerini hemen bulamasanız bile, buradan 6. yüzyıla ait Sen Sergios ve Sen Bakhos Kilisesi ya da şimdiki adıyla Küçük Ayasofya Camisi'ni bulmak zor değil. İnsan hayatının geri kalanını bu sokakta geçirmeyi ne kadar çok ister! Bu labirentte kaybolmak neredeyse imkânsız; çünkü Marmara Denizi boyunca güneye doğru uzanan şehirlerarası demiryolu hattı o yönde yoldan çıkmanızı engeller ve doğuya doğru yürüdüğünüz sürece er ya da geç sokağı bulursunuz. Bu semt, çalışan sanatçı ve esnaf topluluğuna ev sahipliği yapıyor ve burada, Arasta Çarşısı ya da Kapalıçarşı gibi yerlerde yapılanlardan çok daha sakin bir şekilde alışveriş yapabilirsiniz.

Küçük Ayasofya'nın karşısındaki güzel kemerli avlu daha önceden cami ile bağlantılı olan medreseyi barındırıyordu. Cami külliyesi için yapılan yeni inşaat, hem Sen Sergios ve Sen Bakhos Kilisesi'nin (Saint Sergius ve Bacchus) hem de şimdi hiçbir izi kalmamış hemen bitişiklerindeki Sen Peter ve Sen Paul Kilisesi'ne hizmet veren Bizans orta avlusunun üzerini kapladı. Burası bir bardak çay içmek, çerçeveli hatlar, ebrulu kâğıt, mücevherat, seramikler ve benzerlerini satan dükkân ve atölyeleri gezmek için keyifli bir yerdir. Yıllar önce burada atölyesi olan Erzurumlu

bir zanaatkâr kadından çintemani desenli güzel bir çift kol düğmesi satın aldım. Avluda keyif yapan ve bir keresinde de bana öğle yemeği ısmarlayan bir grup müdavimden öğrendiğim kadarıyla, avlu kısa süre öncesine kadar harabeymiş. Evsiz insanlar, sarhoşlar ve serseriler burası yenilenmeden önce bu avluda yatar, dervişler ve din eğitimi alan Müslüman öğrenciler için inşa edilmiş viranelik haline gelmiş odalarda boş içki şişelerini ve çöplerini bırakırlarmış.

Yapılacak ilk iş, bu yapıyla muhteşem Ayasofya arasındaki benzerlikleri bulmayı bir yana bırakıp kavramsal düzeyde bakmak olmalıdır. Birbirlerinden farklı oldukları için değil ama her birini tek tek incelemek daha keyifli olduğu için. Ayasofya'dan sadece birkaç yıl önce inşa edilmiş Sen Sergios ve Sen Bakhos Kilisesi, Jüstinyen ve Theodora himayesi altında çalışan mimarların, dairesel kubbelerin dikdörtgen bir kilise binası üzerinde nasıl duracağı ve kubbe altındaki odaların bir üst kattakileri nasıl destekleyeceği ve uyuşacağı ile ilgili büyük hayal güçlerini ortaya koyduğu birkaç detaylı belgenin günümüze kaldığı o meşhur döneme ait. Şairler ve müzisyenler gibi sanatçılar ve mimarlar da en heyecanlı işlerini, ortaya çıkanın güzelliği ile büyülenmiş izleyici, dinleyici ve okuyucuların, habersiz oldukları teknik problemlerle uğraşarak ortaya çıkarttılar.

Bina, öyle anlaşılıyor ki her ikisi de tahrip olmuş kuzeydeki Bizans Hormisdas Sarayı ve güneydeki Sen Peter ve Sen Paul Kilisesi arasına oturtulduğu için düzensiz bir yerleşim planına sahip. Bir arkeoloğun rüyalarını süsleyecek nitelikte olan kilise ve saray kalıntıları yüksek olasılıkla caminin temeli ve bitişiğindeki tren yolu altında kalmış. İstanbul, her seferinde kendinden önce gelenin yaptığını silen, değiştiren, dönüştüren nesillerden arda kalan belli belirsiz silik işaretlerin olduğu bir parşömen kâğıdı adeta.

Hem imparatorlar hem de sultanlar tahtlarından ibadet yerlerine -Nuruosmaniye Camisi, Ayasofya Camisi ve Yeni Cami'deki bu özel yerleri bizzat görün- kolayca ulaşmak isterlerdi. Konstantin Porphyrogenitus'un *Seremoniler Kitabı*'nda; "İmpa-

rator, Paskalya sırasında Salı günü Sen Peter ve Sen Paul Kilisesi'nin galerilerinden zahmetsizce geçerek takdire şayan bir mutfağın olduğu Hormisdas Sarayı'ndaki yemek odasına gider," diye kaydeder. Mimarın, mevcut saray ve kilisenin duvarlarıyla aynı hizaya getirmek için kare bir dış iskelet inşa ederek ve daha sonra sunağın Hıristiyanların ibadet yönü olan doğuya dönmesi için iç kiliseyi bükerek kilisesini iki mevcut bina arasına sıkıştırma sorunu ile uğraştığı anlaşılıyor.

Osmanlılar kiliseyi camiye dönüştürünce, bu sefer ibadet yönünü, bir mihrap ekleyerek Mekke'nin bulunduğu yöne hafifçe kaydırdılar. Osmanlı dönemindeki bu dönüşümde caminin hamisi, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Bayezid hükümranlığı altındaki hadım ağaların başı Hüseyin Ağa'dır. Hadımağası, *Kızlar Ağası* olarak da bilinmektedir. Bu zatın iki etkileyici ünvanı vardı; Harem'in yöneticisi olarak hizmet etmesinin yanı sıra yeniçerilere komutanlık yapması sayesinde yükselerek Osmanlı hiyerarşisinin en önemli şahıslarından biri haline gelmişti. Hüseyin Ağa, camiye minareyle beraber, girişteki zarif küçük bir revakı ve karşısındaki medreseyi ekletti. Türbesi caminin kuzeyindeki küçük bahçede bazı ilgi çekici Osmanlı mezar taşları arasında yer almaktadır.

Ayasofya'ya oldukça benzeyen Sen Sergios ve Sen Bakhos Kilisesi, tepeden izleyiciye sunduğu ilginç ve albenili görüntüsüyle sırasıyla kemerleri ve kubbenin üzerinde durduğu dairesel kasnakları destekleyen büyük ayaklar etrafında şekillenir. Sen Sergios ve Sen Bakhos Kilisesi'nin mimarı, Ayasofya'daki 4 ayağa karşılık toplamda 8 ayak kullandı. Kubbe düz ve iç bükey olmak üzere sırasıyla değişen 16 bölümden meydana gelir. Bu iki azizin isimleri kendi içinde, klasik ile geç Roma veya Bizans dünyaları arasındaki geçişin hikâyesini ve yeni inancın imparatorluğun resmi dini olması yolunda maruz kaldığı mücadeleyi anlatır. İç mimarideki detaylarda da bu dönüşüm görülür.

Alt sıradaki başlıklar, her biri imparator anlamına gelen "Basileus" yazısını ve birçoğu da Jüstinyen ve Teodora'nın baş harflerini sergileyen, şövalyelerin giydiği gömleklerin önünde-

ki fırfırları andıran dantelli giriftliğiyle alttan oyulmuş, Bizans'ın "melon" veya "cushion" modasına göre yapılmıştır. Yukarıdaki galerilerde bulunan sütun başlıkları da daha yakından incelenmeye değer. Olasılık dışı, ama büyüleyici şekilde küçük İyon tarzı kıvrımlar üstünde oturan itinayla oyulmuş acanthus kümeleriyle Yalancı İyon tarzı adı verilen bu başlıklar, klasik ve Bizans tarzını harmanlar. Bu kıvrımlar, British Museum'dan dünyadaki yüzlerce banka ve devlet binalarına kadar neoklasik mimari örneklerini görenlere tanıdık gelecektir.

Deniz yeşili tonundaki somaki mermeri başlıklar Yunan ve Roma tapınaklarını andıran yatay sütun pervazlarını destekler. Okuyucuların sanat tarihi derslerinden hatırlayacakları gibi sütun pervazları, klasik mimaride sütunların üzerine oturan bu üç seviyeli mimari biçim, kendi içinde üç bölüme ayrılır: Arşitrav, ayakların ve sütunların üzerine oturan taşıyıcı kiriş; bir tür duvar süslemesi olan friz, arşitravın üzerine oturan ağırlığı taşımak için bir nebze dışarıya çıkıntı yapan saçaklar. Alt sıradaki sütun pervazının tamamı boyunca devam eden frizin üzerinde Justinyen ve Theodora'ya ithafen Yunan alfabesiyle 12 Yunan altı ayaklı dizesini içeren ve hâlâ görülebilen incelikle kazınmış "Aklı Tanrı'ya hürmetle aydınlanmış olan, muhtaçların acısını esirgemeden dindirmeye çalışan" yazısı mevcuttur.

16. yüzyılın başlarından itibaren burada ibadet eden Müslümanların gösterdiği muazzam itibarla üzeri örtülmeyen bu dizeler, Sen Sergios'a övgüler düzer ama tuhaf bir biçimde arkadaşı Sen Bakhos'tan söz etmeyi unutur. Kim bilir neden. 1500 yıllık bu ilginç binadaki pek çok acayiplikten sadece biridir bu. Ne yazık ki kemerlerini ve kubbesini kaplayan altın mozaikler gibi, bir zamanlar duvarları örten damarlı desenleri ve çatlaklarıyla gösterişli mermer kaplamalar da kaybolmuş. Üzücü, çünkü Prokopius'un bu gösterişli küçük kilise hakkında yazdığı gibi "mermerlerinin parıltısıyla güneşten daha göz kamaştırıcı ve her yer bol bol altınla kaplı"ymış.

Her bir çift payanda arasında, iki sütun üstteki galeriyi destekliyor. Ayasofya'da olduğu gibi burada da mimar destekleyici

sütunların planını değiştirmiş. Dört köşeden her birinde kilise mimarisi dilinde eksedra denen, sıkıcı veya öngörülebilir bir tekdüzelik yaratabilecek sütun dizilerini rahatlatan paralel duvar bölmelerini oluşturan bir çift sütun dışarıya kıvrılırken, bunlardan ikişer tanesi kuzey, güney ve batı kanatlarında paralel biçimde devam ediyor. Bu görsel çeşitliliği, zarif ve farklı olana duyulan sevgiyi, geometrik olarak düzenli olanla kıyaslarsak Bizans'ın güzellik anlayışının, ona miras kalan klasik biçimden nasıl ayrıldığını görebiliriz.

Üst katta tema ve çeşitlilik oyunu devam etmektedir. Galeriye doğru baktığımızda içeri doğru bükülen eksedra ile yatay sütun dizilerinin arka arkaya oluşturduğu aynı örüntüyü görürüz; ama burada klasik tarz binalarda bulunan yatay ya da başka bir deyişle karakteristik 'kemersiz' saçaklığı desteklemek yerine, 8 payandanın her biri arasında küçük kemerlerin bulunduğunu ve bunların da üzerindeki sütun gövdelerini taşıyan kavisli bir galeriyi oluşturduğunu görürüz. Bu model çeşitliliği, üst galeri ve sekizgen kilisenin diğer yedi tarafında onu destekleyen sütunların düzeni bozup Diriliş'i simgeleyen yükselen güneş ışınlarıyla ışıldayan pencerelerle dolu apsise açıldığı kilisenin doğu ucunda belirgindir.

Sen Sergios ve Sen Bakhos Kilisesi, Bizans İmparatorluğu'nun başına bela olan teolojik tartışmalarda önemli bir rol oynadı. Jüstinyen ve kilise hiyerarşisi, dininden dönen teologların kılı kırk yarmasına bir nokta koymak maksadıyla, daha önce de gördüğümüz üzere İsa'nın bir değil iki doğası olduğu fikri lehinde tartışan Three Chapters* adlı çalışmayı yayınlayan Nesturi inancındaki üç doğulu rahibin resmi bildirilerini kınadılar. Papa Vigilius bu mahkûmiyetin şartlarına uymayı reddettiğinde, Jüstinyen ona Konstantinopolis'e gelmesini emretti ve tabi olması için aralıksız bir baskıya maruz bıraktı. Jüstinyen aslına bakılırsa Papa'yı fikrini değiştirene kadar şehirde kalmaya zorladı. Yedi

* Katolik dünyasında Kilise ile Süryani ve Kıpti Ortodoks kiliselerinin uzlaşması konusunun ele alındığı, İmparator Jüstinyen'in 3 bölüme ayırdığı tartışmalar (ç.n.)

yıllık bu çıkmazdan sonra imparatorun adamlarına bu dik kafalı Papa'yı tutuklamaları için emir vermesi üzerine Vigilius bu kiliseye sığınmaya çalıştı.

Jüstinyen'in adamları Vigilius'u kiliseden çıkarmaya çalışınca Papa sunağa sıkıca sarıldı. Hatta askerler ayaklarından ve sakalından tutup onu yakalamaya çalıştıklarında bile canını dişine takarak tutunmaya çalıştı. Sunak yıkıldı, tam da bu aşamada kilisede olanlar ona yardıma geldiler, dolayısıyla askerlerin onu serbest bırakmaktan başka bir seçeneği kalmadı. Jüstinyen de Vigilius kadar inatçıydı, bu yüzden sorun yaratan bu *Chapter*'ı kınamayı kabul edene kadar Roma'ya dönmesine izin vermedi. Bu, Papa'ya sahte bir rahatlık getirdi, zaten dönüş yolundayken de vefat etti.

Bu yapının hem kilise hem de cami olarak anlatacak çok hikâyesi var. Küçük Kutsal Bilgelik Kilisesi, biri, Bizans'ın klasik inanıştan Hıristiyan devrine geçişini dramatize eden Roma âlem ve şarap tanrısı Baküs (Sen Bakhos) adına sahip, az tanınan iki azize adanmış bir kiliseydi. Bizans'ın teolojik dalavereciliğiyle tuhaf ve anlaşılması güç cazibesi gibi bizi etkileyecek bir yüzleştirme için ortam sağladı. İslami enkarnasyonunda, kişileri ve kurumu, bizim 21. yüzyıl anlayışımıza yabancı olan sultanın haremini yöneten haremağasının hamiliği altında yeniden parlayan bir cami oldu. İki aziz, bilinmeyen mimarın kendisi, imparator ve imparatoriçe, papa, askerler ve harem ağası, hepsi sahneyi terk ettiler ama bu şaheser hepsine şahitlik etmiş bir yapı olarak bugüne ulaştı.

IV. Bölüm

Modern İstanbul

21

Atatürk ve Modern Türkiye'nin Zorlu Başlangıcı

Atatürk'ün hikâyesini anlamak, Türkiye'nin gelenekte derin kökleri olan modern bir ulus ve Batı ile Doğu arasında dinamik bir köprü durumuna nasıl geldiğini kavramanın kilit noktasıdır. Atatürk, 1933 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanının 10. yılına damga vuran konuşmasını heyecan verici "Ne mutlu Türk'üm diyene!" sözleriyle tamamladı. Bu adamın yaptığı, yalnızca Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nda aldığı korkunç yenilgiden sonraki kaderini değiştirmek değildi. O, Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazından yeni bir ülke yaratmak istedi. O zamandan önce Türkler arasında milli ve etnik kimlik anlayışı pek yoktu. Birkaç yüzyıl önceye gidip bir Türk'e kim ve ne olduğunu soracak olsaydık, bir Müslüman veya Padişah'ın bir kulu olduğunu ya da imparatorluğun Avrupa ve Asya taraflarından Rumeli veya Anadolu eyaletlerinin bir vatandaşı olduğunu söyleyebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu, gördüğümüz gibi asker ve köylülerinden hükümdarlarına kadar birçok etnik yapıyı bünyesinde barındıran bir oluşumdu. Hükümdarlık ailesinde etnik açıdan 'saf' bir verasetle tahta çıkma sırası yoktu.

Genetik olarak Osmanlı saltanat ailesi fetihten önce bile saf Türk kanından değildi. Sultanlar, içinde neredeyse hiç Türk ol-

mayan haremin Rum veya Ermeni, güzellikleriyle nam salmış sarışın Çerkez ve Boşnak ya da Konstantinopolis'e köle olarak getirilmiş Avrupalı kadınlarından dünyaya geliyordu. Kimlikleri hakkında biraz bilgi sahibi olduğumuz saltanat ailesindeki kadınlar arasında, örneğin Muhteşem Süleyman'ın karısı Hürrem hakkında yapılan saray dedikodusuna göre oğlu Sarı Selim, Ermeni bir damattan olmaydı.

Hürrem, oğulları üzerindeki etkisi güçlü, çoğu kez idari baskısı olan harem kadınlarının ilkiydi. 19. yüzyılın erken dönemlerinin reformist sultanı II. Mahmut'un annesi* Aimée Dubucq de Rivery, Fransa'da manastırdaki okuldan evine dönerken korsanlar tarafından kaçırılıp Cezayir hükümdarına, ondan da sultana hediye olarak sunulan Fransızca konuşan bir *kreol*dü**. Sultan Fransızca konuşuyordu; hükümdarlığı sırasında uyguladığı reformlar neredeyse tamamen Fransız kökenliydi. İmparatorluğun gerileme döneminde 30 yıldan fazla hükümdarlık yapan, o karanlık paranoyak Sultan II. Abdülhamit, gıyabında Bedros (Ermenice Peter) olarak anılıyordu. Annesi Ermeniydi ve kendisi de Ermeniye benziyordu.

Dolayısıyla Atatürk "Ne mutlu Türk'üm diyene!" dediğinde, bu "Kendisinin Türk olduğunu söyleyen herkes kim olduğunu bilecektir. Yüzyıllar sonra ilk kez ülkenizin efendisi olacaksınız," şeklinde tercüme edilebilir. Her vatandaşın bir soyadı olması gerektiği kararını çıkartan Atatürk'ün kendine verdiği isim "Türklerin Babası" olarak tercüme edilebilir, ama aslında tam olarak "Türk Baba" anlamına gelmektedir. Bu büyük, çılgın adam muazzam yöntemlerle milletin arzularını şekillendirdi. Çokkültürlülük ve etnik açıdan çeşitlilik arz eden bir yapı Anadolu topraklarından ziyade İstanbul'un tipik bir özelliğiydi. Atatürk şüphesiz ki en başta İstanbul'da sevilmiyordu, bu yüzden araştırdı ve dayanağını Anadolu'da buldu. Sıtmalı, değersiz, mevsimine göre çamurlu ve tozlu bu küçük Ankara'yı modern Türkiye'nin baş-

* Nakşidil Sultan. (ç.n.)

** Sömürgeci ülke vatandaşının yerli halktan biriyle ilişkisinden doğan melez çocuklar için kullanılan bir ifade. (e.n.)

kenti yapması bu yüzden hiç de şaşırtıcı değildir. Lakin kendisi kozmopolit zevkleri olan, Osmanlı subay sınıfından bir entellektüeldi.

İlk Yıllar

Atatürk, Avrupa Türkiye'sinin bir parçası olan, Makedonya'daki Selanik kentinde doğdu. Selanik şu anda *Thessaloniki* adını taşıyan bir Yunan şehridir. Yıllar boyunca, Türkler ve Yunanlar arasında çatışma konusu olmuş Selanik nüfusunun büyük bir kesimi, Nazilerin Selanikli Yahudileri toplayıp ölüm kampına götürdükleri II. Dünya Savaşı'na kadar Yahudilerden oluşuyordu. Burada üzücü bir ironi vardır. Selanik, husumetin bitmesinden kısa bir süre öncesinde İtilaf Devletleri'ne katılmak yerine, savaş boyunca uzun bir zaman tarafsız olan Türkiye'nin bir parçası olarak kalsaydı, orada yaşayan Yahudiler koruma altına alınmış olacaktı. Savaş sırasında Türkiye, Hitler'in "etnik saflık" politikasıyla korkutulan Alman Yahudisi bilim adamları ve akademisyenlerin yüzlercesine kapılarını açtı. Dilbilimsel eleştirinin büyük eserlerinden *Nemesis*'in yazarı Erich Auerbach da bu seçkin insanlar arasındaydı.

Atatürk, tabii ki Atatürk olarak doğmadı. Çocukken adı, Müslümanlar arasında yaygın bir isim olan ve peygambere atfedilen "Seçilmiş Kişi" anlamındaki Mustafa'ydı. O yıllarda soyadları kullanılmıyordu. İkinci ismi olan "mükemmellik" anlamındaki Kemal'i, öğrenci Mustafa'yı öğretmen Mustafa'dan ayırmak için eklemeyi uygun gören öğretmeninden aldı. Sarışın ve mavi gözlü oluşu, kökeniyle ilgili söylentilere yol açtı. Osmanlı tarihçisi Lord Kinross ondan "Açık renk cildiyle Bulgar sınırı ötesindeki herhangi bir Slav kadar sarışın, derin fakat berrak açık mavi gözlü..." diye söz eder. Bu kozmopolit imparatorlukta çok yaygın olan Türk, Arnavut ve bir ihtimal de Slav kanı taşıyormuş izlenimi veren bir siması vardı. Türk etnik saflık ideali, Atatürk'ün kurduğu cumhuriyet içinde önemli bir yer tutuyordu, ama bu mirastan ziyade icattı.

Genç Mustafa Kemal, askeri okula yazılıp subay oldu ve padişahın ordusunda görev aldı; ama hiçbir zaman hiyerarşiye uygun olmadı. İmparatorluğun çökmekte olduğunu, kötü yönetildiğini ve yıkılışının an meselesi olduğunu görüyordu. İmparatorluğun Hıristiyan azınlıkları, özgürleşmek için can atıyorlardı. İngilizlerin gizli kapaklı yardımlarıyla Yunanistan, daha 1820 yılında diğer Balkan ülkelerine de önderlik ederek özgürlüğüne kavuştu. İstanbul'daki birçok Yunan, Osmanlı vatandaşı olarak İstanbul'da iyi bir hayat sürerken, diğerleri doğal olarak kardeşlerinin milli heyecanlarına sempati duyuyorlar ve bu konudaki duygularını gizlemiyorlardı. 350 yıldır özgür olmak için beklemişlerdi. Yenilikçi olarak bilinen II. Mahmut padişahtı. Alexis de Tocqueville'in bir zamanlar yazdığına göre "Kötü bir devlet için en tehlikeli an, kendi kendini yenilemeye çalıştığı andır," ve bu gerçek, ne yazık ki Mahmut'un hükümdarlığı sırasında yaşananlarla bağlantılıydı. John Freely, *Saltanat Şehri, İstanbul* kitabında trajik sonu şöyle anlatır:

> Ayaklanma haberleri Mahmut'u telaşa sürükledi; zira Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların genel olarak başkaldıracağından korkuyordu. Derhal Ulema'dan imparatorluktaki bütün Hıristiyan Rumlara karşı yapılacak bir cihat için fetva istedi; ancak Şeyhülislam, Ekümenik Patrik V. Gregori'den cemaatinin padişaha sadık kalacağı garantisini alınca bunu yerine getirmeyi reddetti. Buna rağmen Paskalya zamanı, 1 Nisan 1821'de bir pazar günü, Aziz George Patrikhanesi'nde cemaate konuşma yaptıktan sonra binanın ana kapısı olan Orta Kapı'da silahlı birlikler tarafından yakalanarak asıldı. Gregori'nin cesedi parçalandıktan sonra Orta Kapı mühürlenerek kapatıldı ve siyaha boyandı. Türk Yunan uzlaşmazlığının bir sembolü olarak da bugüne kadar kapalı kaldı.

İsyana kalkışan Yunanlar, Türklerin birçoğunun gözünde

vatan hainiydi. Bu kesinlikle Sultan'ın fikriydi. Türkiye kıyısı açıklarındaki Sakız Adası'nda yaşayan Yunanlar ayaklanmaya katıldığında, Mahmut birliklerini oraya göndererek Nea Moni Manastırı'ndaki 600 keşişin çoğuyla beraber 30 bin adalıyı katletti. Ziyaretçiler katledilenlerden bazılarının kemiklerinin saklandığı şapeli görebilirler. Çocukların kafatasları da dahil olmak üzere katledilenlerin bazılarının kafaslarındaki balta izlerini görmek hâlâ mümkündür.

Her seferinde parçalanan imparatorluğun bir eyaleti başkaldırıp bağımsızlığını kazandı; on binlerce Müslüman mülteci, sırtlarında taşıyabilecekleri kadar eşyayla eski astlarının misillemelerinden kaçarak Türkiye'nin dört bir yanına dağıldı. Bunun sıradan Türkler için nasıl bir hissiyat olduğu Mustafa Kemal'in çağdaşı Şevket Süreyya Aydemir'in aşağıdaki ifadelerinden anlaşılabilir:

> Bir savaş sırasında doğdum, 1897 Türk Yunan Savaşı. (...) Bizimki bir göçmen mahallesiydi. Ordular 150-200 yıl boyunca yenilgiden yenilgiye koşup sınırlar anlaşmaya bağlanınca Kırım, Dobruca ve Tuna Nehri kıyılarından savaş ve katliamlarla koparılmış mübadillerin akın akın gelen avare takımı peyderpey buralara sürüldü. (...) Bizim mülteci mahallemizde (Edirne dolayları) her aile başka bir yerden gelmişti ve hepsinin kaçıp geldiği ve gelirken durduğu yerlerle ilgili farklı hikâyeleri vardı. Sınıra yeni mülteciler dayanınca günbegün sayıları arttı. Doğduğu yerleri, topraklarını, evlerini terk edip gelenler erzaklarını, mutfak eşyalarını, battaniye ve yatak takımlarını öküz arabalarına atıp yola çıktılar. Kadın ve çocuklar yüklerin üzerine tünemişlerdi. Bu içler açısı durumdaki konvoylar Balkanlarda, Tuna kıyılarında ve daha uzaklarda yerleşmiş fetih ordularının geri dönen kalıntılarıydı ve kasabalar, kaleler ve köyler inşa ettiler.

Yunanistan ve Balkanlardan gelenlerden daha fazla sayıda Müslüman göçmen, 1877-78 Rus Türk Savaşı'ndan kaçarak akın akın geldi. Andrew Mango, Atatürk biyografisinin girişinde milletlerin ve aşiretlerin çeşitliliğini yalın bir biçimde özetliyor:

> İlk önce Kırım'dan ve etrafındaki steplerden Türkçe konuşan yüzlerce, binlerce Tatar, sonra batı Kafkasyalı Çerkez ve Abhazların çoğunluğu, Kafkasya'nın kuzey yamaçlarından çok sayıda Çeçen, Lezgiler ve doğu yamaçlarından diğer Dağıstanlılar ve Transkafkasya'dan Müslüman Gürcüler geldi.

Çar kendini tüm Ortodoks Hıristiyanların koruyucusu ilan etti ve I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında doğu illerindeki Ermeniler organize olup bir alay oluşturarak istilacı Rus ordularıyla omuz omuza savaştılar.

Gizemli ve esrarengiz II. Abdülhamit suikastçilerin korkusuyla kendini Beşiktaş sırtlarındaki Yıldız Sarayı'na kapattı. Sultan, tahtı konusunda muazzam bir güvensizlik sezgisi ve halet-i ruhiyesi içindeydi. Yenilikçilerin yüzyıldan fazla süren Batılılaşma politikasını terk ederek, imparatorluğun Ortadoğulu Müslümanlarının destekleyicisi olan bu mağdur adam, kurtuluş için tasarrufa yöneldi. Suikaste uğramaktan korktuğu için her yerde entrikalar tasarladı ve etrafını casus ağıyla çevirdi. Mustafa Kemal'in bağımsızlık mücadelesindeki yoldaşlarından biri olan Ali Fuat şöyle anlatır:

> Onuruna günde birkaç kez "Padişahım çok yaşa!" diye haykırmak zorunda kaldığımız Sultan II. Abdülhamit, yavaş yavaş gözümüzdeki ihtişamını yitirdi. (...) Devletin kötü yönetildiğini, rüşvetin yaygınlaştığını, devlet memur ve subaylarının ücretlerinin ödenmediğini, bu arada altın kordonlu gizli polis ve saray teşkilatının ücretlerinin haricinde altın dolu keseler aldığını duydukça, en iyi zamanlarda bile kuvvetli olmayan sultana inancımız tamamen sarsıldı.

Mustafa Kemal'in bu ülkenin tarih sayfalarında görülmeye başlaması, işte tam da bu noktaya rastlar. Genç subay, Sultan'ın yönetimdeki suistimallerini ortaya çıkarmayı amaçlayan ve 1908'deki devrimi hazırlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuran ordudaki komplocu grubun içine düştü. Mustafa Kemal genç bir adam olsa da kendi yolunun başarıya ulaşacağını ve tam salahiyet verilirse işleri rayına oturtacağını açık açık anlattı. Dik başlılığı ve ısrarcılığı sebebiyle İttihat ve Terakki onu Konstantinopolis'ten uzak bir göreve tayin etti. Şans eseri olayların merkezinden uzaklaştırıldığı bu sürgün dönemi, onun askeri ve kültürel olarak önemli dersler almasını sağladı. 1912-13 Balkan savaşları ve sonrasında, Suriye cephesinde Arabistanlı Lawrence'ın başında olduğu Arap aşiret reislerinin müttefikleriyle ilerleyen İngiliz ordusuna karşı, yenilgiden taktik öğrenerek; imparatorluk gücü ve topraklarının sınırları ve Türklerin kendilerini nasıl savunacağı, imparatorluktan geriye kalanı nasıl koruyacağı ile ilgili kendi fikirlerini oluşturmaya başlayarak hazırlıklar yaptı.

Balkan savaşlarının sona ermesinin ardından Mustafa Kemal, Sofya'ya askeri ataşe olarak atandı. Fazla önemi olmasa da bu mevki, genç adamı eğitti. Bulgarlar, bilgili Konstantinopolislilerin gözünde basit ve kaba adamlardı. Sonradan -Türkiye'nin Harvard'ı- Boğaziçi Üniversitesi olacak Rumeli Hisarı tepelerindeki seçkin okul Robert Kolej'i kuran Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin'e şöyle söyler: "Her baharda Bulgar çoban ve seyislerin başkent sokaklarında şenliği olurdu. Acı acı bağıran gaydaları ve kaba halk danslarıyla koyun derisi kıyafetler içindeki güçlü, kaba saba adamlar kaldırımda koyun derisi şapkalarını uzatarak her geçenden bahşiş istiyorlardı. Yaban hayatın biraz üstünde görünüyorlardı."

Gerçi Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan çok kısa bir süre sonra ülkenin başkenti Sofya geri kalmışlığını geride bırakıp bir Avrupa şehrinin geniş caddeleri ve bazı tesislerine sahip bir yere dönüşmüştü. Opera binası ve tiyatro gibi kamu binaları inşa edilmişti. Ağaçlarla kaplı banliyölerdeki bahçeler arasında güzel evler vardı. Bir Osmanlı diplomatı "Büyükelçi olarak atan-

dığım bu ülke elli yıl önce meğerse bizim bir vilayetimizdi," diye yazıyordu.

Daha önceki vatandaşlarının bir millet haline gelmeyi başarıp kendi yollarına gitmesi, bazı Osmanlı gözlemcilerini kederlendirdi ve hatta öfkelendirdi. Mustafa Kemal, dönüşümün hayalini kurduğu yeni ulus tarafından taklit edilebileceğini ve edilmesinin zorunlu olduğunu hissetti. Avrupalılaşma, mutlu bir gelecek için kesin yoldu. Sofya'da operada olduğu bir gece, sahnedeki şarkıcı ve müzisyenlerin Bulgar olup olmadığını sordu. Öyle olduklarını öğrenince "Bulgarların Balkan Savaşı'nı neden kazandığını şimdi anlıyorum," diye cevap verdi.

Mustafa Kemal Sofya'da, gelecekteki Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal hayatında öne çıkacak bir unsur olan salon dansını öğrendi. Vals yapmayı seviyordu ve dolayısıyla bu etrafındaki herkesin vals yapmayı öğrenmesi demekti. Türk kadınları için peçelerini atmak yeterince zedeleyiciydi, hele ki dans pistine çıkıp bedenlerini kocaları olmayan başka bir adama yaslamak da başka bir meseleydi. Hayatı boyunca kadınların gözdesi olmuş Mustafa Kemal'in Sofya'da etrafı ilk defa erkeklerin sosyal hayattaki eşiti kadınlarla çevrilmişti. Yakışıklı genç subay, onların arkadaşlığına müteşekkirdi ve Avrupalı başkentte sürekli tiyatroya gidilen ve akşam partileri düzenlenen diplomatik hayatı seviyordu.

Süslü bir kıyafet balosuna davet edilince askeri müzeye hakiki bir yeniçeri kıyafeti ısmarladı. Bugüne kalan yeniçeri kıyafeti içinde bir fotoğrafı da vardır ve bu giysiler içinde gerçekten de havalı görünmektedir. Üstlerine, misafir dostlarının kıyafetiyle ilgili sorularına cevaben onları Türklerin geçmişteki askeri maharetleri ve itibarıyla ilgili bir dereceye kadar eğitebildiğini yazdı. Bütünüyle Atatürk buydu işte: Şık giyinmiş zarif bir tavuskuşu; ancak bu kılığın altındayken bile derdi insanları eğitmek.

Batılı giyim tarzını Türklerle tanıştıran ve geleneksel kaftanlarını, peçelerini, türbanlarını terk etmeye çağıran bir adam olarak şık giyim, Atatürk'ün kişiliğinin adeta bir parçasıydı. Bu büyük adamı, İstanbul'un her bir köşesinde var olan fotoğrafla-

rında başında değişik şapkalarla görüyoruz. Bazı açılardan cumhuriyetin ilk yılları, geleneksel kıyafetlerin Avrupalıların sönük kıyafetlerinden daha canlı olması nedeniyle, adeta süslü püslü bir kıyafet balosunu andırıyordu. Ancak Atatürk vatandaşlarını, Avrupalılaşmanın cazibeli olmak anlamına geldiği konusunda ikna etti.

Atatürk'ün hedefi öyle basit bir hedef değildi. Türk insanının, kendisini çöken imparatorluğun enkazından kurtarması ve kimliğini keşfetmesi gerekiyordu. Atatürk'ün yeni ulus anlayışının cezbedeceği insanlar Osmanlı Müslümanlarıydı. İmparatorluğun Ermeni ve Rum vatandaşlarının tamamen kendi ulusal özlemleri vardı. Türkiye'nin büyük Yahudi azınlığının, İsrail devleti kurulmadan önceki günlerde kendilerine göre bir bağımsızlık fikri vardı. Hem Yahudiler hem de Müslümanlar inançlarının ortak yanları olduğunu düşünüyorlardı. Hem İslamiyet hem de Yahudilik, Bizanslılar arasında büyük ölçüde anlaşmazlık sebebi olmuş Baba, Oğul, Kutsal Ruh üçlüsünün gizemlerini dert etmeyen tektanrıcı dinlerdi; sünnet geleneğini icra ediyorlardı ve her ikisi de domuz yemenin keyfinden yoksundu.

Çelişki şuydu ki, özellikle Müslümanların yoğun olduğu bu yeni Türkiye, dinin vurgulanmadığı bir ulus olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu modernizasyon taleplerini kolay kolay karşılayamadığı için, Atatürk orada çok az zaman geçirmiş olmasına rağmen ironik bir biçimde Türkiye'nin geleceğine giden yolun Avrupa'da olduğuna inanıyordu. Kısa bir süreliğine Sofya'ya kültürel ataşe olarak atanması, Avrupalılaşmış Türkiye'nin nasıl olacağıyla ilgili düşüncelerinin temelini oluşturacaktı.

I. Dünya Savaşı ve Çanakkale

I. Dünya Savaşı, Türkler için tam bir facia oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üçlü otoritesinin bir üyesi ve Türk birliklerinin başkumandanı Enver Paşa, Doğu Anadolu'da Erzurum'a saldıran Ruslara karşı 80 bin kişilik bir ordunun başına geçti. Aralık ortasıydı, büyüklük hezeyanı içinde ve gerçeklik konusunda iyi bir

kavrayışa sahip olmayan hayalperest Enver Paşa, ordusunun eksi 26 derecede, gariptir ki birçok Osmanlı askeri zaferinin yüzyıllık savaş çığlığı olan "Allah büyüktür" manasına gelen Allahuekber Dağları'nı aşmasını gerektirecek bir saldırı planı hazırladı.

Yeterli teçhizat ve kıyafeti olmayan bu on binlerce zavallı donarak öldü. Savaş alanına ulaşabilen pek azı, ilerleyen Rus ve Ermeni müttefikleri tarafından katledildi ve yalnızca 10 bin kişi hayatta kalabildi. Kalanlar da tifüs hastalığı yüzünden öldü. Mısır cephesinde Enver ve görev arkadaşı Cemal Paşa, cihat ilan ettiği için Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısırlı tebaasının İngiliz işgalcilere karşı ayaklanacağı yönündeki aldatmacaya kapılarak Süveyş Kanalı'na saldırdı. Mısırlı Müslümanlar umulanı yapmadı ve Türkler de İngilizler tarafından adamakıllı bozguna uğratıldı.

İşte şimdi Mustafa Kemal'in ulusal kahraman olarak ortaya çıkma zamanıydı. Albay, Sofya'daki görevinden başkente döner dönmez, Ege'den Marmara Denizi'ne giden Çanakkale Boğazı'na bakan Gelibolu Yarımadası'nda alay komutanlığına getirildi. Osmanlı orduları Kafkasya'da Ruslar'ın saldırısı altındaydı; Çar rejiminin müttefikleri İngiliz ve Fransızlar, bunun, Türkiye'ye Ege'den saldırmak, boğazın dar sularından geçmesine mani olan müttefik savaş gemilerini engelleyen silahları zararsız hale getirmek amacıyla İngiliz, Anzak ve Hintli birliklerini karaya indirmek ve oradan Konstantinopolis'e ilerlemek için en elverişli an olduğunu düşündü. Bu, birleşmiş Rus, İngiliz ve Fransız birliklerine güneydoğu kanadını kontrol altında tutma ve istediği vakit Rus birliklerinin Avrupa'daki müttefikleriyle irtibat halinde Karadeniz'den Akdeniz'e inme özgürlüğünü verecekti. Konstantinopolis ele geçirilecek olgunluğa gelmişti artık.

Belki de Türkler Anadolu'nun çevresindeki muharebelerde daha az inançla savaştılar, ama şimdi köşeye sıkışmışlardı. İlk İngiliz süvari bölükleri yarımadanın güney ucuna ulaştıklarında Mehmet adındaki Türk çavuş tüfeğinin kilitlendiğini fark etti. Bunun üzerine yerden bir taş parçası alıp saldırganların üzerine hücum etti. Halkla ilişkiler dâhisi Mustafa Kemal, seferdeki raporunda bu olayı aktardı ve *Mehmetçik* ulusal bir kahraman

oldu. İngilizlerin Tommy'si (İngiliz askeri), Amerikalıların Doughboy'u (piyade eri) gibi Türklerde de Mehmetçik vardı. Bugün, Türk ordusunun Mehmetçik adında yeni bir tüfeği bile var.

İngilizler sürpriz yapma fırsatını değerlendirip taarruzlarına devam etselerdi belki de Konstantinopolis'e ulaşabileceklerdi. Ancak sipere hendek kazmak için durdular ve bu gecikme Türklere, Alman subay ve askeri danışmanlarıyla birlikte pozisyonlarını sağlamlaştırma fırsatı verdi. Her zamanki gibi Mustafa Kemal, işlerin kendisinin uygun gördüğü yönde ilerlemesini istiyordu. Hem Alman üst düzey subayların varlığı hem de Konstantinopolis'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden gelen direktifler zoruna gidiyordu. Genç yarbay birliklerini zekice konuşlandırıyor, birliklerinin arkasında durmak yerine kendi hayatını da riske atarak öfkeyle taarruza geçiyordu. Hatta bir keresinde düşman ateş ederken sakin bir şekilde sigarasını tüttürüp en ön safta ordusuna komuta etti. Savaşı seviyordu. Mermiler başının üstünden geçerken siperler boyunca mutlu bir şekilde yürüyor, gülerek adamlarını cesaretlendiriyordu. En can alıcı noktada "Süngü tak ve beni takip et!" diyordu.

Adamlarına verdiği komutlar Türkiye Cumhuriyeti'nin efsanevi olayları arasına girmiştir: "Ben size taarruz etmeyi değil, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar gelebilir." Andrew Mango'ya göre hakiki sözleri daha az dramatik ve daha inceliklidi. Mango, ölen bir Türk askerinin üzerinde bulduğu emri şöyle alıntılar: "Hiçbirimizin ölmek yerine Balkan savaşlarının utanç verici hikâyesini yeniden yaşamayı tercih edeceğini sanmıyorum. Eğer aramızda böyle düşünenler varsa onları yakalayıp vurmak için sıraya dizmeliyiz." Emirlerinin asıl ifadeleri, milliyetçi söylemlere girenler kadar dikkat çekici olmasa da kahramanlar kendi efsanelerini yaratır ve Atatürk de gerçek bir kahramandı.

GELİBOLU'DA KAZANILAN ZAFER, Osmanlı'nın başkentini geçici bir süre için kurtardı; Avrupalıların ve Rus müttefiklerinin Türkler üzerindeki hegemonyasını geciktirdi; ama bu, sahte bir güvenlik duygusundan başka bir şey değildi. I. Dünya Savaşı, imparatorluğu modern Türkiye'nin hikâyesini anlamak için ele almamız gereken bir aşağılanmayla karşı karşıya getirdi. Tarihteki en büyük imparatorluklardan birinin idaresi ellerindeyken, diledikleri gibi ibadet etme, geleneklerini devam ettirme, iş alanında servet edinme konusunda serbest olan karışık dini ve etnik grupları himaye ederek dünyayı yönetmişlerdi.

Osmanlı yönetiminde yüksek makamlar, aslına bakılırsa oldukça yaygın olarak, yarım yüzyıl boyunca sadrazam olarak hizmet etmiş Sırp kökenli Köprülü ailesi gibi azınlıkların elindeydi. İmparatorluk içinde ikamet eden yabancılar, vergi indirimi ve diğer iş avantajları konusunda kendileri adına müzakerelerde bulunuyordu. 20. yüzyılın erken dönemlerinde Yunan bir iş adamı şöyle yazıyordu: "Biz onlara aklımızın diriliğini ve iş becerimizi ödünç veriyoruz, onlar da bizi iyi kalpli devler gibi kuvvetleriyle koruyorlar." Yüzyıllar boyunca bu sistem herkesin lehine hizmet eden bir sistem oldu. Ancak bu kaynaşma artık sona ermişti. Avrupa'nın hasta adamı diz çökmüştü.

Osmanlı'nın güçsüzlüğü imparatorluk bünyesindeki Rumlar tarafından sevinç nidalarıyla karşılandı. Türkler Konstantinopolis'te yuhalandı. Fener Patrikhanesi'nde Yunan bayrakları açıldı. Rumlar feslerini çıkarıp ayaklarıyla çiğnediler. Bir tek Yahudiler sadık kaldı. Konstantinopolis borsasındaki Rumlar, daha kolay mülk edinebilmek için drahminin değerini Türk lirası karşısında şişirirken, Yahudi yatırımcılar lirayı desteklemeye çalıştı.

Nihayet beklenen oldu. Türkler yenilgiyi kabul etti ve muzaffer İtilaf Devletleri ile ateşkes imzaladılar. Başka seçenekleri yoktu. Osmanlı ordusu her cephede mağlup oldu. Savaşmaya devam etselerdi topyekûn mağlubiyet kaçınılmaz olacaktı. Savaştaki zararları felaket boyutlardaydı: Tahmini 325 bin ölü, 350 bin yaralı ve 250 bin esir. Devlet iflas etmiş, insanlar açlıktan ölmek üzereydi. Mustafa Kemal 1918'de Güney Cephesi komutanı ol-

duğu Halep'ten Konstantinopolis'e döndüğünde Fransız ve İngiliz savaş gemileri Boğaz'a girmişti bile. 55'i sultanın ikametgâhı Dolmabahçe Sarayı'nın önüne demir atmıştı. Müttefiklerin niyetinin Türkiye'yi parçalamak olduğu aşikârdı.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusyası olmak üzere üç imparatorluk yıkıldı. Savaşın galipleri, bu imparatorlukların özgürlüğünü yeni kazanmış milletleriyle beraber, yıkıntılardan yeni bir dünya kurma uğraşı içindeydiler. 1922 yılının ilkbaharında Lloyd George, Woodrow Wilson ve Clemenceau Paris'te, Yunan birliklere Ege kıyısındaki İzmir'i işgal etmeleri için yardım etme kararı aldı. İtalyan Rivierası'ndaki San Remo'da gerçekleştirilen müteakip müzakerede, İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nden kalanları paylaşmak üzere anlaştılar. Lübnan ve Suriye Fransızlara bırakıldı. İtalyanlar Doğu Ege'de etkili oldukları alanları talep ettiler. Bu sırada Mustafa Kemal de Bolşevik Rusya'sından silah ve cephane almaya çalışıyordu.

Yunanların Anadolu'yu İşgali ve Kurtuluş Savaşı

İtilaf Devletleri'nin batıda Almanya ve Avusturya, Güneydoğu Avrupa ve Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazandıkları zaferlerin ardından sundukları dünya resmi çetrefilliydi. Savaşın yorgunluğu bastırmıştı ve kazanan taraftaki iktidarlar birliklerini terhis etme baskısı altındaydılar. Bu esnada Doğu Akdeniz'de Yunanların üstesinden gelinmesi gereken toprak hırsları vardı. Savaşın sonlarına doğru İtilaf Devletleri Alman yanlısı Kral Konstantin'i tahttan indirip, Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra 500 yılı geçen bir zaman içinde sahip olamadığı Yunan bölgelerini geri alma konusunda büyük bir planı olan Eleftherios Venizelos'u iktidara getirdiler. Venizelos, Küçük Asya'nın yarısı veya Anadolu'yla birlikte bütün Ege'yi kontrol altına alacak Magna Græcia yani Büyük Yunanistan fikrini ortaya attı. Bu, kendilerini Osmanlı vatandaşı olarak görmeye alışkın Konstantinopolisli Rumlar için de geniş yankıları olan bir

rüyaydı. Savaştan sonra Rumlar zafer şöleninin ilk coşkusuyla, İstanbul'un kalbi Taksim meydanına Venizelos'un devasa bir resmini koydular.

Magna Græcia fikri, İncil'le büyütülen ve klasiklerle eğitilen Amerikalı ve İngilizlere de çekici geldi. Küçük Asya'yı Yunanlara vermek, Küçük Asya'nın Yunan olmamasından daha uzun bir süredir Yahudi olmayan Filistin'deki Yahudi Devleti için desteğini belirten İngiltere'nin beyan ettiği Balfour Bildirisi'nin bir parçasıydı. İngiltere Başbakanı Lloyd George her iki plana da başkanlık etti. Her ikisi de 1956'da Süveyş Kanalı'nın İngiltere-Fransa-İsrail tarafından ele geçirilmesi ve 21. yüzyıl sonlarındaki Körfez Savaşı'yla ortak tarafları olan emperyalist hareketlerdi.

İngilizcedeki Turkey* kelimesinin ikinci anlamı sözcük oyunlarını kaçınılmaz kıldı, o günün politik karikatürlerinden biri İtilaf Devletleri'ni, kızarmış hindi etine bakıp hangi parçaların kime gideceğini tartışırken gösteriyordu. Bu arada Osmanlı ordusundan kalanlar, ülkelerini nasıl kurtaracaklarını planlıyorlardı. İmzaladıkları mütareke Osmanlı ordusunun tasfiye edilmesini ve silahların sınırlandırılmasını gerektiriyordu; ancak Mustafa Kemal ve silah arkadaşları bunların gerçekleşmesine izin vermemeyi akıllarına koymuşlardı. Yaklaşan mücadeleyi önceden gördüler. Muazzam kayıpları, sivil halk üzerine yıkılan keder ve mahrumiyetle imparatorluklarını kaybetmenin derin sarsıntısıyla Türklerin direniş için harekete geçme istekleri yoktu.

İşte tam da burada Mustafa Kemal'in önlenemez arzusu ve olağanüstü enerjisi ortaya çıktı. Yenilen ordularından kalan kurtarabildikleri malzemelerle, o ve subay arkadaşları Anadolu'nun iç kesimlerine denizden ulaşmaya çalıştılar ve orada el altından yığınak yaptılar. Bu sırada Mustafa Kemal'in direniş hareketleri başkentteki işgal güçlerinin kuşkularını uyandırmaya başlıyordu; bunun üzerine o da Osmanlı kolordularından birinde müfettişlik görevi üstlenerek olabilecek en kısa zamanda cephe

* Hindi. (ç.n.)

gerisine gitti. Mustafa Kemal yurttaşlarından sadece birkaçının kendisiyle laiklik ve parlamenter yönetim tercihini paylaştığını bilecek kadar tedbirliydi. Birçoğu İslam dinine ve "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" padişaha bağlı olmayı sürdürüyordu.

Mustafa Kemal, Türk yurtseverliğinin, dini tutku ve savaş ruhunun, ataları Asya steplerini terk ettiğinden beri Türk milli kimliğinin merkezini oluşturan derviş kardeşliği etrafında birleştiğinin farkındaydı. Dervişler ve yeniçeriler arasındaki kardeşlik birliği, Osmanlı tarihi boyunca Türk ordusunun kalbi ve ruhu olmuştu. 19. yüzyılda II. Mahmut dönemindeki yeniçeri kıyımı bile bir Türk savaşçısının kalbinde yanan tutku kıvılcımını söndürmemişti. Anadolu'da silahların ve maddi desteğin güvence altına alınması, postallarını ayağına geçirip savaşa devam etmek isteyen o Türk askerlerine kuvvet vermek ve savaşa devam etmek için Mustafa Kemal, 1919 yılının kışında uzun bir yolculuğun parçası olarak Bektaşi düzeninin kurucusu Hacı Bektaş Türbesi'ne bir ziyaret gerçekleştirdi.

Türkiye'nin iç bölgeleri sert kışlarıyla ünlüdür. Bugün bile Anadolu'daki yollar kar nedeniyle kapanır. Mustafa Kemal ve yandaşları 1919 yılının Aralık ayında Kayseri'den Sivas'a olan 180 km'lik yolu 2 günde aldılar ve vardıklarında da yollarını aydınlatacak fenerleri taşıyan bir insan kafilesi tarafından karşılandılar. Mustafa Kemal, Kayseri'de Bektaşi düzeninin başı Cemalettin Çelebi'yle akşam yemeği yedi. Rakı su gibi aktı, zira dervişler her zaman sabit fikirli Ortodoks rahiplerinin ve Türk imamların can sıkan türden yasaklarına uymuyorlardı ve kısa zaman içinde Bektaşiler Kemalist davayı desteklemek için sıraya girdiler.

Türkiye'den geri kalanları savunacak birleşme çabası için gösterilen bu özenli ve zahmetli destek manevrası, pek de çabuk yerli yerine oturmadı. Savaş gemileri Boğaz'da demirli, Konstantinopolis'i ele geçirmiş müttefik subayları Pera Palas'ın barında içki içip askerleri Pera Caddesi'nde kızlara asılırken, Atatürk ve onun gibi düşünen vatanseverler, sürgün oldukları iç bölgelerde yeni yönetimi oluşturuyorlardı. İngiliz ve Fransız savaş gemileriyle beraber İzmir limanına çıkmış Yunan birlikleri Türk

vatandaşlarının üzerine ateş açmasının ardından gelen mezhep ayaklanmaları, Anadolu'nun ele geçirilmesi için yapılan Yunan-Türk savaşının simgesi olacak kanlı saldırıların ve misillemelerin havasını belirledi. Yunan ordusu Anadolu'nun içlerine, ta Ankara'ya kadar ilerleyerek cüretkârca ve cesurca savaştı. Ancak düşmanının vatanına nüfuz etmek isteyen her ordunun kaderinde olduğu gibi bunun ceremesini çektiler. İlerledikçe, ikmal ve haberleşme yolları uzadı ve tutarlı bir savaş hattını korumaları zorlaştı.

Türkler, ordu komutanı İsmet önderliğinde İnönü'de stratejik bir zafer kazandı. İsmet'e yolladığı bir mesajda Mustafa Kemal ağdalı bir ifadeyle şöyle yazmıştı: "Siz orada yalnızca düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz." Bir başka generale de şöyle yazmıştır: "Ordumuz yeniden ihtişamla tarih sahnesine çıkmıştır." Yunanlar yeniden toplandılar ve 200 bin kişilik bir askeri güç toplayarak Batı Anadolu'ya daha fazla birlik çıkardılar. Ankara eteklerindeki Sakarya Nehri'nde 21 gün süren destansı savaş sonunda Yunanlar geri püskürtüldüler.

Atatürk'ün herkesin bir soyadı olması gerektiğiyle ilgili kararından sonra Atatürk'ün ardından cumhurbaşkanı olacak olan İsmet, İnönü soyadını aldı. Bundan sonra Millet Meclisi, Mustafa Kemal'in Türklerin İslam adına savaştıkları yıllara kadar uzanan "kutsal savaşçı" anlamındaki bir terim olan *Gazi* ünvanını almasını oylayarak kararlaştırdı. Ayrıca kendisine sabık silah arkadaşlarından kat kat üstün olan *Mareşal* rütbesi verildi. Artık o, imzasını "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başkomutan, Gazi Mustafa Kemal Paşa" olarak atabilirdi. Ağız dolusu bir yığın kelime. Ama şimdi tam bir hâkimiyet içindeydi ve ölümüne dek de öyle kalacaktı.

Yeni Türk Ulusu

Tabii ki ülkeyi kurtaran tek başına Mustafa Kemal değildi. Ancak Türklere önderlik eden, yeni kimliklerini oluşturmalarına yardım eden, yabancı işgaline karşı direnişi birleştiren ve en karan-

lık zamanlarda kuvvetleri toplayan da oydu. Bütün bunları gerçekleştirmiş olarak, sık sık ifade ettiği gibi "muasır medeniyetler seviyesinde" bir ülke yaratmak için işe koyuldu. Yunan işgalini geri püskürttükten kısa bir süre sonra Atatürk saltanatı kaldırdı ve Osmanlı'nın son padişahı VI. Mehmet, üç karısı ve kız kardeşiyle sonunda yerleşeceği San Remo'da buluşmak üzere, Dolmabahçe Sarayı'ndan hareket eden bir İngiliz gemisiyle apar topar kaçırıldı. I. Selim döneminden itibaren Osmanlı sultanları aynı zamanda Müslüman hünyasının lideri sayılan *halife* olarak görev yapıyordu. Sultan'ın kuzeni Abdülmecit, 2 yıl daha görev yapacağı bu makama atandı. 1924 yılının Mart ayında Abdülmecit ve 4 karısı, oğlu ve kızı, özel doktoru ve kâtibi Doğu Ekspresi'ndeki özel bir vagona binerek İstanbul'u terk ettiler. Son Osmanlı Halifesi 1944 yılında Paris'te vefat etti.

Türkiye'nin modern bir ulus olması için yapılacak çok şey vardı. Louis De Bernières'in *Kanatsız Kuşlar* romanında ifade ettiği gibi "Yalnızca hükmetmekle, çiftçilikle ve askerlikle uğraşmış bir ulus, şimdi bariz hiçbir destek aracı olmaksızın kendini engellenmiş ve kafası karışmış halde buluyor." Küçük ticareti haysiyetsiz buldular, alım satımı hafife aldılar ve bunları azınlıklara bırakmayı tercih ettiler. Binicilikte meşhur olan Türkler atlarının tabanlarını nallamak için Ermeni nalbantlara güveniyorlardı. Atatürk'ün İstanbul'daki terzisi bir Rumdu, Yahudi diş hekimi Sami Ginsberg Osmanlı padişahlık ailesinin gülüşlerini aydınlattı. Ulusun "iğneden ipliğe, çividen kancaya" her anlamda başkalarına bağımlı olduğuna işaret eden Atatürk "En basit ticaret en onurlu olandır. Ayakkabıcılar, terziler, marangozlar, tabaklar, demirciler ve nalbantlar bizim sosyal ve askeri hayatımızda en takdire şayan ticaret erbaplarıdır," diyerek onu izleyenlere tavsiyelerde bulundu.

Kıyafet, Bizans'ta olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatında da daima önemli bir rol oynamıştı. Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığı kadar erken bir zamanda sosyal sınıflar kendi şapkalarının, ayakkabı ve elbiselerinin renklerine ve biçimlerine sıkı sıkıya sadık kaldılar; farklı etnik gruplar çizmele-

rinin rengiyle teşhis ediliyordu. Kadınlar peçeyle hem korunuyorlar hem de kontrol altında tutuluyorlardı. Bir erkeğin türban boyutu ve onu dolama tarzı, erkeksi gururun öznesiydi. Hatta fakirlerin en fakiri bile birkaç kuruş artırıp feslerini köşedeki dükkânda kalıba sokturabiliyordu.

19. yüzyılın başlarında II. Mahmut döneminin modernleşme ruhu içinde fesin, sarığın yerini alması için takdim edildiğini çok az insan hatırlayacaktır. İstanbul'un birçok mezarlığında, ölülerin o romantik ve canlı şehirlerinde, çeşitli fesler, sarıklar ve derviş şapkaları ölen kişinin sınıfını, statüsünü ve mesleğini gösteriyordu. Şimdi tüm bunlar değişecekti. Konuşmalarından birinde Atatürk yurttaşlarına şöyle seslendi: "Ayağınızda ayakkabı veya çizme, altınızda pantolon ve üstünüzde gömlek, yakalık ve kravat, yelek, ceket ve hepsini tamamlayacak, kenarlarında güneş siperliği olan başlık. Efendiler, buna şapka deniyor."

Şimdi sıra tarikatlardaydı. Kastamonu'da toplanan kalabalığa "Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler ve müritler ülkesi olamaz," dedi. "Derviş tarikatlarının şeyhleri benim sözlerimin doğruluğunu anlayacaklardır ve kendi rızalarıyla hücrelerini kapatacaklar, müritlerinin büyüdüğünü kabul edeceklerdir." Atatürk, derviş tarikatlarını ortadan kaldırarak ülkenin işleyişinde radikal bir değişiklik yapıyordu. Hemen hemen her Türk erkeği hayattaki meziyetine göre bir derviş tarikatına aitti. Galata'daki kültürlü ve okumuş Mevlevilerden Fatih'teki saygıdeğer Halvetilere, Bozdoğan Kemeri yakınındaki Assisili Aziz Fransis'in hayatından freskler bulunan bir Rum kilisesinden dönüştürülmüş Kalenderhane Camisi'nin skandala sebep olan Kalenderlerine kadar her çeşit erkek için Sufi tarikatları vardı.

İslam dininin derviş tarikatlarıyla eski Konstantinopolis'in manastırları arasında bir kıyaslama yapılabilir. 1453'teki Türk taarruzunun arifesinde şehrin nüfusu 100 binlerin altına düştüğünde hâlâ 50 civarında manastır mevcuttu ve keşişleri şehirlerini kurtarmak için bile silah taşımıyorlardı. Rahiplerin pasif geleneklerinden farklı olarak derviş kültürü için bir savaş alanı vardı ve gördüğümüz gibi Bektaşiler uzun süren dövüş gelenekleriyle

Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün en sadık en müttefiki oldular. Hıristiyan manastır sisteminden farklı olarak İslam dininde bir bekâret geleneği yoktu. Bekâr olan dervişler için odalar tahsis edildiyse de mevkilerine ruhani bir ayrıcalık yüklenmiyordu. Derviş şeyhleri hemen hemen koşulsuz olarak tekkede aileleriyle birlikte yaşayan evli adamlardı. Bununla beraber manevi şeylere olan bağlılıkları, sadakati bölüştürdükleri anlamına geliyordu ki Atatürk, dervişlerin doğası gereği teokratik ve geriye dönük dünya görüşüne sahip mürit sistemini devam ettirdikleri sürece, Türk ulusunun kültürel değişimine tam anlamıyla katılamayacaklarını düşünmekte şüphesiz haklıydı.

Avrupa'nın 24 saatlik dilimlere ayrılan güneş takvimi tercih edilerek Müslümanların ay takvimi terk edildi. İsviçre'den modellenen yeni hukuk sisteminde kadınlar, erkeklerle eşit miras hakkı da dahil olmak üzere önemli vatandaşlık hakları aldılar. Atatürk, Türkiye'nin medeni ülkeler ailesine daha kolay katılabilmesi için herkesin bir soyadı alması gerektiğine karar verdi. Bazıları "Öztürk" gibi vatansever isimler, "Korkmaz", "Cansever" veya "Şafak" gibi ilham verici isimler veya hikâye yazarı Cemil Kavukçu gibi meslekleriyle anılan isimler aldılar. Bu dönemde yaşayan hiciv ustası Aziz Nesin şöyle yazmıştı:

> 1933 yılında her Türk'ü bir soyadı almaya yönelten soyadı kanunu kabul edildiğinde insanların gizli kalmış aşağılık duyguları ortaya çıktı. Dünyanın en pinti adamı Eliaçık soyadını, en korkakları Yürekli soyadını, en tembelleri de Çalışkan soyadını aldılar. Bir mektubun altına imzasını zor bela atan bir öğretmenimiz Çeviker soyadını seçti. Var olan aşırı ırkçılık yüzünden karışık kandan olanlar Türk olduklarını ortaya koyan soyadlarını kaptılar.
>
> Bu tarz mücadelelerde hep sona kaldım. Burada da güzel bir soyadı alma konusunda farklı değildim. Onur duyacağım bir soyadı kalmamıştı bana. Bu yüzden ne olduğumu soran "Nesin" soyadını aldım. Ne

olduğum hakkında düşünmek ve bana "Nesin?" dediklerinde kendime çeki düzen vermek istiyordum.

Atatürk'ün şart koştuğu Latin alfabesine geçiş, Türkiye'nin modernizasyonuna yaptığı en büyük katkılardan biriydi. Latin alfabesi, eski yazı hem günlük Türkçenin seslerini doğru biçimde üretemediğinden hem de yenilikçiler bu yazının, geleneğin ağır yükünü taşıdığını düşündükleri için onun yerini aldı. Dil yenilendi ve Arapça ile Farsçadan aldığı kelimelerden arındırılarak basitleştirildi.

Atatürk yaşlanıp bu ülkenin kalbindeki yerinin sağlamlığından emin olunca, daha önce Türkiye'de yanlış giden herşeyin temsilcisi olduğunu düşündüğü İstanbul'da daha fazla vakit geçirmeye başladı. Zamanının büyük bir çoğunluğunu, ülkeden apar topar zorla gönderdiği sultanlar gibi Dolmabahçe'de geçirdi. 1920'lerin sonunda bir gün hükümet yetkililerinden, dini liderlerden, gazeteci ve aydınlardan, zengin tüccarlardan ve cemiyetteki hanımlardan oluşan bir kitleyi Dolmabahçe'ye davet etti. Çizgili pantolonu ve jaketatayı içinde sarayın balo salonuna kurdurduğu bir yazı tahtası üzerinde yeni alfabenin ilk dersini verdi. Atatürk doğuştan öğretmendi. Ülkenin dört bir yanındaki köy ve kasabalara tahta ve tebeşirler getirterek ve yeni yazıyı öğreterek kısa zamanda bütün ülkede "Türkiye'nin başöğretmeni" olarak anılmaya başladı. Türkler bunu coşkuyla karşıladı. Latin alfabesi, büyük oranda cehaletin olduğu bu ülkede, öğrendikleri ilk alfabeydi.

Karabasan Yıllar

1930'lar dünyanın birçok ülkesinde güçlü adamların ve diktatörlerin devri oldu, fakat Atatürk'ün bir diktatör olduğunu söylemek doğru mu? Onun da nefret ettiği bir yaftaydı diktatörlük. Elbette Türk insanı adına karar verdi ve izlediği yolun ülkesi için en doğrusu olduğundan hiç şüphe etmedi. Eski Yugoslavya'nın Mareşal Tito'su ve dünyanın dört bir yanındaki diktatörler gibi

savurgan davranmadı veya devlet hazinesinin parasıyla cebini doldurmadı. Komünist Rusya ve Nazi Almanyası'nın aksine Türkiye'deki iktidar partisi asla devlet kurumlarmdan üstün bir konumda olmadı. Andrew Mango'nun yazmış olduğu gibi "Bolşevikler 'içerikte sosyalist şeklen milliyetçi' bir kültür yaratma arayışında oldukları zaman, Atatürk'ün hedefi Türk kültürünün içerikte milliyetçi ama şeklen Batı tarzında olmasıydı; çünkü ancak bu şekilde evrensel kültür alanına girebilirdi."

O ve taraftarları özetle politik rakipleriyle uğraşırken ikna etmeyi şiddet kullanmaya tercih ettiler. İnsanlar genel olarak ona hayrandılar. Politikacılar yaltaklanıyorlardı. Sıfırı tanımlamasını istediği bir okul müfettişi cevaben "huzurunuzdaki hürmetkâr kulunuz" dedi ve kısa süre sonra eğitim bakanı oldu. Mango, kelimelerini özenle seçerek şöyle özetliyor: "Türkiye, 1930'larda Atatürk yönetiminin son evresinde anayasal demokratik yapıya riayet edilen muhalefetsiz dogmacı devlet yönetimi altında disiplinli bir ülkeydi."

Bay Mango, Atatürk'ün ülkeyi bir diktatör gibi değil bir kral gibi yönettiğini ileri sürüyor. Tabii ki bir maiyeti de vardı; birlikte içki içtiği, poker oynadığı, sabahın erken saatlerine dek uzun soluklu tartışmalara girdiği "klasik beyefendi" bir grup yakın arkadaştı bunlar. Öğle vakitlerinde yataktan kalkıyordu. Başkanlık defteri, "10 Aralık, Majesteleri Cumhurbaşkanı saat 17.30'da uyandı" gibi notlarla doluydu. Akşamları dışarı çıkmaz, misafirlerini kabul eder, sabah 5'te de odasına çekilirdi. Ülke dışındaki karışıklıkları engelleyerek ülkeyi bir arada tutmak için ne gerekiyorsa onu yaptı. Gayrı resmi, rakı-yakıtlı, gece vakti toplantılarının güvencesiyle ülkesine karşı sağduyulu bir rota tutturdu. Türkiye'ye veremediği tek şey refahtı. Askeri yönetimin hafifletilmesi gibi buna da sonra sıra gelecekti: Mustafa Kemal Atatürk'ün yönetim biçimi olarak adlandırılagelen Kemalizm'in talihsiz mirasıydı bu.

Bu büyük adam son yıllarında yaşamın keyfini Cumhurbaşkanlığı yatıyla Boğaz'da dolaşarak, Florya'da kendisi için inşa ettirdiği mütevazı deniz köşkünden Marmara Denizi'ne girerek

ve İstanbul'un gece kulüpleri ve elçiliklerinde dans ederek çıkarmış gibi duruyor. Bir keresinde yatı, hayranlarının olduğu küçük teknelerden oluşan bir kalabalıkla çevriliyken, ayağa kalkıp onlara hitaben "Vatandaşlarım, bu içkinin adı rakıdır. Bu içkiyi uzun zamandır içtiğimi biliyor olmalısınız. Şimdi kadehimi kaldırıyor ve şerefinize içiyorum," demişti. Kusurları birçok Türk'ün de zevk aldığı şeylerdi, erdemleri cesaret ve sabır gibi geleneksel savaşçı nitelikleriydi. Aynı zamanda zarif bir insandı, baştan ayağa bir beyefendi ve kadınlar tarafından sevilen bir adamdı. Sanırım ülkesinin insanları için bir kahraman olarak kalmasının nedeni bu özelliklerinin birleşimiydi. Ülkesini yabancı egemenliğinden kurtardı ve bugüne ulaşan yolu çizdi.

1938 SONBAHARININ BİR AKŞAMINDA Atatürk Dolmabahçe'den görünmeden sessizce çıkmış ve gece yarısı Boğaz'ın küçük köyü Arnavutköy'de Yunan balıkçılarla içip dans ederken bulunmuştu. Saraya dönmesi için zar zor razı edildi. Ne yazık ki bu, onun şehirdeki son gecesi olacaktı. Baküs'ün ayinlerine duyduğu aşk onu yakalamıştı. Birçok Osmanlı sultanı gibi o da siroza yakalandı. Büyük adam, 10 Kasım 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nda hayata gözlerini yumdu. Saraydaki bütün saatler öldüğü an durduruldu. Saat dokuzu beş geçe. Cesedin yirmi dört saat içinde gömülmesi gerektiğini söyleyen İslam geleneğinin aksine Atatürk'ün bedeni, 7 gün boyunca arkasından yas tutan muazzam bir kalabalığın ziyaret ettiği sarayda tutuldu. Halkın izlemesinden ve yas günlerinden sonra, bedeni özel bir trene konup kendisi için yapılan büyük anıtın bulunduğu Ankara'ya getirildi.

22

Dünya Kenti: Beyoğlu ve Galata

Altın Boynuz, yani Haliç İstanbul'un iki yakasını hep bölmüştür. Ayasofya, Hipodrom ve eski rejimin saray ve idari binaları, Osmanlı Türklerinin sıra onlara geldiğinde inşa ettikleri yerlerdi. Güç ve yönetim merkezlerini, Topkapı Sarayı ile yanıbaşındaki imparatorluk camileri Ayasofya ve Sultanahmet'le Divanyolu Caddesi'ne 100 metre uzaklıktaki çarşı bölgesinde konumlandırdılar. Çarşı bölgesinin ilerisinde, Beyazıt ve Süleymaniye camileriyle Haliç kıyısı boyunca eski bir Türk mahallesi Fatih ve eski Rum ve Yahudi mahalleleri Fener ve Balat bulunmaktadır. Haliç'in daha yukarısında camileri, türbeleri ve geniş bir alana yayılan görülmeye değer mezarlarıyla İstanbul'un en kutsal yeri Eyüp Sultan vardır.

Geleneksel kayıtlar, eski şehrin gece ne kadar karanlık ve sessiz olduğunu vurgular. Karanlık çökünce beraberinde her şey kapanıyor gibidir. Şimdiki adı Beyoğlu olan Galata Köprüsü'nün öbür tarafındaki Pera'da ise durum farklıydı. Bizans zamanında burası İtalyanlara -imparatorlukla bol bol ticari faaliyetleri olan, kale ve gözetleme yeri olarak 1348'de Galata Kulesi'ni inşa eden Ceneviz ve Venediklilere- tahsis edilmiş bir bölgeydi. Galata ayrı bir şehirdi adeta. Köprü yoktu: Karşıya geçmek isterseniz ya kendiniz kürek çekmek ya da başkasının kürek çektiği bir kayığa binmek zorundaydımz. Oldukça yakın bir zamana kadar kıyı

şeridi boyunca sıralanan kayıkçıların jargonu denizcilikle ilgili garip bir İtalyanca sözcük dağarcığını muhafaza ediyordu ya da ben öyle duydum. Karaköy rıhtımı boyunca ve yukarıdaki Galata'ya doğru bir dizi gürültülü patırtılı denizci meyhaneleri ve genelevler vardı. Buralar 21. yüzyılın sonlarına kadar bile geceleri pek de yalnız başınıza dolaşmak istemeyeceğiniz yerlerdi.

Karaköy'ün gerçek ya da örtülü anlamı Karayların Köyü'dür; çünkü Galata, 11. yüzyıldan itibaren Karaylara* sonra da Sefarad Yahudilerine ev sahipliği yapmıştır. Ardından da Askenazler gelmiştir. Bu topluluklardan birçok kişi, Osmanlı İmparatorluğu idaresinde göreve getirildi. Galata'nın Bankalar Caddesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun finans merkezi olmuştu.

1860 yılında Osmanlı-Venedikli banker Abraham Salomon Camondo, Bankalar Caddesi'ne inen şık basamaklı art nouveau tarzı Kamondo Merdivenleri'ni yaptırdı. Banker ve ailesinin evlerinden iş yerlerine gitmesini kolaylaştıran bu şık merdivenler dolambaçlı bir şekilde kıvrılarak iner ve söylendiğine göre bu şekilde yapılmaları, dik sokaktan inen aile çocuklarının düşme ihtimalini azaltmak içindir. Galata bir finans merkezi olduğu kadar genelevlerin bulunduğu bölgeyi barındırması ve aynı zamanda ailelerin yaşadığı mahalle olmasıyla gerçekten çok enteresan bir yerdi. Orada büyüyen bir arkadaşım "Kimi zaman bir sinagog ve bir randevu evi kelimenin tam anlamıyla kapı komşudur," demişti. Hâlâ zaman zaman Sefarad Yahudilerinin konuştuğu İspanyolcanın eski biçimi Ladinonun Galata'da konuşulduğunu işitebilirsiniz.

Pera'nın Lüks Hayatı

Bizans zamanında yarı kırsal olan ve 18. yüzyıla kadar öyle kalan, içinde bugünkü Taksim Meydanı'na kadar uzanan dağınık evlerin ve üzüm bağlarının olduğu Pera tepelerinde, yabancı güçler

* Museviliğin bir kolu olan Karai inancına mensup, kökenleri Hazar'a uzanan Türk Musevi topluluğu. (ç.n.)

kendi elçiliklerini kurdular. Pera'daki diplomatik hayatın renkli kişilikli gözlemcisi, daha sonra bu kitapta mektuplarını gözden geçireceğimiz Lady Mary Wortley Montague'ydü. 1817 yılında, İngiliz büyükelçisi eşiyle Pera'da yaşadı:

> Pera'da Türkçe, Yunanca, İbranice, Ermenice, Arapça, Farsça, Rusça, Slavca, Eflakça, Almanca, Felemenkçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Macarca konuşuyorlar ve daha da kötüsü bu dillerden on tanesi de benim hanemde konuşuluyor. Damatlarım Arap, uşaklarım Fransız, İngiliz ve Alman, hemşirem Ermeni, hizmetçilerim Rus, diğer uşaklardan yarım düzinesi Rum, kâhyam bir İtalyan, yeniçerilerim ise Türk.

Yunanlar, Ermeniler, Yahudiler ve Levantenler tarafından işletilen dükkânlarla birlikte pahalı ve kaliteli oteller 19. yüzyılda geldiler. Türklerin ticaret ya da bankacılıkla ilgilenmeye niyetleri yoktu. İngiliz beyefendileri gibi zengin Türkler, ticaretin alçaltıcı bir iş olduğunu düşündüler; tefecilik Müslümanlara yasaklanmış olduğu gibi bankacılık da revaçta değildi. Asker, edebiyatçı veya sefa adamı olarak yaşıyorlardı. Bir nevi köy atmosferi barındıran geleneksel semtlerde yaşayan işçi sınıfından Türkler, fakirlerin her daim yaptığı gibi ya zor bela geçiniyorlar ya da geçinemiyorlardı bile.

Pera ayrıca birçok göz kamaştırıcı dükkâna ev sahipliği yapıyordu. Büyük Pera Caddesi geceleri ışıklandırılıyordu ve geleneksel kültürlerinin dayatmalarından yıpranmaya başlamış Müslüman Türkler için dünyadaki bir cenneti temsil ediyordu. Tüm cazibeler, özgürlükler, lüks mallar ve modern Avrupa'nın alışkanlıkları burada sergileniyordu. 1875 yılında, Fransız bir mühendislik firması dünyadaki ilk füniküler demiryollarından biri olan Tünel'i inşa etti. Böylece Karaköy rıhtımından dik yokuşu çıkmak kolaylaştı. Daha öncesinde zenginler inip çıkmak için tahtırevan kullanıyorlardı.

İstanbul'un en ünlü oteli Pera Palas ve İngiliz Konsoloslu-

ğu'nun bulunduğu İstiklal Caddesi (eski adıyla Büyük Pera Caddesi) ile Meşrutiyet Caddesi arasında bulunan kavisli uzun cadde Asmalımescit ve Tünel civarında, meyhane ve lokantalar türedi. Alışkanlıklar, lüks ve diğer cazibelerine ek olarak Pera, Soğuk Savaş döneminde casusluktaki şöhretini artırdı. İstanbul, içe ve dışa dönüklüğü ile birçok gizli faaliyetle "özgür" dünya ile Sovyet dünyası arasındaki coğrafi çizgide oturuyordu. Demir Perde'nin her iki tarafından casuslar, Avrupa'dan Doğu Ekspresi ile Rusya'dan Karadeniz'de çalışan buharlı gemilerle buraya görevli olarak yollanıyorlardı. Pera Palas'teki Orient Bar'ın Kim Philby'nin en sevdiği bar olduğu söylenir. Graham Greene'in *İstanbul Treni* adlı eseri bu entrika dünyasını yansıtır.

Bohem Hayat

21. yüzyılın ortalarında Tünel ve Asmalımescit, Cumhuriyet dönemi Türk sanatçıları ve aydınları için bir tür *Rive Gauche, Soho, Greenwich Village* veya *Bohemya Kıyısı* haline geldi. Burada toplanan, kimisi aynı zamanda fahişe olan çiçek satıcılarının ismiyle anılan Çiçek Pasajı, İstanbul'un bohem sanatçılarının en büyük uğrak yeri oldu. Türkiye'nin en göze çarpan 20. yüzyıl şiir hareketi burada ortaya çıktı. Bunlar, 1. bölümde alıntı yaptığım Orhan Veli'nin başını çektiği 1920 ve 30'lardaki Garipçiler (Birinci Yeni) ile 50'lerin ve 60'ların hareketi İkinci Yeni'dir. Talisman House yayınevinden çıkan Julia Clare Tillinghast ile birlikte *Kirli Ağustos* adıyla yayımladığımız Edip Cansever seçkisi, o günleri otobiyografik şemayla anlatıyor. Cansever, gündüzleri Kapalıçarşı'da babasından kalma bir antika dükkânında çalışıyordu. Gecelerini ise Asmalımescit'te geçiriyordu.

> Hayatımın hiçbir evresinde yakama çiçek takmadım. Gerçi biz Çiçek Pasajı'nda yeni budanmış ve yıpranmış çiçekler gibiydik. 1960'lı yıllardı. Sanki sözlükte "karaciğer"e karşılık gelen bir kelime yok gibiydi. İçkiler bedenimizde bir sevgilinin dolaştığı gibi dolaşıyordu.

(...) Her şey şiirdi, her şey bir dize, hiçbir şey henüz olgunluğa ermemişti, her şey henüz ismini bulamamış bir şiir gibiydi. Bitmez tükenmez şiir tartışmaları vardı. Degüstasyon, Nile, Lefter sıra sıra sanatçılarla dolup taşıyordu. Herkes evine, aşkına, yalnızlığına biraz geç kalıyordu. Kimileri Ankara'dan geliyor, kimileri İzmir'e gidiyordu. Onların tren yolları, deniz yolları Balık Pazarı'ndan, Asmalımescit'ten ve Beyoğlu'nun arka sokaklarından geçiyordu. Lefter'deki laternacı, laternasının kapağını açıp Rum metresinin fotoğraflarını gösteriyordu. Eski fotoğrafları çıkardı, her biri bir öncekinden daha zevksizdi.

Dönemin yenilikçilerinden birçoğu ki buna romancı Ahmet Hamdi Tanpınar, ressam ve şair Bedri Rahmi Eyüboğlu ve ressam Aliye Berger de dahildi, İstiklal Caddesi'nin köşesindeki, cephesi büyük dor tarzı sütunlu, heybetli, harap bina Narmanlı Han'da yaşadılar. Önce Rus konsolosluğunu barındırmış, sonra da kısa bir süre Rus hapishanesi olarak hizmet vermiş bu 19. yüzyıl binası, 1933 yılında tüccar bir aile olan Narmanlılar tarafından satın alınmış; daha sonra da D grubu olarak bilinen yenilikçi sanatsal hareketin gayrı resmi karargâhı olmuştu. İlk grup gösterisi, hanın içinde bulunan Mimoza adlı şapka dükkânında gerçekleştirildi.

Bugünkü Beyoğlu

Beyoğlu tarihi işte böyle. Bugün de kentte yaşayanların akşam gezmeleri için en çok tercih ettiği yerdir. İstanbul'a ilk gelişimde semt travestilerle doluydu. Kadın elbisesi giymiş adamlar gibiydiler. Yakın çevrede genelevler vardı. Şimdi faaliyet alanının, polisin daha az görüldüğü şehrin başka bir yerine taşındığı söyleniyor. Çevredekilere sormanın yeterli olduğunu düşünüyorum. Eğer zevkinize hitap ediyorsa, hâlâ çok sayıda genç konsomatrise ya da argo deyişle eski Sovyetler Birliği'nden "nataşa"lara pahalı

içkiler ısmarlayıp kredi kartınıza ciddi bir yara açacağınız kötü barlar mevcut. Deneyimli olduğumdan söylüyorum; tutsağı olacağınız kolay bir tertiptir, kendinizi kollayın.

Bugünlerde çevrede dolaşmak, günlük giysiler satın almak, kafelere uğramak, kitapçılara ve dükkânlara girmek, sonra da geceyi, bir meyhanede muhteşem yemek ve bir ya da iki kadeh rakı eşliğinde arkadaşlarla geçirmek bana daha ilgi çekici geliyor. İstanbul'un geniş, trafiğe kapalı İstiklal Caddesi, Taksim Meydanı'na gidip gelen antik tramvayı ile Tünel İstasyonu'ndan çıktığınızda sağınızda kalan yoldan başlar. Solda kalan tarafa dönerseniz, sizi Tünel'in Asmalımescit semtine karıştığı labirent gibi sokaklarına götürür. Meşrutiyet Caddesi üzerindeki Pera Müzesi'ne ve Büyük Londra Oteli'ne varana kadar yolun solundan dolaşarak ilerlerseniz bölgenin dış sınırına gelmiş olursunuz. Burayı, daralan ucu Tünel İstasyonu olan büyük bir V harfi gibi düşünün. İlgi çekici kafelerin, barların, kitapçıların, galerilerin vb. çoğu bu iki ana cadde arasında bulunur. İstiklal Caddesi'nden Taksim'e doğru ilerleyip yolu yarıladığınız noktada Galatasaray'a gelmiş olursunuz ki burası hareketliliğin caddenin sağındaki hafif meyilli kısma açıldığı yerdir.

Bu civarda yemek yenecek çok fazla yer vardır, hafta sonları canlı caz müziği olur. Asmalımescit sokaklarında, bazılarının atmosferi yemeklerinden daha iyi olsa da bir yemek, bir kadeh rakı ve meze alabileceğiniz birçok iyi meyhane bulabilirsiniz. Mevsiminde hamsi yemenizi tavsiye ederim. Kılçığı dahil her şeyiyle çıtır çıtır yiyebilirsiniz. Menüde bulursanız pazı sipariş edin. Deneyebileceğiniz bir başka şey de tavuk şiş olabilir. Meyhane pilavı da tavuğun yanında iyi gider.

Tavuk beğendiyi ve vişne tiridini yemeyi ihmal etmeyin. Herhangi bir şehirdeki restoranlarda görebileceğiniz gibi tanınmış yerlerde de servis gecikebilir ve kayıtsızlıkla karşılanabilirsiniz. Mümkünse yerel halktan tavsiyeler almaya çalışın. Meze sunan yerlerin çoğunda garson küçük tabaklarla dolu bir tepsiyi getirecek ve sırayla onları masanıza servis edecektir. Beğendiklerinizi gösterip istemediklerinizi reddedebilirsiniz. İşaret dili

burada işe yarayacaktır. Daha fazla istemediğinizi anlatan en iyi ifade "daha koymayın"dır.

Beyoğlu'nun öne çıkan nirengi noktası, İstiklal Caddesi numara 303-311'deki şu anda içinde takı sanat galerileri olan altı katlı Mısır Apartmanı'dır. Mısır, Türkçede hem ülke Mısır, hem de yediğimiz mısır anlamına gelir; zira Mısır, Bizans gibi Osmanlı İmparatorluğu'na da hububat tedarik etmiştir. Statüsünü Osmanlılara borçlu olan ve kendini kültürel anlamda Osmanlı olarak kabul eden Mısırlı kraliyet ailesi, Bebek'teki art nouveau ikametgâhı Valide Paşa Yalısı ve son yüzyılın ilk zamanlarında Boğaz'daki Kanlıca tepelerinde inşa ettirdikleri yazlık saray Hidiv Kasrı ile mevcudiyetlerini sürdürmektedir. Mısır Apartmanı da onlara aitti. 1. kattaki Fototrek Fotoğraf Merkezi'nde fotoğraf sergilerini ya da bir düzine çağdaş Türk sanatçısını tanıtan Galeri Nev'deki heykel ve enstelasyonları görebilirsiniz. Ucuz olmamakla birlikte, İstanbul'un bu köşesindeki bazı binaların üst katlarında, meze ve tapas servis eden gece kulüpleri ve restoranlarda bir içki içerek şehrin manzarasını seyretmelisiniz.

Alışverişe gelince eski pasajlar; hediyelik eşya, mücevherat, eski madeni paralar, saatler, madalyalar ve dövme gibi şeyler bulabilmek için dolaşabileceğiniz en uygun yerlerdir. Helva ve lokum dahil olmak üzere Türk tatlıları için Eminönü, Kadıköy ve başka yerlerde dükkanları olan Hacı Bekir'i seviyorum; ama en uygun olanı İstiklal Caddesi üzerindeki 83 numaralı binadaki dükkânlarıdır. Eğer kitap arıyorsanız Beyoğlu'nda iyi İngilizce eserler bulunduran 3 kitabevi var: Pandora, Homer ve Robinson Crusoe. Tünel'e yakın Sofyalı Sokak'taki Ottomania, gravür ve eski haritaları bulabileceğiniz güzel bir yerdir.

Müzik dinlemek için devamlı gidebileceğiniz en iyi iki yer Babylon ve Nardis'tir. Babylon tanınmış caz gruplarını ağırlamakla birlikte aynı zamanda popüler hip-hop geceleri düzenleyen 1. sınıf ve eklektik bir mekândır. Bilgi için www.babylon.com.tr adresine bakabilirsiniz. Galata Kulesi'nden aşağıya doğru inerken çok eskiden beri var olan Nardis Caz Kulübü vardır. Takvimlerini www.nardisjazz.com adresinden takip edebilirsiniz.

Bu manzaraya en son giren ve benim de en sevdiğim yerlerden biri Galata Kulesi'ne çok yakın olan ve kendini "İstanbul'un en iyi küçük kafesi" olarak lanse eden Molly's var bir de. Bence de doğru bir tespit. Burası caz müzikle beraber başka türdeki müzikleri de barındıran ve aynı zamanda şiir okumaları yapılan harika ve sıcak bir mekân: mollyscafeistanbul.wordpress.com. Gece veya gündüz sakinleşmek için muhteşem bir yer. Sahipleri ayrıca ikinci el eşyalar satan bir dükkânı da işletiyorlar. Molly's, Babylon ve Nardis'le beraber daha uzun yıllar iş yapacaktır.

23

Orhan Pamuk'un İstanbul'u

İmparatorluğun görkemli günlerinde İstanbul, güzelliğini göklere çıkaracak yazarların eksikliğini hiç hissetmedi. Lady Mary Wortley Montague ve Lord Byron, Pierre Loti ve Gerard de Nerval gibi edebi seyyahların ve şairlerin sözlerini dikkate alacak olursak, bu şehir, bahçelerin, bir örnek giyimli kürekçilerin çektiği gezinti kayıklarının ve hükümdarlığın yük mavnalarının, gece yarısı parke taşlı sokaklarda gizli kapaklı işlere naçar tangır tungur giden faytonların, kafesli pencerelerin arasından aşağıdaki sokak hayatını seyreden kara gözlü harem kadınlarının ve suları çevre kirliliğinden etkilenmemiş ve balık kaynayan Boğaz'ın üzerinde parıldayan ay ışığının şehridir. Bütün dünya için, ama özellikle de Osmanlılar için büyük bir travma olan I. Dünya Savaşı'na yol açan 200 yıl boyunca birbiri ardına gelen felaketler sonucunda, imparatorluğun yok olmasıyla küçülmüş ama hâlâ eskisi gibi canlı, iflas etmiş olsa bile 19. yüzyılın gücü azalan yılları boyunca cesaretini, hatta gösterişli suretini korumayı başaran yeni bir "İstanbul" şehri doğdu.

Bir şair ya da ozan, şehirlerdeki gündelik yaşamı coşkuyla anlatır ve ona yepyeni bir canlılık katarsa, o şehirler dünyanın nezdinde efsaneleşir ve ülkelerine ün katarlar. 18. yüzyıldan kalma çatıların üzerindeki kurum bağlamış bacalar sisli havada *Dickensvari* olur, Blackfriars Köprüsü'nden görülen Thames Nehri,

Pip ve Herbert Pocket'ın, hükümlü Magvitch'i takipçilerinden kaçırmak için nafile bir çaba içinde nehirde kürek çekişini hatırlatır. Mora Yarımadası sırtlarından görünen deniz, sıcak bir öğle sonrası ışıkları altında maviye dönmüş şarap renginde olur. Odysseus'un bu sularda seyrettiğini biliriz. İstanbul da yeniden doğuşunda onu anlatacak sesini bekliyordu.

Birkaç on yıldan sonra şehrin o sesi bulduğu aşikâr. İstanbul'un hem şimdiki hem de gıyabındaki tarihçisi, kitabı *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*'de, bu şehre başka türlü anlaşılamayacak bir boyut veren Orhan Pamuk'tur. Pamuk, 1952 yılında, Ara Güler'in fotoğraflarında ustalıklı bir şekilde yakaladığı, İstanbul'un kasvetli, siyah-beyaz bir şehir olduğu zamanlardaki gücünü kaybetmiş, imparatorluk sonrası İstanbul'unda doğdu. Öyle ki bu kasvetlilik insanların giyimine bile yansımıştı.

Kasvetli ama hâlâ tuhaf bir şekilde zarif. Beton apartman bloklarının yaygınlaşmasına rağmen, vaktiyle şehirde epeyce çok olan, şimdi terk edilmiş, taş atan çocukların hedefi olmuş veyahut da çingene ve gecekonducuların işgaline uğramış, pencereleri yatak örtüleri veya eski kilimlerle örtülü, ahşap oymacılığının inceliklerinden nasibini almış, boyasız, üst katlardaki haremlik pencereleri dışarıya doğru çıkan cumbalı köşklere, insanın beklenmedik bir şekilde rastladığı bir şehirdi. Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş dönemindeki füze tesislerini çevreleyen askeri üslerde görev yapanlarca getirilen "devlet malı" araçlar ya da zenginler tarafından ithal edilen Amerikan otomobilleri, Türk otomobil tamircisinin kahramanca girişimciliğiyle taksi ve dolmuş haline getiriliverdiler ve çalışmaya devam ettiler. İstanbul'un güçlü, insanda huşu uyandıran ve gizemli imparatorluk geçmişinin kubbeleri ve minareleri, Yeni Dünya'nın bu yürüyen müzelik parçaları üzerinde yükselmekteydi.

Şehrin Bozuluşuna Şahit Olmak

İstanbul: Hatırlar ve Şehir kitabını bu denli çekici kılan şeyin bir kısmı, şehrin geçmişinin bugünkü haline nasıl geldiğini göste-

ren görgü tanıklarının kayıtlarıdır. Pamuk, hem şehrin tarihinin bilgili bir gözlemcisi hem de süregiden şimdiki zamanının bir katılımcısıdır. Boğaz'da sıralanan o eşsiz ahşap yalıların sistemli olarak sigorta parası için kundaklandığı ve yerine daha yüksek ve kâr getiren apartmanlar yapıldığı tarihlerde Pamuk bir delikanlıydı. Pamuk, "İlk gençlik yıllarımda, böyle bir Boğaz yangını patlak verdiğinde arkadaşlar birbirimize telefonlar eder, arabalara doluşulur, takımlar halinde, mesela Emirgân'a gidilir, burada deniz kıyısına yanyana park eden arabalarda yeni moda olan teypten Creedence Clearwater Revival dinlenirken, yandaki çayhaneden gelen kaşarlı tostları yer, çay ve bira içerken, karşı yakada, Asya'da yanan yalının esrarengiz alevleri seyredilirdi,'" diye yazar.

Her şehrin kendine özgü bir ruhu var mıdır acaba? Pamuk'a göre, İstanbul'a, daha önce bu sayfalarda da vurgulanan bir hüzün havası nüfuz etmiş. Tam olarak bu durumu ifade eden "melankoli" kelimesi, İstanbul'un cazibesine boyun eğmiş yabancı okurların kelime dağarcığına girmişti. Shakespeare'den Sir Thomas Burton'a kadar çeşitli İngiliz yazarları melankolinin çeşitli boyutlarını uzun uzadıya incelediler. Lakin hüzün farklı. Melankoli bir kimsenin ruh haliyken, şair ve dünya arasındaki "dumanlı pencere" olan hüzün, hüzünden mustarip kimsenin zorla yüklenen elem tarafından yüceltildiğini ileri süren Sufi şiirinde sık sık geçen bir halet-i ruhiyedir. "Sufi edebiyatında hâlâ saygıyla uyum içinde olan hüzün, İstanbulluların teslimiyetine bir ağırbaşlılık havası verir; ama aynı zamanda başarısızlığı, kararsızlığı, yenilgiyi ve sefaleti neden filozofça ve böyle bir gururla kucaklamayı seçtiklerini de açıklar."

PAMUK AİLESİ'NİN SERVETİ, parasını demiryolu ve imalat sanayinden kazanan cumhuriyet döneminin yeni zenginlerinden biri olan büyükbabası tarafından oluşturulmuştu. Maddi

* Orhan Pamuk, İstanbul: Hatıralar ve Şehir, YKY, 2013. (Bu bölüm, kitabın Türkçe aslından aynen alıntılanmıştır.)

gücü yetenlerin geleneksel olarak yaptığı üzere, aile bireylerini ve akrabalarını farklı katlarda ve değişik dairelerde barındıracak kendi apartmanlarını inşa ettiler. Geniş bir ailenin tek bir çatı altında yaşaması akla uygundu. Bu burjuva dünyasında Pamuk'un büyükannesinin oturma odası aile kitaplarını, mücevherleri, antikaları ve modern Türkiye'de bolluk içinde yaşayan laik aile statülerini gösteren aile yadigârlarını barındırıyorsa da Pamuk'un babası ve amcası lüks bir yaşam ve iş konusundaki yanlış kararlarıyla büyük bir servet ne kadar hızlı tüketebilebilirse o kadar hızlı bir şekilde ailenin varlığını har vurup harman savurdu. Buna benzer oturma odaları, hâlâ birçok İstanbul apartmanında ailenin kristal ve iyi Çin malı biblo türünden sanatsal objelerle gösteriş vesilesidir.

Şehrin kendisi başlı başına bir müze olarak görülebilir. "(...) İstanbul'da geçmiş zaferlerin ve medeniyetlerin tarihinin ve kalıntılarının çok yakında olmasıdır. Ne kadar bakımsız, ilgiden yoksun ve beton yığınları arasına gömülmüş olurlarsa olsunlar şehrin yalnız büyük anıtsal camileri ve tarihi binaları değil, kenardaki köşedeki küçük kemerleri, çeşmeleri, mescitleri bile onlar arasında yaşayan milyonlarca kişiye bir büyük imparatorluktan artakalmış olduklarını acıyla duyurur.'" Pamuk, İstanbul anlayışını, şanlı ve şerefli bir geçmişin izlerinin gurur verici şekilde Avrupa'da korunduğu ve sergilendiği bir müze olarak göstermeyi sürdürür. İstanbul'un geçmişine, çöken eski Sovyetler Birliği'ni bir yönüyle hatırlatan bir yenilgi ve utanç duygusu eşlik eder. Benzerlikler vardır. İslamiyet ve Marksizm'in kardeş dinleri, kutsal kitaplarında nihai bir zafer ve zafer gösterisi vaadi taşırlar. İslami hikâyeler imanın kâfirler karşısında galip çıkacağını iddia ettiği gibi Marx da komünizmin kapitalizm üzerinde tarihsel olarak kaçınılmaz nihai bir zafer kazanacağını ileri sürer.

İstanbul: Hatıralar ve Şehir, şehrin çeşitli çehrelerini gösteren paha biçilmez bir rehberdir; ancak Pamuk'un başarısızlık, kararsızlık, yenilgi ve hatta sefalet hakkındaki görüşleri birçok

* Orhan Pamuk, İstanbul: Hatıralar ve Şehir, YKY, 2013. (Bu bölüm, kitabın Türkçe aslından aynen alıntılanmıştır.)

İstanbullu için kitap basılana kadar demode oldu bile. Bu, şehrin ne kadar büyük bir hızla değiştiğini gösterir. 2001 yılının, bütün dünya, özellikle de Ortadoğu için bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. El Kaide'nin Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırısı tüm dünya halkları için sarsıcıydı ve Anglo-Amerikan müdahale, Ortadoğu'daki çok sayıda insanın hayatını, parasını, itibar ve nüfuzunu kaybetmesine neden oldu. Batı'nın kaybı Türkiye'nin kazancı olmuştu ki Ak Parti'nin başında olduğu "ılımlı İslam" hükümeti, bölgede Amerika'nın azalan varlığıyla bırakılan boşluğu doldurmak için ustalıkla harekete geçti. Türkiye, stratejik olarak Osmanlı İmparatorluğu zamanında oynadığı merkezi rolü tekrar kazanmak için harekete geçmişti. Ekonomisi Batı ülkelerinin imrendiği bir büyüme hızına sahipti.

PAMUK'UN ROMAN TARZINDAKİ İSTANBUL PORTRESİ, 1990'lar boyunca, dura kalka biçimlendi. Önce 1950'lerde geçen *Kara Kitap*'ın kurgusunda, sonra da büyük olasılıkla 16. yüzyılın sonlarında hüküm süren III. Murat'ın dönemindeki kenti yeniden gözümüzde canlandırdığı tarihsel romanı *Benim Adım Kırmızı*'da. Pamuk, romanlarında doğup büyüdükleri şehri anlatan öncülleri arasında, romancı, şair, sanat eleştirmeni ve deneme yazarı Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yanı sıra James Joyce'un Dublin için *Ulysses*'inde yaptığının benzerini, kurgusal olmayan bir biçimde *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yapan köşe yazarı ve popüler tarihçi Reşat Ekrem Koçu ile beraber, şehrin yakışıklı erkekleriyle başkentin harikalarını yücelten 17. ve 18. yüzyıl *şehrengiz*lerini, yani şehir kitaplarını sayar. Bunlar ne kadar uydurma ya da yüzeysel olursa olsun, hayal gücünü ele geçiren herhangi bir konuya, özgürce derinlemesine girebilen yaratma gücü ve merakıyla pazar ekine yazan köşe yazarının alışılmadık ansiklopedik bilgisi, İstanbul'un bir nevi kolektif bilinçsizliği şeklinde işlevini görür.

Pamuk'un büyükannesinin müzeyi andıran salonu, en ufak bir değişikliğe bile uğramamış durağan bir yerken, *Kara Kitap*'ta

Celal Salik'in sorumluluğu da şehre ait ansiklopedik bilgiyi günlük bir gazetenin köşesinde sergilemektedir. Onunki zaman içinde değişen bir müzedir. İstanbul'un gündelik hayatının tarihçisi eski kupürlerden, nadiratlardan, pusula ve notlardan oluşan bir arşiv toplar ve şehrin alt tabakaya ait hayatının erbabı gibi durmadan Beyoğlu'nun çete mensupları, uyuşturucu satıcıları, kumarbazları, fahişeleri ve üçkâğıtçıları arasında pusuya yatar. Anlattığı hikâyeler, kuşkusuz bir dereceye kadar İslami Ortadoğu'nun Şehrazat geleneğindeki hikâye anlatma biçiminden de yola çıkmaktadır.

Ulysses okuyuculara Dublin'in 1904'teki ebedi resmini gösterirken, *Kara Kitap* tam olarak şehrin ücra köşelerinde hâlâ izleri görülen 1950'li yılların İstanbul'unu gözümüzde canlandırır. Karısı kayıplara karışan Galip, Stephen Daedelus'un Dublin'i baştan sona katettiği gibi, arada mermer masaları olan Karaköy'deki "Pudding Shop"ta mola vererek şehirde aylak aylak dolaşır. "Karaköy'de, mermer masalı bir muhallebicide, birbirlerini yansıtan aynalara yan dönerek şehriyeli tavuk çorbası içti, sahanda yumurta yedi. Muhallebicinin aynasız tek duvarında Pan American takvimlerinden ve kartpostallardan ilhamla yapılmış dağlık bir manzara resmi vardı.'"

Pamuk, o dönemin ayrıntılarından besbelli tat almaktadır. Dünyanın bu bölgesinde yaygın olan komplo teorilerine itibar eden aşırı dinci birinin sesinde, İstanbul'un distopya olarak eksiksiz bir resmini ortaya koymaktadır.

Osmanlılar ve Frenkler

Azmi ve özgüveni Muhammed'in dininin manevi gücüyle kuvvetlenmiş, fevkalade kendinden emin, hatta kibirli Osmanlı İmparatorluğu, Apollo heykeli gibi Umman Denizi'nden Viyana Kapıları'na, Karadeniz'den Atlantik Okyanusu'na kadar dünya-

* Orhan Pamuk, Kara Kitap, YKY, 2013. (Bu bölüm, kitabın Türkçe aslından aynen alıntılanmıştır.)

ya hükmettiği görkemli günlerinde dahi kendinden şüphe etme krizi içindeydi. Bu bunalım, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar birkaç yüzyıl devam etti. Müslümanların yenilmez olduğu dönem geride kalmaya başlarken Avrupalı Hıristiyan dünyası da giderek ortaçağdan modernliğe geçen dünyaya hâkim oldu.

İyi eğitilmiş ve disiplinli kâfirlerin orduları, daha modern silahlarıyla daha önce korku salan Türkler karşısında kaybettikleri savaşları kazanmaya başladılar. Süratli ve daha kolay manevra yapabilen Avrupa'nın savaş gemileri, Akdeniz'in kontrolünü yeniden ele geçirdi. 1571'deki İnebahtı Deniz Muharebesi'nde Avrupalılar bir araya getirdikleri en güçlü donanma, en büyük ateş gücü ve eğitimli birlikleriyle beraber savaşı kazandılar. Venedik, İspanya İmparatorluğu, Papalık ve Cenova'nın oluşturduğu birleşik kuvvetler ve diğer Avrupalı güçler savaşa Osmanlılarınkinden iki kat fazla silahla girdiler; arkebüzleri ve tüfekleriyle ek bir teknolojik avantaj elde ettiler. Avrupa, Osmanlı okçularından korkuyordu; ancak hiçbir zaman ateşli silahlarla başa çıkamazlardı. Arsenal'de Venediklilerin ünlü tersanelerinde inşa edilen, her biri ağır toplar taşıyabilen 6 kalyon, Osmanlı donanmasını havaya uçurdu.

Kuşkusuz Avrupa biliminin, teknoloji ve askeri stratejisinin gücü, 19. yüzyılın başlangıcıyla imparatorluğun çöküşünü engellemek için yozlaşmış ve iltimasçı yeniçerilerin gücünü ortadan kaldıran ve ordusunun yenilenmesinde kendisine yardımcı olacak Fransız askeri uzmanları getirten reformist Sultan II. Mahmut için son derece belirgindi. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı birliklerini Alman subaylar yönetiyordu. Arap düşünürlerin, astronomların ve matematikçilerin bilimsel alandaki eski başarıları batının gerisinde kaldı.

İtalyan resim sanatı, Bizans sanatının taklit edilmesiyle başladı: Cimabue ve Duccio'nun muhteşem Meryem Ana resimleri Bizans ikonalarıyla çok fazla benzerlik gösterir. Oysaki Rönesans'ın başlangıcında Masacia ve Masolino gibi ressamlar 15. yüzyıl İtalyan sanatında perspektif üzerine kurulu "bilimsel" dedikleri yeni bir yaklaşım buldular. Floransa'da Santa Maria

del Carmina Kilisesi'ndeki Brancacci Şapeli'nde bulunan Masaccio'nun "Mükâfat Parası" freskine yakından bakacak olursanız ressamın perspektifini oluşturmak için duvarın köşesine sıkıştırdığı bir çiviyi görürsünüz.

PAMUK'UN BAŞYAPITI *BENİM ADIM KIRMIZI*'nın kurgusu, 17. yüzyılın ilk yıllarındaki Frenk (Avrupai) tarzı metotların benimsenmesi çerçevesinde, Osmanlı resmini modernize etme çabaları etrafında dönmektedir. Kitap, saray minyatür sanatçılarının arasında geçen bir cinayet romanıdır. Kurban, hikâyesinde mezarlığın içinden okuyuculara şöyle seslenir: "Açın gözlerinizi, inandığınız ve yaşadığınız hayatın, İslam'ın düşmanları beni neden öldürdü, öğrenin."*

Birbirlerine düşman kaanların saraylarındaki hat ve minyatür sanatçılarının atölyelerini himaye ettiği, şimdiki Afganistan'ın batı sınırındaki Herat'tan, şimdiki İran'ın İsfahan, Şiraz ve Tebriz'ine, şimdiki Irak'ın Bağdat'ına kadar uzanan hatırı sayılır bir devletin dünyası, *Benim Adım Kırmızı*'daki cinayet romanının kurgusunun hazırlandığı çevreyi oluşturur. Roman, derviş tarikatları, şehrin binbir türlü ve birbirinden farklı semtleri, çeşitli meslekler ve erkeklerin bir araya geldiği kahvehanelerle imparatorluk başkentinin görkemli günlerindeki çok yönlü yaşamını canlandırır.

Dervişler hakkında bildiklerinizin hepsi Tünel'deki mevlevihanenin hürmetkâr atmosferinde bir dönme, ilahi söyleme ve müzik akşamına veya şehrin kahvelerinde derviş kostümü içinde rol yapan genç adamların varlığına bağlanabilirse, o zaman Pamuk'un diğer bazı derviş tarikatları hakkındaki hikâyeleri şaşırtıcı olabilir.

Eski şehirde Süleymaniye Camisi'nin batısına düşen Bozdoğan Kemeri'ne hemen hemen bitişik, aslen Theotokos Kyriotissa

* Orhan Pamuk, Benim Adım Kırmızı, YKY, 2013. (Bu bölüm, kitabın Türkçe aslından aynen alıntılanmıştır.)

Kilisesi olarak inşa edilmiş Kalenderhane Camisi, şehrin en ilginç camilerinden biridir. II. Mehmet, camiyi kiliseden dönüştürdüğünde onu Kalenderlere verdi. Pamuk'un "afyon bağımlısı (...) kendilerini şişlerle delen ve her türlü ahlaksızlığın içinde olan bu genç adamlar" hakkındaki hikâyeleri, camiyi ziyaretiniz esnasında birden aklınıza geliverir. Bu nükteli kısa hikâyeler, Pamuk'un, Atatürk'ün geleneksel Türkçeyi ve özellikle İslami bilgiyi Türk bilincinden çıkarma teşebbüsünü okuyucular için yeniden geri çağırma projesinin bir bölümüdür.

KARA KİTAP'TA, HİKÂYENİN ANA TEMASI ana karakterin karısı Rüya'nın gizemli bir biçimde kayboluşu etrafında döner. *Kara Kitap*'ta olduğu gibi *Benim Adım Kırmızı*'da da olaylar dizisiyle yüzeysel olarak ilişkili olan şehir yaşamının detaylarını okura getiren bir tarihçiyle karşılaşırız. *Kara Kitap*'ta Celal Salik şehrin günlük tarihçisidir; onun rolü *Benim Adım Kırmızı*'da, bir at ya da köpek, hatta altın para rolüne bürünüp konuşan, hikâyelerinde tıpkı özgürlükçü düşünceleri yüzünden sanatçıların ve çizerlerin cezalandırılmasını isteyen Savonarola* gibi kutsal kitapta peygamberin gösterdiği doğru yoldan saptıkları için kahvehane müdavimlerini cezalandırmak isteyen Erzurumlu Nusret Hoca'ya mütemadiyen laf dokunduran bir kahvehane hikâyecisidir.

Pamuk'un 17. yüzyıl şehir hayatıyla ilgili çağrışımları, onun çağdaş okuyucularına İstanbul'un, insanların ölmüşlerin ruhu hatta cennetten gelen haberciler gibi başka boyutlardaki varlıklarla bir arada var olduğu geçmiş günlerinde nasıl bir yer olması gerektiğiyle ilgili fikir verir. Pamuk sayesinde, gece yarısı Topkapı Sarayı civarındaki sokaklarda yürürken, geceleri sultanların halkı gizlice gözetlemek için aralarında sinsice dolaştığı aynı mahallelere girmeye cesaret ettiğimizi biliyoruz. O, "kubbelerine meleklerin yaslanıp uyuyakaldığı camilerin avlularından, ruhlarla mırıl mırıl konuşan servi ağaçlarının yanı başından, hayaletlerin kaynaştığı karla kaplı mezarlıkların kenarından" geçtiği-

* İtalyan reformist (ç.n.)

niz beş yüzyıl önceki uyuyan şehri bir baştan bir başa dolaşma duygusunu ustaca içimize yerleştiriyor.

Masumiyet Müzesi

Pamuk, 2008 yılında yayımlanan ve 2009'da İngilizceye çevrilen, 70'lerin sonu ve 80'lerin başında geçen son kitabı *Masumiyet Müzesi*'ni, turistlerin nadiren bulunduğu Nişantaşı gibi lüks semtlerde yaşayan zengin, Avrupai İstanbul yerlileri arasında kurguluyor. Anlatıcı Kemal, Türk orta sınıfının tipik bir mensubudur. Tanrı'nın Hazreti İbrahim'e oğlu İsmail'i kurban etmesini emrettiği zamanın anısına tüm Türkiye'de koyunların kesildiği ve ihtiyaç sahiplerine zekât olarak verildiği Kurban Bayramı'ndan söz ederken, anlatıcı şöyle der: "Ne annem ne de babam dindardı. İkisinin de namaz kılıp oruç tuttuklarını hiç görmedim. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetişmiş birçok evli çift gibi dine saygısız değil ilgisizlerdi yalnızca. (...) etinin ve derisinin yoksullara dağıtılmasını da ahçı ile kapıcıya bırakırlardı. Onlar gibi ben de bayram sabahları yandaki boş arsada yıllardır yapılan bu kesim töreninden uzak durmuştum."*

Belki de Pamuk'un ait olduğu sınıfın üyelerinin kültürel soyutlanma, yabancılaşma duygusu, dini meselelerden ziyade sınıflar arasındaki sosyal kopukluktan daha çok şey anlatır. Pamuk anılarını anlatırken şöyle yazar: "O zamandan sonra hissettiğim acı, Tanrı'dan ziyade çevremdeki herkesten, şehrin müşterek ruhundan uzak olmaktan kaynaklanıyor gibi geldi."

Türk halkından uzaklaşma, Kemal'in babasının size şehrin Avrupai tek yeri olduğu hissini veren Hilton Oteli'nin lobisi veya pastanesinde, iki saat boyunca çay içmek için günde yalnızca bir kez dışarı çıkmaya cesaret eden zengin arkadaşı gibi eğitimli ve varlıklı Türkler arasında yaygındı. 1950'lerde yeni inşa edilen İstanbul Hilton Oteli, modernlik ve Batılılaşma sembolüydü. "Pazar akşamları, daha Türkiye'de başka hiçbir lokantaya ulaş-

* Orhan Pamuk, Masumiyet Müzesi, YKY, 2013.

mamış 'hamburger' denen harika şeyden yemek için bütün aile otele geldiğimizde (...) O yıllarda pek çok 'Batılı' yenilik önce Hilton'da denenir, büyük gazeteler otelde bir muhabir tutarlardı,'" diye hatırlıyor Kemal.

İstanbul, köylü adetleri ve İslamcıların katı davranışlarıyla Anadolu'dan dalga dalga gelen göçler yüzünden gitgide artan oranda dönüşüme uğruyor, yerli ve laik halk da kendisini giderek daha yalnız hissetmeye başlıyordu. Pamuk, İstanbullu entelektüel şair Ka'nın, okula giderken laik Türk Devleti tarafından başını kapatması yasaklanan genç kızların intihar dalgasını araştırmak üzere Anadolu'nun en doğu ucundaki Kars'a geldiği en siyasi kitabı olan *Kar*'da, bu kültürel ayrışmaya doğrudan değinir. İstanbul'un yerlileri ya kendi muhiti ve civarında ya da etnik yapı ve kökenlerin bir arada ve iç içe yaşadığı Konstantinopolis günlerini yâd edip eskiden yaşadıkları semtlerde, kendilerini daha rahat hissetmektedirler. *Kar* kitabında Keskin ailesinin yaşadığı Çukurcuma, Pamuk'un *Masumiyet Müzesi*'ne (koleksiyonları romandaki orta sınıf karakterlerin yaşamlarını ayrıntılarıyla gösteren gerçek bir müze) şimdi ev sahipliği yapmaktadır.

Türklerin Gözünden

Orhan Pamuk, yaşadığı şehri dünya edebiyat haritasına koymak için herhangi bir Türk yazardan daha fazla çaba göstermiştir. Genellikle Avrupalı bakışı ile değerlendirilen bir kültüre yeni bir Türk sesi getirmiştir. *Benim Adım Kırmızı* adlı kitabında, çoğunluğu sanatçı olan karakterlerinin, barındırdıkları portrecilik realizmi ve perspektif kullanımıyla Frenk ve Ortadoğu minyatür resminin göreceli savlarını kendi dünya görüşleri üzerinden tartışmalarını sağladı. Bu kitap bize İstanbul'u, egzotik ve tabii ki şarkî olanı arayan yabancı ziyaretçilerin gözünden ziyade kendi koşulları içinde anlatır. Türkiye geçmişte başka romancılar da çıkarmıştır. Bilhassa Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 2008 yılında

* Aynı eser.

Erdağ Göknar tarafından İngilizceye "A Mind at Peace" adıyla çevrilen 1949 tarihli romanı *Huzur*'u Pamuk "İstanbul hakkında yazılmış en iyi roman" olarak değerlendirmiştir. Ancak başka hiçbir yazar şehirle ilgili bu kadar geniş bir pencere açmamış ve bu kadar detaylı ve bilgilendirici bir bakış getirmemiştir.

Hatırı sayılır ve dünya çapındaki okuyucu kitlesi, onun bu yaptığına pek az itibar etse de, İstanbullu okurları hiç kuşkusuz imparatorluk sonrası Türkiye Cumhuriyeti'ndeki hayatın gerçekleri içinde yaşamaya çalışan ve dikkat çekmeyen orta sınıfın edebi sesi Orhan Pamuk'tan haberdarlardır. Şimdi o topluluk, değerlerinin güçlü sembolü olan Atatürk'ün, ülkesini uzak tutmaya çalıştığı dini konulara ziyadesiyle meraklı olan Anadolu girişimci sınıfının yükselen yeni gücüyle kucaklaşmaya başlamıştır.

Kara Kitap'taki ana karakterler, kültürel anlamda ortak paydaları çok sınırlı olan kırsal bölgelerden gelen milyonlarca göçmenle dip dibe yaşadıkları, tanınmayacak kadar dönüşüme uğramış bildikleri şehrin kaybolmuşluğunda varlıklarını sürdürüyorlar. *Masumiyet Müzesi*, eski tarihi mahalleler daha büyük bir ilgi gördüğü için, şehre gelenlerin herhangi bir sebep olmadıkça pek de gitmedikleri, nadiren gördükleri mahallelerde yaşayan İstanbul'un ortanın üstü kesiminin yaşadıkları çevreye ilişkin takıntılı bir aşk hikâyesi anlatmaktadır. Şehrin bu kesimlerine nadiren giderim, ancak ne zaman gidersem gideyim, Pamuk'u okumuş olmak bana şık mağazalarda ve lokantalarda gördüğüm insanları tanıdığımı hissettirir.

24

Türk Mutfağı

Benim İstanbul'a sıklıkla yaptığım ziyaretlerin sebebi; mimari ve sanat, Türk tarihi ve kültürü ve buraya gelmek için var olan diğer iyi nedenler olduğu kadar, mutfakla da ilgilidir. İyi bir Türk kahvaltısı gerçekten muhteşemdir: Kızarmış ekmek, yoğurt ve Yunanların feta dediği beyaz peynir, lezzetli bal ve reçeller, haşlanmış yumurta, yeşil ve siyah zeytinler, domates ve salatalık, birkaç bardak demli çay. Eğer oteliniz iyi bir kategorideyse sıcak aylarda kahvaltınızda karpuzla lezzetli, tatlı ve kabuğu temizlenmiş kavun da olacaktır. Öğle yemeğinde birkaç zeytinyağlı sebze, her yerde bulunabilen tuzlu yoğurt içeceği ayranın veya vişne suyunun eşliğinde kolayca yutulan kokulu pirinçle doldurulmuş biberler, domatesler, patlıcan ve taze salata.

Türk usulü yemek ya da Türk lezzetleri genel olarak Türk Mutfağı adıyla anılır ve Türk restoranları genellikle dört gruba ayrılır. 1) Kebapçı ve köfteciler 2) Lokantalar 3) Meyhaneler 4) Balık restoranları. Bir kebapçı veya köftecideki esas yiyecek ızgara ettir. Köfte ızgarada pişirilir. Türkiye'deki hemen hemen her şehrin kendine özgü bir köfte çeşidi vardır. İzmir köftesi domatesle pişirilir. Adana'da köfteyi oldukça baharatlı yaparlar. Urfa'nın çiğ köftesi çiğ et veya bulgur, kuru soğanlar, taze soğan, maydanoz ve yeşil biberle yapılır. Ve herkesin kendi favorisi olan

bir köftecisi vardır. Ben Arnavutköy'deki Ali Baba'yı ve eski bir Yahudi semti olan Balat'ta bulunan Arnavut'u seviyorum.

İkinci sırada, her semtte bulunan sıradan yiyeceklerin sunulduğu lokantalar gelir. Lokanta, İtalyan *trattoria*'sı ile aynı anlamı çağrıştıran küçük bir Türk restoranıdır. Lokantalarda dolmalar, pilavlar ve biri domates salçası, havuç vs. ile diğeri de "süzme" denilen mercimek çorbası bulunur. Daha yaygın olan ikinciye limon sıkılır. Türkler ayrıca salatayı çok yerler; ya domates, salatalık, soğan, yeşil biber vb. ile yapılan çoban salatası ya da karışık mevsim sebzelerinden yapılan mevsim salatası.

Sonra, zeytinyağıyla pişirilen ve çoğunlukla kokulu pirinçle doldurulan sebzelerin, küçük tabaklarda yanında peynir, zeytin, kavun ve patlıcanla sunulan acı biber ve benzerleriyle yapılan püre halindeki ezmelerin, mezelerin servis edildiği meyhaneler gelir. Türkler yanında bir yiyecek olmadan içki içmezler. Rakı veya bira içtiklerinde yanında mutlaka meze vardır. İyi meyhanelerden bazıları Tünel ve Asmalımescit civarında bulunur. İnsanlar gece dışarı çıkmak istediklerinde ya Tünel ve Asmalımescit'e ya da Çiçek Pasajı veya Balık Pazarı'na giderler.

Bu geniş şemada dördüncü sırada gelen, balık restoranlarıdır. Türkler Karadeniz ve Akdeniz'e ulaşana kadar, deniz mahsullerini bilmiyorlardı ancak geçen yıllar içinde balık İstanbulluların favori yiyeceği oldu. İstanbul, birçoğu Boğaz'dan, Karadeniz'den ve Marmara Denizi'nden taze taze çıkarılan dünyadaki en iyi deniz ürünlerinden bazılarına sahiptir. Daha şık balık restoranlarında meze ve rakıyla tamamlanmış birkaç saat süren muhteşem bir yemek yiyebilir ama sonunda kuşkuyla baktığınız hesap yüzünden nefesiniz kesilerek yemeği sonlandırırsınız. Şahsen ben Avrupa yakasında Aranvutköy'deki Âdem Baba ve Asya yakasında Kuzguncuk'taki İsmet Baba gibi daha basit ve müşterilerini gayet mütevazı ağırlayan yerleri tercih ediyorum. Zamanlamanızı doğru ayarlarsanız Arnavutköy veya Kuzguncuk'a vapurla gidebilirsiniz. Diğer türlü Arnavutköy'e ya otobüs ya da taksiyle gidersiniz. Kuzguncuk içinse Üsküdar'a vapurla geçip oradan bir dolmuş ya da taksiyle devam edebilirsiniz.

Paylaşılan Mutfak

Söylediğim gibi Türk mutfağı köken olarak 4 kategoriye dayanır. İlk önce, Türklerin göçebe hayatmm bir parçası olan ızgara eti ele alalım. Ardından soslar, püreler, dolmalar, baharatlar ve etleri içeren Osmanlı saray yemeklerinin olduğu gelişmiş bir mutfak gelir. Osmanlı mutfağı meyhanelerde servis edilen mezelerde, lokantalardaki ana yemeklerde, börek ve baklava gibi hamur işlerinde ve Üsküdar'daki Kanaat Lokantası ve eski moda Beyoğlu restoranlarında servis edilen olağanüstü yemeklerde yaşar. Osmanlı mutfağının halk türü Türkiye'nin her köşesinde, bu mutfağın ana yemeklerini servis eden lokantaların birçoğunda bulunur.

Bir zamanlar, İstanbul'daki Rum, Türk, Ermeni ve Yahudiler, çevredeki meyhanelerde servis edilen nohut ve patatesten yapılan soğuk Ermeni mezesi topik gibi göze çarpan birkaç etnik özel ürün dışında ortak bir mutfağı paylaşıyorlardı. Ortadoğu mutfağıyla ilgili çok sayıda kitabı olan Claudia Roden dolmalar, ızgara etler, pilavlar, sütlü tatlılar ve benzerleri gibi tipik ve umumiyetle leziz malzemelerden oluşan genel bir mutfağı anlatan *Arabesques* kitabında paylaşılan bu mutfakları anlatır.

İstanbul'da bulunan restoran türleriyle ilgili bir şekilde dogmatik olsam da kategorilerde pek bir kesinlik mevcut değildir. Kuzguncuk'taki İsmet Baba bir meyhanedir, ancak rakı ve mezeden sonra muhteşem bir taze balık da yiyebilirsiniz. Bugünlerdeki en muhteşem şey, çevrimiçi olarak ciddi bir restoran araştırması yapabiliyor olmanızdır. www.istanbulfoodie.com mükemmel bir kaynaktır. www.tripadvisor.com adresine girerek yemek yemeyi düşündüğünüz yerlerle ilgili diğer insanların yorumlarını okuma şansına sahip olabilirsiniz. Yemek yazarı David Rosengarten yabancı bir ülkede en iyi yemeği bulmakla ilgili akıllıca bir öneride bulunuyor: "Yedikleri kahvaltıyı, yedikleri öğle yemeğini, yedikleri akşam yemeğini yiyin. Bu yemekleri onların yediği zamanlarda yiyin. Yemek aralarında yine onların alışkanlıklarına göre davranın. Ne içiyorlarsa onu için, ne zaman içiyorlarsa o zaman için. Onların programını ve alışkanlıklarını

takip etmeye başladıktan bir hafta sonra, o ülkenin yemekleriyle ilgili başka türlü asla edinemeyeceğiniz bir sezgiye sahip olmaya başlayacaksınız." Kulak verilecek bir öneri.

Avcı-toplayıcı Tarifesi

İstanbul'daki restoranların dört kategori altında toplanabileceğini söylemiştim. Aslında bir de beşinci kategori var; o da bu bölümün ana konusu. Bu tarz bir yer benim avcı-toplayıcı yiyeceği olarak adlandırdığım Anadolu'nun bitip tükenmeyen zenginlikteki mutfağını sunar. 80'lerin sonundan itibaren güzel yemek yenecek yerlerden biri, Kadıköy'de usta şef Musa Dağdeviren'in eseri Çiya olmuştur. Çiya, Anadolu'daki bir dağın adıdır. Eminönü'nden bir vapura binin, sonra da bulmaya çalışanın şansı açık olsun! Çiya'nın yol tarifini vermeye çalışmanın bir anlamı yok; semtin labirent gibi sokaklarında her seferinde kayboluyorum; ama birkaç sefer sorduktan sonra bulabiliyorum artık. Dağdeviren'in burada ikisi kebapçı olan üç restoranı daha var. Kebaplar gerçekten yaratıcı ve her yerde bulacaklarınızdan farklı olsa da size kebapçıdan ziyade Çiya Sofrası'nı öneririm. Bu kebapçılardan birinde yiyecekseniz, muhteşem bir manzaraya haiz üst kattaki bir masaya oturmaya çalışın.

Daha yeni 5 kişi Çiya Sofrası'nda bira ve tatlı dahil olmak üzere kallavi bir yemek yedik ve adam başı 15 pound'un altında, 50 TL civarında bir para ödeyerek sofradan kalktık. Daha azıyla da atlatabilirsiniz. İşletme bize yiyecek servisi arasında kekik çayı ve yemek sonrasında da bir Türk kahvesi ikram etti. Taylandlı bir arkadaşım New York'tan bana şimdiye kadar yediği en güzel yemek olduğunu iletti.

Restoranın kendisi oldukça basit ve işlevsel; vurgu yiyecekte. Masaya oturup içecek bir şeyler ısmarladıktan sonra bir yanda meze ve salataların sergilendiği, diğer yanda bir düzine ana yemek çeşidinin açık mutfak gibi bir alanda tepsiler içinde sunulduğu ön tarafa gidiyorsunuz. Meze tarafında, tanıdık ama leziz yoğurtlu patlıcan ezme, semizotlu arpa ve mercimek gibi alışık olmadığı-

mız karışımlar ve ismini bilmediğimiz çeşit çeşit kıyılmış yeşillikler bulunuyor.

Türk yemeklerini çok iyi bilseniz bile, burada olan her şeyi tanıyabilmeniz pek mümkün olmayabilir; dolayısıyla size ne güzel görünüyorsa onu alın. Tabağınızı bir tartıya koyup ağırlığına göre fiyatlandırırlar. Rendelenmiş havuç ve turpla hazırlanmış pazıya ve hafifçe pişirilmiş yeşilliklerle karıştırılmış ve soğuk servis edilen börülce salatasına bayıldım. Denenmesi gereken bir çorba da et, limon, kekik, kırmızıbiber ve yoğurtla hazırlanan ezogelin çorbasıdır.

Ana yemek olarak, ayvayla pişirilen kuzu kadar bağırsağın bulgurla doldurulmasıyla yapılan mumbar da müthişti. Patlıcan sevdiğim için kuzuyla pişirilen patlıcan kebabı ısmarladım. Kebaba sadece ızgara etler değil, etli yemeklerin birçok çeşidi de dahil. Başka bir gece et, pirinç ve kuru sebzelerle doldurulmuş patlıcandan yapılan kuru sebze dolması ısmarladım. Kuzu kıymalı erik dolması ise nefisti. Vişneli köfte olup olmadığını da sorun. Şüpheye düşerseniz bir Dim Sum restoranında olduğu gibi yiyecekleri yalnızca işaret etmeniz yeterli olacaktır.

İnsan olmak unutmaktır. Belki de her kültür unutarak yaşamını sürdürür. Modern Türkiye her zaman başarılı olmasa da geçmişi hakkında olabildiğince çok şeyi unutmaya çalışan bir kültür olarak beni etkiliyor. Çağdaş Türk romancısı Elif Şafak'la ilgili hayranlığım, onun 19. yüzyıl sonlarına ve 20. yüzyıl başlarına rastlayan Ermeni trajedisi gibi okurlarının ya en baştan itibaren hiç bilmedikleri veya unutmayı tercih ettikleri şeyleri hatırlatmak için yaptığı acımasız tespitlerdir.

Musa Dağdeviren'in belirgin hedefi Türk insanını unuttukları mutfağa kavuşturmaktır. Herhangi birinden duymamış olsam da kanımca bu hedefin örtülü bir politik tarafı var; zira hazırladığı yemekler, Atatürk'ün devrimlerinden beri bu ülkeye yön veren kendini milliyetçi olarak tanımlamaktan ve "Türkiye Türklerindir" yaklaşımından çok daha kapsayıcı olan etkilerin birikiminden ortaya çıkmıştır. Musa Dağdeviren bir nevi bilge,

aşçı ailesinden gelen unutulmuş yemeklerin önemli bir arkeoloğudur. Hedefi İstanbullulara Anadolu mutfağını tanıtmak veya onu yeniden anlatmaktır. Bu mutfağı yeniden tanımak bana göre Türkiye'nin etnik mozaiğinin mirasıyla yeniden tanışmasıdır.

Yarı Kürt olan Dağdeviren, Güneydoğu Anadolu'daki Gaziantep'ten gelmiştir; "Doğu Anadolu ve Doğu Akdeniz mutfağı" olarak sunduğu yemekleri internet sitesinde "Anadolu'dan Mezopotamya'ya kadar geniş bir coğrafyanın ve oralarda var olmuş kültürel olarak müreffeh insanların çeşitliliğinin yansımasıdır. Burada, tüm Azerbaycan, Gürcü, Türk, Arap, Ermeni, Osmanlı, Suriyeli, Selçuklu ve Yahudi yemekleri oralara özgü gelenek ve inançlara göre hazırlanır," diyerek tarif eder.

Kürt yemekleri bu listeye dahil değildir; ama şüphesiz ki Güneydoğu Anadolu mutfağını keşfetmek Kürt mutfağını keşfetmeye benzer. Benim düşünceme göre Kürt katkısı bu etnik türlüdeki gizli malzemeler olmalı. Çiya'nın internet sitesinde, yemeklerin coğrafi ve etnik menşeinin özetlendiği günlük yemek listeleri vardır. Sayın Dağdeviren'in, kendi fasulyelerini yetiştirdiği ve aşçılarıyla ailesinin yaşamlarını sürdürdüğü evlerin olduğu toprakları var. Her başarılı usta aşçı gibi malzemeleri satın alma işini ciddiye alır ve istediği malzemeleri bulmak için bütün Türkiye'yi dolaşır.

Eğer unutulan yemeklerin ve malzemelerin yeniden keşfedilmesi dışında, Dağdeviren'in yemek felsefesini toparlayacak olursak, alışılmamış karışımlarla ilgili olduğunu görürüz. Orada olduğumuz gece, bize birisi böğürtlen diğeri de sumakla yapılmış iki değişik şerbet ikram etti. Başka bir gece ise demirhindi şerbeti önerdi. Az bulunur malzemeler kullanma anlayışı özellikle tatlılarla birlikte öne çıkıyor. Bize beş seçenek sundu. Önce bir şekilde konserve edilip tatlandırılmış patlıcanlı kabuklu ceviz geldi. Ceviz kabuğunu yenebilir kıvama nasıl getirdiği hakkında bir fikrim yok açıkçası. Ardından kabak şekeri, tatlandırılmış yeşil zeytinler, patlıcan ve domatesler. Akıllara zarar. Bu adam limon ve bal kabağı arasında melez ırktan mayhoş bir meyve olan bergamottan reçel yapan biri.

Kökü antik çağlara dayanan herhangi bir mutfak, toplayıcılık üzerine vurgu yapan avcı-toplayıcı kültürle bazı özellikleri paylaşıyor olmalı. Çiya'daki yemeklerde kullanılan birçok şey yetiştirilmiyor, ama toplanıyor. Bu bana Danilo Dolci'nin harikulade kitabi *Poverty in Sicily*'de yazdığı gibi insanların geleneksel ekonomide varlığını nasıl sürdürdüğünü hatırlatıyor. Bu insanlar tarlalara gidiyor, ot, yeşillik ve kökleri topluyor, bir kısmını yiyor bir kısmını da şehirde satıyorlar. Dolci'nin kitabının bu bölümü hayatta kalma ve mutfak arasındaki ilişkiye odaklanan bir çalışmadır. Amerika'nın güneyindeki şehirlerde, kasabalardan gelen insanlar kış vakti hâlâ bir araya gelip çay yapmak için kullanılan taflan köklerinden yaptıkları küçük demetleri satıyorlar. Kıvırcık lahana, şalgam, hardal otu gibi yeşillikler bölge mutfağının bir bölümünü oluşturuyor. Dağdeviren, insanın adlarını bile zar zor bileceği bu ot ve yeşillikleri birçok yemeğinde bir araya getirerek İstanbul'da yemekle ilgili ciddi olan herkesin zevkine hitap eden bir "toplayıcı" mutfağını idame ettiriyor.

25

Asya'ya Geçiş

İstanbul, iki kıtayı birbirine bağlayan dünyadaki tek şehir olmasıyla tanınır. Şehrin sakinlerinin bir kısmı, Boğaz'ın diğer tarafındaki Asya'da yaşar. Çiya'nın da bulunduğu Kadıköy ve Kadıköy'ün kuzeyindeki Üsküdar'da vapur iskeleleri vardır. Asya'ya geçmek için Haliç kıyısındaki Eminönü ve Beşiktaş iskelelerinden vapura binersiniz. Boğaz dalgalı olduğunda iskele tahtasından geçmek ve aceleyle vapurda yer bulmak biraz maceralı olabilir. "İstanbul gibi büyük, tarihi ve bakımsız bir şehirde gezmek ve yine de açık denizin özgürlüğünü hissetmek, işte Boğaz'da gezmenin heyecanı böyledir," diye yazar Orhan Pamuk kitabı *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*'de.

Sigara içmenin serbest olduğu açık güvertelerden birinin üstü kapalı kısmında ya da denize daha yakın olduğunuz, vapurun dış tarafında sıralanmış banklarda oturabilirsiniz. Denizde yol alırken tepsisiyle yolcular arasından geçen garsondan bir çay alıp içmek hoşuma gidiyor. Yeşim rengi dalgalar kanala doğru ilerlerken vapurun pruvasını yalıyor. Kalabalığı, trafiği ve kirli havasıyla İstanbul özellikle de yaz sıcağında bunaltıcı olabilir; açık denizde dışarı çıkmak, Beşiktaş kıyısı boyunca Dolmabahçe Sarayı ve oradan aşağıda Nusretiye Camisi'nin rokoko tarzı aşırılıklarını ve kırmızı kiremitli damlar arasından Yıldız Parkı'nın sık çamlarının yeşiliyle Boğaz'ın üzerinden yükselen şehrin te-

pelerini görmek insanın içini ferahlatıyor. Yolun yarısında Üsküdar'ın yaklaşan kubbelerini ve minarelerini görüyorsunuz.

Gemi mürettebatı görevlerini yerine getirmek üzere koşuşturur. Martılar geminin etrafına doluşurlar, havada mazot ve sigara dumanının kokusu, denizin tuzlu havası ve bütün bunların altında geminin makinalarının yoğun çabası. Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru akan Boğaz'ın bazı yerlerinde oldukça derin ve güçlü bir akıntı vardır. Ağır hava koşullarında sis düdüğünün sanki bir şeylerin kalbinden çıkıyormuş gibi gelen kalın tonundaki derin ifadesini duyarsınız. İlk asma Boğaz Köprüsü, İstanbul ve Boğaz'ın üst kısımları arasında, Ortaköy'deki barok caminin üzerinden yükselerek başımızın üzerinden gökyüzüne doğru uzanıyor.

Üsküdar'da hayatın akışı Avrupa tarafında olduğundan daha yavaş, zamanda birkaç saniye geri adım attığınızı sanıyorsunuz. Aslında yapıyorsunuz da çünkü burası kökleri antik çağların derinlerine uzanan bir yerleşim bölgesi. MÖ 7. yüzyılda Yunanlar burada Hrisopolis adlı bir kent kurmuşlar. Sinan'ın en ahenkli eserlerinden biri olan Atik Valide Sultan Camisi, Üsküdar'ın sarp tepesi üzerinde hazır bekliyor. Başı kapalı kadınları ve çalışan mütevazı erkekleriyle bu muhafazakâr semtte bereket için Aziz Mahmut Hüdayi türbesini ziyaret edebilirsiniz. Bereket, kutsal yerlerden, özellikle de kutsal kişilerin türbelerinden fışkıran bir nimet veya iyi bir duygudur. Son olarak, vapur iskelesinden çok da uzak olmayan Kanaat Lokantası'nı ziyaret edebilirsiniz. O halde üç keyiften söz edebiliriz: Osmanlı mimarisinin en görkemli eserlerinden biri, formunda olan Türk mutfağı ve üçüncü olarak, hiçbir sözcüğün tam ifade edemediği Tanrı'nın lütfu.

Üsküdar'da görülmeye değer olan yalnızca bu üç şey değildir. En başta vapur iskelesinin hemen üstünde, Muhteşem Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan için 1547-48 yılları arasında inşa edilmiş İskele Camisi vardır. Sultanahmet Camisi gibi İskele Camisi'nin dışı da, daha karanlık ve sıkışık olan iç kısmından daha ilgi çekicidir. Sinan caminin cephesine göz alıcı şadırvanı kapatacak kadar uzanan geniş bir çift sundurma yaptı. Birçok

cami çevresinde olduğu gibi burası da doğal bir toplanma alanı oluşturuyor ve insanlar dua etsin etmesin, arkadaşlarıyla burada buluşuyor, telefonda gevezelik yapıyor ve sohbet ediyorlar. Caminin yan tarafına doğru yürüyün ve günde beş vakitlik namaz saatlerini gösteren saate bakın – bu saatler mevsime göre değişiyor. Daha mütevazı ama büyüleyici bir Sinan camisi olan Şemsi Paşa, gezinti yolu üzerinde duruyor. Caminin yanındaki küçük kafe oturup karşıdaki İstanbul manzarasını izlemek için güzel bir yer. Üsküdar'da ayrıca Kanaat Lokantası'nın karşısındaki sokaktan girilen sevimli bir çarşı var.

Eğer genç ve dayanıklıysanız her hâlükârda Sinan'ın sevdiği Atik Valide Camisi'ne yürüyün. Ben haliyle taksiyle gidiyorum. Aşağı yukarı 5 lira tutuyor. Yol boyunca yürümeye devam ederseniz semtin merkezine, oradan da vapur iskelesinden bir buçuk kilometre uzaklıkta en tepedeki Toptaşı semtine gelmiş olursunuz.

Valide Sultan Camisi

Sinan, Edirne'deki Selimiye Camisi'ni başyapıtı olarak addediyordu, camiyi gören hiç kimse de buna muhalefet edemedi. Sinan'ın, Edirne'deki camiyi inşa etmeden önceki başarısının zirvesi olan İstanbul'daki Süleymaniye Camisi, belki de klasik Osmanlı cami anlayışının Selimiye'den daha etkileyici bir ifadesiydi; çünkü Edirne Camisi'ni simgeleyen fantastik dokunuşların yalnızca birkaçını barındırıyordu. Ancak büyük mimarın daha mütevazı yapıtları birçok anlamda daha dokunaklıdır; çünkü anıtsallığın olmayışı Sinan'a geçici bir heves ve yaratıcılık alanı açmıştır. Eski Valide Camisi III. Selim'in dul karısı Valide Sultan Nurbanu için 1583 yılında inşa edilmiştir.

İstanbul, bu şehirde yürüyerek dolaşan herkesin bildiği gibi tepeler üzerine kurulmuştur; aslen bir aşevi, hastane, akıl hastanesi, dini okul ve derviş köşelerini bünyesinde toplayan geniş bir külliyeyle çevrili bu cami arazisi de Sinan'a belli zorluklar çıkardı. Normalde külliyenin bir parçası olması gereken hamam,

aşağıda kıyı kenarına oturtulmuştu. Yarısı tahrip olmuş, diğer yarısı da küçük bir alışveriş merkezine dönüştürülmüş. Cami alanında yalnızca bir kaynak suyu olduğu, oradan gelen tüm suyun da şadırvan için kullanıldığı tahmin ediliyor. Her anlamda hoş görünen cami avlusunun olduğu düzlüğe çıkabilirsiniz; kemerlerle sınırlanan, üstü küçük kubbelerle kaplı geniş bir alana. Muazzam büyüklükteki iki çınar ağacının 16. yüzyıldan kalma olduğu sanılıyor. Avlunun ortasında, saçaklarının altında camiye gidenlerin güneşten ve yağmurdan korunduğu, abdest alınan geniş çatılı bir şadırvan bulunuyor.

Osmanlı mimari dehası, güç ve hayalin bir karışımıyla sevimli bir şekilde tanımlanır. İstanbul'daki en güzellerinden biri olan bu şadırvanın tavan bordüründe kırmızı ve krem renginde hayali bir şekilde boyanmış şeritler onu insanın bakmaktan yorulmayacağı bir şey haline getirir. Çatının tepesinde geleneksel daire şeklinde, parçalara bölünmüş kurşun kubbe, onun da altında dua etmeden önce abdest alınan küçük çeşmenin sivri kubbesi bulunmaktadır. Bu avluyu özellikle yaz zamanı, açmış güllerle dolu olduğu zaman seviyorum. Parlak kırmızı renkleri şadırvanın tavanındaki kırmızıya çok yakışıyor. Şadırvanı görebileceğiniz en iyi açı, sokaktaki genellikle kilitli olan kapıya ulaşan dik merdivenlerin başından yukarıya doğru baktığınız yerdir.

Caminin içindeki ibadet alanı, caminin bulunduğu mekân gibi bir genişlik hissi uyandırıyor. İlk başta, bizi Ayasofya'nın içine doğru götüren dış narteks ve iç narteksin benzeri iki sundurma vardır. İçerideki sundurma geç gelenlerin ibadet edebileceği cami yapısı dışındaki son cemaat yeri olarak hizmet verir. Daha sonra, destekleyici kubbe kemerleri altındaki cami zeminine bakan galeriler vardır. Burası bütünüyle keyif verici bir bina. Mihraba asılı olan sarı bordürlü iki siyah alemin kökeni bilinmiyor. Ya derviş tarikatlarından biriyle alakalı ya da buraya yeniçeriler tarafından getirilmişler.

Caminin batı duvarına dikkatlice bakacak olursanız, güney galeriden sarkan bir ok görürsünüz. Bir zamanlar okçuluğun mukaddes bir spor olması dışında neden burada olduğunu bilen

yok. Bir imparatorluk camisine yakışan detaylar ve malzemeler oldukça güzel. İznik çinileri, özellikle de mihrapta olanlar en iyi dönemden; ve pencere kepenklerinin sedef kakmalı ahşap işçiliği çok güzel. 18. yüzyılın ortasında, duvarın içinde biraz daha boşluk olduğu kanaati uyandırarak gözümüzü aldatan, enteresan bir suni mermer freskiyle birlikte barok tarzı bir hünkâr mahfili eklenmiştir.

Tepeden Üsküdar'a Geri Dönmek

Caminin ana kapısından çıkınca, küçük kütüphaneyi geçtikten sonraki hoş bir sapak sizi, mavi beyaz çinilerle çarpıcı bir şekilde dekore edilmiş Çinili Cami'ye götürecektir. Sundurma ve minareler barok eklemeler olsa da caminin kendisi oldukça eskidir. Çinili Cami'den sonra merkezden uzaklaşarak yürümeye devam ederseniz İstanbul'un en eski ve büyük mezarlığı Karacaahmet'e ulaşırsınız. 14. yüzyılın ortalarına tarihlenen mezarlık 750 dönümlük bir alanı kaplar. Yaşlı servileri ve yıpranmış mezar taşlarıyla mezarlık bu eski şehirde, ölümün kasvetli romantizmine ideal bir örnek teşkil etmektedir.

Üsküdar'ın merkezine dönmek için yönünüzü aşağı doğru inen Çavuş Dere Caddesi'ne çevirmeniz yeterlidir; oradan bir ana cadde olan Hâkimiyet Caddesi'ne varırsınız. Ana caddeden yokuş yukarı çıktığınızda kıyıya doğru üç dört sapak sonra Aziz Mahmut Efendi Sokağı'nda I. Ahmet ve III. Murat'a manevi rehber olmuş Helveti dervişi Aziz Mahmut Hüdayi'nin türbesini görürsünüz. İslam dinine göre "Allah'tan başka ilah yoktur" ve hiçbir Müslüman buna karşı çıkmasa da İslamiyette de Hıristiyanlıkta olduğu gibi kutsal aracılara yer vardır. Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi uzun yolculuklara çıkmadan önce bazı denizcilerin ziyaret ettiği bir yerdir.

Mahallelerdeki Türbeler

Mahalli kutsal kişilerin gömüldüğü mevkiler, onları ziyarete gelen, biraz dua eden, helallik isteyen, bazen mum yakan, biraz para ve çiçek bırakan veya kutsal kişinin türbesini çevreleyen parmaklıklara bir kumaş parçası ya da kurdele bağlayan sıradan insanlar için büyük bir cazibe merkezidir. Âdet, eski zamanlara dayanır ve 400 yıl önce geleneksel Müslümanlar tarafından onaylanmadığı gibi bugün de dini otoriteler tarafından yasaklanması için fetvalar verilmektedir. Pamuk'un *Benim Adım Kırmızı* adlı romanındaki aşırı tutucu hoca bundan, 16. yüzyıldaki bir hayat tarzı olarak bahseder: "Mezarlara gidip yakarıyorlar, ölülerden medet umuyorlar, türbelere gidip putperestler gibi taşa tapıyorlar, bez bağlıyorlar, adak adıyorlar."*

Birçok türbenin ve diğer hac yerlerinin dışında, Müslümanların dini mercileri tarafından dikilen yeşil bir tabela göreceksiniz. Aşağıdaki tabela, hakkında uyarı yapılan bu adetlerin ne kadar yaygın olduğunu gösteren açık bir işarettir:

CEMAAT-İ MÜSLİMİYN

- Türbe ziyareti yapmak dinimizde kurallarla belirlenmiş bir âdettir. Bu hac ziyaretleri sürecinde selam verilir ve ölünün ruhuna Kuran okunur.
- Dinimizde türbede mum yakmak, kumaş parçaları bağlamak, dilek boncuğu iliştirmek, para bırakmak, kurban kesmek ve ölünün adına istekte bulunmak yasaklanmıştır ve günahtır.
- Ziyaret, ölüden ibret almak amacıyla yapılır.

Mahmut Hüdayi'nin türbesi, türbe ziyaretine gelenlere dini ürünler ve hediyelik eşyalar satan dükkânların bulunduğu küçük Gülfem Hatun semtinin merkezindedir. Yeşil çuhaya sarılmış iki

* Orhan Pamuk, Benim Adım Kırmızı, YKY, 2013. (Bu bölüm, kitabın Türkçe aslından aynen alıntılanmıştır.)

katafalkın ve elleri yukarıya doğru açık dua eder pozisyonda insanların olduğu halıyla kaplı mukaddes bir odaya giriyorsunuz. Bu odayı hiç boş görmedim. Tavandan sarkan süslü püslü, nispeten yıpranmış Murano avize, tipik Osmanlı tarzında, bir zamanlar imparatorlukta sıradan kabul edilen zenginlik ve lüksün emaresidir. Tüm Türkiye ve İslam dünyasında buna benzer küçük ulûhiyet alanları görürsünüz. İnsanların buralara göz kulak olması, etrafını çeviren bahçelerin büyüyüp serpilmesi için bakımını üstlenmesi, işe gidip gelirken veya günlük işleri kovalarken uğraması, hayatın kutsallığıyla ilgili bir anlayışı geliştirir. Birçok Avrupalının veya Amerikalının İslam'ı terör ve tehdit kaynağı olarak görme fikrinden ne kadar da farklıdır bu.

Türklerin çok eskiden, tektanrılı dinlerden önceki şamanlarının, ruhları öfkelerini ve kinlerini uzaklaştırarak sakinleştirmek, hastaları iyileştirmek ve çocukların sağlığını korumak gibi kendilerine has yöntemleri vardı. Lacivertin içinde beyaz bir daire ve onun da içinde açık mavi başka bir dairenin olduğu, ortasında da siyah bir gözbebeğinin bulunduğu nazar boncuğu hemen hemen Türkiye'deki her binada ve her evde görülür. Ben de kem gözlerden korunmak için birini buzdolabı mıknatısı olarak, diğerini de anahtarlığımda kullanıyorum. Çocukları methetmek için başlarını okşayıp "Allah'ın istediği gibi" anlamına gelen "Maşallah" demek, Katoliklerin gelecekle ilgili ifadeler kullanmaksızın haç çıkarıp, "Allah'ın izniyle" demesi gibi zararsız bir batıl inançtan başka bir şey olmasa gerek. Bu noktaya, batıl inançlarla iyice güçlendirilmiş evrimimizden geldik. Her kültürün kendine has bir yolu var.

Dipnot olarak, en son ziyaretimde, türbeyi anlatan İngilizce bir el ilanı vermişlerdi. Kimin yazdığını bilmek isterdim; zira kim yazdıysa geniş görüşlü Sufi itikatmdanmış. Benim burasıyla ilgili bütün duygularıma hitap ediyor, çünkü bazı daha geleneksel mekânlardan farklı olarak burada kendimi hiçbir zaman dışlanmış hissetmedim. El ilanı burayı "Gnostiklerin Merkezi" olarak tanımlıyor ve "edebiyatı, vaazları, sufi şiirleri, teşvik ve tavsiyeleri hem sultanlara hem de halka yol gösterdi," diyerek anlatmaya devam ediyor.

Memnuniyet

Şimdi öğle yemeği zamanı. Kanaat Lokantası İstanbullular tarafından iyi biliniyor olsa da, burayı oğullarımdan biriyle tesadüfen keşfettik. Kanaat'te beğendiğim iki garson var. Birisi, tombul, kırmızı yanaklı, sevimli, kırk yaşlarında; diğeri de biraz daha yaşlıca, gözlüklü, dağınık görünümlü ama dikkatsiz olmayan, Türkçesine eski moda sözler serpiştirilmiş, neredeyse bilgin tavırlı bir adam. Her ikisi de bu lokantaya gelmeye başladığımdan beri gördüğüm gerçek profesyoneller. Başlarını hafifçe öne eğip cevabı "hoş bulduk" olan *hoş geldiniz*'li ritüelik karşılamaları, hızlı ve iş bilir hareketleri, verdiğiniz siparişleri not alırken yemekler arasından iyi bir seçim yaptığınızı onaylarcasına yüksek sesle tekrar edişleri hoşuma gidiyor.

Kanaat'i her gelişimizde aynı buluruz. Daima müşterilerle doludur, ama mekân o kadar geniştir ki masa bulmak için beklemek zorunda kalmazsınız. Lokantaya girerken ilk önce tatlıların sergilendiği büyük cam dolabın önünden geçersiniz, böylece yemeğinizin sonunu hangi tatlıyla bitireceğinizi planlamaya başlayabilirsiniz. Tatlıların bulunduğu dolabın hemen ilerisinde soğuk yenen, etsiz, zeytinyağıyla hazırlanmış, kabak, yaprak ve biber dolmaları, ezmeler, enginar, soğuk domates dolması, beyaz peynir ve zeytinler, yoğurtlu yiyecekler gibi zeytinyağlı seçenekleri bulunduran dolaba gelirsiniz. Yemeğime, baharatlarla çeşnilendirilmiş ekmek üzerine sürülen ve iştah açıcı olarak alınan iki çeşit ezme, patlıcan ezmesi ve acılı ezmeyle başlıyorum. Patlıcanın pürüzsüz soğukluğu biberin acılığını güzelce dengeliyor.

Et yemeklerini gözden geçirmek için sola birkaç adım atıp geriye doğru, doğal olarak bazılarının adını bile bilmediğiniz türden, etle doldurulmuş sebzeler, kebaplar ve şaşırtıcı yemeklerin bolca sergilendiği, sıcaklığı ve telaşesiyle mutfağın açık olan ön kısmına geliyorsunuz. En son koyun budu ile patlıcan ve domatesin lezzetli bir şekilde harmanlandığı ödül almış Parmak Kebabı denen bir yemek ısmarladım. Yağlı parça koyun etiyle, yağsız parça etin karıştırıldığı ve kişniş, kimyon ve kırmızıbiber-

le çeşnilendirilmiş Özbek Kebabı da oldukça lezzetliydi. Ukraynalı ve Rusların şaşlık dediği yemeğe benziyordu.

Kanaat Lokantası, kıyma, domates, maydanoz, soğan ve dereotu ile yapılan karnıyarık yemeğiyle meşhur. Türkler patlıcanın acılığını ve sertliğini alıp ona yumuşak ve hafif bir doku vererek etin ve diğer malzemelerin lezzetini geçiren bir yöntem bulmuşlar. Karnıyarık, zeytinyağı ve limonla soslanmış bir tabak bakla gibi sarımsaklı yoğurtla servis edilen sotelenmiş adını bilmediğim yeşil sebzelerle iyi gidiyor.

Yanında yoğurtla ezme ve patlıcan, et yemekleri, yeşillikler ve bakladan sonra tezgaha gidip tatlı ısmarlıyorsunuz. Ev yapımı dondurmayla servis edilen ayva tatlısı muhteşem. Ayrıca adını hatırlayamadığım üzerine badem konmuş şuruplu bir tatlı var. Fırın sütlaç cennetlik. Öğle yemeğinizi bir fincan Türk kahvesi ile bitirebilirsiniz.

26

Dervişler

Atatürk 1920'lerde Türkiye'yi Batılılaştırmak ve modern, laik bir devlet kurmak amacıyla yola çıktığında ilk işlerinden biri dervişlerin toplanma evleri olan tekkeleri kapatmak ve halkın sık sık gittiği Üsküdar'daki Aziz Mahmut Hüdayi gibi türbeleri ziyaret etmesini yasaklamak oldu. İstanbul'un her yerinde mevcut olan tekkeler İslam dininin mistik anlatımı Sufizm'i uygulayan merkezler olduğu gibi aynı zamanda da erkeklerin kardeşlik kulübüydü. Bir anlamda, erkeklere -nadiren de kadınlara- bir araya gelme ve cami gibi resmi olmayan bir şekilde maneviyatlarını uygulama şansı veren Masonik locaları andırıyorlardı. Namaz bir tekkede gerçekleştirilen faaliyetlerin bir parçası olarak uygulanıyordu, ama bunun yanında bir nevi haz veren ve kendinden geçirten nefes egzersizleri, şarkı söyleme, mevlevilerin yaptığı gibi kendi etrafında dönme gibi başka uygulamalar da vardı. Hükümetin baskısıyla birçok tekke kapandı, diğerleri de yeraltına indi. Son birkaç on yılın daha toleranslı iklimi altında şimdi birçok derviş, dini merasimlerini açık olarak gerçekleştiriyor.

Tekkede Bir Gece

Geçen yıl din değiştirerek İslamiyeti kabul eden bir Amerikalı, beni İstanbul'da Harbiye ile Cihangir semtleri arasındaki bir arka

sokakta bulunan bir tekkeye, Halveti semasına katılmaya davet etti. *Sema,* kutsal müzik, ilahi, dua ve şiir okuma gecesi. Eski bir girişten geçerek yangınla tahrip olmuş ve şu anda kullanılmayan bir cami alanına geldik. Saygımızı göstermek üzere, bir evliyanın İslam geleneğine göre yeşil kumaşa sarılmış gösterişli taş mezarının bulunduğu alanı çevreleyen, dövme demir parmaklıklı tipik bir küçük kubbeli evliya türbesinin önünde durakladık. Ardından şeyhin 18. ya da 19. yüzyılın ilk yıllarından kalma eski ahşap ikametgâhına gittik. Evin güzel günler gördüğü aşikârdı.

Şaşırtıcı olan hâlâ ayakta duruyor olması. Zamanın etkisiyle ve dumandan kararmış rokoko tarzı desenlerle boyanmış duvarları ve süslü ahşap tavanları ile göz kamaştırıcı. Odanın içindeki bir perdenin arkasında yiyecekler hazırlanıyordu. Arkadaşımla birlikte, üzerine gelişigüzel atılmış yeşil cübbesi ve büyük gözlüklü yaşlı bir adam olan şeyhin, ziyaretçileri karşıladığı küçük odaya alındık. Kendisine taze ayva ve bir kutu lokum sunduk. Kendisi kötürüm olduğu ve zorlukla hareket edebildiği halde bizi konukseverlikle karşıladı. Çay servis edildi ve sigaralar dolaştı. Diğer erkekler de yavaş yavaş geldiler. Birinin polis, diğerinin öğretmen, bir diğerinin de makine mühendisi olduğu ortaya çıktı.

Bir sürü sigara ve birkaç bardak çaydan sonra yukarıdaki sema odasına geçme vaktinin geldiği duyuruldu. Bir zamanlar çok büyük olduğu anlaşılan iki basamaktan çıkarak sema odasına açılan geniş sahanlığa geldik. Bir tarafı boyunca yıllanmış gül, mor salkım ve zakkumların birbirine karıştığı bahçeye bakan pencerelere doğru geniş bir cumbası vardı. Gece açan yaseminin kokusu akşamın ilerleyen saatlerinde odanın içine gitgide daha güçlü bir şekilde yayıldı.

Toplanır toplanmaz -bir düzineden fazla adam- peçete yerine dizlerimize örttüğümüz masa örtüsünün serildiği iki yuvarlak yer sofrası etrafında oturmaya davet edildik. Gece boyunca hiç görünmeyen evin kadınları aşağıdan yukarıya büyük dövülmüş kaplarda yemek getirdiler, şeyh de onları dağıttı. Yemeği övmek isterdim, ama ne yazık ki çok sıradandı. Koyun etli türlü yanında

ekmek ve tatsız bir mercimek çorbası. Ardından da muhallebi ve çay.

Akşam yemeğinden sonra namaz kılınırken kenarda oturdum. Kendimi Müslüman olarak görmüyorum. Yıllar önce Müslüman olmayı seçmiş olabilirdim, ama bugünlerde bana samimi gelmiyor. İnsanın bütün dinlere dahil olabileceği bir dünyada ben de herhangi bir tapınak, cami ya da kilisede inançlarıma uymasa da seve seve dua edebilirim; ama gördüğüm kadarıyla dünyamız evrensel ülküye yaklaşmak yerine giderek ondan uzaklaşıyor.

Bir süre sonra erkek dayanışmasının İslam dininin ana söylemi olduğunu düşünerek zikir için sıraya girdim. Uzun bir sırada durup, La İlahe İllallah, Huu çekerek ilahi söyledik. Yaşlı şeyh yüksek bir yerde duran sandalyesinde oturup yuvarlak darbukasına vurarak tutturduğu ritmle ilahiyi yönetti. Genç adamlardan ikisi ilahiyi biraz coşkulu bir tonda okuyunca, kıdemli dervişler bir adım öne çıkıp onları yatıştırdıktan sonra başları görünmeyecek şekilde kenara çektiler. İlahinin yükselip alçalan, şeyhin bir işaretiyle sona doğru duygusal bir kreşendoya ulaşan ritmini duymak çok güzeldi.

Dinlenmek, çay içip aramızda sohbet etmek için oturduk, ayrılmaya hazır olduğumuzda diğerleriyle birlikte şeyhin elini öptüm ama arkadaşım bunu yapmadı ve daha sonra bana o koşullarda bir kişiye gösterilen saygının İslami olmadığını söyledi. Allah'tan başka ilah yoktur. Onun bakış açısını anlıyorum; ama bana göre derviş kültürü, evliyaların türbelerine gösterilen hürmet ve geri kalan herşey aynı İrlanda'da Hıristiyanlık öncesi dönemde kutsal kuyulara gösterilen saygıda olduğu gibi benim İslam öncesi dediğim inanç sistemi, ya da isterseniz batıl inanç diyebilirsiniz, ile aynıdır. Bu dürtülerin karışıklığı, tutuculuğun radarı altında uçan her şey, insan olma, savunmasız olma, güvenceye muhtaç olma anlamına gelir.

Caminin dışında kendimizi kutsallık odasından yeniden laik dünyaya itilmiş bulan biz işbirlikçiler, birbirimize iyi geceler diyerek şehrin farklı istikametlerine yöneldik. Gece yarısı olmuş-

tu, parke taşlı yollardan Tophane'ye inip bir taksi tuttum. Biraz sonra kuzeye doğru yol alan araba seline dalarak sahil yolundan Ortaköy'ü geçip Beşiktaş'a oradan da odama çıkacağım Arnavutköy'e geldik.

Dervişlerle birlikte geçirdiğim geceyle ilgili olağanüstü bir şey bulmadığım bir gerçek ve hatta bir yiyecek züppesi ve sunulan yiyeceği beğenmeyen bir nankör olarak nitelendirildiğimi de biliyorum. Yiyecek ruhu besler, yaratıcı bir yemek nasıl insanı neşelendirirse sıradan bir yemek de o derece hüzünlendirir. Peki, o zaman neden eve doğru giderken ve küçük odama çıkarken kendimi bu kadar hafif, coşkulu ve neredeyse canlı hissediyorum?

"Daha Afyonum Patlamadı"

Kervanlarına yalnızca koyun ve keçi sürülerinin değil, katettikleri ülkelerde karşılaştıkları Hıristiyanlık karşıtı çeşitli tarikatların yanı sıra temas ettikleri İranlı Zerdüştlerden etkilenerek edindikleri bitkisel tedavileri ve ateş törenleri ile dağınık saçlı şamanların eşlik ettiği Türkleri, yüzyıllar önce Orta Asya'dan küçük ve çevik atları üzerinde gelirken hayal edin. Bu kutsal insanlar savaşçıların doğal müttefikleriydiler ve Türklerin Küçük Asya'da paralı asker olarak savaştıkları erken zamanlarda, *Kızılbaş* dervişler hiç şüphesiz benim şimdi katıldığımdan pek de farklı olmayan ilahi söyleme ve nefes alma uygulamalarıyla Türklerin savaşa hazır olmalarını sağladılar.

Dervişlerin Muhammed'e vahiy yoluyla inmiş Türklerin dinine kendi damgalarını vurduğu açıktı. Bağımsızlık öncesi İstanbul'unda doğmuş hiciv yazarı Aziz Nesin'in "Yol" adlı otobiyografik kitabını okursanız, kendisinin, işçi sınıfından olan ailesinin ancak ödeyebildiği birkaç kuruşu memnuniyetle kabul edecek kadar fakir ve hırpani bir derviş tarafından eğitildiğini görürsünüz. Derviş hayatı bir zamanlar İstanbul hayatının dokusunu istila etmişti. Her çeşit ve şartlardaki erkekler için derviş tarikatları mevcuttu.

Çalışan adamlar yarım yamalak yoldaşlıklarıyla Halveti locasını tercih ettiler. Toplumun müzik ve şiir zevki olan, kibar ve iyi eğitimli tabakaları, Rumi'den şiirlerin okunduğu, ney, kemençe ve tamburla sıradışı bir müziğin çalındığı ve dervişlerin geleneksel dönüşlerini yaptığı Mevlevilerin meclislerine meylettiler. Her ayın son pazar günü Galata Mevlevihanesi'nde bir ücret karşılığında sema gösterisinin nadir bir türünü ve salonun parke zemini üzerinde bir düzine genç adamın -şimdi bazen kadının da- sema dönüşlerini izleyebilirsiniz. Dervişler yumuşak oğlak derisi terlikler, uzun beyaz keten cüppeler ve Mevlevi tarikatının devetüyü renginde püskülsüz uzun feslerini giyerler. Derviş dansı manevi bir alıştırmadır ve seyirciler karşısında yapılan en ufak bir hata hemen göze çarpar.

Kendinden geçmenin başka bir türü, İnleyen Dervişler denen Rufailerin et ve içkisidir. Bu dans edip kendinden geçerek acı çeken genç delikanlılar, çenelerine şiş geçirir ve kendilerini kırbaçlarlar. Bu dervişleri tıpkı Batı İran'daki tekkelerinde ya da Tibetli Budistlerin geleneğinde acıya dayanıklılıkları ile kor ateş üzerinde yürüyenler gibi ateşte dağladıkları şişleri ya da kılıçları kollarına sokup çıkarttıklarını gördüm. Eğer söylenenler doğruysa, tüm dervişlerin en aykırı olanları, *Benim Adım Kırmızı* adlı romanda Orhan Pamuk'un gözüyle gördüğümüz evsiz barksız, derbeder bir hayat yaşayan, afyona ve kulamparalığa meyilli kalenderlerdir. Bugün bile geleneklere uymayan, bohem ve pek de saygıya değer bulunmayan anlamına gelen "kalender gibi" lafının kullanıldığını görebilirsiniz.

Alkol Müslümanlara yasaktır ve bu yasaklamanın sonucu olarak afyon ve haşhaş Hıristiyan ülkelerindeki şarap ve alkollü içkilerin yerini almıştır. Süleymaniye Camisi'nin önünden geçen sokağa, içinde bulunan kafelerin müşterilerine çay ve kahvenin yanında afyon da vermesi sebebiyle Tiryaki Çarşısı denir. "Daha afyonum patlamadı" lafı benim Türkçede sevdiğim eski moda deyimlerden biridir. "Özür dilerim, henüz gelişmelerden haberdar değilim" anlamındadır.

Afyon çiçeği anlamını da taşıdığı için biraz daha masum iza-

hı, "henüz çiçeklerim açmadı" da olabilir. Benim tercih ettiğim bir başka eski hippi yorumu, afyon bağımlılarının kutsal Ramazan ayında yaptıklarıyla ilgili olandır. Gündüzleri oruç tutmak zorunda oldukları, yani hava siyah ipliği beyazdan ayıracak kadar aydınlık olduğu andan itibaren ne yiyebildikleri ne içebildikleri ne de tüttürebildikleri için, midenin hazmettirici sularının birkaç saatte ancak çözeceği bir maddeyle kaplı bir afyon hapı üretmişler. Sabah olduğunda hem dini kuralları yerine getirmiş, hem de kafaları iyi olabilecekti.

27

Paşaların Kayıp Dünyası

1910 yılı civarında çekilmiş fotoğraflardan çoğaltılmış sevdiğim iki fotoğraf Osmanlı şehrinin farklı çehrelerini gösteriyor; birisi sokak hayatını tasvir ederken diğeri de seçkinlerin dünyasına kısa bir bakış atıyor. Her ikisi de İstanbul'un yalnızca hayalimizde canlandırabileceğimiz kaybolan geçmişi hakkında tanımlanamaz bir şeyi yansıtıyor. Aşina olduğumuz türdeki 1. kartpostalda kaba saba yaşlı Türk erkekleri bir kahvehanede oturuyorlar. Düzensizce döşenmiş parke taşlı kaldırımlarda, halen küçük kahvehanelerde kullanılan o alçak hasır oturaklı taburelerde oturmuş dokuz adam, bir yandan küçük bardaklarda çay içip diğer yandan nargile keyfi yapıyorlar. Kıyafetlerine bakılırsa aşiret mensubu, aynı memleketten arkadaşlar. Golf pantolonları, uzun çorapları, el örgüsü kazakları ve feslerine bağladıkları eşarplarıyla muhtemelen Arnavut olabilirler. Aksi takdirde bunlar ya Anadolulu Türkler ya da Karadeniz'de yaşayan Lazlardır.

Bazen hâlâ, yüzünde sokağın bir köşesinde kendisini işe alacakları umuduyla bekleyen memleketten yeni gelmiş bir gündelik işçinin ifadesini bulabileceğiniz ön plandaki adam, aynı derin, gölgeli bakışları, çarpıcı bıyığı, çökmüş avurtları ile dosdoğru kameraya bakıyor. Hemen arkasındaki kahvehane İstanbul'da yaygın olan kaba ham tahtayla yapılmış tipik bir ahşap yapı. Bu grubun ortasında, başında koca türbanıyla sakallı bir

imam, bacağına dayadığı bastonuyla oturuyor. Eğer dikkatlice bakarsanız bütün bu adamlar günümüzün makine dokumalarını geride bırakacak kumaşlarla yapılmış kıyafetler giymişler. Bir tanesi sırtına, bugün hâlâ Afganistan'da görülen omuzlarından aşağı dökülen uzun kollu açık bir ceket geçirmiş. Bütün erkekler burnu yukarıya dönük terlikler giyiyorlar.

Diğer kartpostal insanların manzarayı görmek ve serin akşam havasını almak için gittiği İstanbul'un, Üsküdar'ın üzerindeki bir tepesinde, muhtemelen Çamlıca'da toplanmış binek arabalarını gösteren sepya bir fotoğraf. Burada görülen bir düzine arabanın bazıları açık ve içlerinde yalnızca erkekler var. Ön planda perdeleri çekilmiş bir fayton var, başında fesi ve üniformasıyla koltuğunda oturmuş eldivenli fayton sürücüsü iki dorunun dizginlerini sıkıca tutuyor. Sanırım, kapalı faytonun içinde gezintiye çıktıklarında bile tecrit edilme atmosferini kendileriyle birlikte götüren kadınlar var. Buna benzer, pencereleri kafesli bir faytonu, Topkapı'daki küçük taşıtlar müzesinde görebilirsiniz. Arabaların görüntüsü çöküşe geçen imparatorluk ihtişamının İstanbul atmosferini hissettiriyor. Bu, bir antika dükkânında gümüş iplikle sağlamlaştırılmış erik rengi kadife perdeleri gördüğünüzde veya güllerle dolu bir bahçeler şehri iken yapılmış Konstantinopolis'in eski bir minyatürüne baktığınızda bazen gözünüzü çelen kaybolmuş bir imparatorluk şaheseridir.

İrfan Orga'nın *Bir Türk Ailesinin Portresi* adlı üzüntü verici kitabını okuduğumda o arabaları düşündüm. Orga, evleri eski İstanbul'daki Marmara Denizi kıyısında bulunan zengin ve kültürlü bir ailedendi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin olarak bir çöküşe girdiği I. Dünya Savaşı'na doğru uzanan yıllarda Orga'nınki gibi ailelerin varlığı sarsıntıya uğradı. Paranın hiçbir değeri kalmadı, babası ve amcası savaşa gitti ve orada hayatlarını kaybettiler. Annesi belki de yarım saat fırında bekleyip eve bir ekmek alamadan dönmüş olabilir. Her gün, Halep ve Balkanlardan, Türklerin Ruslar tarafından bozguna uğratıldığı doğu cephesinden gelen trenler parçalanmış orduları ev ve başkent arasında taşıdılar. Kızılay'ın arabaları yaralı ve ölmek üzere olanlarla doluydu.

Toprak, mezar taşları altında sıkışmıştı. İstanbul'daki bütün mezarlıklarda, bir yandan yeni gelen cenazelere yer açmak için eskiler kazılarak çıkarılıp bir kenara konurken, başucunda mermerden türban olan, üzerinde Kuran'dan surelerin ve Osmanlı şiirinden Farsça mısraların bulunduğu eski mezar taşlarının yerleri değiştirildi. 1909-18 yılları arasında hüküm süren Sultan V. Mehmet Reşat hâlâ yerini koruyordu ama sanki mumya müzesindeki bir figür gibiydi. İrfan Orga ve annesi bir gün onu gördüler:

> Beşiktaş'ın ana caddesinde askerler uygun adım yürüyorlar ve askeri bando müzik yapıyor, aynı zamanda polis de kaba hareketlerle meraklı kalabalıkları yoldan uzak tutmaya çalışıyordu. Sultan'ı görmek için bekledik, ilk önce sert adımlı Arap atları üzerinde süvariler geldi. Hatırlayabildiğim kadarıyla, ışıl ışıl parlayan pirinç düğmeli mavi ceketler, kırmızı pantolonlar ve uçuşan beyaz tüylü büyük uzun kalpaklar giymişlerdi. Onca tekdüze insancıllık içinde karşılama rengiyle sükse yapan üniformaları, soluk güneş altında şıngırdayan ve parıldayan mahmuzları ile bize doğru kasıla kasıla yürüdüler. Süvarilerin ardından zarif ve aristokrat atlar tarafından çekilen bir araba geldi; pencereden belirsiz biçimde görünen az miktarda beyaz sakalı olan ufak tefek yaşlı bir adamı yakaladık. Üniformalıydı, göğsünde birçok madalya vardı. İnsanlardan büyük, sadakatli bir feryat yükseldi; yarısı yırtık pırtık kıyafetler içindeydi. Genizden gelen derin bir hoş geldin gürlemesi ile "Padişahım çok yaşa!" diye haykırdılar. Önümüzden geçti ve diğer sesler nakaratı devam ettirdi.

Altı yüz yıllık yürüyüş ve zafer, garsonun yenindeki kire dönüştü. Vaktiyle mağrur olan eski aileler yetersiz ateşlerini yakmak için parke taşlı sokaklarda kömür aradılar. Her şey bir anda sona erdi, o Osmanlı mazisi tüfeklerin şangırtısı, sınırlar arasın-

da durmaksızın dörtnala giden savaş atları, Viyana duvarlarını döven bronz kuşatma topu. Türkler için, geçmişten bir çeşit kurtuluş getirecek "gri kurt" Atatürk'ün gelişini bilmeden bekledikleri kıyamet zamanlarıydı.

28

Ezan

Ezan sesi gecenin karanlığında yatağımda uyurken beni uyandırıyor. Yakınlarda bir müezzin Allahu Ekber diyor. Müezzinin Türkçeymiş gibi telaffuz ettiği Arapça tabir genelde "Tanrı uludur" diye tercüme edilir; ancak Arapçanın morfolojisi basit değildir, aslına bakılırsa Akbar kelimesi, *kabir* yani büyük veya uludan gelen bir karşılaştırma sıfatıdır. Libyalı şair Khaled Mattawa bir mektubunda şöyle yazar: "Düşünce, Allah'ın olduğu varsayılan diğer ilah veya varlık ya da mahlûklardan (daha) üstün olduğudur."

Diğer camilerdeki müezzinler, bazen bir diğerinin icrası ile yarışır gibi, bazen de iletişime geçer gibi ezan okumaya başlarlar. *Eşhedu enla ilahe illallah*; Allah'tan başka ilah yoktur. *Eşhedu enne Muhammeden Resulullah* Hz. Muhammed Allah'ın peygamberidir. Bunlardan kaçı canlı, kaçı banttan söyleniyor bilmiyorum. Ancak her şafak vakti dinleyince seslerini ayırt ettiğim müezzinler arasındaki farklılıkları duymaktan zevk alıyorum.

Hayya ale's-salâh. "Haydi namaza", *Hayya ale'l-felâh* "haydi kurtuluşa." Şehirde birden fazla camiden gelen sesleri duyduğunuz öyle yerler var ki, bu seslerin ve Türkçe tonlamayla okunan yarım tonluk ve çeyrek tonluk Arapça sözlerin asfalt, beton ve taş gibi sert zeminlere çarparak yarattığı yankının etkisiyle tam anlamıyla gerçeküstü bir ses saldırısına maruz kalırsınız. Sesle-

rin karışımı bittiğinde ve son yankı da uzaklaştığında kaçınılmaz olarak kendimi üzgün hissediyorum.

Sonra, kafamın içinde süregelen sözcüklerin canlılığıyla, camiye dua etmek için giden insanların arasında olsaydım acaba ne olurdu diye hayal ederek yatağımın içinde rahatlamaya çalışıyorum. Gece yatağımdan kalkar, kıyafetlerimi bulup giyer, mermer basamaklı merdivenlerden inerek karla kaplı karanlık sokağa çıkardım. Caminin avlusunda ilerleyerek şadırvana gelir, ayakkabı ve çoraplarımı çıkarır, kollarımı sıvar, el ve ayaklarımı yıkar, suyu kolumdan dirseklerime doğru akıtır, sonra yüzümü ve kulaklarımı yıkar ve ıslak ellerimi saçımda gezdirerek abdest alırdım.

Çorap ve ayakkabılarımı giydikten sonra caminin kapısının önüne gelip orada ayakkabılarımı çıkarır ve diğerleriyle birlikte içeri girerdim. İçeride diğer erkeklerle omuz omuza saf tutar ve namaz kılardım. Camide dua etmek, insana diğer erkeklerle müthiş bir dayanışma duygusu verir. Geleneksel bir Müslüman toplumunda yaşayan biri için bunun ne kadar değerli olduğunu ve bir kilisede dua etmenin rahatlatıcılığı kadar günlük hayatın doğal bir parçası olduğunu anlayabiliyorum.

Ancak ben isyankârlıktan çok uzağım; mizah duygusu olan ve hicve düşkün özgür düşünceli, kısaca çok Batılı ve tutuculuk ile otoritenin her çeşidini kabul etmek için fazla bireysel biriyim. Camiler beni bir yabancı ve mimariyi seven biri olarak çekiyor. İstanbul'a ilk geldiğimde, şimdi yabancılara karşı kordon altına alınmış Sultanahmet Camisi'nin civarında oturup bir Kuran rahlesine, Aeneid'in satır arasına yazılmış kopyasını dayayarak orada Aeneas'ın gezinti hikâyelerini okumayı âdet edinmiştim. Dünya değişti ve ben artık bunu deneyebileceğimden emin değilim.

29

Boğaziçi

Sultanahmet'e İstanbul'un Bizans ve erken Osmanlı tarihinin köklerini araştırmak, Nişantaşı'na lüks mağazalardan alışveriş yapmak, İstiklal Caddesi'ne akşam gezintisi, Çukurcuma'ya antikaları görmek, Ortaköy'e pazar günü açılan el sanatları tezgâhlarına bakmak ve bir kafede tavla oynamak veya Tünel'e ya da Asmalımescit'e geceyi bir meyhanede rakı içip meze ve balık yiyerek geçirmek için gidiyoruz. İstanbul bir mahalleler şehri olmaya devam ediyor.

Lakin şehrin ruhu, onun şiir merkezi ve evlerinden uzakta olduğu zamanlarda birçok İstanbullunun geçmişe duydukları özleminin ilgi odağı, şehrin ortasından geçen ve Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran o efsanevi dar geçit Boğaziçi'nin etrafında döner. Yüzyıllar boyunca önce Bizans, sonra Konstantinopolis ve şimdi de İstanbul, Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birleştiren, sırasıyla Ege, ardından da Akdeniz'e bağlanan bu su kütlesi üzerindeki stratejik konumu ile tarif edilmiştir.

Ufak bir araştırmaya göre MÖ 5600 civarında Akdeniz -muhtemelen şiddetli bir depremin ardından- yükseldi ve sularının Karadeniz'e akması için bir kanal oluşturdu. Görünüşe bakılırsa zaten kanalda akan bir nehir vardı; bu da Boğaz'ın dibinde ana akışından farklı bir yönde akan ters bir akıntının varlığına işaret eder. Her hâlükârda Boğaz'daki akıntılar azgınlığıyla nam

salmıştır ve özellikle de fırtına sırasında batan gemi enkazlarıyla ilgili bol miktarda hikâye vardır.

Kanalın uzunluğu aşağı yukarı 35 km civarındadır, bazı yerlerde epeyce daralır, bazı yerlerde de kıvrılarak gider. Boğaz'da seyir zordur. Dümencilerin gemiyi çevirmek zorunda kaldığı yedi sekiz deniz miline ulaşabilen akıntılarla daha da zorlaşan deniz seyri Bebek'teki bir noktada 45 derecelik bir rota değişikliği gerektirir. Boğazın hemen hemen yarı mesafesindeki Yeniköy'de rota değişikliği ise 80 derecedir! Buna karşıdan gelen gemilerin buradaki dirseği dönerken görülmediklerini de ekleyelim. Karadeniz ve Marmara Denizi arasındaki tanker ve yük gemilerinin yoğun trafiğine ilaveten Avrupa ve Asya kıyıları arasında düzenli sefer yapan vapurlar da var.

Bir su kütlesi üzerinde konumlanmış herhangi bir şehirle ilgili belli bir romantizm vardır; ancak Boğaziçi, Paris'teki Seine ve Londra'daki Thames gibi nehirlerin göreceli evcimenliğini gölgede bırakır. Daha çok, Mexico Körfezi'ne dökülmeden önce New Orleans kıyılarını döven kuvvetli Mississippi Nehri gibidir. Boğaz'a çıktığınızda tuzlu havayı solur ve yüzünüzde denizin esintisini hissedersiniz. İstanbul gürültülü, kalabalık, kirli, hatta özellikle yazın bunaltıcı gelebilir ve bu yüzden insan ondan kaçmak ve denize çıkmak ister. Özellikle gidecek belli bir yerim olmasa bile vapura biniyorum. Türk Deniz Yolları* Boğaz'da her gün -son bindiğime göre- 10.35'te Eminönü'ndeki 3 numaralı Boğaz Hattı'ndan kalkan makul fiyatlı gezintiler düzenliyor. Ayrıca daha yüksek fiyatlı özel turlar da var, ama şehrin işlettikleri benim için daha uygun.

Yazlık Evler

Kıtaları Ortaköy'ün kuzeyinde birbirine bağlayan ilk asma Boğaz Köprüsü'nün gölgesinde, Sultan Abdülaziz tarafından 1860'ların ilk yarısında inşa edilen Beylerbeyi Sarayı duruyor. Abdülaziz

* Şehir Hatları (ç.n.)

on parmağında on marifet, bir besteci ve İstanbul'daki Camondo ailesi tarafından maddi anlamda desteklenen Süveyş Kanalı'nın açılışıyla Akdeniz'in Avrupa'dan gelen etkilere her zamankinden daha açık olduğu zamanlarda, Avrupalı kraliyet ailelerinden arkadaşları olan biriydi. Beylerbeyi Sarayı'nı, Topkapı Sarayı'nın boğucu havasından kaçmak için kullanılacak yazlık bir konut ve ayrıca Avrupalı ziyaretçileri ağırlayabileceği görülesi tarihi bir yapı olarak inşa ettirdi. Osmanlı Hanedanı için barok tarzda tasarlanan birçok projeyi üstlenen Agop ve Sarkis Balyan kardeşler tarafından inşa edilen saray, Osmanlıların imparatorluğun yıkılış döneminde gözettiği bir nevi gösterişli, oldukça abartılı, Şarklaştırılmış bir Avrupa köşküdür. Sarayın en çekici özelliklerinden biri hemen kıyıya inşa edilen -biri kadınlar diğeri erkekler için- deniz köşkleridir.

Bizans zamanında, yalnızca az rastlanan manastırlar veya uzak kiliseler o zaman durgun olan suyolu boyunca devam eden doğal manzaranın yeşilliğini kesintiye uğratıyordu. 7. ve 8. yüzyıllarda şehrin nüfusu artıp daha da zenginleşince, varlıklı ve güçlü olanlar arasında Boğaz kıyısı boyunca ahşap yazlık evler, yani yalılar (Grekçe "yalos" kelimesinden gelen deniz kıyısı manasında) inşa etmek moda oldu. Denizden gelen esintiye açık, geniş, hava alan odaları ile bu yerler, şehrin sıcaklığı, gürültüsü ve karmaşasından kaçmak için uygun yerlerdi. Özel kayıklar, insanları arkadaşlarının yalılarına taşıyor; kayıklar köyden köye, yalıdan yalıya, yalı sakinlerine meyve, sebze ve balık satıyorlardı. Şimdi bu köşklerin yerini beton apartmanlar almış olsa da, hâlâ birçoğu kaybolmuş bir yaşam tarzının kalıntıları olarak kalmışlardır.

Yalıların aynı zamanda hem birbirinden farklı, hem de yerine oturtması zor bir mimari tarzı vardır. Geleneksel Türk ev yapısının tipik bir örneği olan o dirsekli üst katlar, yani cumbalar burada sokağa değil denize doğru çıkıntı yapıyor. Venedik'teki gemilerde kullanıldığı gibi tekneler için bir ya da iki yatak genellikle su seviyesinin altında tutuluyordu. Giriş katında ortada sofa denen büyük bir salon ile salona açılan özel odaların bulunduğu

tipik bir kat planı vardı. Bu odaların birçoğunun ortasında mermer bir çeşme kulağa hoş gelen ve havayı yumuşatan bir su sesi çıkarıyordu. Varlıklarını sürdürme çabasındaki bu yalıların hemen hepsi ahşaptır. Bütün bunlar keyif ve huzur verir. Osmanlı toplumunun büyük ve iyi olan yanı daha önce gözlemlediğimiz gibi bürokratik meritokrasi yoluyla yükselme eğilimidir. Söz konusu olan kalıtsal bir aristokrasi değildi, kuşaklar boyunca değil an için inşa ettiler.

Ahşap, Konstantinopolis'teki yapılarda birçok sebeple tercih ediliyordu. Birincisi ucuzdu. Anadolu yoğun olarak ormanlıktı. İkincisi, ahşap bir ev birkaç ay içinde tamamlanıyordu. Aynı zamanda İstanbul, -birçok anlamda benzerlik taşıdığı- San Fransisco gibi fay hattında bulunuyordu ve depremlere karşı savunmasızdı. Ahşap, taşa göre esnekti. Aynı zamanda ahşap, rutubete dayanıklıydı; bu yüzden deniz kenarı bir ev için en uygun malzemeydi.

Yalı mimarisi geleneksel olarak süslü ve Avrupa'dan gelen etkilere açıktı. Bazıları İsviçre dağ evlerini andırıyor, bazıları da Bizans veya Rus mimarisindeki belirgin soğan görünümlü kubbeleriyle kendini gösteriyordu. Balkonlar Boğaz manzarasına açıktı ve art nouveau pencereler de sudan yansıyan ışığı içeri alıyordu. Kristal ve pastel renkli Venedik Murano avizeleriyle dekore edilmiş süslü tavanları özellikle büyüleyiciydi. Boğaz'da gidip gelen özel ufak kayıklar içindeki yolcular, her biri incelikli zevkin müstakil dünyası olan bu odaları denizden hayranlıkla seyretmişlerdir.

Odalar, Osmanlı tarzına uygun olarak, halka açık selamlık ve sadece aileye ait haremlik olarak ayrılmıştı. Konstantinopolisli Rumlar bile evlerini aynı şekilde düzenliyorlardı. Yalılarda yaşayanlar için bahçelerin önemli bir rolü vardı. Küçük kapalı köprüler, kadınların yabancılara görünmeden yakında oturan arkadaş ve akrabalarını ziyaret etmelerine olanak sağlıyordu. Yalıların en eskileri Türk gülü denen koyu kırmızı renge boyanmıştı; ancak ekseriyeti boyasız ve yıpranmış ahşapları nedeniyle daha romantik görünüyordu. Sahipleri varlıklı olan diğerleri ise

güzelleştirilmiş, onarılmış ve Akdeniz'in pastel renklerine boyanmıştı.

İstanbul'un son 75 yıl içinde Türkleştirilmesinin tersine bu yapılar bize Türklerin, Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin, Avrupalı turist ve gurbetçilerin özgürce kaynaştığı daha eski, çokkültürlü bir şehri hatırlatıyor. Sanatçı ve entelektüel çevrenin yaşadığı Asya kıyısındaki Kuzguncuk, Osmanlı'nın ahenk havasının ve müşterek hoşgörü ruhunun bir kısmını hâlâ barındırıyor. İsrail'in kuruluşundan ve 1955'teki yabancı karşıtı ayaklanmadan önce, Kuzguncuk'ta kalabalık bir Yahudi topluluğu yaşıyordu. Şu anda İstanbullu Yahudilerin asla tamamı değil ama büyük bir çoğunluğu İstanbul'u terk ederek İsrail'e yerleşti. Geçen sene Kuzguncuk'ta gerçekleşen bir bar mitzvah'a* davetliydim. Sayıları azalmış Bet Yaakov ve Bet Nissim sinagogları kuvvetlerini birleştirmişlerdi.

Tören ve alışılagelmiş muazzam yemekten sonra ikonaları görmek üzere sokağın aşağısındaki Aya Yorgi Rum Kilisesi'ne doğru yürüdük. Hemen hemen 50 veya 60 yıl önce şehrin merkezinde cami olmadığı bir zamanda, Surp Krikor Lusaroviç Ermeni Kilisesi, St. George the Illuminator avlusunun bir kısmını, bir cami yapılması için bağışladı ve hatta yapımı için maddi katkıda bulundu.

Boğaz'ın Deniz Mahsulleri

Deniz kıyısında vapur iskelesinin hemen yanındaki eski ve sevilen bir meyhane olan İsmet Baba, içki içmek, meze ve balık yemek için güzel bir yer. Menüde bulursam dil balığı ısmarlıyorum. Kuzguncuk ve Beylerbeyi'nin ilerisinde başka bir güzel deniz kıyısı semti Çengelköy var. İsmini orada bulunan asırlık çınar ağaçlarından alan Çınaraltı Aile Çay Bahçesi, içindeki küçük köy camisi ile İstanbul'daki ve hatta dünyadaki keyif yapılacak en iyi yerlerden biri. Pazar sabahları burası çınarların altında gazetele-

* Musevi inancındaki erkek çocuklarının yetişkinliğe kabul töreni (ç.n.)

rini okuyan, çay içen ve yakındaki pastaneden aldıkları hamur işleriyle kahvaltılarını eden insanlarla dolar. Kış aylarında yakılan soba ile içerisi sıcacık oluyor.

BU SULAR HEP BALIKLA DOLUP TAŞAR; şehrin erken yıllarından itibaren Rum balıkçı köyleri bu kıyılara yayıldılar. İstanbullular balık sever, bu sebeple şehir mutfağının olmazsa olmazı ve çok değerli bir parçasıdır. Balıkçı tekneleri Karadeniz'de gidebildikleri kadar kuzeye, Marmara Denizi'nde de aşağılara kadar ilerlerler. Boğaz'ın kendisinde de balık tutmak mümkündür. Balıkların mevsimi vardır ve iyi bir piyasa bilgisi yılın belli zamanlarında ne ısmarlayacağınıza karar vermenizi sağlar.

Palamut, bahar aylarında Karadeniz'den boğazı geçerek aşağı doğru yüzer, ancak güneye doğru göçleri sırasında yakalanamayacak kadar derine iner. Sonbaharda geri dönmeye başladıklarında bazı nedenlerle yüzeye yakın yüzerler ve avlanmaları daha kolaydır. Dönüşe geçtikleri an balıkseverler arasında, Paris'te Kasım ayında şarap dükkânlarının vitrininde "Burgonya şarabı geldi" yazısını gördüğünüz anla neredeyse aynı oranda büyük bir heyecanla karşılanır. Palamut güçlü bir tadı olan, uskumru gibi yağlı bir balıktır; bu nedenle her ikisinin de filetosu çıkarılır, soğan ve domates sosuyla pişirilir. Aynı zamanda uskumrudan bir salamura balık mezesi olan lakerda yapılır.

Leziz barbunyanın mevsimi ilkbahar ve yaz başıdır. Pahalı olan bu küçük balığın en iyisi tavada kızartılmışıdır. Kelimenin yapısından aslının aynı karides ve hâlâ bulunan ahtapot gibi Grekçeden geldiğini anlayabilirsiniz. Hamsi çok lezzetlidir ve Boğaz bu balıkla doludur. Köprülerde ve rıhtımda gördüğünüz, ucuna eklenen kurşunla suya sarkıtılan birçok kancalı oltayla balık tutan o balıkçılar, çoğunlukla hamsi peşindedir. Balıkçılar tuttuklarını bir kovaya doldurup ya restoranlara satarlar ya da evlerinde götürüp bütün olarak kızartıp yerler. Üzerine limon suyu sıkıp kılçığıyla birlikte yiyebilirsiniz.

Levrek artık çiftliklerde yetiştirildiği için menüde "deniz

levreği" diye aramanız daha doğru olacaktır. Doğrusu, balık kelimesinin önünde deniz kelimesini görürseniz bu iyiye işarettir. Sipariş verebilirsiniz. Büyüdüklerinde lüfer, çok küçükken defneyaprağı denir. Eğer bir tabağa sığacak büyüklükteyse o zaman çinekop olur. Bu boyutu daha çok tercih edilir ama fazla kılçıklı olabilir. Diğer iyi deniz balıkları kalkan ve kılıç balığıdır.

Balık yiyebileceğiniz deniz mahsulleri restoranları şaşırtıcı derecede pahalı olabilir. Balık, masanıza taze olup olmadığını kontrol etmeniz için çoğunlukla pişmemiş olarak gelir ya da garson sizi balıkların bulunduğu balık tankına veya buzluğa yönlendirir. Boğaz kıyısındaki pahalı ve kaliteli restoranlarda meze, rakı, börek, bir balık tabağı ve bütün garnitürleri yiyerek geçireceğiniz bir akşam saatler sürebilir ve cüzdanınıza ciddi bir saldırı olur. Kaliteli ve makul fiyatlara balık yiyebileceğiniz daha gösterişsiz küçük yerler de vardır. Şahsen, düşük fiyatlı Âdem Baba'yı seviyorum; Boğaz'ın Avrupa yakasındaki kıyı boyunca sıralanan teknelerden balık alarak servis eden makul fiyatlı bir yer. Âdem Baba'nın mutfağından çıkan kalamar müthiştir ve genellikle palamutla yapılan balık köftesi iyi bir başlangıç olur. Izgara balıkları lezzetlidir ve pazar akşamları çıkardıkları balık çorbası ile meşhurdur. Burada alkol bulunmaz. Âdem Baba'nın yanı sıra Arnavutköy'deki meşhur köfteci Ali Baba da yine ucuz, gösterişsiz ve daima kalitelidir.

Boğaz köyleri

90'lı yıllarda kalmayı alışkanlık edindiğim Arnavutköy'de, büyük bir Yahudi nüfusu yaşıyordu, ancak birçoğu 1870'lerin sonunda semti silip süpüren büyük bir yangından sonra burayı terk ettiler. Rumlar, Ermeniler ve diğer milletlerden olanlar da burada yaşıyordu. Pazar günü kilise çanlarını duymak, asma çardaklı eski ahşap evlerin sıralandığı dar sokaklar boyunca dolanmak ve rıhtım boyunca koşan insanlarla köpeklerini dolaştıranların geçit törenini izlemek keyif verici. Burada bir değil iki kilise var ve bunlardan birinde hâlâ pazar ayinini gerçekleştiren yeterli sayı-

da Rum var. I. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki nüfus sayımına göre 493 Türk ve Müslüman, 5973 Rum olduğu ortaya çıktı.

Arnavutköy'den sonraki vapur iskelesinin olduğu Bebek, güneyindeki komşusundan daha şık ama McDonald's ve günümüzdeki diğer kabuk değiştirmelere karşın aynı derecede göz alıcılar. Bebek semtinin servilerle kaplı yeşil tepelerin eteklerinde kurulmuş olması ve aşağıdaki iskelenin hemen yanındaki güzel küçük cami onu Boğaz boyunca sıralanan kıyı köyleri içinde en renklisi yapıyor. İlçenin hemen güneyinde kıyı boyunca daha önce bahsettiğim eklektik art nouveau tarzında inşa edilmiş bir zamanlar Hidiv Yalısı olan Mısır Konsolosluğu'nun gösterişli binası yer alıyor.

Bebek semtinin yukarısında "Türkiye'nin Harvard'ı" Boğaziçi Üniversitesi var. Mezunları arasında Türkiye'nin ilk kadın başbakanı Tansu Penbe Çiller, Orhan Pamuk ve üniversitede öğretim üyesi olan ekonomist ve tarihçi Şevket Pamuk sayılabilir. Klasik rehber kitabı *İstanbul'u Dolaşırken*'in yazarı John Freely, burada uzun bir süre fizik öğretmenliği yaptı. 1863 yılında Robert Kolej adıyla kurulan üniversitenin modern Türkiye tarihinde derin izleri vardır. Kurucusu Cyrus Hamlin, Kırım Savaşı sırasında Florence Nightingale'in destekçisi olarak Türkiye'ye gelmiş ve etkisinde kalmış, hastanesinde ekmek pişirip, çamaşıra yardım ederek askerler için çalışmış Amerikalı bir misyonerdi.

Bir turist olarak hangi vapurun nereye gittiğini bilmek güç olabilir, o yüzden esnek olmakta fayda var. Bu deniz kenarındaki köylerin hepsi öyle ya da böyle ilgi uyandırıcı. Asya tarafında bulunan Kanlıca'da durmayı seviyorum. Kanlıca, koyun sütü ile inek sütünün karıştırılarak yapıldığı koyu yoğurduyla meşhur. Üzerine pudra şekeri döküyorsunuz. İskelenin dışındaki küçük meydanda Sinan'in daha önemsiz işlerinden İskenderpaşa Camisi var. Kanlıca'ya ulaşmadan önce Anadolu Hisarı'nın yukarısına doğru Boğaz'ın en eski yalısı Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nı göreceksiniz.

İstanbul'a her gelişimde yarın belki de bugün birazdan Bo-

ğaz'a düşecek ve yosun tutmuş tahtaları Marmara Denizi'nde sürüklenecekmiş gibi görünen uzun zamandır metruk olduğunu düşündüğüm bu yalının, hâlâ ayakta kaldığını görmek beni şaşırtıyor. Kıyıda bulunan bu seçkin yapının su seviyesinin hemen üzerinde kalan alçak pencereleri var. Yalı, Sultan II. Mahmut'un baş veziri Hüseyin Paşa tarafından inşa edilmiş. III. Ahmet ile ilgili bölümde anlattığım Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya, Polonya ve Rusya'daki toprak kaybına resmiyet kazandıran Karlofça Anlaşması işte bu yalıda imzalandı. Bu anlaşmanın Köprülü Yalısı'nda imzalanması bir şekilde uygun düşmüş; zira Osmanlı'nın çöküşünün simgesi olan daha romantik ve ıssız bir yer hayal edilemez.

1900 yılında Mısır valisi II. Abbas Hilmi Paşa tarafından bütünüyle muhteşem art nouveau tarzında inşa edilmiş Hidiv Kasrı'nı görmek için en iyisi, ya Kanlıca'dan bir taksi tutmak ya da yeterince zindeyseniz yukarıya doğru yürümektir. Ben olmadığımı kesinlikle söyleyebilirim. Saray yenilenmiş ve lüks bir otel kategorisinde hizmet veriyor. Yemek odası romantik pazar kahvaltıları için müthiş bir nokta.

Asya tarafında Boğaz'ın daha yukarısına çıkmaya teşebbüs ederseniz 18. yüzyıldan kalma bir çeşmenin süslediği Beykoz'a ulaşırsınız. Burada tarih ve modernite birbirine karışır, açık hava pazarlarındaki satıcıların sebzelerini çeşmenin heybetli kemerleri altında temizlemeleri buna örnektir. En sonunda, daha da kuzeyde Sadberk Hanım Müzesi'ne ev sahipliği yapan Sarıyer'e ulaşırsınız. Müzeleri seviseniz de sevmeseniz de -ki ben seviyorum- burası mutlaka görmeniz gereken bir yer. Esasen müze, biri klasik dönemden kalma objelerle, diğeri de Osmanlı İmparatorluğu zamanından kalma nesne ve sergilerle -seçkin nakış işleri, ışıklandırılmış Kuran'lar, kostümler, kalem setleri, nadir hatlardolu olan iki yalıdan meydana gelir. Pek çoğumuzun yalılarda yaşayan arkadaşı yoktur, dolayısıyla buraları ziyaret etmek, bu muhteşem köşkleri içeriden görmek için bir fırsat olabilir.

Boğaz'da Mehtap

Osmanlı İmparatorluğu'nun eğreti bir zamanda ve borç parayla yaşadığı 19. yüzyılda, şiir ve müzik kültürü son parlak dönemini yaşıyordu. En az üç Osmanlı sultanı müzisyen ve besteciydi. İmparatorluğu Batılılaştırma ve modernleştirme çabalarına karşı gelen yeniçerilerin tahttan indirdiği ve sonra da Harem'de bir haremağası tarafından suikaste kurban giden III. Selim (1761-1808) bu hanedanlık müzisyenlerinin en yeteneklisi olarak addediliyordu. Sayısız makam ve ölçeği yaratan itibarlı biri ve Tünel Mevlevihanesi'nde şair Şeyh Galip'le semalara katılan bir mevleviydi. Abdülaziz (1830-1876) yalnızca beste yapmakla kalmadı aynı zamanda resim yapıyor ve şiir de yazıyordu. Sıranın sonundaki Vahdettin ise (1861-1926) ardında, rüzgârlı tören alanlarına, çatlamış duvarlara ve tozlanmamaları için üzerlerine örtülerin örtüldüğü muazzam balo salonlarına dokundurmalar yapan unutulmaz eserler bıraktı.

Boğaz, kentsel genişlemenin ve son betonarme hataların karanlıkla örtüldüğü mehtaplı gecelerde saf bir büyüleyiciliğe sahiptir. Mehtaplı bir gecede, altın işlemeli ve ipek dokuma gölgelikleri altında tatlılar yiyen ve şerbetler içen yüzleri peçeli hanımefendilerle kendilerine divan şiirinden üstü kapalı anlam örgüleri ve mecazlarla dolu zengin dizeler okuyarak eşlik eden beyefendilerin bulunduğu, en seçkin maun kayıklardan başka, yüzlerce -büyük ve küçük, zarif ve sade, kötü kokan kurumuş balık ağlarıyla yüklü gösterişsiz- teknenin oluşturduğu sudaki bu resmi geçidin zevkini deneyimleyebileceğim 19. yüzyılın o son zamanlarına gidebilmek için neler vermezdim.

Geçit törenine müzisyenlerin çaldığı küçük bir sahneyle donatılmış bir tekne öncülük ederdi. Teknelerden oluşan bu alay, yol boyunca içeridekilere dervişlerin gözdesi ahşap flüt diyebileceğimiz neyden çıkan nağmelerle serenat yapmak için yalıların önünde duraklıyorlardı. Melodiler, yaylı sazlardan, tambur denen uzun boyunlu perde boğumlu uddan ve yayla çalınan, telleri uzattıkça çınlayan keman benzeri kemençeden çıkan nağmelerle kalbi delip geçiyor.

30

Yabancılar, Gurbetçiler, Ansızın Çıkıp Gelenler

Bizans'ın ve ardından da Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancılarla karmaşık ve bazen de şaşırtıcı bir ilişkisi vardı. Ortaçağ Bizans'ına ait en parlak hikâyeler, 10. yüzyılda Kutsal Roma İmparatoru Büyük Otto tarafından Konstantinopolis'e diplomatik bir görevle gönderilen Kremona Piskoposu Liudprand tarafından yazılmıştı. Venedik'ten gemiyle gelen Piskopos, harikulade ve tuhaf bir şey gözlemlediği yerde Konstantin Porphyrogenitus'un huzuruna kabul edildi:

> İmparatorun tahtının önünde, bütün dalları hepsi cinsine göre farklı şekilde öten, aynı maddeden yapılmış kuşlarla dolu parlak bronz bir ağaç yükseliyordu. Taht öyle taşarlanmıştı ki bir an yerde dururken bir dakika sonra aniden havaya yükseliyordu. Ahşap veya bronzdan yapılmış devasa bir tahttı (...) ve kuyruklarıyla yeri döven ve ürkütücü bir şekilde kükreyen altın yaldızlı aslanlarla korunuyordu...

Bizanslılar, başka eyaletlerden gelen ziyaretçilerini en çok imparatorluğun görkemiyle korkutmayı severlerdi. Ancak Liudprand'ın mucizevi mekanik taht ve Yeats'in "Şarkı söylemek

için altın bir dala tüneyin / Bizans'ın hanımları beyleri / Geçmiş veya geçmekte olan veya gelmek üzere olanlar için" dizelerine esin kaynağı olan cıvıldayan kuşlarla ilgili sürprizleri bitmedi. Saygıyla eğildiği tahttan başını kaldırır ve: "İşte! Biraz önce yerden pek az yüksekte duran tahtın üzerinde gördüğüm kişi şimdi başka kıyafetlere bürünmüş çatıyla aynı seviyede duruyor. Bu nasıl gerçekleşti söyleyemem..."

Bu, Piskopos'un Şehirlerin Kraliçesi'ne yaptığı yegâne ziyaret olsa bile, burasıyla ilgili muhabbetli anıları olacaktı. Şansa bakın ki Piskopos 25 yıl kadar sonra buraya başka bir görev için yollandı. Birçok farklı biçimde, büyüklükte, eğitim düzeyi ve zarafette Bizans imparatorları olmuştur. Liudprand, Konstantinopolis'e ilk gelişinde gördüğümüz gibi kültürlü ve medeni Constantine Porphyrogenitus (VII. Konstantin) tarafından karşılanmıştı; ancak bir sonraki gelişinde Konstantin ölmüştü ve tahtta tamamen farklı bir adam olan İmparator Nicephorus Phocas oturuyordu:

> Büyük, düz kafası ve köstebek gibi küçük gözleri, kısa, kalın kırlaşmış sakalıyla şekilsiz, 3 cm'ye bile ulaşmayan insanı utandıracak bir boyun, kafasındaki sert kıllarla domuzu andıran, teni bir Etiyopyalı'nın renginde, bir cüce, bir hilkat garibesi. Şairin dediği gibi "Onunla karanlıkta karşılaşmak istemezsiniz." Koca bir göbek, küçük bir popo (...) kısa bacaklar (...) iyi bir keten kumaştan yapılmış ama eski, kötü kokan, zamanla rengi solmuş giysiler içinde...

İtalyan hükümet temsilcisini karşılamaktan memnun Konstantin, şarap ikram edip konuğunu ağırlamış, diplomatik meseleleri tartışmış ve sonra onu serbest bırakmışken, Nicephorus'la durum biraz farklıydı. O, her şeyden evvel, komuta ettiği Bizanslılar ile Girit'teki Kandiya'yı Sarazenlerden geri alan adamdı. Kötü sonucu John Julius Norwich bize şöyle aktarır: "Yaşlı ve genç kadınlar tecavüze uğradı, öldürüldü ve bir kenara atıldı; çocuklar, hatta memede bebekler boğazlandı ve kazığa oturtuldu."

İkinci görevinde Konstantinopolis'e ulaşan Liudprand ve ekibi şehre kabul edilmeden önce şiddetli yağmur altında saatlerce atlarının dizginleri ellerinde bekletildiler. İçeri girdiklerinde de atlarına binmelerine izin verilmedi ve hatta piskoposun "tiksindirici, suyu olmayan ve esintili bir taş ev" olarak tarif ettiği barınaklarına yürüyerek gitmeye zorlandılar. "Yağ içinde yüzen ve fazlasıyla kötü bir balık likörüyle ıslatılmış" az miktarda yemek de iyi değildi. Gerçekten kulağa tiksindirici geliyor. Liuprand kaldığı birkaç gün içinde bir yandan Roma papasına "o mankafa" diye hakaret eden diğer yandan da misafirine Roma halkının yalnızca "aşağılık köleler, balıkçılar, pastacılar, tavukçular, piçler, halk tabakasından ve küçük memurlardan" ibaret olduğunu söyleyen patrikle sohbet etti.

Liuprand'ın İtalya'ya dönüşü de Konstantinopolis'te kalışı kadar talihsiz oldu. Piskopos, gemisinin yelken açtığı yere ulaşmak için "49 gün boyunca eşeğe binmek, yürümek, at binmek, aç kalmak, susamak, iç çekmek, ağlamak ve inlemek" durumunda kaldı. Sonrasında karadan ayrılışı da uygun rüzgârların olmaması sebebiyle ertelendi. Mürettebatın gemiyi terk ettiği Patras'a vardığında ev sahibi hadım piskopos tarafından kaba bir tavırla karşılandı ve Korfu Adası'nda hem mallarını hırsızlara kaptırdı hem de en az üç deprem yaşadı. "Zavallı Liuprand. Bu seyahatinin hikâyesinin ölümünden 100 yıl sonra hâlâ okunacağını ve yazıldığı gün kadar canlı, komik ve manidar olacağını bilemezdi. Yazık, bu onu keyiflendirebilirdi," diye yazıyor Lord Norwich.

Pera'da İngiliz Hanımefendiler

IIX. Henry, Roma Katolik manastırlarını feshettiği sıralarda İngiltere, Osmanlıların ticari ortağıydı. Türklerin silah imal edebilmek için en küçük metal parçasına bile ihtiyaçları vardı. Donanmalarının büyükçe bir bölümü Lepanto Savaşı'nda yok edilmiş ve yine Venedik ve İran'la aynı oranda yıkıcı savaşlara girmişlerdi. Görmüş olduğumuz üzere Kraliçe I. Elizabeth III. Mehmet ve annesi Venedik asıllı Safiye'yle yazışmalarını sürdürdü. İngi-

lizler, zengin manastırlardan gaspettikleri metal objeleri keyifle erittiler ve Türklerin savaş malzemesi üreten Tophane'deki top imalathanesinde kullanılmak üzere gemiyle Konstantinopolis'e yolladılar. İbadet edenlerle koro arasındaki bölmeler top güllesi olarak yeniden dünyaya geldi.

Yıllar geçip de Britanya İmparatorluğu yavaş yavaş Akdeniz dünyasındaki Osmanlı hâkimiyetini gölgede bırakınca Britanya'nın etkisi daha da arttı. Klasik diller ve kültüre dayanan eğitim sistemiyle şekillenen özel okulda eğitim almış Yabancılar Ofisi'nin temsilcileri, geçmişten gelen mirasın izlerini takip ettiler, bozulmaya başladıklarını görüp eski yapıtları toplamaya -bazıları çalmak diyor- başladılar. Bugün, Bizans'ın eski surlarından geçerek şehre açılan törensel Altın Kapı'nın parçalarını Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nde görebilirsiniz. 19. yüzyıl biterken İngiliz büyükelçisi Lord Elgin Parthenon'daki frizden aldığı meşhur bir heykeli bugün bulunduğu Londra'daki British Museum'a getirdi. 1880'li yılların başlarında İskenderiyeli şair Kavafis, "Elgin Mermerlerini Geri Verin" başlıklı bir makale yazdı.

Şehri ziyaret eden Batılılar arasında güçlü gözlemciler vardı ve bunlardan en tanınmışları iki kadındı. Hiçbiri, I. George döneminde Londra sosyetesinde aktif olan Lady Mary Wortley Montague kadar zeki ve eğlenceli olmadı. Nüktedanlığı ve neşesi sayesinde Alexander Pope ve *The Beggar's Opera*'nın (Dilenci Operası) yazarı John Gay'le arkadaş oldu. Eşi 1716'da Konstantinopolis'te elçilik görevine atanınca ona refakat ettiği iki yıllık süre içinde, 18. yüzyıldaki rafine Konstantinopolis tarzı hayata çok kıymetli bir bakış atan *Şark Mektupları* (Turkish Embassy Letters) kitabını yazdı. Osmanlı'nın üst tabaka kadınları, yanlarına yardımcıları ve çocuklarıyla birlikte hazırladıkları yiyecek ve içecekleri de alarak her hafta bir kere hamamı ziyaret etmeyi âdet edinmişlerdi. İrfan Orga'nın *Bir Türk Ailesinin Portresi* adlı kitabında severek anlattığı bu ziyaretler 20. yüzyılda da Osmanlı hayatının bir parçası olmaya devam etti. Lady Mary'nin kendi zamanında bu âdetler hakkında anlattıkları şöyledir:

> Hanımefendilerin oturduğu ilk divan yastıklar ve pahalı halılarla kaplıydı, arkalarındaki ikinci divanda da kıyafetlerinde sınıf farklılığı olmayan halayıkları vardı; hepsi en doğal haliyle yani herhangi bir güzellik ya da kusurun saklanmadığı sade İngiliz katılığıyla çıplaktı. Aralarından hiç birinde en ufak bir hafifmeşrep gülümseme veya görgüsüz bir jest yoktu. Halayıkları (genellikle on yedi veya on sekiz yaşlarında güzel kızlar) hanımefendilerinin saçlarını birçok farklı tarzda örmekle meşgulken, farklı tavırlardaki çıplak kadınların bazısı sohbet ediyor, bazısı çalışıyor (iğne işi yapıyor), diğerleri de kahve veya şerbet içiyorlardı. Kısacası, burası kadınların kahvehanesiydi.

II. Mahmut döneminde, İngiliz ordusunda subay olan babasıyla Konstantinopolis'e giden Julia Pardoe, orada bulunan Lady Mary Wortley Montague'den yaklaşık 20 yıl kadar sonra şehri gözlemleyen biri oldu. Çekici bir Levantenin bakış açısıyla İngiliz okurlarının beğenisine sunduğu bir dizi popüler kitap yazdı. *The City of the Sultan* (Sultan'ın Şehri), *The Romance of the Harem* (Harem'in Romantizmi), *The Beauties of the Bosphorus* (Boğaz'ın Güzellikleri) adlı bu kitaplar, kütüphanelerden ödünç alınan önemli kitaplar olmalı. Bayan Pardoe, II. Mahmut'un 1821 yılında Rumların bağımsızlık savaşında bu azınlıklara karşı yürüttüğü acımasız baskının ardından Rum veya Fener kültürünün yeniden canlanışına tanık oldu. Onlarınki yeni zengin kültürüydü. Bayan Pardoe, Pera'daki Fenerli balosunda gözlemlediği kostümleri İngiliz üslubuyla acımasızca eleştirdi: "Böyle ışıltılı mavilerin, koyu pembelerin ve parlak kırmızıların bir arada kullanıldığını hiç görmemiştim; ve bu göz kamaştırıcı üslup, sıradışı bir tarzla birbiriyle karıştırılmış mücevherlerde de kendini gösteriyor." II. Mahmut'un kızkardeşi Esma Sultan'ın Boğaziçi'ndeki Ortaköy semtinde bulunan yalısında yansıttığı tarzı daha çok beğeniyordu. "Koyu kırmızı ve mavi saten perdeleri; etrafa saçılmış kokular ve zevkli objeleriyle yatak odası, adeta İngiliz tarzı bir konfor ve ikametgâh havasına sahip" Daha güzeli olabilir mi?

Pierre Loti

Başka ülkeden gelip burada yaşayanların ve İstanbul'a gelen seyyahların bir vesileyle bahsettiği malum isim, asıl adı Julien Marie Viaud olan, Fransız donanması kaptanıyken daha sonra dünya gezgini olmuş, çok satan roman ve biyografi yazarı ve çağının en ünlü edebi figürlerinden biri olan Fransız asıllı Pierre Loti'dir. Çalışmaları edebi şarkiyatçılığın simgesi olmuştur.

> Portresi Henri Rousseau tarafından yapıldı. Baudelaire'in şiirsel başyapıtı *Kötülük Çiçekleri* (Les fleurs du mal) eserinin başlığından sözcük oyunuyla aldığı *Les fleurs d'ennui* (Usanç Çiçekleri) kitabı, Avrupa'nın 19. yüzyıldaki gerileme ruhunu yansıtır. Loti soyadını, Polinezya'ya özgü bir çiçek isminin Tahiti yerlileri tarafından kendisine yakıştırılması ve onun da bunu soyadı olarak benimsemesi şeklinde açıklar. Uydurma, efsane yaratma ve renkli yalanlar söylemenin üstadı Pierre Loti, Fransa Akademisi'ne kabul edildiği gün göğsünü gere gere "Loti okuma yazma bilmez" ifadesiyle kendisinden üçüncü şahıs olarak bahsetmekten keyif almıştı.

Fransızların sömürgecilik döneminde Loti tüm dünyayı dolaştı ve ziyaret ettiği birçok yerle ilgili yazılar yazdı. Bir yerinde, Konstantinopolis'teki evinde, "Ayaklarım kalın bir Türk halısında, kürk bir mantoya sarınmış mutluluk veren bir ateşin yanı başında oturuyorum. Sadece eğlenmek için sanki bir dervişmişim gibi davranıyorum," diyerek kendisini tasvir ettiği ünlü romanı *Aziyade*'de özetlediği Türk kültürünü, mutlulukla ama yüzeysel olarak benimsedi. Başka hiçbir yazarda görülmeyen şekilde 19. yüzyıl ortalarındaki Konstantinopolis'in kozmopolit karışımına hayat verdi. Selanik'ten başkente yaptığı gemi seyahatinde "Yolculuk üç gün sürdü. (...) Yolcular arasında vasat bir Rum, iki

çekici Yahudi kadın, bir Alman, bir Amerikalı misyoner ve karısıyla bir de derviş vardı," diye yazar. Pierre Loti'nin *Aziyade*'deki refakatçilerinden birinin "rahatlık için bir Türk, din itibarıyla bir Yahudi ve atalarına binaen bir İspanyol" tarifi Konstantinopolisli İspanyol Yahudilerinin birçoğunun durumunu güzelce özetler. Belki de ondan başka hiçbir yazar bu eski şehrin hüzün verici şirselliğini bu kadar sevimli bir biçimde hissettirmemiştir. İstanbul'un mezarlıklarından Üsküdar'daki Karacaahmet Mezarlığı, Rumelihisarı'nın yanındakiler ve Loti'nin en sevdiği Eyüp sırtlarındaki mezarlık, bugün bile Loti'nin onlarda gördüğü hüzünlü ama cazibeli güzelliği koruyor.

> Taş veya mermerle döşenmiş mezarlık yolları gölgelerin derinliklerinde uzanıyor ve birçok kısmı çökmüş vaziyette. Her iki tarafta servilerin siyah tonuyla çarpıcı bir şekilde tezat oluşturan lekesiz beyazlığıyla yaşlı mermer yapılar duruyor. Çiçek bordürlü yüzlerce yaldızlı türbe bu hüzünlü yolları gasp ediyor; bunlar eski zamanın büyüklerinin ve paşalarının kabirleri.

Loti'nin Konstantinopolis için tercih ettiği kelime "hüzünlü"ydü ki bu kelime Osmanlı'nın kaçınılmaz çöküşüne engel olamayacak kadar güçsüz Sultan II. Abdülhamit için uygun görünüyor. Dizelerin en incesi Loti'nin eserinde biyografi ve roman arasında gider gelir -belki de Marcel Proust'un onun yazınını takdir etmesinin bir nedeni budur- *Aziyade*'den alıntılanan aşağıdaki pasajın roman mı yoksa kişisel gözleme mi dayalı olduğunu bilmek zordur:

> Yeni sultanın, padişahlık sarayını devralmak için büyük bir şatafatla geldiği günü hatırlıyorum. Türkiye'de tahta çıkma ihtimali olan veliahtların tutuldukları eski saraydaki o loş inziva evinden ayrılışını ilk görenler-

> den biriydim. Büyük tören kayıkları onu almaya gelmişti ve kayığım kayığına değecek kadar yakındı.
>
> Bu birkaç günlük iktidar sultanı yaşlandırmaya yetmişti. O zamanlar yüzünde şimdi yitirdiği bir gençlik ve dirilik vardı. Zayıf, solgun, üzgün ve düşünceliydi. Büyük siyah gözlerinin çevresinde halkalar oluşmuştu. Dış görünüşü zeki ve farklı olduğunu ortaya koyuyordu.*

Aziyade'deki Loti karakteri "saraydan, Hintli dansöz kızlar gibi giyinmiş genç Asyalı oğlanların hepsi, Osmanlı hapishanelerinin süprüntülerinden oluşmuş bir seyirci kitlesi karşısında nahoş bir biçimde dans ettiği kentin kenar mahallelerindeki yeraltı batakhanelerine kadar uzanan" Konstantinopolis hayatının tüm yönlerine ortaktı.

Hemingway gibi Pierre Loti de yazmak istediği şey için doğru zamanda doğru yerde olma becerisine sahipti. Memleketi Rocherfort'daki evinde bir Şark Odası döşeyebilmesine imkân veren zengin biriyle evlendiği için de şanslıydı. Burası şimdi Pierre Loti Müzesi oldu. İstanbul'da her yerde bulunabilen eski bir kartpostalın kopyasında Loti odasında tam tekmil Osmanlı kıyafeti içinde görülüyor. Bir Bedevi kabile üyesi gibi giyinmiş, fişekliği göğsüne bağlı, Türk halılarıyla kaplı bir divana oturmuş nargile içiyor ve etrafı her türden Ortadoğu süs eşyaları ve kakma kabzalı eski tüfeklerle çevrili, demode bıyığıyla halinden memnun görünüyor.

Piere Loti'nin ismi İstanbul'da herkesin bildiği bir isimdir. Sultanahmet'teki Pierre Loti Caddesi'nde Pierre Hotel bulunur. Hatta Beyoğlu'nda da Pierre Loti Lisesi vardır. Bu romantik, yarı tuhaf adamın hatırasını yaşatan asıl yer, romandaki karakterle aynı adı taşıyan Aziyade adlı küçük çerkez cariye kızın, yaşadığı haremden dikkat çekmeden sessizce çıkıp Loti adındaki hayali karakterle gizlice buluştuğu kutsal sayılan Eyüp tepelerindeki

* Pierre Loti, Aziyade, Oğlak Yayınları, 2003.

Pierre Loti Kafe'dir. Bu kafenin panoramik güzel bir manzarası vardır. Oradan geriye dönüp Loti'nin herkese methettiği mezarlıktan geçerek Eyüp'e inebilirsiniz.

Rus Mülteciler

Konstantinopolis büyük Avrupa gezisine katılan genç İngilizler için macera dolu bir varış noktasıydı; ancak diğerleri buraya zevk için değil ihtiyaç kabilinden geldiler. Şehrin Karadeniz ve Akdeniz arasında yer alan konumu 1917 devriminden kaçan Beyaz Rusların kaçış rotasındaydı. Elif Şafak'ın *Bit Palas* adlı romanındaki iki karakter General Pavel Pavlovich Antipov ve karısı Agripina, bu aristokrat mülteciler arasındaydı.

Şafak'm anlattığı üzere, geri getireceklerini umdukları mücevherlerini, tezyinatlarını ve diğer teçhizatlarını beklenenin altında bir paraya sattıktan sonra, "Çar'ın ordusunun her rütbeden binlerce askeri, otellerde, konser salonlarında, kabarelerde, kumarhanelerde, lokantalarda, barlarda, kafeşantanlarda, sinemalarda, plajlarda, pavyonlarda ve sokaklarda en olmadık, hiç ummadık işlere dağılmışlardı çoktan. Salaş lokantalarda bulaşık yıkayıp tepsi taşıyor, yalan dolanın gayya kuyusu kumarhanelerde krupiyelik yapıyor, köşe başlarında oyuncak bebekler satıyor, curcunası gırla eğlence mekânlarında fıkırdak kantoculara piyanoyla eşlik ediyorlardı.'"

1920 Kasım'ında General Baron Pyotr Wrangel'in ordusundan arta kalanlarla muzaffer Bolşeviklerin hemen önünden Kırım'dan kaçtı.150 bin görevli, aileleriyle birlikte 56 gemiyi suya indirip İngilizlerin yardımıyla Konstantinopolis'e ayak bastı. Wrangel'ın birliklerine söyledikleri heyecan vericiydi: "Sürgüne gidiyoruz ama dilenciler gibi değil, başımız dik olarak." Bir zamanların şerefli mültecilerinin bazıları Boğaz kıyısındaki ters dönmüş teknelerin altına sığındılar; diğerleri de Dolmabahçe Sarayı'nın ahırlarındaki samanların üzerinde uyudular.

---

* Elif Şafak, Bit Palas, Metis Yayınları, 2002.

Bu mültecilerden günümüze çok azının izi kaldı. Yeniçarşı Sokak'taki Rejans Restoran, Rus yemeği servis eder ama çeşit çeşit votkaları mutfağından daha ünlüdür. Ziyaretçilerin birçoğu onları hiç görmezler ama Karaköy'deki St Andrei, St Ilya, St Panteleimon gibi Rus kiliselerinin çatılarının yeşil, soğan biçimli kubbeleri, limandaki suyu paslandıran sefil görünümlü Ukrayna gemilerinin bulunduğu Haliç'e doğru inen kentin oldukça kasvetli tarafındaki meydanın isle kirlenmiş sokakları arasında kalan eski şehirden şaşırtıcı küçük nazarlar sunar. Tepesinde kendine özgü geleneksel haçlar bulunan bu kiliseler, Rus papazları barındırmak ve Athos Dağı'na giden hacıları yol üzerinde ağırlamak için inşa edilmiştir. Bu mabetlerin göz alıcı renklerdeki duvarlarına oturtulmuş altınla süslenmiş ikonalarının kopyaları Türk şehrinin içerisindeki eski Konstantinopolis'in minyatürleri gibi varlığını devam ettiriyor.

Bugün bu sığınaklar başka tip bir konaklamayı karşılayamayanlar için ucuz pansiyonlar olarak yeniden hayat buluyorlar. Haşlanmış lahana kokan salonları mutsuz hayatları hatırlatıyor. Boya, kubbenin kristal bir avize sarkan tavanından pul pul dökülüyor. Başka bir yerde, nadiren çalınan ağır bir bronz çan asılı. Eski bir papazın Rusça okuduğu ayine cevaben bir avuç yaşlı kilise azası cemaatin tekrarladığı ilahiye makam veriyor ve öksürüyor. Onurlu ve yakışıklı Çar II. Nikola duvardaki portresinden ruhsuz bir şekilde aşağıya bakıyor.

İstanbul'un Yenilikçileri

İstanbul sadece politik mülteciler için değil sanat yönü olan ve edebi sürgünler için de bir cennetti. Edouard Roditi, yirminci yüzyıl ortalarında artistik ve bohem İstanbul hikâyelerinde tekrar tekrar ismi geçen biriydi ve Kadir Has Üniversitesi profesörlerinden Clifford Endres'in *Edouard Roditi ve İstanbul Avangardı* adlı büyüleyici monografisinin öznesiydi. Roditi gerçek bir edebi dünya vatandaşıydı. 1910 yılında Konstantinopolis'le bağları olan zengin Yahudi sanat patronlarının bulunduğu çevrede dünyaya geldi ve Camondoların uzak kuzeniydi.

Endres'e göre: "Edouard'ın baba tarafından büyükannesi ona Yunan gazetelerini okutur, İstanbul sefaradlarının kadim İspanyol dili Ladinoyu öğretirdi (...)." Yeteneğiyle T.S. Eliot'ın başlangıçta dikkatini çekmiş bir dahiydi ve Joyce'u Fransızcaya çevirmek için Samuel Beckett'la birlikte listeye dahil edilmişti. Yenilikçilerin savaşlar arası periyodik yayın organı Transition dergisinde yayıncılık yaptı. II. Dünya Savaşı patlak verince *Amerika'nın Sesi* için çalışacağı New York'a taşındı ve Fransız şiirlerini İngilizceye çevirdi.

Savaştan sonra istikametini İstanbul'a çevirdi ve orada kendini Narmanlı Han'la ilişkili olan yenilikçi çevrenin içinde buldu. Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanını Yaşar Kemal'le evli kuzeni Thilda Serrero'yla birlikte İngilizceye çevirdi. Roditi'nin ailesinin İstanbul'la epeydir devam eden bağları vardı. Amerikan beat kuşağı şairlerinden Gregory Corso'ya yıllar sonra yazdığı bir mektupta kendisini tanıtırken "İtalyan ve Yunan Yahudi kökenliyim, ailemin bir kısmı (...) İstanbul'daki -başka bir deyişle Galata- eski Venedikli imtiyaz sahiplerindendir," diye anlatır. Roditi'lerin, en azından Edouard'a göre evveliyatında edebi bağlantıları vardı. Clifford Endres'in sözüyle: "16. yüzyılın İzmir'inde Osmanlı İmparatorluğu'nun baskı makinelerinden birinde Roditi'nin adı vardır." Roditi'nin babası Doğu Ekspresi'ni işleten Compagnie Internationale des Wagon-Lits için çalıştı ve oğluna göre Pera Palas Oteli'in inşasında da payı vardı.

Başka Bir Ülke

Paris'e gitmek için New York'u terk eden ve bir edebiyat işi için İsrail'e giden Amerikalı roman, oyun ve makale yazarı James Baldwin, 1961 yazının sonlarında İstanbul'da bir arkadaşının evinde yapılan bir eğlencede ortaya çıktı. *The New Yorker*'da yazan Claudia Roth Pierpont onu "koca gözleri ve hurdası çıkmış valiziyle küçük, hırpani siyahi bir adam" olarak tarif eder. Bu özel partide, başı bir Türk aktrisin kucağında bitkin vaziyette uyuyakaldı. Bir sonraki on yıl boyunca şehir Jimmy Baldwin için zaman zaman

sığınak oldu ve *Another Country* adlı kitabını burada bitirdi. Daha öncekiler gibi, Baldwin de şehrin sanat camiasının enerjisiyle baştan çıkmıştı ve romanının dramatik bir yorumu olan *Giovanni'nin Odası* tiyatroya uyarlandı ve İstanbul'da sergilendi.

Üvey babasının Harlem'de katı bir vaftizci vaiz olduğu baskıcı sert bir aileden gelen Baldwin, şehrin eşcinsel görüntüsünden büyülenmiş ve sokakta el ele dolaşan erkekleri gördüğünde, Türk arkadaşları bu âdetin erkeklerin eşcinsel oluşuyla bir ilgisi olmadığını söylemesine rağmen hayretler içinde kalmıştı. Her ülkede olduğu gibi Türkiye'nin de öncesinde ve halen süregelen kendine özgü bir ırkçılık anlayışı olmasına karşın Birleşik Devletler'deki siyah-beyaz ayırımı orada bulunmuyordu ve Baldwin bu farklılıktan haz alıyordu. Thilda Serrero bir mektubunda Roditi'ye "Jimmy Baldwin İstanbul'da bir balık" diye yazmıştı. Burası caz seven bir şehir ve Amerikalı siyahi adamlar bütün Avrupa'da olduğu gibi burada da kültürel bir kahraman olarak addediliyor. Baldwin kitabında İstanbul'daki deneyimlerinden bahsetmemiş olsa da, şehrin tarafsızlığı ve çokkültürlülüğü barındıran gelenekleri mutlaka onun dünya görüşünü şekillendirmiştir. Sonuçta, belki de Boğaz'da şehir fazlasıyla bir parti şehrine dönüştüğünden olsa gerek Baldwin de doğal olarak başka bir sığınak bulmak üzere Fransa'nın güneyine gitti.

31

Bayezid, Kahve ve Cami

İstanbul'da güneşin parladığı herhangi bir gün, birkaç saati, şehirde inşa edilen ilk imparatorluk camisi Bayezid Camisi'ne bakarak geçirmek için iyi bir gündür. Cami 1506 yılına tarihlenir ve Osmanlıların Sinan ortaya çıkmadan önce bile kudretli camiler inşa ettiklerinin bir göstergesidir. Bayezid Camisi'nin Mekke'ye doğru yönelen kıblesinin, denizcilerin pusulalarını, astronomların saatlerini ayarlayacakları kadar hassas olduğu söylenir. Şehrin tam ortasında birkaç metrekare mezarlık alanı sağlayan caminin avlusuna doğru yöneliyorum.

Bu mahallelerde, bir yanda pembe giysiler içinde bir kız çocuğunun baştan ayağa kara çarşafa bürünmüş annesine laf yetiştirmesi, başka bir yanda avlunun ortasındaki çeşmede genç bir adamın abdest alması ve diğer bir köşede de kır sakallı bir adamın gazete okuması gibi çeşitli zıtlıkları birarada görebilirsiniz. İç mekânın dört tarafında bulunan pasajların kemerleri, hava kirliliğinin etkilerinden arınmaları için hepsi fırçalanarak temizlenmiş yeşil somaki mermeri ve koyu kırmızı porfiriden yapılmış kalın sütunlarla destekleniyor. Bir kapıdan diğerine, kuzeyden doğuya, batıdan kuzeye insanlar günlük koşuşturmaları içinde gelip gidiyorlar.

Buradaki mimaride Osmanlı zevkini temsil eden bir ihtişam, bir kasvet var. Bu niteliklerin 19. yüzyıl uyarlamasını,

imparatorluğun gerileme döneminde inşa edilmiş Dolmabahçe ve Beylerbeyi gibi barok saraylarında görürsünüz. Abdest alınan çeşme Gladstone valiz veya yaşlı halanız kadar haşmetli, mütehakkim ve sempatiktir. Etkinin bir bölümü avlunun kapladığı alanın orantısından gelir: Burası Sultanahmet Camisi ve Süleymaniye'nin avluları kadar ferah değil. Yine de pasajlardaki kemerlerin dalgalı mermer taşı gibi hayal ürünü dokunuşlar var. Gri mermer, zümrüt yeşili ve neredeyse kahverengine yakın yakut kırmızısı taş süslemeleriyle dönüşümlü olarak sıralanıyor. Ana kubbe yan kubbeler tarafından, Türkiye'deki ibadethane mimarisinin güzelliğinin bir parçası olan bir kümeleme etkisiyle desteklenmektedir.

Bu camiyi kuran Bayezid, Büyük Timurlenk tarafından yakalanıp kafese konan Yıldırım Bayezid değildi. Bütün bunlar, Osmanlılar Şehirlerin Kraliçesi'ni fethetmeden önceydi. Bu Bayezid, belki de sultanların en mistik ve münzevi olanı, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Bayezid idi. Babasının Hıristiyan ikonaları, İtalyan tabloları ve heykelleri, klasik el yazmaları, kitapları ve eserlerinden oluşan koleksiyonu bildiğimiz kadarıyla ölümünden sonra Kapalıçarşı'da satıldı. Bayezid aynı zamanda dervişlerin sema gösterisini izleyebileceğiniz Galata Mevlevihanesi'ni de kurdu. 1492'de İspanya ve Portekiz'den kovulan Sefarad Yahudisi mültecileri memnuniyetle kabul etti ve çoğunu İstanbul yerine imparatorluğun ikinci planda gelen şehirlerine yerleştirdi. Ardından tahttan feragat etmeye zorlandı ve büyük ihtimal oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından zehirlendi.

Anahtar kelimeleri bir dilden başka bir dile çevirmek ustalık ister. Türkler, bizim İngilizcedeki "soul" kelimesini tanımlamak için genellikle "ruh" kelimesini kullanıyorlar. Bununla ilişkili başka bir kelime ise, Redhouse tarafından "real essence (gerçek öz), essence (öz), essential nature of a person (bir insanın gerçek doğası)" ve "bodily desires (bedensel istekler), cravings of the flesh (bedenin şiddetli arzusu)" olarak tanımlanan *nefis*'tir. İslam dininde, 17. yüzyıl tarihçisi Evliya Çelebi'nin kullandığı şekliyle *nefis, ruh olan "soul"* gibi kavramsallaştırılmış bir ayrı

varlık olarak değil, genellikle insanı kötülüğe sürükleyecek iştah veya arzu olarak çevrilmiştir. Burada Çelebi tarafından anlatılan Bayezid'in nefsi ile mücadelesini göreceksiniz:

> Hayatının son 7 yılında içinde kan ve hayat belirtisi olan hiçbir şey yemedi. Buzağı veya koyun paçası yemeye hasret olduğu bir gün nefsiyle girdiği olağanüstü savaşta uzun süre mücadele etti ve sonunda önüne çok iyi terbiye edilmiş bir tabak paça konunca nefsine doğru şöyle seslendi. "Ey nefsim! İşte arzu ettiğin paça önünde. Eğer istiyorsan bedenimi terk et ve onu ye." Tam o anda bir mahlûk ağzından dışarı çıktı ve yemeğin bütün suyunu içti. Mahlûk nefsini körelttikten sonra geldiği yere geri dönmeye çabaladı. Ancak Bayezid tekrar geri dönmemesi için eliyle onu engelleyince yere düştü. Sultan da öldürülmesini emretti. İçoğlanları onu tekmeleyerek öldürdüler. Zamanın müftüsü nefsin insanın en önemli parçası olduğunu söyleyerek ölmüş nefsin gömülmesi gerektiğine karar verdi; ölü nefis dualarla Bayezid'in türbesinin yanındaki küçük mezara gömüldü. II. Bayezid'in meşhur iki kere ölüp, iki kere gömülme hikâyesinin gerçeği budur.

Şimdi güney yönünde Ordu Caddesi ile caminin batısındaki Kaligrafi Müzesi'nin bulunduğu -medrese ve cami arasındaki boşluğun karşısında ulu çınarların gölgelediği- geniş bir avlu vardır. Avlu camiyi uzaktan izlemek için avantajlı bir konumdadır. Öğleden sonra gün ışığı caminin dış yüzünün karşı karşıya kaldığı barut mavisi panelleri ve iki minarenin en büyüğünü süsleyen tuğla ve taş süsleme işlerini ortaya çıkarıyor. Bugünün ılımlı güneş ışığında hemen hemen mavi görünen gri kurşundan kubbelerle örtülü caminin taşı devetüyü rengini andıran kahverengimsi-gri rengindedir. Caminin dış cephesine, boylu boyunca yanık kırmızı renkte küçük dekoratif dokunuşlar eklenmiştir.

Bayezid'e batıdan iyice baktıktan sonra, bir süreliğine, ca-

minin Sahaflar Çarşısı'nın kapısının hemen dışındaki girişiyle yanyana olan İstanbul'daki tüm ağaçlar kadar büyük servi ağaçlarının altındaki kafede oturmak keyif verici oluyor. Burada çay içenlerin çoğunluğu erkek. Kimse acelesi varmış gibi davranmıyor. Sohbet sakin bir tempoda devam ediyor. Normal bir günde, satmak üzere getirdiği bir bavul dolusu kıyafetle bir masada oturan genç bir adam görebilirsiniz. Başka biri, elinde bir tornavidayla bir cep telefonunu tamir etmek için uğraşıyor olabilir.

Daha yaşlıca bir adamın, küçük katlanan bir masada sergilediği bazısı ahşap, bazısı amber, bazısı da amber gibi görünen plastikten tesbihleri var. Amberin gerçek olup olmadığını tesbihlerin altına bir çakmak tutup yanıp yanmadığına bakarak söyleyebilirsiniz. Amber yanmaz çünkü. Beyaz turbanı ve uzun devetüyü rengi paltosu olan bir rahip tesbihleri inceleyen insan kümesine katılıyor. Her tesbihte her biri, Allah'ın isimlerini taşıyan 99 boncuk olmalı. Bu arada bol miktarda sigara içiliyor ve keyif yapan bu düşünceli, iyi kalpli adamlardan meydana gelen kalabalıkta sohbet sakin bir tempoda devam ediyor. İnsan bu sohbetlerin yüzyıllardır devam ettiğini ve sonsuza kadar gideceğini düşünüyor.

32

Konstantinopolis, Kavafis ve Akdeniz Dünyası

İster Palermo veya Malta'da, ister Tanca, Venedik ve Dalmaçya kıyılarında isterse de Yunan Adaları'nda olsun Akdeniz'in bütün limanlarında, atmosfer, uçak yolculuğu çağından önceki bin yıllık dönemde var olan zamansız denizcilik dünyasında takılıp kalır. Tekneler ve römorkörler, Atina'nın liman kenti Pire'nin kıyı şeridi boyunca, daha küçük gemi filosunun yukarısındaki pırıl pırıl ve kocaman görünen beyaz yolcu gemileri arasında bir ileri bir geri manevra yapıyorlar. Rıhtım boyunca *souvlaki* (şiş kebap) tezgâhları ve limonata satıcıları faal bir ticaret içindeler. Omuzlarına şal atmış, ayakkabıları yırtık pırtık siyah giysili kadınlar mısır koçanlarını duman tüten mangallarda kızartıyorlar.

Parke taşlı sokaklarda tangur-tungur giden kim bilir nelerle doldurulmuş çuvallar ve 20 litrelik zeytinyağı tenekeleriyle tepeleme yüklü eski Mercedes kamyonlardan çıkan egzoz, ızgaradaki mısıra ve pişen kuzunun kokusuna, bağıra çağıra konuşulan Rumcaya, içten yanmalı motora, gemi düdüklerine ve kornalara karışıyor.

Rıhtımın uzağında sessiz bir sokakta bir ayakkabı tamircisi ya da çilingirden hallice loş bir kitapçı dükkânı gözünüze kestiriyorsunuz. Yaşlı bir adamın oturmadan önce arka cebinden beyaz

bir mendil çıkarıp sandalyesinin tozunu bir törenle temizlediği ve ardından garson su ve uzo, -İstanbul'da bu su ve rakıdır- ile çıkagelene kadar emreder bir tavırla ellerini çırptığı büyük bir çınar ağacının altındaki çinko masalı ve kaba sandalyeli bir kafede, bir otelin terasında, trende, kumsalda, okuyacak İngilizce birşeyler bulma arayışında olan sizin gibi gezginlerin okuma ihtiyacını karşılamak da işin bir parçasıdır.

Herhangi bir düzenle değil öylesine istif edilmiş turuncu ve mavi kapaklı Penguins ve Pelican yayınları -Graham Green'ler, Iris Murdoch'lar, Evelyn Waugh'lar ve Lawrence Durrel'ler-, boş sayfasına, birisine ait Wellesley College Massachusetts yatakhane adresinin yazılı olduğu sayfaları kıvrılmış Plato'nun *Devlet* isimli ders kitabı, Mary Renault'un soluk kapaklı *Bull from the Sea* kopyası bulunuyor. Lawrence Durrel'in Korfu hakkında yazdığı *Prospero'nun Hücresi* (Prospero's Cell), Robert Byron'un Athos Dağı ile ilgili kitabı *İstasyon* (The Station) ve Kavafis'in bir sayfasında Yunanca, diğer sayfasında İngilizce yazılmış şiirlerinin olduğu bir cilt de işte burada.

Doğu Akdeniz'in demotik uygarlığını seven, şiirlerin koruyucu azizi İskenderiyeli, Konstantinopolisli Kavafis 1882'de çıkan karışıklık ve o yıl Mısır'ı işgal eden İngilizlerin art arda gelen bombalaması yüzünden İskenderiye'deki aile evinden çıkmaya zorlanınca Kavafis'in annesi oğullarını sorun halledilene kadar bugünkü Sadberk Hanım Müzesi'nin bulunduğu yerden pek de uzakta olmayan Yeniköy'deki babasının evine yerleştirdi. 19 yaşındaki Kavafis, Boğaziçi kıyısında yürüdü, şehirle tanıştı ve ilk cinsel maceralarını burada yaşadı ve işte o şehirdi bugüne kadar gelen ilk şiirlerini yazdığı. Unutuşun ve hatırlayışın kenti Konstantinopolis...

Cebinizde Kavafis'in kitabıyla bir taverna bulun. Geminiz gece yarısı kalkacak ve o zaman acıkmış olacaksınız. Hem Yunanistan'da hem Türkiye'de âdet olduğu üzere mutfağa doğru yürüyün ve ocaktaki büyük bakır kaplarda ağır ağır kaynayan yemeklerden birkaç tanesini işaret edin. Siz okudukça Achilles, Menelaos, Mark Antony, ilk Hıristiyanlar ve son Paganlar, 14.

yüzyıl Bizans İmparatoru John Kantakuzinos, Truva Savaşı'ndan, 19. yüzyıl sonlarının İskenderiye'sindeki taverna ve meyhanelerinde Kavafis'in geçirdiği öğleden sonralarına kadar Akdeniz tarihinin *dramatis persona*'sı, tavernayı dolduracaktır.

Yemek lezzetli; yanında Retsina (bir Yunan içkisi) ile suyuna iri ekmek parçaları bandırılan kuzu ve patlıcan. Hiç sebep yokken o Konstantinopolis'le ilgili anılarında şaraptan şikayetçi olan Kremonalı Liudprand gelir aklınıza: "Başımıza gelen felaketin yanında bir de kara sakız ve reçineyle rahiyalandırılmış Grek şarabını içmek artık olanaksızdı." Akdeniz dünyasının insanlık dramı tam o anda günümüze ait olduğunu hissettirir. Ya da daha kesin bir ifadeyle eşzamanlıdır; Truva'nın düşüşü ve Konstantinopolis'in düşüşü uzun süre devam eden bir anla kuşatılır.

Gece yarısı oluyor. Yanınıza gece için yarım litre uzo ve birkaç şişe su alıp İstanbul'a gitmek üzere olan paslı eski gemiye binin. Geminin sancak tarafının ortasında bir şezlong bulun, tüylü bir battaniyeyi bacaklarınıza örtün ve Kavafis'in şiir kitabını açın. Tavernada yediğiniz yahninin domates renginde, kelebek şekilli lekesi sayfayı boyuyor. Yalnızca salondan sızan ışık okumayı mümkün kılıyor. İşte "İthaka" adlı şiirden bir çift satır:

> İthaka'ya doğru yola çıktığın zaman,
> Dile ki uzun sürsün yolculuğun...*

Akdeniz mekân ve zamanın, ticaret fetih ve fikirlerin sızıntısı yoluyla kaynaştığı yerde, iplikleri bağlayan bir ip oyunudur. Venedik San Marko Katedrali'nde bulunan gürbüz bronz atlar IV. Haçlı Seferi sırasında Konstantinopolis'teki hipodromdan gaspedilmişti. En muhteşem Yunan tapınakları Güney İtalya'daki Paestum ve Sicilya'daki Agrigentum'da bulunurlar.

Diana (Artemis) Tapınağı'nın iskeleti içinde inşa edilmiş Siraküza Katedrali'ni ve Santa Lucia gününde ellerinde mumlarla karartılmış mabedi dolduran kilise müdavimlerinin iç geçirme-

* Çeviren: Cevat Çapan.

lerini, gülüşlerini ve *Che bella* diye bağırışlarını hatırlar mısın? Sanki bir hayalet görüyorlardı: Omuzlarında, ışıltılı, sarışın melek gibi bir çocuk taşıyan Sicilya'nın ortaçağ hükümdarlarından -Palermo'daki Palazzo Normano'yu inşa eden ve odalarını mozaiklerle donatmak üzere Bizans'tan zanaatkarlar getirten- Norman krallarının genini taşıyan Arap kılıklı esmer bir adam.

Askeri yönetime karşı olanların gizli bir hapishanede saklandığı Leros Adası'nın öte tarafındaki tutsak kampına gelince, gözlerden uzak tutulan kraliyet ailesine uygulanan, suçlunun burnunu kesmek ve dilini ikiye ayırmak gibi en sevilen ceza yöntemlerinin vahşiliği Bizanslıları şaşırtmamış olmalı. IV. Murat'ın celladı Kara Ali, 77 işkence aletiyle orada yerini bulabilirdi. Kavafis'in Helenizm'i, klasik Yunan kültürü ile ilişkilendirdiğimiz medeniyetin sabahını değil daha çok insan doğasının aşınıp incindiği ve itibarının düştüğü ikindi vaktini yansıtır. Bunlar Kavafis'in kitabının gidip geldiği enlemlerdir. Motoru gerilerek zorlanan geminin yol alışını hissederek güvertedeki şezlongunuzda şekerleme yaparken, bu eski gemi kuzeye ve doğuda Bizans'a doğru ilerliyor.

Şafak vakti geminiz ismi size yabancı gelen bir limana demir atıyor. İskelenin duvarına şablonla yazılan Yunan harflerini çözümlemek zor. Kavafis ilk önce buraya gelmiş gibi duruyor. İthaka adlı şiirinde yazdığı gibi:

> Nice yaz sabahları olsun,
> eşsiz bir sevinç ve mutluluk içinde
> önceden hiç görmediğin limanlara girdiğin!*

İskelede, taş pençesini İncil'in üzerine koyan San Marco'nun Kanatlı Venedik Aslanı'nın kısmen silinmiş mermer kabartmasını görüyorsunuz. Bunun bir benzeri Üsküdar'da, diğer birkaç tanesi de rastgele yerleştirilmiş halde Sultanahmet'te bulunuyor. Bunlar muhtemelen Venedikli tüccarların evlerinin San Marco Aslanı tarafından işaretlendiği günlerden kalmıştır.

---

* Çev: Cevat Çapan

Tepede, Fenikeli küçük yelkenlinin kare yelkeni gibi duran mavi beyaz Yunan bayrağı, denizin esintisiyle şap şap ses çıkarıyor. İskeledeki marketlerden gelen güzel kokuların karışımları kıyıdan denize doğru yayılıyor: Biber ve karanfil, kurutulmuş Yunan kekiği, dağ kekiği ve lavanta. Belki de bu, Konstantinopolis'in surları boyunca süren nihai savaştan 10 gün sonra, 9 Haziran 1453'te Şehirlerin Kraliçesi'nden göç edenlerle yol alan geminin geldiği limanın ta kendisi. Güvertedeki bir denizci rıhtımda bekleyenlere havadisleri haykırıyor.

Kronoloji

324	İmparator I. Konstantin'in yeni Bizans şehrinin inşasını başlatması
330	Konstantinopolis'in Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olması
360	I. Ayasofya Kilisesi'nin açılışı
378	Hadrianapolis Muharebesi, Vizigotların zaferi
381	Hıristiyanlığın, imparatorluğun resmi dini olması
413-414	II. Theodosius'un surları inşa ettirmesi
527-65	Jüstinyen'in hükümdarlığı ve Bizans'ın en geniş sınırlara ulaşması
532-37	I. Jüstinyen'in yıkılan Ayasofya'yı yeniden inşa ettirmesi
541-42	Salgın sebebiyle şehir nüfusunun %40'ının yaşamını kaybetmesi
565-717	Şehrin Araplar ve Persler tarafından işgal edilmesi
628	Perslerin yenilgiye uğratılması
726	Putkırıcılık hareketinin başlaması
780	İmparatoriçe İrini'nin putkırıcı politikaları sonlandırıp heykellerin dinsel açıdan yeniden önemli addedilmesini sağlaması
1096	I. Haçlı Seferi'nin Konstantinopolis'e ulaşması
1204	IV. Haçlı Seferi'nde Konstantinopolis'in talan edilmesi
1204-61	Konstantinopolis'te Latin İmparatorluğu hâkimiyeti
1347	"Kara Ölüm" vebanın Konstantinopolis'e yayılması
1453	Daha sonra "Fatih" unvanıyla anılacak olan II. Meh-

	met'in şehri kuşatıp fethetmesi
1459	Topkapı Sarayı'nın inşasına başlanması
1512-1520	I. Selim'in hükümdarlığı döneminde sınırların Mısır ve Safevi Devleti'ne uzanması
1517	Selim'in Mekke ve Medine'yi fethetmesi ve Osmanlı Hanedanı'nın halifelik talep etmesi
1520-66	Muhteşem Süleyman'ın hükümdarlığı
1699	1683-1698 yılları arasındaki Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları'nın sonucunda Karlofça Anlaşması'nın imzalanması
1574-1617	Valide sultanların yönetimde öne çıktığı dönem
1812-13	II. Mahmut'un Mekke ve Medine'yi yeniden fethetmesi
1827	Osmanlı ordusunun, İngiliz, Fransız ve Rus orduları tarafından yenilgiye uğratılması
1832	Yunanistan Krallığı'nın kurulması
1839	Tanzimat Fermanı ile beraber kılık kıyafet, mimari, hukuk ve siyaset konularında Batılılaşma hareketlerinin başlaması
1918-23	Şehrin işgal edilmesi
1920-22	Kurtuluş Savaşı
1922	Son sultanın tahttan indirilmesi
1923	Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Ankara'nın başkent olması
1930	Şehrin resmi adının İstanbul olarak değiştirilmesi
1938	Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü
1950	İlk demokratik seçimler
2005	Avrupa Birliği'ne üyelik müzakerelerinin başlaması

Tarihten Bugüne İstanbul'a Hükmedenler

Bizans Dönemi:

Konstantin Hanedanı

324-337 I. Konstantin (Büyük Konstantin)
337-361 II. Konstantin
361-363 Julianus Apostatata

Valentinianus Hanedanı

364-378 Valens
378-379 Gratianus

Theodosius Hanedanı

379-395 I. Theodosius (Büyük Theodosius)
395-408 Arcadius
408-450 II. Theodosius
450-457 Markianos

Leo Hanedanı

457-474 I. Leo (Trakyalı)
474-491 Zeno
475-476 Basiliscus
491-518 Anastasios

Jüstinyen Hanedanı

518-527 I. Justin
527-565 I. Jüstinyen (Büyük Jüstinyen)
565-578 II. Justin
578-582 II. Tiberius Konstantin
582-602 Mavrikios

Herakleios Hanedanı

610-641 Herakleios
641-668 II. Konstans
668-685 IV. Konstantin
685-695 II. Justinian

20 Yıllık Kargaşa Dönemi

695-698 Leontios
698-705 III. Tiberius
705-711 II. Justinian
711-713 Philippikos Bardanes
713-715 II. Anastasios
715-717 III. Theodosios

İsaurya Hanedanı

717-741 III. Leo (İsauriyalı)
741-775 V. Konstantin
775-780 IV. Leo Hazar
780-797 VI Konstantin
797-802 Atinalı İrini

Nikeforos Hanedanı

802-811 I. Nikeforos
811-812 Stavrakios
812-813 I. Mikhail Rangabe

Amoriya Hanedanı

820-829 II. Mikhail (Kekeme veya Amoriyalı)
829-842 Theofilos
842-867 III. Mikhail (Sarhoş)

Makedonyalılar Hanedanı

867-886 I. Basileios (Makedonyalı)
886-912 VI. Leon (Bilge)
912-913 Aleksandros
908-959 VII. Konstantin Porphyrogennetos
959-963 II. Romanos
963-969 II. Nikeforos
969-976 I. John
976-1025 II. Basil
1025-1028 VIII. Kontantin
1028-1050 Zoe
1028-1034 III. Romanos
1034-1041 IV. Mikhail (Paflagonyalı)
1042 Teodora
1042-1055 IX. Konstantin
1055-1056 Teodora

Dükas Hanedanı

1059-1067 X. Konstantin Dukas
1067-1078 VII. Mikhail Dukas
1068-1071 IV. Romanos Diogenes
1078-1081 III. Nikeforos

Komnenos Hanedanı

1081-1118 I. Aleksios Komnenos
1118-1143 II. Yannis Komnenos
1143-1180 I. Manuel Komnenos
1180-1183 II. Aleksios Komnenos
1183-1185 I. Andronikos Komnenos

Angelos Hanedanı

1185-1195 II. İsaakios Angelos
1195-1203 III. Aleksios Angelos
1203-1204 II. İsaakios Angelos
1203-1204 IV. Aleksios Angelos
1204 V. Aleksios

Latin İmparatorluğu

1204-1205 I. Baodouin
1206-1216 Henry
1217-1219 Yolanda
1219-1228 I. Robert
1228-1237 John
1237-1261 II. Baodouin

Palaiologos Hanedanı

1261-1282 VIII. Mikhail Palaiologos
1261-1328 II. Andronikos Palaiologos
1294-1320 IX. Mikhail Palaiologos
1328-1341 III. Andronikos Palaiologos
1341-1391 V. Yannis Palaiologos
1391-1425 II. Manuel Palaiologos
1425-1448 VIII. Yannis Palaiologos
1448-1453 XI. Konstantin Palaiologos

Osmanlı Padişahları

1453-1481 II. Mehmet (Fatih Sultan Mehmet)
1481-1512 II. Bayezid
1512-1520 I. Selim (Yavuz Sultan Selim)

1520-1566 I. Süleyman (Muhteşem Süleyman, Kanuni Sultan Süleyman)
1566-1574 II. Selim (Sarı Selim)
1574-1595 III. Murat
1595-1603 III. Mehmet
1603-1617 I. Ahmet
1617-1618 I. Mustafa
1618-1622 II. Osman (Genç Osman)
1622-1623 I. Mustafa
1623-1640 IV. Murat
1640-1648 I. İbrahim (Deli İbrahim)
1648-1687 IV. Mehmet
1689-1691 II. Süleyman
1691-1695 II. Ahmet
1695-1703 II. Mustafa
1703-1730 III. Ahmet
1730-1754 I. Mahmut
1754-1757 III. Osman
1757-1774 III. Mustafa
1774-1789 I. Abdülhamit
1789-1807 IV. Mustafa
1808-1839 II. Mahmut
1839-1861 I. Abdülmecit
1861-1876 I. Abdülaziz
1876 V. Mehmet Murat
1876-1909 II. Abdülhamit
1909-1918 V. Mehmet
1918-1922 VI Mehmet

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları

1922-1938 Mustafa Kemal Atatürk
1938-1950 İsmet İnönü
1950-1960 Celâl Bayar
1960-1966 Cemal Gürsel
1966-1973 Cevdet Sunay
1973-1980 Fahri Korutürk
1978-1983 Kenan Evren
1989-1993 Turgut Özal
1993-2000 Süleyman Demirel
2000-2007 Ahmet Necdet Sezer
2007- Abdullah Gül

Tarihsel Yer Adları Dizini

Altın Boynuz (Haliç), eski şehri Beyoğlu'ndan ayıran ve Boğaz'la kesişme noktasından 7 km. kadar içeriye doğru akan kıvrımlı medcezirsel bir haliçtir. İngilizce anlamı kabaca Grekçe Κεράτιος Κόλπος, Keratios Kolpos'tan gelir; Türkçede ise körfez anlamına gelen Haliç'tir. Boynuzun meydana getirdiği doğal liman İstanbul'un konumu için büyük bir avantaj sağlar.

Altın Kapı, İmparator I. Theodosius'un hükümdarlığı zamanında (378-395) ihtimalle 386 yılında Vizigotlara karşı kazandığı zaferin anısına inşa edilmiş bir zafer takıdır. Altın Kapı olarak adlandırılmasının sebebi şehir surlarının yaldızlı bronz plakalarla kaplı olmasıdır. Bizans devri boyunca Altın Kapı önemli seferlerden dönen imparator ve generallerin zafer kapısı olarak kullanıldı. Böyle bir meşhur olay, İmparator Heraclius'un 628'de İran Sasanilerine karşı yaptığı başarılı sefer sonrasında Kudüs'ten çaldıkları Kutsal Haç'ı Konstantinopolis'e getirip zaferle kapıdan geçmesiydi. Atlı arabası dört fil tarafından çekildi. Türkler II. Mehmet zamanında Avrupa yakasından gelecek saldırılara karşı şehri savunmak için Yedikule'yi inşa ettiler.

Arnavutköy, Boğaz'ın Avrupa yakasında Bebek ile Ortaköy arasında bulunan bir kıyı semtidir. Osmanlılar Arnavut mübadilleri getirip buraya yerleştirmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Arnavutköy'ün nüfusu ağırlıklı olarak yahudilerden oluşuyordu ancak çoğunluğu 1877'deki feci yangından sonra burayı terk ettiler. Arnavutköy'ün tepelerinde eski adı Robert Kolej olan Boğaziçi Üniversitesi vardır.

Asmalımescit, asmalarla kaplı küçük cami anlamına gelen ismini, meyhane ve lokantalarla dolu İstiklal Caddesi ile Pera Palas Oteli arasındaki uzun caddeden alan Beyoğlu gece hayatının yaşandığı bir semttir. Geleneksel olarak sanatçıların ve aydınların uğrak yeri olmuştur.

At Meydanı, Bizans zamanında araba yarışlarının, sirklerin ve diğer

popüler eğlencelerin yapıldığı 100.000 seyirci kapasiteli Bizans Hipodromu'nun Türkçedeki adıdır. 532'deki Nika İsyanı sırasında ayaktakımının Ayasofya Kilisesi dahil kentin büyük bir bölümünü tahrip etmesinin ardından Jüstinyen'in bu ayaklanmayı bastırmak için 30.000 kişiyi At Meydanı'nda katlettiği bazı olaylar dahil olmak üzere politik gösteriler de zaman zaman burada yapılıyordu.

Atik Valide Camisi, 1547 yılında inşa edilmiştir. Sinan'ın en iyi camilerinden biri ve son büyük eseridir. İstanbul'un Asya yakasındaki Üsküdar meydanının arkasındaki tepededir. Cami II. Selim'in Venedikli karısı ve II. Murat'ın annesi olan Sultan Nurbanu'nun siparişiyle yapılmıştır.

Aya İrini veya "Kutsal Barış" bugün Topkapı Sarayı'nın duvarları içinde kalan, İstanbul'daki en büyük ikinci Ortodoks kilisesidir. 4. yüzyılda bugünkü Aya İrini'nin bulunduğu alanda bir kilise kuruldu. Büyük Jüstinyen zamanındaki Nika İsyanı sırasında imha edilen kilise 6. yüzyılda Jüstinyen şehri yeniden yapılandırırken tekrar restore edildi. Günümüze kilisenin yalnızca yapı iskeleti kalmıştır.

Ayasofya, *Kutsal Bilgelik Kilisesi* 360 yılında tahsis edilmiş, ancak daha sonra Aya İrini gibi Nika İsyanı sırasında tahrip edilmiş ve Büyük Jüstinyen zamanında yeniden inşa edilmiştir. Yeniden inşa edilmesi sırasındaki Yunan mimarları bir fizikçi olan Miletli İsidoros ile bir matematikçi olan Trallesli Anthemius'tur. Fetihten sonra kilise camiye dönüştürüldü ve 1935 yılında Mustafa Kemal tarafından müzeye dönüştürülene dek Müslümanlar ibadetlerini burada gerçekleştirdiler.

Ayios Yorgios, Kuzguncuk'taki Hagios Georgios Rum Ortodoks Kilisesi, zamanında etnik açıdan çeşitli bu toplumda yaşayan büyük orandaki Rum nüfusunun ihtiyaçlarını karşılıyordu. Yan şapelinde dikkate değer ikonalar mevcuttur.

Aziz Peter ve Aziz Paul Kilisesi, 6. yüzyılın erken zamanlarında yeni kilisenin inşası için yıkılan Aziz Sergius ve Bacchus kiliselerinin olduğu alanda bulunan eski bir kilisedir.

Aziz Sergius ve Bacchus Kilisesi camiye dönüştürülünce "Küçük Ayasofya" adını aldı. Ayasofya'nın inşasının hemen ardından muhtemelen 527-536 yılları arasında inşa edildi. Kilise, 55'te Papa Vigilius İmparator Jüstinyen tarafından Roma'dan Konstantinopolis'e çağrıldığında onu yakalaması emredilen imparatorların askerlerinden kaçarak kiliseye sığınmak istediği Bizans'ın teolojik tartışmaları tarihindeki dramatik bölümün bir sahnesi oldu. Daha sonra putkırıcılık döneminde, manas-

tır, eylemin merkezlerinden biri haline geldi.

Balat, Haliç kıyılarında konumlanmaktadır. İstanbul'daki geleneksel bir Yahudi mahallesi olarak Yahudi Hastanesi ile Ahrida ve Yanbol sinagoglarına ev sahipliği yapmaktadır. Halen az sayıda Yahudi sakini vardır ama Balat dar, parke sokakları ve aile işletmeleri ile eski moda bir bölge olarak kalmıştır.

Bebek semtinin tam adı "Boğaz'ın Gözbebeği"dir. Boğaz'ın Avrupa yakasındaki Arnavutköy'ün yukarısında konumlanan Bebek, bir kıyı köyü olarak kurulmuş ve Osmanlı İstanbul'unda popüler bir yerleşim bölgesi olarak genişlemiştir.

Beşiktaş, Boğaz'ın Avrupa yakasında bulunan bu semtin adını, Beytüllahim'deki bir Bizans kilisesinde bulunan İsa'nın yadigârı taş beşikten aldığı düşünülmektedir. II. Mehmet'in koleksiyonuna geçen de muhtemelen aynı emanettir. Beşiktaş çeşitli noktalardan gelip giden otobüsleri, taksi durağı ve Boğaz'dan geçerek Asya yakasında Üsküdar'a giden motor durağı ile bir ulaşım merkezidir. Zira bu yerleşim daha çok 1903'te kurulan Beşiktaş Jimnastik Kulübü ile bilinmektedir. Futbol kulübünün taraftarları arasında romancı Orhan Pamuk da vardır.

Beyazıt, adını Sultan II. Bayezid'den alan eski İstanbul'daki bir bölgedir. Bölgenin merkezi, bazı kalıntıları Sultanahmet Meydanı'nın güney tarafındaki ana cadde Divanyolu'nun devamındaki Ordu Caddesi'nde bulunan Roma dönemindeki Forum Tauri'nin (Boğa Meydanı) yer aldığı Beyazıt Meydanı'dır. Meydan kuzeyde, giriş kapısının yanındaki tarihi yangın kulesi ile İstanbul Üniversitesi'ne açılır. Hafta sonları burada büyük bir bitpazarı kurulur. Camiyi geçince doğuya doğru Kapalıçarşı'nın köşesinde kitapçıların bulunduğu sükûnetin gölge veren sığınağı Sahaflar Çarşısı'nın girişi vardır.

Beyazıt Camisi, Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Bayezid'in 16. yüzyıldaki hükümdarlığının başlangıç yıllarında inşa edildi. Fatih Camisi'nden sonra Mimar Sinan'in inşa ettiği camiler de dahil olmak üzere büyük camilerin ölçeği ve bütündeki planına ilişkin olarak bir emsal teşkil eden selatin camilerinin ikincisidir.

Beylerbeyi Sarayı, "Efendilerin efendisi" anlamına gelen Beylerbeyi Sarayı, aynı zamanda Dolmabahçe Sarayı'nı da inşa eden mimar bir Ermeni aileye mensup Sarkis Balyan tarafından Sultan Abdülaziz için İkinci İmparatorluk tarzında inşa edilmiştir.

Beyoğlu, Venedikli ve Cenevizlilerin bu yerleşim bölgesi, Haliç'in ötesinde olduğundan Grekçede "öte" anlamına gelen Pera adını almıştır.

Haliç'in kuzeyindeki alanın adı, ihtimalle babası Andrea'nın Venedikli baş diplomat ve sonra da Venedik Doçu olduğu Venedikli hükümet görevlisi Lodovico Gritti'ye atfen, "Konstantinopolis'teki hükümdarın veya önderin oğlu" anlamına gelmektedir. Lodovico'nun sarayı buradadır. Beyoğlu Haliç kıyılarından Taksim Meydanı'na ve ötesine kadar uzanır ve İstanbul'un ana alışveriş ve gece hayatı bölgesidir.

Bodrum Camisi, altta bulunan geniş bodrum katı sebebiyle bu adı almıştır. Yapı ilk olarak "sarısakız yeri" anlamına gelen Myrelaion Kilisesi adıyla onuncu yüzyılın ilk yıllarında aynı adlı Bizans Sarayı'nın yanına inşa edilmiştir.

Boğaziçi, Yunan mitolojisine göre Zeus tarafından bir ineğe dönüştürülen tanrıça IO amaçsızca dolaşırken Grekçede "öküz geçidi" anlamına gelen bu boğazdan geçer. Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birbirine bağlayan bu su Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki bir sınırdır. Sözde "Karadeniz'in taşma teorisine" göre Boğaziçi, MÖ 5600'de Akdeniz'deki suların yükselerek zamanında deniz seviyesinden alçak bir tatlı su iken Karadeniz'e doğru taşması ile oluşmuştu.

Bozdoğan Kemeri, 4. yüzyılda Roma İmparatoru Valens'in hükümdarlığı zamanında şehre su getirmek için inşa edildi. Fatih'teki Atatürk Bulvarı'nı geçince şehrin en göze çarpan klasik dönem anıtlarından biridir.

Büyük Bizans Sarayı, bugün Sultanahmet olarak bilinen bölgedeki en büyük saray kompleksidir. İnşasına Büyük Konstantin döneminde başlandı; kraliyet ailesi ve saray halkı 330 ve 1081 yılları arasında burada yaşadılar. Yakındaki Mozaik Müzesi'nde bulunan bazı yer mozaikleri ve Arkeoloji Müzesi'ndeki birkaç parça dışında Büyük Saray'dan kalma çok az kalıntı var. Haçlılardan Montferrat Markisi I. Boniface'nin ordusu sarayı talan etti; hatta Latin İmparator'u 2. Baldwin de sarayın çatısının kurşun kaplamalarını kazıttırdı. Sarayın Four Seasons Oteli arkasındaki kısmında kapsamlı bir arkeolojik kazı çalışması devam ediyor.

Büyük Valide Han, Sultan IV. Murat'ın annesi Valide Kösem Sultan tarafından 17. yüzyılda inşa edilmiştir ve tekstil firmalarının bulunduğu, çoğunlukla dokuma tezgâhlarının sesi ile dolu olan çarşı mevkisindeki büyük ticari binaların en büyüğüdür.

Büyükada, Prens adalarının en büyüğüdür. Adını Grekçede "Prens" veya "en baştaki" anlamına gelen Prinkipos ya da Prinkipo'dan almıştır. Bizans İmparatoru II. Justin 6. yüzyılın erken zamanlarında Büyükada'da bir saray ve manastır inşa etti. Bu rahibeler manastırı Bizans

imparatoriçelerinin sürgün yeriydi. Vapur iskelesinin üzerindeki tepe Ayios Nikolaos manastırına ev sahipliği yapar. Rusya'dan sürülen Leon Trotsky 1929-1933 yılları arasında burada yaşamıştır.

Büyükçekmece Köprüsü, II. Selim'in vekâletiyle Sinan tarafından şu anda İstanbul'un bir banliyösü olan bölge üzerine köprü kurmak amacıyla inşa edilmiştir.

Cibali, adını 1453'te adamlarını bugün Cibalikapı'nın bulunduğu noktada Bizans surlarına bir saldırıya yönlendiren Osmanlı askeri ve dervişi Cebe Ali Bey'den alan Fatih ilçesindeki bir semttir. Bir rivayete göre Cebe Ali "Zırhlı Ali" adını manda derisi zırhından ötürü muhafızların korkarak istihkâm noktasını geçmesine izin vermesiyle almıştır.

Çengelköy, Boğaz'ın Asya kıyısında Beylerbeyi yakınındaki Üsküdar ilçesinin (eskiden ayrı bir köy olan) bir semtidir. Çengelköy ismini, Boğaz'ın keskin bir kavisle döndüğü çengel şeklindeki koyda konumlanmasından almıştır.

Çinili Cami, Atik Valide Camisi'nden kısa bir yürüme mesafesinde Üsküdar'daki Toptaşı tepesindeki küçük, sevimli bir camidir. Cami 17. yüzyılda inşa edilmiş ve İstanbul'daki en güzel İznik çinilerinden bazılarına sahiptir. Caminin gövdesi 1640 yılına tarihlenirken barok tarzı sundurma ve minare sonradan eklenmiştir.

Çukurcuma, Beyoğlu'nda İstanbul'daki eni iyi antika dükkânlarına ev sahipliği yapan nezih eski bir Rum semtidir. Tasarım dükkânları, bulundukları dolambaçlı sokakları Osmanlı süs eşyaları ve antika mobilya satan dükkânlar ile paylaşır. Adının kökeni belirsizdir ancak geçmişte deniz seviyesinden alçak bir zeminde inşa edilmiş bir camiye atıf yapılmış olabilir.

Dolmabahçe Sarayı, I. Abdülmecit'in padişahlığı sırasında inşa edilmiş gösterişli rokoko tarzı bir saraydır. II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nda padişahlık yaptığı 1887 ile 1909 yılları arası hariç 1856 ve saltanatın sona erdiği 1922 yılları arasında Osmanlı Devlet erkânına ve sultanlara ev sahipliği yaptı. Saray Boğaz'ın bir kısmının doldurulması ile elde edilen toprak parçası üzerine inşaa edildiği için adı da "doldurulmuş bahçe" anlamına gelir. Sarayın mimarları Ermeni Balyan ailesinin bireyleridir ve tırabzanları Bakara kristali ile yapılan büyük merdivende olduğu gibi geç dönem Osmanlı tarzının gösteriş ve şatafat ihtiyacına hizmet etmişlerdir. Kraliçe Victoria'nın hediyesi olan 4,5 ton ağırlığındaki dünyanın en büyük Bohemya kristalinden avizesi ana salonda asılıdır.

Edirne, posta idaresinin yeni isimlerin kulanılması kuralını uygulamaya başladığı 1930'a kadar İngilizcede Adrianople olarak anılan ve kadim zamanlarda Hadrian'ların şehri anlamına gelen Hadrianopolis adıyla bilinen, Trakya'nın doğusundaki bir şehirdir. Konstantinopolis'in fethinden önce, Osmanlı İmparatorluğu'na 1365-1453 yılları arasında başkent olarak hizmet etmiş ve bu tarihten sonra da başkente açılan önemli bir geçiş olmayı sürdürmüştür. 1575 yılında Sinan, ustalık eseri olan Selimiye Camisi'ni Edirne'de inşa etti.

Eminönü, kabaca Bizans'ın eski yerleşim bölgesinde konumlanan eski İstanbul Yarımadası'ndaki işlek bir yerdir. 18. yüzyıldan önce Karay Yahudileri'nin yaşadığı bir semtti ancak Yeni Cami'nin yapılabilmesi için Balat'a yollandılar. 1912 yılında Haliç üzerinde yapılan ilk Galata Köprüsü, Türkiye'nin Avrupa yakasındaki iki tarafın arasında kolaylıkla geçiş sağladı. Deniz kıyısındaki iskeleler kentin diğer bölgelerinden gidip gelen yolcuları taşıdı. Yakınlardaki Sirkeci İstasyonu Avrupa'dan gelen trenlerin son istasyonuydu.

Eyüp, Eminönü'nden vapurla ulaşılabilen, Haliç kıyısında antik bir yerleşimdir. Adını, Müslümanların 674 yılında Konstantinopolis'i ele geçirmek için ilk girişimine katılan Hz. Muhammed'in yoldaşı ve sancaktarı olan Ebu Eyüp el-Ensari'den alır. Eyüp el-Ensari iman timsali olarak görülür ve mezarı sıklıkla ziyaret edilir. Türbesini Türk tarihindeki şanlı isimlere ait türbe ve mezarlar çevreler. Pierre Loti, Eyüp'ü sevmiş ve *Aziyade* isimli romanına konu etmiştir.

Fatih, Eminönü mevkisini kapsayan Fatih'in idari bölgesi kuzeyde Haliç'ten güneyde Marmara Denizi'ne kadar uzanan ve 19. yüzyıldaki genişlemesinden önce tarihi Konstantinopolis şehrinin büyük bir bölümünü içine alan büyük bir kentsel alandır. Ancak Fatih semti kentin Fatih Camisi'ni merkez alan bir parçası olarak genellikle daha dar bir alanda tanımlanır. Anadolu'dan göç edip gelen milyonları barındırması yüzünden muhafazakârlığı ve dini hareketliliği ile anılmaktadır.

Fatih Camisi, II. Mehmet 12 Havari Kilisesi'ni (Havariyun Kilisesi) yıktırıp yerine 1463-1470 yılları arasında İstanbul'un ilk selatin camisini yaptırdı. Ancak 16. ve 18. yüzyıllarda cami depremler yüzünden hasar gördü ve III. Mustafa döneminde orijinal cami planından farklı bir biçimde inşa edilen şimdiki barok tarzındaki cami yalnızca 1771 yılına tarihlenir. Güller ekili bahçesi görülmeye değerdir. Sultan II. Mehmet'in türbesi ayrıntılı barok tarzında bir hayal iken eşi Gülbahar Hatun'un türbesi klasik Osmanlı tarzıyla daha uyumludur. Bahçesindeki cadı şapkası şeklindeki şadırvan, büyüleyicidir.

Fener, Rum Ortodoks Patrikhanesi çevresinde vaktiyle Rumların çoğunlukta olduğu Eminönü ve Eyüp arasındaki Haliç'in kabaca yarı mesafesini kaplayan eski bir semttir. Adı Yunanca φανάριον olup meşale, sokak lambası, ışık yayılan yer anlamına gelmektedir. Bizans döneminde denizcilerin yönlerini bulmak için kullandıkları, tepesinde fener olan bir sütun Haliç kıyısında duruyordu. 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nde iktidar konumlarını ele geçiren ve Avrupa'daki bölgelerin valilik görevini üstlenen (Phanariotes) Fenerliler olarak adlandırılan, varlıklı ve nüfuzlu Rumlar şimdi bazıları çeşitli derecelerde harap olmuş Fener'deki köşklerini inşa ettiler.

Fethiye Camisi, Tanrı'nın Kutsanmış Annesi veya Theotokos Pammakaristos Kilisesi 11. ve 12. yüzyıllarda inşa edildi. Geç Bizans döneminde bu kilisenin güney tarafına bir yan şapel eklendi ve zarif mozaiklerle süslendi. Kilise 1591 yılında III. Murat tarafından Azerbaycan ve Ermenistan'ın fethedilmesi şerefine camiye dönüştürüldü. Binanın ana gövdesi bugün camisi olarak kullanılırken, mozaikleri temizlenmiş ve restore edilmiş kısmı artık bir müzeye dönüştürülmüştür. Fatih'in oldukça uzak bir tarafında bulunur.

Florya, Marmara Denizi kıyısında, Uluslararası Atatürk Havalimanı'nın kuzey doğusunda Yeşilköy tarafındaki lüks bir semttir. Esasında Rum balıkçı köyü olan Florya, mimar Seyfi Arkan tarafından 1935 yılında Atatürk için bir yazlık ev ve deniz köşkü olarak planlanıp Türkiye'nin önderi tarafından ölümünden önce kısa bir süreliğine kullanıldığı zaman tanınır hale geldi. İngiltere Kralı IIX. Edward ve Bayan Simpson gibi seçkin konukların misafir olarak ağırlandığı yer burasıydı. Ölümünden sonra köşk Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celal Bayar, Cemal Gürsel, Cevdet Sunay, Fahri Korutürk ve Kenan Evren tarafından kullanılmıştır.

Galata, Haliç'in kuzey kıyısında farklı kesimleri barındıran kozmopolit yapısı ile tanınmaktadır. Bugünlerde Galata'ya özellikle denize kıyısına yakın oluşu nedeniyle günümüzdeki ismiyle Karaköy deniyor. Pera'nın alt kesimleri, 1273-1453 arasında etrafı duvarlarla çevrili kendi kendini yöneten bir Ceneviz Cumhuriyeti kolonisiydi. Cenevizliler İstanbul'un en bilinen kent simgelerinden biri olan Galata Kulesi'ni 1348 yılında kalenin en yüksek ve en kuzeydeki noktasına yaptılar. 11. yüzyıldan bu yana oldukça fazla Yahudi nüfusunun bulunduğu Galata geleneksel olarak bankacılığın ve fuhuşun merkezi oldu.

Galata Köprüsü, eski İstanbul'u Avrupaileşmiş Pera semti ile birbirine bağlayan köprü önemli ve sevilen bir kent simgesidir. Türk edebiya-

tından önemli derecede rol alır ve İstanbullular için büyük bir kültürel değere sahiptir. 19. yüzyıldaki ücretli ahşap köprü 1992 yılındaki bir yangın sebebiyle hasar gören mevcut yeni köprü ile değiştirildi.

Galata Mevlevihanesi, Mevlevi tarikatının tekke veya dervişlerin toplanma evi 1491 yılında Sultan II. Bayezid'in padişahlığı zamanında kuruldu. Tekkenin ilk şeyhi Mevleviliğin kurucusu Mevlana Celaleddin Rumi'nin soyundan gelen Divane Mehmet Çelebi'dir. Yapının şekli yüzlerce sene içinde tekrar tekrar değiştirildi. Esasen 1765'te meydana gelen korkunç bir yangından sonra inşa edilmiş bir 18. yüzyıl yapısıdır; ancak 19. yüzyılda ve yakın dönemde de 2008 yılında yenilenmiştir.

Gül Camisi, hayatına yapının hatlarından anlaşılacağı üzere Rum Ortodoks haçı şeklinde zemin planı ile inşa edilmiş bir Bizans Kilisesi olarak başladı. Orijinal kilise, ya Aziz Theodosia rahibe manastırına ya da hayırsever İsa'nın manastırına ait olarak tanımlandı ve 28 Mayıs 1453 olaylarında rolü vardı. O gün, Azizler bayramı arifesinde İmparator XI. Konstantin patrikle birlikte gül çelenkleri ile donatılmış kilisede dua etmeye gitti. O gün Konstantin'in halk arasında görüldüğü son zamanlardan biriydi; kısa bir süre sonra şehri savunmak için surlara geri döndü. Birçok kişi bütün geceyi kilisede şehrin kurtuluşu için dua ederek geçirdi. O gecenin sabahında Osmanlı birlikleri kilisenin yakınındaki şehir surları kırarak hala çiçeklerle bezenmiş olan kiliseye girdiler ve içeride toplanmış herkesi esir aldılar.

Gülfem Hatun, Üsküdar'da Aziz Mahmut Hüdayi türbesinin bulunduğu bir semttir. Muhteşem Süleyman'ın eşlerinden birinin adını almıştır.

Gülhane Parkı, Eminönü'nde bulunan, Topkapı Sarayı'nın Osmanlı dönemindeki eğlence meydanlarının büyük bir kısmını içine alan büyük bir kent parkıdır. Sultan ve maiyetindekiler bu alanları avlanma, ok atma ve benzeri faaliyetler için kullandılar. Gülhane 1912 yılında halka açıldı.

Harbiye, Şişli ilçesine bağlı olan Harbiye'de askeri bir müze bulunmaktadır.

Havariyun (12 Havari) Kilisesi, 4. yüzyılda Büyük Konstantin'in hükümdarlığı sırasında havarilerin kutsal emanetlerinin yanında kendisinin ve haleflerinin mezarlarını barındırmak maksadıyla inşa edilmiş olan kilise vaktiyle Ayasofya'nın ardından ikinci derecede önem taşıyan bir kiliseydi ve başkentin en uğrak yerinde olduğu için Konstantinopolisliler tarafından sık sık ziyaret ediliyordu. 6. yüzyılda Jüstinyen ve Theodora tarafından yeniden inşa edilmiş ve 9. yüzyılda I. Basil zama-

nında genişletilmiştir. 1204 yılında Haçlılar ve Venedikliler kilisenin varlıklarını yağmaladılar. Fetihten hemen sonra II. Mehmet kiliseyi ilk piskoposu Gennadius'a verdi, ancak kısa bir süre sonra sultan harap olmuş kiliseyi tamamen yıktırdı ve yerine bu göze çarpan tepede 1463-1470 yılları arasında Fatih Camisi'ni inşa ettirdi. Günümüz kayıtlarına ve yaşayan tasvirlere göre kilise, daha sonra Venedik'teki San Marko kilisesinin mimarları tarafından örnek alınan haç biçiminde inşa edilmiştir.

Hidiv Kasrı, Kanlıca üzerindeki Çubuklu sırtlarında İtalyan mimar Delfo Seminati tarafından 1907 yılında inşa edilen art nouveau tarzı bir saraydır. Hıdivler Osmanlı eyaleti Mısır'ın soydan gelen yöneticileridir. Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsızlığını kazanınca Mısır'ın son hıdivi Abbas Hilmi Paşa XXXV. Osmanlı sultanı V. Mehmet Reşat tarafından görevinden alındı. Gelinen noktada Abbas Hilmi Paşa ailesi ile birlikte Hidiv Kasrı'na yerleşti. Aile, 1930'larda İstanbul'u terk ettikten sonra Hidiv Kasrı İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne devroldu ve akabinde bakımsızlığa terk edildi. 1982'de Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (TURİNG) kasrı onardı ve kasır 1984 yılında otel, restoran ve kafeterya olarak yeniden hizmete girdi.

Hipodrom, bakınız At Meydanı.

Hormisdas **Sarayı,** günümüzde Sirkeci Garı'ndan Marmara kıyısı boyunca şehrin güney banliyölerine uzanan tren yolunun kapladığı bölgede duruyordu. İmparator Justinyen tahta çıkmadan önce burada yaşadı ve 6. yüzyılda Aziz Sergios ve Bakhos (Sergius and Bacchus) Kilisesi'ni bu saray ile Sultanahmet'in aşağısında şimdiki Kadırga'da bulunan Aziz Peter ve Paul Kilisesi arasına inşa ettirdi.

İbrahim Paşa Sarayı, Sultanahmet'teki Hipodrom'un batı ucunda bulunan Muhteşem Süleyman tarafından devlet kademelerinde yükselmesi sağlanan Rum kökenli Sadrazam İbrahim Paşa tarafından inşa edilen erken dönem bir Osmanlı köşküdür.

İskele Camisi Üsküdar kıyısında bulunan Mihrimah Sultan Camisi'nin resmi olmayan adıdır. Türkçede "iskele" adı, İtalyanca *skala*'dan (basamak veya iniş yeri) gelmektedir, cami de buradaki iskelenin yukarısına oturtulmuştur. 1546-1548 yılları arasında Sinan tarafından Muhteşem Süleyman'ın kızı ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın karısı olan Mihrimah Sultan için inşa edilmiştir. Cami, iskeleye bakan güneşlik gibi sarkan geniş revağı ile kendini göstermektedir.

Kadırga, Hipodrom ve Sultanahmet Camisi'nin ilerisindeki tepenin

eteğinde kurulmuş bir semttir. Türkçede kadırga denmesi nedeni buranın alüvyon ve çamurla kaplanmadan önce Bizans filosu kalyonlarının yanaştığı bir liman (4. yüzyılın ortasında din değiştiren Julian'ın hükümdarlığı zamanında kazılmıştır) olmasıdır.

Kalenderhane Camisi Vefa semtindedir. Bu, muhtemelen, 9. yüzyılda inşa edilmiş Thetokos Kryotissa 'İsa'nın annesi en kutsal Meryem' ortodoks kilisesidir. Eski şehirdeki Süleymaniye Camisi'nin batısına düşen Bozdoğan Kemeri'nin hemen bitişiğindedir. 2. Mehmet kiliseyi camiye dönüştürünce onu Kalenderi derviş tarikatina verdi. Eski kilisenin çok az değişiklik geçirmiş mermer kaplamaları ile hatları görülmeye değer sadeliktedir.

Kanlıca, Boğaziçi'nin Asya yakasında yoğurdu ile meşhur bir kıyı köyüdür. Osmanlı Dönemi'nde mehtaplı kayık gezintileri için halkın rağbet ettiği bir yerdi. İskelenin yakınındaki meydanda bulunan İskenderpaşa Camisi Gazi İskender Paşa tarafından 1560 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Cami zamanın acımasızlığına maruz kalmış ve külliyesine bağlı binalar bugüne ulaşamamıştır.

Kapalıçarşı, 1455 yılında II. Mehmet, Konstantinopolis'teki ilk sarayının yanına giysi ve mücevher satılan büyük bir kapalı çarşı inşa ettirdi. Çarşı, içindeki 3000 adet dükkânı ve 61 sokağıyla dünyadaki en büyük kapalı çarşılardan biridir. Çarşının ortasında, buradaki değerli eşyaların korunacağı geceleri kilitlenen bir mücevher çarşısı Cevahir Bedesteni vardır.

Karaköy, bakınız Galata.

Kariye Camisi veya "Kariye St. Savoir Manastırı" 11. yüzyıldan kalma bir Bizans kilisesidir. 14. yüzyılda Bizans valisi ve imparatorun danışmanı Theodore Metochites giriş salonunu ve yan şapeli süslemek için mozaikler ısmarladı. Bu mozaikler Bizans sanatının övünçleri arasındadır.

Konstantin Sütunu (Çemberlitaş Sütunu), MS 330 yılında Büyük Konstantin'in emriyle dikilmiş bugün Yeniçeriler Caddesi olarak bilinen Divanyolu Caddesi'nde bulunan abidevi bir sütundur. Türkçede adı Çemberlitaş Sütunu olarak geçer. Konstantin bu sütunu Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti Yeni Roma'nın ilanı anısına diktirdi.

Kuzguncuk, 1955'teki yabancı karşıtı ayaklanmalardan önce, Rumlar, Yahudiler ve Ermenilerin şehirde izlerini devam ettirdiği Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü türlü türlü etnik ve kozmopolit atmosferini barındıran Boğaziçi'nin Asya kıyısındaki sakin bir semtidir. Kuz-

guncuk'ta bir Ermeni kilisesi iki adet de Rum kilisesi vardır.

Küçük Ayasofya, bakınız St. Sergius ve Bacchus Kilisesi.

Marmara Denizi'nin antik dönemlerdeki adı Propontis'tir. Boğaziçi ile Karadeniz'e Çanakkale Boğazı ile de Akdeniz'e bağlanır. Deniz, adını Yunanların Proconnesus dediği Marmara adasından alır. Adadaki maden ocaklarında, klasik zamanlardan beri bitmez tükenmez mermer kaynakları bulunmaktadır.

Mecidiyeköy, Avrupa yakasında Beyoğlu'nun ilerisinde bir ticaret ve yerleşim yeridir. Mecidiyeköy adını kurulduğu sırada hükümdar olan Sultan I. Abdülmecid'den (1839-1861) alır.

Nişantaşı, İstanbul'un Avrupa yakasının alışveriş dükkânları ve restoranları ile bilinen lüks bir semtidir. Nişantaşı, Sultan I. Abdülmecit'in 19. yüzyılın ortalarında yeni ilçenin temel taşları olarak bir cami ve polis merkezi inşa ettirerek vatandaşlarını bu yeni bölgeye taşınmaya teşvik etmesi nedeniyle adını Osmanlı Türkçesindeki "teşvik"ten almış olan Teşvikiye semtini de kapsar. Nişantaşı ise anlamı itibarıyla Osmanlı askerlerinin nişan talimi yaptığı yerdir.

Ortaköy'ün keyifli, biraz da bohem bir havası vardır ve çay içmek, gezinmek ve aheste bir yemek yemek için ideal bir yerdir. 1853'te Abdülmecit'in Ermeni mimar Nigoğos Balyan'a sipariş ettiği resimli kartpostal gibi barok camisi hemen üzerinde yükselen asma Boğaziçi Köprüsü ile hoş bir görsel karşıtlık yaratır. Arnavutköy ve Kuzguncuk gibi Ortaköy de Osmanlı günlerindeki kozmopolit ve çok dinli yapısı ile biliniyordu ve iki camiyle beraber buralara gelen nüfusun çoğunluğu bölgeyi terk ettiği için çok az kullanılan iki sinagog ve iki Ermeni kilisesine ev sahipliği yapıyor.

Pera, bakınız Beyoğlu.

Pera Palas Oteli, Avrupa'dan yapımı yeni tamamlanmış Doğu Ekspresi'yle gelen yolcuların konaklaması amacıyla 1892 yılında inşa edilmiştir. Art nouveau ve oryantalist tarzı dekorasyonların bir araya geldiği otel Konstantinopolis'in meşhur olduğu Levanten kültürünün bir örneğini temsil eder. Mimar Alexander Vallaury ayrıca Karaköy'deki Osmanlı Bankası binası ile Sultanahmet'teki Arkeoloji Müzesi'nin yapımından da sorumluydu. Otel yıllar içinde birçok ünlü kişiyi ağırladı. 411 numaralı oda Agatha Christie'nin *Doğu Ekspresi'nde Cinayet* romanını yazdığı sırada kaldığı odaydı, 101 numaralı oda ise Atatürk'ün burada kaldığı sırada okuduğu kitap ve dergiler de dahil olmak üzere birçok şahsi eşyasının sergilendiği minik bir müzedir. Kral VIII.

Edward, Kraliçe Elizabeth, İmparator Franz Joseph, Sarah Bernhardt, Alfred Hitchcock, Pierre Loti, Jacqueline Kennedy Onassis, Ernest Hemingway ve Greta Garbo, hepsi bir zamanlar burada bulundular.

Prens Adaları, Marmara Denizi'nde 9 adanın oluşturduğu bir adalar topluluğudur. Bizans döneminde sürgün edilmiş kraliyet ailesinin bireyleri ve gözden düşen diğer yetkililer buraya yollandı. Adalar sonraki zamanlarda başta Heybeliada'da evi olan Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere, Rumların, Yahudilerin, Ermeni ve diğer Levantenlerin zengin kozmopolit elit tabakasının yazlık evleri için popüler bir bölge oldu. Hem şair Nazım Hikmet hem de hiciv ve anı yazarı Aziz Nesin, Heybeliada'daki Deniz Harp Okulu'na devam ettiler. Adalar halen kaybolmuş bir yaşam tarzının hatırasını taşır.

Sahaflar Çarşısı, Kapalıçarşı'nın köşesinde kitap satıcılarının olduğu bir çarşıdır. Buraya Beyazıt Camisi'nin dışındaki avludan girilir.

Santa Maria Draperis Kilisesi, İstiklal Caddesi'nde Meryem Ana Draperis olarak bilinen bir Roma Katolik kilisesidir. Kilise aslen adından da anlaşıldığı üzere Clara Maria Draperis diye biri tarafından bağışlanan arazide 16. yüzyılda inşa edildi. Asıl kilisenin 1660 yılındaki bir yangında yıkılmasından sonra yeri değiştirildi ve art arda gelen iki yangın ve deprem ile düşman devletlerin tahribatlarından sonra 18. yüzyılda bugünkü halini aldı. Her pazar İtalyanca ve İspanyolca ayin yapan Fransisken rahiplerince yönetilen Santa Maria Osmanlı döneminde büyük Levanten ve Arap Hıristiyan cemaatlerine yiyecek ve içecek sağladı. Ana sunakta her felaketten sonra kurtarılan Bakire Meryem'in eski ahşap bir ikonası vardır.

Sen Antuan Kilisesi, Beyoğlu İstiklal Caddesi yakınında bulunmaktadır. 18. yüzyılda, İstanbul'da İtalyan cemaati için Venedik Gotik tarzında inşa edilen en büyük Roma katolik kilisesidir. XXIII. Papa John papalığa seçilmeden önce Türkiye'nin Vatikan elçisi olarak on yıl boyunca bu kilisede vaaz verdi. Türkçeye hâkimiyeti, İstanbul ve Türk insanına aşkı sebebiyle Türk Papa olarak biliniyordu.

Sultanahmet Camisi, içi yoğun bir biçimde ağırlıklı olarak mavi renkte çinilerle dekore edilmiş, batılıların Mavi Cami adını verdiği camidir. İsmini aldığı bölgede konumlanan cami I. Ahmet'in padişahlığı zamanında imparatorluğun baş mimarı Sinan'dan sonra gelen Sedefkâr Mehmet Ağa tarafından 1609-1616 yılları arasında inşa edilmiştir.

Şehzade Camisi, bu devasa yapı Sinan'ın 1548 yılında tamamladığı ilk büyük camidir. 1543'te ölen Muhteşem Süleyman'ın oğlu Şehzade

Mehmet anısına yapılmıştır. Mehmet'in türbesi caminin anıtsallığına karşın Sinan'ın küçük ölçekte yaptığı en güzel eserlerinden biridir.

Selimiye Camisi, Edirne'de bulunan bu cami 1568-74 yılları arasında inşa edilmiştir ve Sinan tarafından "en muhteşem eseri" olarak sunulmuştur.

Sokullu Mehmet Paşa Camisi, Muhteşem Sultan Süleyman'ın torunlarından Esmahan Sultan'la evli Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa için 1572 yılında Kadırga semtinde inşa edilmiş Sinan'ın en güzel küçük camilerinden biridir. Sinan, ölçülü ama çok şatafatlı iç dekorasyonunda, dönemin en güzel İznik çinilerini kullandığı camiyi ve ona bağlı yapıları Hipodrom'un bulunduğu düzlükten Kadırga Limanı'na inen dik yamaçta ustaca konumlandırmıştır.

Stamboul, yabancıların İstanbul adını doğru telaffuzuyla söylemeye çalıştıklarında ortaya çıkan söyleyiş biçimidir. Böylece İstanbul adı İngilizce sözlüklere girdi ve Graham Green'in *İstanbul Treni* gibi romanlarda entrika ve egzotizmin simgesi oldu. İstanbul, genel hatlarıyla Haliç'in güney tarafındaki Bizans döneminin duvarlarla çevri Konstantinopolis şehrini kuşatan eski şehri ifade eder.

Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi (Aydınlatıcı Aziz Gregor), Kuzguncuk'taki bir Ermeni kilisesidir.

Sultanahmet, bölgenin adını aldığı Sultanahmet Camisi'nin bulunduğu semttir. Burası Ayasofya ve Topkapı Sarayı dahil tarihi mekanların bir çoğunun bulunduğu yerdir. Sultanahmet Camisi 1616 yılında tamamlandı.

Süleymaniye Camisi, İstanbul'da inşa edilmiş olan dördüncü imparatorluk camisidir. I. Süleyman tarafından sipariş edilen ve Sinan tarafından tasarlanan cami şehrin yedi tepesinden birini taçlandırır ve Haliç'e hâkim bir konumdadır. Bu Sinan'ın belki de en muhteşem çalışmasıdır, kendisi camiyi en iyi eseri olarak tanımlamasa da (bu övgüyü Selimiye Camisi'ne bahşetmiştir), Süleymaniye Külliyesi içine gömülmeyi tercih etmiştir ve türbesi, etrafı duvarlarla çevrili bahçenin dışında bulunmaktadır. 1550-1557 yılları arasında inşa edilen caminin yapımında aşağı yukarı 3523 kişi çalıştı. 1766 yılında meydana gelen bir depremden ve silah deposu olarak kullanıldığı ve cephanenin bir kısmının tutuşturulup ateşe verildiği I. Dünya Savaşı'ndaki bir yangından sağ çıktı. O zamandan beri restore ediliyor.

Taksim, modern İstanbul'un merkezinin ve aynı zamanda oradaki büyük meydanın adıdır. Arapçadan gelen *taqsim* "*paylaştırma*" kelimesi,

İstanbul'un su rezervinin buradaki taş bir depodan dağıtılmasına atıfta bulunur. Taksim Meydanı son yıllarda çeşitli protesto ve gösterilerin merkezi olmuştur.

Tophane, Beyoğlu civarında bir semt olan Tophane'nin adı tam olarak "silah deposu" anlamına gelir. II. Mehmet cephaneliğini burada Karaköy ile Beşiktaş arasındaki deniz kıyısına inşa ettirdi. Osmanlı ordusunun mühimmatı burada imal ediliyordu. İstanbul Modern Sanat Müzesi, 2004 yılında bölgedeki antrepolardan birinde kuruldu.

Topkapı Sarayı I. Abdülmecit'in saray halkını Boğaz'ın Beşiktaş kıyısında yeni bitmiş Dolmabahçe Sarayı'na taşıdığı 1856 yılına kadar 400 yıl boyunca sultanlara ev sahipliği yaptı. Saraydaki çalışma daha 1459 yılında II. Mehmet'in hükümdarlığı esnasında başladı; yenileme ve iyileştirme çalışmaları Mehmet'in ardından gelen hükümdarlar boyunca aralıksız devam etti.

Tünel, Londra yeraltı metrosundan sonra dünyadaki en eski ikinci raylı sistemdir. Bir Fransız firması tarafından inşa edilen bu kısa füniküler, resmi açılışını 1875 yılında yaptı. Yolcuları dik bir yokuştan çıkararak Karaköy'deki istasyondan Beyoğlu'na taşır.

Üsküdar, klasik dönemde Hrisopolis "Altın Şehir" adında bir Yunan kentiydi. O zamanki adını ya vatandaşlarının zenginliğinden ya da güneş batarken ışınlarının altında karşı kıyıdan görünüşü sebebiyle almıştı. Şimdiki adınıysa Romalıların hükümdarlığı sırasında kenti koruyan askerlerin giydiği *skutari* denen deri zırhlardan alır. Şimdiki adı *skutari* kelimesinin Türkçedeki bozulmuş halidir.

Yeni Cami, Yeni Valide Camisi'nin Türkçe kısaltılmış adıdır. Yeni Cami'nin yapımı II. Mehmet'in annesi Safiye Sultan zamanında 1597 yılında başlamıştı ancak Sultan'ın ölümüyle saray üzerinde hâkimiyeti kalmayınca yapımına ara verildi. 500 yıllık bir aradan sonra IV. Mehmet'in annesi Turhan Hatice Sultan'ın projeye ilgi göstermesiyle 1663 yılında imparatorluk mimarı Mustafa Ağa yönetiminde yapımı tamamlandı ve cami resmi olarak 1665 yılında açıldı.

Yerebatan Sarnıcı, erken Bizans zamanında burada bir kilise olduğu için Bazilika Sarnıcı olarak da bilinir. Muazzam büyüklükteki sarnıç, çatısını destekleyen 336 sütunu ile şehrin 19 km kuzeyindeki Belgrad Ormanı'ndan borularla getirilen suyu depoladı. Bizans Büyük Sarayı'nın ve Osmanlı döneminde de Topkapı Sarayı'nın ihtiyacını karşıladı.

Yılanlı Sütun, Büyük Konstantin'in 324'te Peloponez Yarımadası'nda bulunan Delfi'den getirdiği bronz sütundur. Aslen altın bir kâse taşı-

yan altın bir üçayağı destekleyen birbirine dolanmış üç yılandan ibaret olan sütunun 2500 yıllık olduğu söyleniyor. Plataea Muharebesi'ndeki Yunan zaferini kutlamak adına yapılan sütuna Herodot'a göre mağlup olan Perslere ait eritilen silahlarla biçim verilmiştir. Doğruluğu şüpheli çeşitli hikâyeler kaybolan yılan başlarına açıklama getirmektedir. Gibbon'a göre II. Mehmet 1453'te şehre girdiğinde asasıyla yılan başlarından birine vurup hasar vermiştir, başka bir hikâyeye göre de on yedinci yüzyılın sonlarına doğru sarhoş bir Polonyalı asilzade sütuna vurup devirmiştir.

Yıldız Sarayı, 1880 yılında II. Abdülhamit'in saltanatı zamanında Osmanlı Devleti'nin merkezi oldu. On yedinci yüzyılın erken zamanlarında I. Abdülhamit yönetimi altında bir imparatorluk arazisi olarak geliştiği halde bu fevkalade paranoyak adam Dolmabahçe Sarayı'nın denizden saldırıya uğrayacağından korkarak karargâhını daha kolay savunulacağını düşündüğü Yıldız tepelerine taşıdı. Topkapı gibi Yıldız Sarayı da tek bir saraydan ziyade birçok yapıdan oluşan bir komplekstir.

Teşekkür

Yazar, telif hakkıyla korunan eserlerden alıntı yapılmasına izin veren aşağıdaki yazar ve yayıncılara teşekkür eder:

Aydemir, Şevket Süreyya, alıntılayan Andrew Mango, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey* (John Murray, London: 2006)

Cansever, Edip, *Dirty August, Selected Poems* (Talisman House, Greenfield, Massachusetts: 2009)

Endres, Clifford, *Edouard Roditi and the Istanbul Avant-Garde* (*Texas Studies in Language and Literature*, Austin: 2012)

Freely, John and Sumner-Boyd, Hilary, *Strolling through Istanbul* (Kegan Paul, London: 2005)

Freely, John, *Istanbul: the Imperial City* (Penguin Books, London: 1998)

Fuat, Ali, alıntılayan Mango, *Atatürk*. Goodwin, Godfrey, *A History of Ottoman Architecture* (Thames and Hudson, London: 1971)

Hamlin, Cyrus, alıntılayan Mango, *Atatürk*. Mango, Cyril, *The Oxford History of Byzantium* (Oxford University Press: Oxford, 2002)

Mansel, Philip, *Constantinople: City of the World's Desire 1453–1924* (John Murray, London: 1997)

Necipoğlu, Gülru, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (Princeton University Press: 2005)

Necipoğlu, Gülru, *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Architectural History Foundation, MIT Press, Cambridge, Massachusetts: 1991)

Nemet-Nejat, Murat, 'Istanbul Noir', *Istanbul: Metamorphoses in an Imperial City*, ed. M. Akif Kirecci & Edward Foster (Talisman House, Greenfield, Massachusetts: 2011)

Norwich, John Julius, *Byzantium: the Apogee* (John Murray, London: 1993)

Norwich, John Julius, *Byzantium: the Early Centuries* (John Murray, London: 1989)

Orga, Irfan, *Portrait of a Turkish Family* (Macmillan, London: 1950)

Şafak, Elif, *The Bastard of Istanbul* (Viking, New York: 2007)

Yazarın Notu

Birçok izlenim ve etki, bir insanın kentle ilgili deneyimine girer ve bu kitabın yazılmasında teşekkür edilmesi gereken pek çok insan var. Hemen akla gelen ikisi artık aramızda değil. 1980'de Michigan Üniversitesi'ndeki lisansüstü öğrencim şair Hulusi Özoklav'la doğduğu şehir hakkında yazıştık ve 90'ların başında İstanbul'daki gezintilerimde bana eşlik etti. Beni Orhan Pamuk kitaplarıyla tanıştıran da oydu. Diğer bir doğma büyüme İstanbullu James Stewart Robinson beni Michigan'daki Türkçe sınıfına editör olarak davet etti ve bu zengin ve iddialı dille ilgili bana gerçek bir rehber oldu. Belgin Eraydın, Feyza Sayman ve Beste Kamali, yüce gönülleriyle iyi birer sohbet arkadaşı oldular. Gerjan van Schaik, Türk romanı okumamda bana yardımcı oldu. Şehirdeki gezintilerimde eşlik edenler benim için hep önemli olmuştur. Bunların arasından Suzy Papanikolas, Mary Tillinshast, David Nicolson Freidberg, Grace Wells, Mesut İlgim ve David Clough'u anmak isterim. Çocuklarımdan üçü Andrew Tillingshast, Josh Tillinghast ve Julia Clare Tillinghast kenti dolaşırken yanımdaydılar. Sözlüğü derlediği için Julia'ya, kitabın taslağını okuduğu için de Leslie Richardson'a teşekkürler. Haus'dan Elli Shillito sempatik ve titiz bir editördü ve ona da teşekkür ediyorum.

İstanbul camiasının yazar ve çevirmenleriyle, özellikle de bana hem şehirde rehber olup hem de okuma önerilerinde bulunmak gibi birçok konuda yardımcı olan Boğaziçi Üniversitesi'nden Saliha Paker ve Kadir Has Üniversitesi'nden Mel Kenne, Clifford Endress ve Selhan Savcıgil Endres'le bir araya gelmekten onur duydum. Bu arkadaşlara birçok unutulmaz yemek, keşif ve rakı-yakıtlı geceler borçluyum. Murat Nemet Nejat'ın Türkçe şiirlerden alıntıları ilham verici oldu. Talisman Haus'dan Ed Foster Türkçe şiiri İngilizce dilinde okuyanlara ulaştırma konusunda öncü olmuştur. Birleşik Devletler'de yaşadığı sırada Elif Şafak'la yaptığım sohbetler bana Türk kültürüyle ilgili pek çok bakış açısı kazandırdı.

Sevilen kitapların yazarları da insanın arkadaşı gibi oluyor. Hayatta olmayanlar arasında Evliya Çelebi, Gibbon, Ruskin ve Yeats öne çıkıyor. Araştırma yaptığım pek çok kütüphanenin çalışanlarına teşekkür etmek istiyorum: Sewanee'deki University of South, Berkeley University

of California kütüphaneleri ile Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü. Çeşitli vesilelerle kaldığım ARIT direktörü Anthony Greenwood'a teşekkürler. John Freely'nin *İstanbul'u Dolaşırken* kitabı şehirdeki ilk rehberim oldu. Cyril Mango'nun çalışmalarına ve John Julius Norwich'in Bizans üzerine olan bölümle ilgili sürekli başvurduğum üç ciltlik ustaca yazdığı *Bizans İmparatorluğu Tarihi* kitabına olduğu kadar Sayın Freely'nin diğer kitaplarına da müteşekkirim. Gülru Necipoğlu'nun Sinan ve Topkapı Sarayı hakkındaki kitaplarını parlak, bilgilendirici ve heyecan verici buldum; çalışmalarına aşina olanlar onun bilgeliğine ve içgörüsüne ne kadar borçlu olduğumu hemen göreceklerdir. Aynısı, Andrew Mango'nun 2002 büyük adamı anlattığı biyografisinin özellikle Lord Kinross gibi diğer biyografi yazarlarının ulaşamadığı Türkçe kaynaklara erişim açısından bana çok faydalı olduğu Atatürk'le ilgili bölüm için de geçerlidir.

Dizin

A

Abdülaziz 20, 168, 298, 306, 333, 336
Afyon 289
Akdeniz 8, 11, 21, 27, 50, 59, 77, 84, 87, 128, 129, 131, 162, 195, 197, 236, 239, 263, 270, 274, 297, 299, 301, 310, 315, 323, 324, 325, 337, 344
Ak Parti 261
Allah 12, 35, 108, 120, 121, 123, 132, 134, 136, 168, 179, 193, 194, 236, 280, 282, 287, 295, 322
Almanya 17, 39, 102, 239
Altın Boynuz 28, 249, 334
Altın Kapı 70, 80, 310, 334
Amicis, Edmondo de 26, 123
Amiroutzes, George 119, 127
Anadolu 18, 23, 91, 105, 116, 120, 124, 137, 138, 145, 146, 195, 227, 228, 235, 236, 239, 240, 241, 242, 267, 268, 272, 274, 300, 304, 339
Ankara 199, 228, 242, 248, 253, 329
Arapça 40, 124, 133, 135, 156, 169, 172, 179, 216, 246, 251, 295
Arnavut 125, 229, 270, 291, 334
Arnavutköy 32, 248, 270, 288, 303, 304, 334, 336, 344
Art nouveau 30, 344
Aryan 57
Ash, John 16
Asmalımescit 34, 37, 252, 253, 254, 270, 297, 334
Atatürk, Mustafa Kemal 8, 20, 21, 22, 30, 34, 42, 156, 164, 169, 227, 228, 229, 232, 234, 235, 237, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 265, 268, 273, 285, 294, 329, 333, 337, 340, 344, 349, 351
Atik Valide Camisi 143, 216, 278, 335, 338
At Meydanı 62, 202, 334, 335, 342
Auschwitz 22
Avrupa 12, 14, 17, 20, 27, 30, 33, 39, 40, 47, 48, 49, 53, 58, 59, 66, 68, 72, 78, 87, 102, 105, 106, 109, 117, 120, 122, 123, 126, 127, 129, 131, 138, 142, 143, 160, 162, 164, 171, 178, 195, 198, 206, 207, 208, 211, 227, 229, 233, 235, 236, 238, 239, 245, 251, 252, 260, 263, 270, 277, 297, 298, 299, 300, 303, 312, 315, 318, 329, 334, 336, 337, 339, 340, 344
Aya İrini 69, 109, 166, 335
Ayasofya 7, 8, 18, 37, 41, 62, 63, 65, 69, 70, 71, 74, 75, 79, 80, 81, 90, 94, 96, 97, 99, 101, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 117, 131, 132, 147, 149, 155, 156, 158, 161, 164, 166, 184, 188, 203, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 249, 279, 328, 335, 341, 344, 346
Aydemir, Şevket Süreyya 231, 349
Aziz Mahmut Hüdayi 277, 280, 285, 341
Aziz Sergios ve Bakhus Kilisesi 342

B

Baba ve Piç 24

Babylon 255, 256
Bakire Meryem 80, 92, 110, 138, 345
Balat 22, 249, 270, 336, 339
Baldwin, James 102, 317, 318, 337
Balkanlar 47, 60
Balkan Savaşları 120
Bankalar Caddesi 22, 250
Barbaros Hayrettin 147
Barok 108
Bebek 30, 32, 195, 255, 298, 304, 334, 336
Belgrad 11, 123, 146, 154, 347
Bellini, Gentile 7, 125, 127, 128, 129, 138, 162, 184
Benim Adım Kırmızı 127, 184, 261, 264, 265, 267, 281, 289
Beşiktaş 30, 33, 147, 232, 276, 288, 293, 336, 347
Beyazıt 249, 336, 345
Beyazıt Camisi 336, 345
Beyazıt Meydanı 336
Beykoz 305
Beylerbeyi Sarayı 124, 298, 299, 336
Beyoğlu 8, 27, 30, 42, 94, 155, 249, 253, 255, 262, 271, 314, 334, 336, 337, 338, 344, 345, 347
Bir Türk Ailesinin Portresi 292, 310
Bit Palas 315
Bizans 7, 11, 15, 21, 22, 29, 31, 35, 45, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 111, 112, 116, 117, 118, 120, 123, 125, 126, 127, 131, 133, 136, 147, 149, 161, 162, 163, 166, 167, 169, 174, 181, 184, 190, 195, 198, 199, 200, 206, 210, 212, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 239, 243, 249, 250, 255, 263, 297, 299, 300, 307, 308, 310, 325, 326, 328, 330, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 345, 346, 347, 351
Bizans Büyük Sarayı 184, 347
Bizans İmparatorluğu 21, 53, 58, 59, 73, 79, 111, 123, 133, 222, 239, 328, 351
Bizans sanatı 68, 77, 78, 90, 105
Bodrum Camisi 76, 337
Boğaz 14, 27, 30, 32, 33, 34, 126, 148, 164, 167, 195, 239, 241, 247, 248, 255, 257, 259, 270, 276, 277, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 311, 315, 318, 334, 336, 338, 347
Boğaziçi 8, 22, 102, 117, 195, 233, 297, 298, 304, 311, 324, 334, 337, 343, 344, 350
Boğaziçi Üniversitesi 102, 233, 304, 334, 350
Bosna 126, 214
Britanya 49, 51, 77, 133, 138, 143, 310
British Museum 52, 196, 221, 310
Bulgaristan 29, 39, 233
Büyükada 23, 104, 337
Büyük İskender 117, 119
Büyük Konstantin 7, 17, 18, 47, 60, 69, 72, 106, 206, 330, 337, 341, 343, 347
Büyük Valide Han 33, 337
Büyük Yunanistan 239

C

Cafer Çelebi 181
Camondo 23, 250, 299
Cansever, Edip 6, 197, 245, 252, 349

Cemalettin Çelebi 241
Ceneviz 22, 117, 249, 340
Cibali 35, 36, 338

Ç

Çanakkale 11, 17, 235, 236, 344
Çemberlitaş 30, 60, 343
Çengelköy 301, 338
Çiller, Tansu Penbe 304
Çinili Cami 280, 338
Çinili Köşk 7, 140, 141, 196, 197, 199, 200, 201
Çiya 272, 274, 275, 276

D

Dağdeviren, Musa 272, 273, 274, 275
Dandolo, Enriko 101, 102, 103
De Bernières, Louis 243
De Ceremoniis 86
De Nerval, Gerard 257
De Tocqueville, Alexis 230
Derviş 204, 244, 245, 288, 289
Devşirme 122
Dikilitaş 66
Dink, Hrant 25
Divanyolu 30, 37, 249, 336, 343
Doğu Ekspresi 29, 243, 252, 317, 344
Dolci, Danilo 275
Dolmabahçe Sarayı 20, 239, 243, 248, 276, 315, 336, 338, 347, 348

E

Edirne 141, 146, 159, 182, 208, 231, 278, 339, 346
Ege 11, 141, 236, 239, 297
Elgin, Lord 310
Eminönü 22, 35, 96, 161, 187, 211, 255, 272, 276, 298, 339, 340, 341
Endres, Clifford 316, 317, 349, 350
Enver Paşa 235, 236
Ermenistan 59, 141, 340
Esmahan 214, 346
Esma Sultan 311
Eusebius 49, 50, 51, 57
Evliya Çelebi 108, 157, 192, 320, 350
Eyüp 33, 140, 208, 249, 313, 314, 315, 339, 340
Eyüp el-Ensari 140, 339
Ezan 8, 131, 295

F

Fatih 7, 19, 20, 21, 33, 34, 61, 100, 107, 108, 115, 124, 125, 150, 152, 154, 161, 162, 165, 175, 184, 195, 200, 206, 207, 220, 243, 244, 249, 320, 328, 332, 336, 337, 338, 339, 340, 342
Fatih Camisi 154, 336, 339, 342
Fatih Sultan Mehmet 7, 21, 61, 100, 115, 124, 125, 150, 152, 161, 165, 175, 184, 200, 206, 207, 220, 243, 320, 332, 336
Fener 22, 35, 85, 119, 238, 249, 311, 340
Fethiye Camisi 85, 119, 340
Fox, Robin Lane 50, 51
Freely, John 105, 108, 230, 304, 349, 351
Frenkler 101, 102, 262
Fuat, Ali 232, 349

G

Galata 8, 22, 25, 29, 35, 41, 102, 123, 155, 161, 187, 195, 244, 249, 250, 255, 256, 289, 317, 320, 339, 340, 341, 343
Galata Köprüsü 35, 123, 155, 161, 187, 249, 339, 340

Galip, Şeyh 262, 306
Gazi 242, 343
Gelibolu 236
Gibbon, Edward 17, 54, 101, 110, 207, 348, 350
Giovanni'nin Odası 318
Goodwin, Godfrey 103, 122, 123, 146, 151, 202, 349
Gotik 82, 83, 98, 131, 200, 212, 345
Graham Greene 252
Gül Camisi 36, 76, 341
Gülhane Parkı 96, 341
Gyllius, Peter 70

H

Haçlı Seferi 84, 90, 101, 105, 116, 126, 325, 328
Haghia Sophia 106
Halep 59, 239, 292
Halı 138, 203
Hamdi, Osman 201, 253, 261, 267
Hamlin, Cyrus 233, 304, 349
Harem 121, 140, 160, 168, 169, 170, 173, 175, 180, 182, 185, 186, 191, 192, 207, 209, 220, 306, 311
Haydn, Joseph 128
Hıristiyanlık 51, 77, 116, 119, 136, 184, 287, 288
Hidiv Kasrı 255, 305, 342
Hilafet 181
Hilton Oteli 266
Hindistan 17, 29, 59, 130, 161
Hipodrom 18, 53, 62, 65, 66, 67, 213, 215, 249, 342, 346
Holbein, Hans 138
Hürrem Sultan 147, 148, 153, 154, 156, 157, 158

I

I. Abdülhamit 333, 348
I. Abdülmecit 22, 333, 338, 344, 347
I. Ahmet 100, 280, 333, 345
I. Basil 341
I. Dünya Savaşı 23, 38, 227, 232, 235, 238, 239, 257, 263, 292, 304, 346
I. Elizabeth 309
II. Abdülhamit 20, 23, 24, 124, 228, 232, 313, 333, 338, 348
II. Ahmet 333
II. Basil 110, 331
II. Bayezid 19, 128, 152, 164, 180, 183, 185, 220, 320, 321, 332, 336, 341
III. Ahmet 8, 20, 109, 110, 170, 172, 175, 177, 179, 191, 206, 208, 209, 210, 211, 305, 333
III. Ahmet Kütüphanesi 179
III. Leo 82, 331
III. Mehmet 136, 190, 309, 333
III. Murat 136, 155, 164, 171, 173, 175, 188, 189, 191, 192, 202, 214, 261, 280, 333, 340
III. Selim 208, 278, 306
II. Mahmut 20, 110, 170, 175, 228, 230, 241, 244, 263, 305, 311, 329, 333
II. Mehmet 19, 95, 107, 112, 125, 126, 127, 160, 163, 164, 170, 175, 181, 182, 184, 185, 210, 265, 328, 332, 334, 336, 339, 342, 343, 347, 348
II. Murat 115, 121, 210, 335
II. Selim 19, 94, 159, 188, 202, 214, 333, 335, 338
I. İbrahim 333
I. Jüstinyen 328, 330
I. Mahmut 94, 96, 164, 183, 206, 209, 211, 333
I. Osman 206
Irak 39, 134, 264
I. Selim 19, 23, 154, 175, 180, 181, 243, 329, 332

IV. Mehmet 183, 188, 194, 333, 347

İ

İbrahim Paşa 65, 66, 209, 213, 214, 342
İbrahim Paşa Sarayı 66, 213, 342
İbranice 25, 124, 251
İftar 194
İkona 79, 80, 81
İnce Memed 317
İrini 69, 109, 166, 328, 331, 335
İsa 49, 50, 51, 55, 56, 57, 72, 73, 78, 82, 86, 92, 93, 97, 100, 102, 104, 105, 106, 110, 136, 138, 184, 222, 336, 341, 343
İskender 117, 119, 343
İskenderpaşa Camisi 304, 343
İslam 7, 15, 23, 56, 65, 73, 76, 82, 84, 85, 88, 108, 109, 115, 121, 125, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 142, 143, 144, 150, 176, 180, 181, 184, 185, 192, 204, 241, 242, 244, 245, 248, 261, 264, 280, 282, 285, 286, 287, 320
İslamiyet 108, 109, 116, 134, 235, 260
İslam sanatı 125, 131
İspanya 21, 22, 58, 131, 133, 263, 320
İstanbul: Hatıralar ve Şehir 27, 258, 259, 260, 276
İstanbul Noir 15
İstanbul'u Dinliyorum 15
İstiklal Caddesi 252, 253, 254, 255, 297, 334, 345
İtalya 18, 60, 65, 75, 102, 103, 127, 131, 162, 167, 309, 325
İznik çinileri 152, 157, 171, 178, 280

K

Kadir Has Üniversitesi 35, 316, 350
Kalenderhane Camisi 244, 265, 343
Kaligrafi 321
Kamondo Merdivenleri 250
Kanaat 33, 271, 277, 278, 283, 284
Kanatsız Kuşlar 243
Kapalıçarşı 14, 28, 33, 37, 60, 128, 138, 185, 205, 209, 218, 252, 320, 336, 343, 345
Kar 37, 267
Kara Ali 168, 326
Karaborsa 28
Karadeniz 27, 29, 39, 54, 59, 79, 117, 162, 195, 236, 252, 262, 270, 277, 291, 297, 298, 302, 315, 337, 344
Kara Kitap 261, 262, 265, 268
Karaköy 11, 22, 23, 24, 250, 251, 262, 316, 340, 343, 344, 347
Kariye Camisi 74, 90, 105, 343
Kariye Müzesi 80, 93
Kaşıkçı Elması 183
Kavafis 8, 24, 310, 323, 324, 325, 326
Kemal, Yaşar 20, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 266, 267, 317, 329, 333, 335
Kıbrıs 19, 39, 79
Kızılbaş 288
Kilim 137, 203
Kinross, Lord 229, 351
Klasik 78, 191, 211, 304, 310
Konstantiniyye 16, 23, 162
Konstantinopolis 7, 8, 14, 16, 17, 24, 25, 33, 45, 54, 58, 59, 62, 64, 66, 69, 72, 73, 75, 83, 84, 85, 87, 90, 92, 101, 102, 105, 106, 107, 116, 117, 118, 119,

120, 121, 125, 126, 127, 129, 144, 156, 157, 161, 162, 182, 187, 198, 200, 206, 214, 222, 228, 233, 236, 237, 238, 239, 241, 244, 267, 292, 297, 300, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 323, 324, 325, 327, 328, 334, 335, 337, 339, 343, 344, 346
Konstantin Porphyrogenitus 67, 96, 219, 307
Konstantin Sütunu 343
Köprülü Yalısı 305
Kubbe 132, 220
Kuran 16, 35, 56, 95, 132, 133, 134, 135, 136, 149, 156, 157, 174, 180, 181, 188, 191, 216, 281, 293, 296, 305
Kurtuluş Savaşı 239, 245, 329
Küçük Asya 19, 47, 52, 60, 75, 106, 162, 180, 197, 239, 240, 288
Küçük Ayasofya 8, 41, 213, 218, 335, 344
Külliye 147

L

Lale Devri 20, 139, 170, 201, 208, 212
Les fleurs d'ennui 312
Lokanta 270
Lokman, Seyyid 155
Londra 32, 79, 90, 99, 127, 143, 178, 191, 196, 254, 298, 310, 347
Loti, Pierre 257, 312, 313, 314, 315, 339, 345
Lowell, Robert 6, 182

M

Makedonya 39, 75, 79, 88, 103, 121, 229
Mango, Andrew 232, 237, 247, 349
Mango, Cyril 18, 77, 349, 351
Mansel, Philip 23, 349
Mao 67
Marksizm 260
Marmara Adası 54, 70, 190
Marmara Denizi 22, 27, 29, 67, 75, 94, 167, 195, 206, 210, 213, 215, 218, 236, 247, 270, 277, 292, 297, 298, 302, 305, 337, 339, 340, 344, 345
Masumiyet Müzesi 33, 266, 267, 268
Mavi Cami 202, 345
Mecidiyeköy 36, 37, 38, 344
Medrese 147
Mehmet Ağa 202, 204, 345
Mehmetçik 236, 237
Mekke 34, 76, 99, 131, 149, 152, 157, 179, 180, 182, 220, 319, 329
Metropolitan Müzesi 143, 196
Mevlana 341
Mevlevi 41, 289, 341
Meyhane 254
Meze 254, 272
Mısır 17, 18, 19, 30, 48, 58, 59, 66, 174, 236, 255, 304, 305, 324, 329, 342
Mimari 69, 82, 122, 131, 146, 156, 170
Molly's 256
Mozaik 70, 74, 157, 337
Mozaik Müzesi 70, 74, 337
Mozart 128, 160
Muhammed 35, 95, 108, 125, 130, 133, 134, 136, 176, 179, 180, 181, 262, 288, 295, 339
Mutfak 271

N

Namaz 285
Nardis Caz Kulübü 255
Nazi 247

Necipoğlu, Gülru 157, 170, 176, 349, 351
Nemet-Nejat, Murat 15, 349
Nesin, Aziz 151, 245, 246, 288, 345
New York 6, 32, 56, 79, 143, 196, 272, 317, 349
Nika İsyanı 62, 106, 335
Niş 49, 52
Norwich, John Julius 50, 64, 67, 103, 110, 308, 309, 349, 351
Nurbanu 187, 278, 335
Nuruosmaniye Camisi 209, 219

O

Orga, İrfan 292, 293, 310, 349
Ortaköy 23, 277, 288, 297, 298, 311, 334, 344
Ortodoks kilisesi 36
Osmanlı 7, 11, 12, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 30, 31, 33, 34, 36, 60, 66, 67, 75, 80, 94, 95, 103, 109, 113, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 134, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 155, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 183, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 213, 214, 215, 220, 227, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 243, 248, 249, 250, 255, 261, 262, 263, 264, 271, 274, 277, 278, 279, 282, 291, 292, 293, 297, 299, 300, 301, 305, 306, 307, 310, 313, 314, 317, 319, 329, 332, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348
Osmanlı mimarisi 20
Osmanlı ordusu 238
Otto 18, 103, 307

P

Paganizm 50
Paganlar 50, 324
Palermo 68, 75, 87, 323, 326
Pamuk, Orhan 8, 27, 33, 127, 184, 257, 258, 259, 260, 262, 264, 266, 267, 268, 276, 281, 289, 304, 336, 350,
Pamuk, Şevket 304
Pardoe, Julia 311
Paris 6, 12, 22, 29, 79, 83, 102, 123, 201, 239, 243, 298, 302, 317
Parthenon 82, 310
Paşa 65, 66, 76, 121, 142, 143, 147, 153, 187, 189, 190, 192, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 235, 236, 242, 255, 278, 304, 305, 342, 343, 346
Pera 26, 30, 118, 144, 161, 195, 200, 201, 241, 249, 250, 251, 252, 254, 309, 311, 317, 334, 336, 340, 344
Pers 47, 66, 129, 140, 162, 167
Platon 56, 73
Prens Adaları 22, 345
Putkırıcılık 328

R

Rakı 241, 270
Ramazan 194, 290
Rilke, Rainer Maria 197
Rokoko 171
Roma 7, 11, 12, 17, 18, 19, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 63, 65, 66, 67, 70, 73, 77, 78, 81, 82, 85, 87, 88, 89, 91, 103, 109, 116, 125, 126, 128, 131, 133, 136, 143, 162, 167,

174, 196, 198, 207, 220, 221, 223, 307, 309, 335, 336, 337, 343, 345
Rosengarten, David 271
Roxelana 65, 148, 153
Rönesans 79, 81, 105, 128, 136, 152, 263
Rumi 289, 341
Ruskin, John 83, 350
Rusya 23, 39, 59, 79, 86, 153, 162, 207, 239, 247, 252, 305, 338
Rüstem Paşa 142, 143, 153, 192, 217, 342

S

Saadet Kapısı 171, 172, 173, 175
Sadberk Hanım Müzesi 134, 196, 305, 324
Sanat 56, 92, 135, 185, 347
San Marko Katedrali 80, 325
San Vitale Kilisesi 89
Saris, Peter 47
Sefarad Yahudisi 320
Selam Kapısı 167
Selamlık 186
Selanik 79, 229, 312
Selimiye Camisi 159, 278, 339, 346
Sema 286
Seramik 142
Seremoniler Kitabı 219
Serrero, Thilda 317, 318
Seyahatname 108
Sezar 48, 49, 53, 103, 117
Shakespeare, William 47, 259
Sırbistan 75, 88
Sinan, Mimar 7, 8, 94, 131, 132, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 157, 158, 159, 166, 188, 189, 190, 192, 202, 205, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 277, 278, 304, 319, 335, 336, 338, 339, 342, 343, 345, 346, 349, 351
Sofya 11, 18, 233, 234, 235, 236
Strolling Through İstanbul 351
St. Savoir in Chora 90
Sufi 244, 259, 282
Sultanahmet 7, 8, 29, 32, 33, 34, 37, 60, 66, 70, 88, 94, 96, 108, 142, 202, 203, 204, 210, 211, 212, 213, 215, 249, 277, 296, 297, 314, 320, 326, 336, 337, 342, 344, 345, 346
Sultanahmet Camisi 7, 37, 66, 70, 94, 96, 108, 142, 202, 203, 204, 213, 215, 277, 296, 320, 342, 345, 346
Sumner-Boyd, Hilary 349
Sunak 223
Süleyman, Muhteşem 19, 20, 65, 98, 121, 124, 130, 142; 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 164, 171, 173, 175, 176, 182, 183, 188, 192, 202, 206, 208, 214, 228, 277, 329, 333, 341, 342, 345, 346
Süleymaniye Camisi 145, 154, 159, 264, 278, 289, 343, 346

Ş

Şafak, Elif 24, 198, 245, 273, 315, 326, 349, 350
Şehirlerin Kraliçesi 11, 117, 130, 308, 320, 327
Şehrazad 185
Şehzade Camisi 140, 148, 150, 154, 345
Şehzade Mehmet 116, 151, 345

T

Taç 102
Taht 176, 307
Taksim 30, 36, 164, 195, 240, 250, 254, 337, 346, 347

Taksim Meydanı 195, 250, 254, 337, 347
Tanrı 19, 51, 55, 57, 72, 73, 78, 80, 82, 85, 91, 92, 97, 98, 99, 105, 106, 107, 117, 130, 133, 134, 135, 136, 144, 149, 221, 241, 266, 277, 295, 340
Teodora 220, 331
Tetrarşi 48
Timurlenk 199, 200, 320
Topkapı Hançeri 183
Tünel 34, 37, 41, 251, 252, 254, 255, 264, 270, 297, 306, 347
Türbe 281
Türkçe 2, 7, 12, 16, 35, 39, 40, 42, 43, 124, 128, 138, 209, 232, 251, 259, 260, 262, 264, 281, 295, 347, 350, 351
Türkiye Cumhuriyeti 16, 20, 227, 234, 237, 244, 268, 329, 333

U

Uzun Hasan 120

Ü

Üsküdar 33, 34, 37, 143, 148, 154, 208, 216, 270, 271, 276, 277, 278, 280, 285, 292, 313, 326, 335, 336, 338, 341, 342, 347

V

Valide Sultan 171, 173, 187, 190, 277, 278
Veli, Orhan 15, 252
Venedik 11, 22, 48, 55, 61, 75, 79, 80, 83, 84, 97, 101, 102, 112, 125, 126, 127, 128, 129, 136, 138, 162, 175, 187, 263, 299, 300, 307, 309, 323, 325, 326, 337, 342, 345
Vezir-i azam 171
VI. Leo 100
VI. Mehmet 243
V. Mehmet Reşat 293, 342

W

Westminster Abbey 83
Wilbur, Richard 88

Y

Yahudi 21, 22, 23, 24, 26, 30, 58, 144, 235, 238, 240, 243, 249, 270, 274, 301, 303, 313, 316, 317, 336, 340
Yalı 300, 305
Yeats, William Butler 11, 64, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 83, 86, 198, 307, 350
Yeni Cami 22, 187, 209, 219, 339, 347
Yeniçeri 165
Yeniköy 298, 324
Yeni Valide Sultan Camisi 187
Yerebatan Sarnıcı 70, 347
Yılanlı Sütun 66, 347
Yıldız Sarayı 24, 124, 232, 338, 348
Yugoslavya 29, 79, 246
Yunanistan 11, 39, 59, 73, 75, 79, 88, 126, 128, 230, 232, 239, 324, 329

Z

Zoe 18, 103, 104, 112, 210, 331